

ГОРІНОВ
ПАВЛО ВАЛЕРІЙОВИЧ
Кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений працівник соціальної сфери
України, професор кафедри права,
декан соціально-гуманітарного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ДРАПУШКО
РОСТИСЛАВ ГРИГОРОВИЧ
Кандидат філософських наук, професор,
заслужений працівник соціальної сфери
України, проректор з науково-педагогічної
роботи, професор кафедри професійної
підготовки, документознавства
та публічного управління
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ВИЛКОВ
СЕРГІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ
Доктор юридичних наук,
заслужений юрист України, голова
адвокатського об'єднання «InHelp»

ISBN 978-966-580-817-6

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Павло Горінов
Ростислав Драпушко
Сергій Вилков

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Навчальний посібник

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

СУТНІСТЬ, РИСИ ТА ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

СИСТЕМА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

ПАВЛО ГОРІНОВ
РОСТИСЛАВ ДРАПУШКО
СЕРГІЙ ВИЛКОВ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР «АКАДЕМІЯ»
2026

УДК 352(075.8)
Г69

Рекомендовано до друку Вченою радою
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 10 від 19 березня 2026 року)

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту державного управління, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
Є. І. Бородін;

доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, директор Українського державного науково-дослідного інституту «Ресурс»
В. Є. Воротін

Навчальний посібник є комплексним дослідженням теоретичних і прикладних аспектів державного управління та місцевого самоврядування, що охоплює основні концептуальні підходи, нормативно-правове регулювання, структурні елементи, функції та принципи публічного управління. Висвітлюються ключові етапи історичного розвитку державного управління, особливості сучасних моделей адміністративного управління, а також вплив глобальних тенденцій на трансформацію системи публічного адміністрування. Окрему увагу приділено питанням цифрової трансформації державного управління, взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством, механізмам стратегічного планування та оцінки ефективності державної політики. Посібник містить запитання та тестові завдання для перевірки знань, що сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу.

Видання розраховане на студентів, викладачів, науковців, фахівців у сфері державного управління, місцевого самоврядування, державної служби, а також усіх, хто цікавиться питаннями функціонування сучасної системи публічного управління.

ISBN 978-966-580-817-6

© Горінов П., Драпушко Р.,
Вилков С., 2026

ЗМІСТ

Передмова (*Віктор Андрущенко*) 5

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (*Павло Горінов*)
   1.1. Основи теорії державного управління..... 11
   1.2. Функції, принципи та методи державного управління 26
   1.3. Основні моделі державного управління 36
   Питання для самоперевірки..... 53
   Тестові завдання..... 54
   Рекомендована література..... 62

2. ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (*Ростислав Драпушко*)
   2.1. Еволюція державного управління: від первісних структур до сучасних адміністративних систем..... 63
   2.2. Унітарна держава та автономія..... 75
   2.3. Імперія: сутність та основні риси 86
   2.4. Федеративна держава та конфедерація 105
   Питання для самоперевірки..... 115
   Тестові завдання..... 116
   Рекомендована література..... 124

3. СУТНІСТЬ, РИСИ ТА ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (*Ростислав Драпушко*)
   3.1. Сутність та основні ознаки держави 125
   3.2. Функції держави..... 136
   3.3. Форми державного режиму..... 148
   Питання для самоперевірки..... 160
   Тестові завдання..... 161
   Рекомендована література..... 168

4. СИСТЕМА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (*Павло Горінов*)
4.1. Взаємодія національних і наднаціональних інститутів у контексті поділу влади 169
4.2. Конституційно-правові засади функціонування Верховної Ради України 181
4.3. Інститут президентства в Україні 191
4.4. Виконавчі органи державної влади в Україні 203
4.5. Державна служба в Україні 214
Питання для самоперевірки 226
Тестові завдання 227
Рекомендована література 234

5. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ (*Сергій Вилков*)
5.1. Теоретичні засади та моделі місцевого самоврядування 235
5.2. Нормативно-правове забезпечення регіональної політики та стратегічне планування розвитку місцевого самоврядування 245
5.3. Фінансове забезпечення регіонального розвитку та місцевого самоврядування в умовах децентралізації 263
Питання для самоперевірки 274
Тестові завдання 275
Рекомендована література 283

6. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД (*Сергій Вилков*)
6.1. Модернізація державного управління на регіональному рівні в умовах децентралізації, євроінтеграції та післявоєнного відновлення 285
6.2. Інституційно-цифрові механізми розвитку територіальних громад у системі місцевого управління 300
Питання для самоперевірки 312
Тестові завдання 313
Рекомендована література 321

Список використаних джерел 323

Передмова

Історії державного управління в Україні властива спадкоємність, у якій інституції народжуються з досвіду співжиття, права і відповідальності. Вона бере початок у добі Київської Русі, де з розрізнених племінних союзів постала керована спільнота з упорядкованою владою, нормами та обов'язком захисту спільного блага. Уже тоді формується уявлення про центр і периферію, про компетенції, підзвітність і про необхідність узгодження сили влади з правовим порядком. Зміст держави мислився через порядок, а порядок через право та службу громаді.

У десятому столітті реформи Володимира Великого надали управлінню структурованої глибини. Розбудова адміністративних одиниць, упорядкування оподаткування, зміцнення обороноздатності стали не лише технікою владарювання, а і школою політичної раціональності. Влада навчилася мислити просторами і потоками, вміти з'єднувати різні частини великої території в цілісність, де кожна ланка підтримує іншу. Так постало розуміння держави як організму, що тримається на горизонті спільної мети, дисципліні правила і відповідальній праці інституцій.

Правління Ярослава Мудрого піднесло цю раціональність до рівня письмового права та впорядкованої юрисдикції. Кодифікація норм і розвиток шляхів сполучення перетворили державне управління на систему, що водночас бачить людину і територію, право та господарську активність. Публічне врядування отрима-

ло інтелектуальне ядро, здатне окреслити межі свавілля та забезпечити однакову міру справедливості для різних станів. Тут починається культура довіри до тексту закону і до процедури, що оберігає від випадкових рішень.

Галицько-Волинська доба поглибила цей досвід завдяки мережі адміністративних центрів, увазі до фінансів і праці міських громад. Упорядкованість влади з'єдналася з економічною динамікою, а керування стало мистецтвом підтримувати рівновагу між військовою безпекою, торгівлею, інфраструктурою і культурою. У такій рівновазі формується сучасна для свого часу ідея спроможності інституцій, без якої право втрачає дієвість, а політика позбавляється тривалого сенсу.

Поширення магдебурзького права в українських містах принесло зрілу культуру місцевого самоврядування та участі громадян у справах міста. Виборні ради, організація правосуддя, відповідальність за ресурси і публічні служби створили практику, у якій влада не лише управляє, а і звітує, де свобода не заперечує порядок, а його гуманізує. Саме тут виникає та інтелектуальна основа, на якій сучасна Україна переосмислює співвідношення центру і громади, закону та ініціативи, професійної компетентності та етики служіння. Ця історична спадщина не є музейною пам'яткою, вона працює як метод розуміння сьогодення і як дороговказ для майбутнього публічного управління України.

Сучасна Україна проходить крізь найскладніші випробування своєї державності, де публічне управління набуває не лише технічного чи бюрократичного, а насамперед морального виміру. Війна з росією оголила не лише вразливість інституцій, а й їхню здатність до самовідновлення, коли адміністративні системи, місцеве самоврядування, освітні та соціальні структури діють у надзвичайних умовах, зберігаючи людяність, відповідальність і дух служіння. Саме в таких обставинах державне управління перестає бути лише механізмом ухвалення рішень і стає мистецтвом збереження життя, гідності та довіри. Українська держава у війні знову утверджує історичну закономірність власного розвитку: від сили влади до сили права, від підданства до свідомого громадянства, від ієрархії до партнерства держави і суспільства. І саме тому навчальний посібник, створений університетською спільнотою, набуває особливої місії — не лише навчати управлінських технологій, а й формувати духовний каркас майбутніх лідерів, які зможуть поєднати знання, мораль і відповідальність у служінні Україні.

Як ректор підтверджую важливість того, що наукові та навчальні видання видаються в межах академічної довіри та колегіальної відповідальності. Для університету навчальний посібник

не є просто курсом, це ще й зобов'язання перед суспільством забезпечити стандарти якості мислення, мови і дії фахівця публічного сектору.

Мій шлях у публічному управлінні та вищій освіті був водночас школою професійної відповідальності та громадянського служіння. Мені випала честь працювати у час, коли Україна творила нову державність, відновлюючи не лише політичні інституції, а й духовні підвалини суспільства. У середині дев'яностих років, обіймаючи посади заступника, а згодом першого заступника Міністра освіти і науки України, я безпосередньо відчув, що державне управління — це не стільки система наказів і нормативів, скільки жива тканина довіри, у якій кожне рішення має не лише юридичну, а й моральну вагу. У ті роки освіта ставала полем державного експерименту, місцем, де визрівала нова філософія розвитку людини, і саме тоді я усвідомив: будь-яка реформа починається не з документів, а з переконань і відповідальності за майбутнє.

Коли в 1999 році мені було доручено очолити Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України, що тільки створювався, я сприйняв це як нагоду не просто адмініструвати, а мислити стратегіями. Інститут виникав на порожньому місці, без інерції старих форм, і це давало можливість сформувати іншу культуру освітнього управління — відкриту, дослідницьку, багатосторонню. Саме там я переконався, що справжня інституційна спроможність народжується не з владних повноважень, а з поєднання наукової думки, філософської рефлексії й уміння слухати суспільство.

Паралельно розвивалася моя діяльність у науковій сфері. Як член-кореспондент, а згодом дійсний член Академії педагогічних наук України, я мав честь очолити експертну раду Вищої атестаційної комісії з філософії та соціології. Цей період став важливим етапом осмислення ролі науки у формуванні національної ідеї. Саме там зміцнилося переконання, що публічне управління є не лише технікою координування державних процесів, а передусім формою інтелектуального лідерства, де цінність особистості визначається не рангом, а здатністю мислити стратегічно та діяти морально.

Коли у 2003 році мені випала честь очолити Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, я сприйняв це не як адміністративне призначення, а як продовження власної державної місії. Адже університет — це серце нації, де формується її інтелектуальна еліта, де знання перетворюється на ідентичність, а освіта — на державотворчу силу. Саме тут, у колі викладачів і студентів, я остаточно переконався в тому, що стійкі реформи народжуються лише там, де концептуальна ясність з'єд-

нана з етикою служіння, а інституційна спроможність підкріплена чеснотою підзвітності.

Цей посібник постає віддзеркаленням саме такого досвіду — досвіду, у якому знання та державна практика утворюють живу єдність, де управління з'єднується з просвітництвом, а політика знання стає основою культури відповідальності. Його автори — представники різних поколінь українського державотворення, для яких державна служба не була просто кар'єрою, а формою служіння суспільству. Ростислав Драпушко присвятив значну частину життя публічному управлінню, багато років працював на керівних посадах у центральних органах виконавчої влади, зокрема на посаді першого заступника і заступника Міністра молоді та спорту України. Його досвід поєднує стратегічне бачення, роботу з державними підприємствами й установами, глибоке розуміння механізмів функціонування влади, а також уміння зберігати баланс між політикою, соціальною відповідальністю та етичними вимірами державної діяльності. Павло Горінов, у свою чергу, втілює молодшу хвилю державного управління, що спирається на динаміку мислення, професійну гнучкість і сучасні підходи до адміністративної культури. У вісімнадцять років він став наймолодшим державним службовцем в Одеській обласній державній адміністрації, згодом здобув досвід роботи в органах місцевого самоврядування та державних установах, пройшовши шлях від практичної адміністративної діяльності до наукового осмислення її закономірностей. Саме цей досвід реальної служби державі, помножений на університетську аналітичну культуру, дозволив авторам створити посібник, у якому теорія не відривається від живої практики, а поняття держави, закону, управління і громади набувають реального змісту.

Архітектоніка видання відтворює повний цикл публічного управління. Вона проводить читача від теоретико-методологічних засад і категоріального апарату через історичні форми державності до сучасних моделей урядування, а далі до механізмів розвитку територіальних громад та інструментів стратегічного планування. У такій послідовності абстракція не відривається від практики, а норма права співвіряється з людською гідністю та ефективністю процедур.

Теоретичне ядро посібника формує культуру понятійної точності. Звідси починається дорога до професійної автономії майбутнього управлінця, який розуміє природу держави, розрізняє функції і режими влади, уміє мислити процесами та інституціями і не губиться у множині моделей керування. Стартовий блок матеріалу запропоновано як основу для розгортання власних дослідницьких і практичних маршрутів.

Історичний вимір надає текстові глибину і стриману мудрість. Розгляд еволюції державних форм унітарної та федеративної організації, конфедеративних експериментів, імперських моделей відкриває можливість порівняльного аналізу, допомагає відділяти необхідну інституційну стійкість від інерції та імітації змін. Це історія як лабораторія рішень, а не музей цитат.

Серед центральних вузлів посібника окреслено систему органів державної влади України. Читач отримує структурну карту взаємодії гілок влади та інститутів, бачить як парламент, президент, уряд і державна служба разом утворюють механізм вироблення та виконання політик, а також рамки підзвітності і стримувань. Така карта компетенцій дисциплінує управлінське мислення і формує повагу до меж повноважень.

Важливо, що видання тримає у полі зору і наднаціональний горизонт. Розділ про взаємодію національних і наднаціональних інститутів у контексті поділу влади демонструє, як сучасні правові та політичні трансформації змінюють баланс між гілками влади, як працюють механізми стримувань і противаг, і як це впливає на якість державної політики. Тут ідея поділу влади постає як живий принцип, а не як канонічна формула.

У широкому сенсі книга вчить єднання трьох перспектив. Політична визначає стратегічний курс і ціннісні цілі. Адміністративна переводить намір на мову процедур і контролю. Соціальна зосереджує увагу на громадянина і на зв'язках держави з активними спільнотами. Вміння тримати ці три перспективи в узгодженні і є ознакою зрілої публічної влади.

Дуже переконливим є блок про місцеве самоврядування. Тут ідеться про теоретичні моделі, правові засади регіональної політики, інструменти стратегічного планування, а також про фінансову основу спроможності громад. На цьому рівні держава на дотик відчуває пульс щоденного життя і саме тут стає видимою різниця між декларацією та результатом.

Сучасний курс України невіддільний від модернізації регіонального врядування в умовах децентралізації, євроінтеграції та повоєнного відновлення. Посібник розглядає це як реальний управлінський виклик, що потребує стратегічної витримки, грамотних інституційних змін і нової політики партнерства з громадами. Це не лише набір технік, це нова етика просторового розвитку.

Окрему увагу спрямовано на цифрову трансформацію. Вона зображена не як технічний додаток, а як нова граматика публічного життя, що змінює синтаксис взаємодії держави і громадян, пришвидшує якість послуг, знижує транзакційні витрати, посилює прозорість і підзвітність, водночас вимагаючи зрілої культу-

ри безпеки та етики даних. Технологія у цій оптиці служить людині і праву, а не замінює їх.

Педагогічна логіка посібника підкріплена інструментами самоконтролю. Контрольні запитання і тести не є формальністю, вони дисциплінують мислення, вчать перевіряти аргументи і розпізнавати хибні ходи міркування, допомагають перетворити інформацію на компетентність, а компетентність на зріле управлінське рішення.

Студент знайде тут системний вступ у професію і карту навичок майбутнього управлінця. Викладач отримає опорний каркас для модернізованих курсів. Державний службовець побачить прикладну аналітику, що підказує шляхи інституційної стійкості. Дослідник матиме платформу для подальших студій, а активний громадянин знайде орієнтири для змістовної участі у справах громади і держави.

Я приймаю це видання як запрошення до серйозного діалогу. До діалогу між поколіннями, дисциплінами і рівнями врядування. До діалогу, в якому аргумент перевіряється практикою, а сміливість інновацій іде поруч із обачністю правових рамок. Саме у такому діалозі народжується оновлена культура державної служби і відповідального громадянства.

Нехай це видання стане для читача надійним компасом і чесним дзеркалом. Нехай воно сприяє переведенню знань у спроможність діяти, а спроможності у справедливість. Зичу уважного і вимогливого читання, критичної думки і професійної відваги, що підсилює Україну як європейську демократичну державу, відкриту до світу і вірну своїм цінностям.

Слава Україні! Героям слава!

Ректор Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
заслужений діяч науки
і техніки України

Віктор АНДРУЩЕНКО

1.
Теоретико-методологічні засади державного управління

1.1. Основи теорії державного управління

Управління є універсальним процесом, що охоплює всі сфери суспільного життя та спрямований на досягнення певних цілей шляхом впливу на систему або процес. У широкому розумінні управління визначається як цілеспрямований вплив на об'єкти або процеси для їхньої стабілізації, розвитку або зміни відповідно до визначених завдань.

У загальному поняття «управління» визначається як цілеспрямоване діяння, яке спричиняє зміни стану певного об'єкта, системи або процесу. Управління завжди передбачає активний вплив на об'єкт з метою забезпечення його стабільності або переведення з одного стану в інший відповідно до встановленої мети. Це означає, що управління є процесом регулювання та корекції функціонування об'єктів у рамках заданих параметрів і цілей, а також передбачає системне втручання для досягнення бажаних результатів.

Отже, управління як процес регулювання та корекції функціонування об'єктів не може існувати без усвідомлення його системного характеру та ключових підходів до формування управлінських рішень. Як зазначають Куйбіда В. С. та Шпекторенко І. В., методологія публічного управління являє собою цілісну систему, що охоплює закономірності, принципи, функції, методи, засоби та механізми управління, що застосовуються взаємозалежно та циклічно. Враховуючи принцип детермінізму, сформульований С. Л. Рубінштейном, будь-який зовнішній управлінський вплив має бути попередньо узгоджений із внутрішніми умовами системи, що підлягає управлінню. Це означає, що ефективне державне

управління можливе лише за умови адаптації об'єкта управління до управлінських впливів, що, у свою чергу, потребує системного підходу до формування принципів і функцій публічного адміністрування, а також застосування відповідних методів і технологій управління[1].

Однією з ключових характеристик управління є цілеспрямованість, що означає чітке визначення кінцевої мети будь-якого управлінського процесу. Управління завжди передбачає встановлення конкретних завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей, а також розробку відповідних механізмів для їхньої реалізації. Визначення кінцевого результату є важливим чинником ефективного управління, оскільки дозволяє оцінити досягнуті результати та визначити подальші кроки розвитку системи.

Наступною важливою характеристикою є системність управління. Будь-яка система управління функціонує як комплексний, взаємопов'язаний процес, що складається з таких основних стадій, як планування, організація, реалізація та контроль. Взаємозв'язок між цими етапами дозволяє ефективно координувати діяльність суб'єктів управління, забезпечувати гнучкість процесу та відповідність його реалізації встановленим цілям. Системний підхід до управління передбачає, що всі елементи управлінського процесу мають бути узгодженими між собою, а зміна одного з них обов'язково впливатиме на інші.

Регулятивність є ще одним принциповим аспектом управління, що полягає у необхідності дотримання певних стандартів і параметрів функціонування системи. Управління передбачає встановлення регулятивних норм та правил, які забезпечують відповідність діяльності організації або процесу заданим критеріям ефективності. Регулятивні механізми також допомагають у підтриманні стабільності функціонування системи та запобіганні відхиленням від стратегічних напрямів розвитку.

Останнім, але не менш важливим компонентом управлінського процесу, є зворотний зв'язок, який відіграє ключову роль у визначенні ефективності управлінського впливу. Зворотний зв'язок передбачає аналіз результатів управлінських рішень, що дозволяє коригувати процес управління в реальному часі. Завдяки постійному моніторингу та оцінці динаміки змін суб'єкт управління може вчасно вносити необхідні корективи, що підвищує гнучкість і адаптивність управлінської системи до зовнішніх умов.

---

[1]Куйбіда В. С., Шпекторенко І. В. Методологія публічного управління як система: теоретичні та практичні аспекти // Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. Вип. 29. С. 7—12. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163155/14.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Залежно від контексту і сфери застосування, управління може бути організаційним, технічним, соціальним або іншим. У будь-якому випадку управління передбачає наявність мети, яка визначає, що саме необхідно змінити або підтримати в стані об'єкта. Мета управління зазвичай визначається потребами системи або процесу в оптимізації роботи, досягненні ефективності або відповідності новим умовам.

Одним із ключових аспектів управління є його територіальний вимір, який визначає взаємодію між центральними та місцевими органами влади. Територіальне управління, як зазначає Фурсін О. О., базується на принципах децентралізації, що передбачає делегування повноважень на місцевий рівень для забезпечення ефективного функціонування державного апарату та підвищення якості управлінських рішень. Цей підхід сприяє зміцненню демократичних інститутів, зростанню рівня відповідальності місцевих органів самоврядування та забезпеченню більшої участі громадян у формуванні політики на регіональному рівні[2]. Отже, управління, окрім загальних функцій планування, організації та контролю, відіграє фундаментальну роль у структурній трансформації суспільства через політичні та адміністративні механізми.

Політичне управління — це процес організації, реалізації та контролю політичних рішень, спрямованих на розвиток держави, збереження стабільності в суспільстві та регулювання суспільних відносин. Воно здійснюється через систему державних органів, політичних партій, громадських організацій і міжнародних інституцій. Політичне управління забезпечує механізми взаємодії між владою і суспільством, створюючи умови для ефективної реалізації державної політики.

З огляду на багатовимірність політичного управління, його розуміння значною мірою залежить від концептуальних підходів, що використовуються в політичній науці. Як зазначає І. М. Милосердна, політичне управління є міждисциплінарною категорією, яка сформувалася на перетині теорії управління та політичної науки. Вона поєднує ключові елементи, такі як система влади, механізми зворотного зв'язку, інформаційні потоки та суб'єкт-об'єктні відносини. Особливу роль у цьому контексті відіграє концепція governance, яка розширює традиційне розуміння політичного управління, враховуючи не лише державні, а й не-

[2]Фурсін О. О. Територіальне управління та місцеве самоврядування: проблеми, виміри, перспективи // Vectors of the Development of Science and Education in the Modern World. 2023. С. 308—322. URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/zmist/mono_2023_14/article_308_323.pdf

державні механізми впливу на суспільні процеси[3]. Отже, політичне управління виходить за межі діяльності державних інституцій і охоплює взаємодію різних політичних акторів, що спрямована на досягнення суспільних цілей і забезпечення стабільності політичної системи.

Основною метою політичного управління є забезпечення стратегічного розвитку суспільства, регулювання політичного процесу та узгодження інтересів різних соціальних груп. Це досягається шляхом формування державної політики, прийняття законів та нормативних актів, а також розробки політичних програм.

Функції політичного управління:

— формування державної політики — визначення стратегічних напрямів розвитку суспільства через аналіз політичних, соціальних та економічних викликів. На цьому етапі відбувається розробка програм державного розвитку, визначення пріоритетів діяльності уряду та прийняття рішень щодо розподілу ресурсів;

— ідеологічне регулювання — розробка, впровадження та корекція ідеологічних програм, що визначають пріоритети суспільного розвитку. Це передбачає створення та реалізацію політичних концепцій, підтримку національної ідентичності, формування суспільних цінностей та цілей;

— забезпечення демократичного процесу — організація та контроль за функціонуванням демократичних інститутів (виборчі процеси, громадська участь у прийнятті політичних рішень та забезпечення верховенства права). Ця функція сприяє стабільності демократичної системи та гарантує рівний доступ громадян до політичного життя;

— посередництво між владою і суспільством — організація діалогу між державою, громадянами, політичними партіями та громадськими організаціями, що сприяє стабільності політичного середовища;

— міжнародна політика та дипломатія — координація міжнародних відносин, участь у глобальних ініціативах, гарантування національної безпеки через зовнішню політику та міжнародне співробітництво.

Отже, політичне управління є багаторівневим процесом, який забезпечує стабільність державної системи, регулює суспільні

---

[3]Милосердна І. М. Зміст поняття «політичне управління» / І. М. Милосердна. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16—17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін. НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс. 2013. Т. 1. С. 236—238. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2c904be-7664-41ca-9af7-8ecddb49c248/content

відносини та сприяє розвитку демократичного суспільства. Його ефективність залежить від узгодженості дій державних органів, рівня політичної культури суспільства та здатності влади оперативно реагувати на виклики сучасності.

Адміністративне управління — це процес реалізації державної політики через систему органів виконавчої влади, спрямований на організацію виконання законів, підтримку правопорядку та забезпечення ефективного функціонування державного апарату. На відміну від політичного управління, яке фокусується на формуванні стратегічних рішень, адміністративне управління забезпечує їхню практичну імплементацію.

Адміністративне управління не лише виконує функцію реалізації державної політики, але й відіграє важливу роль у формуванні культури ділової етики та впровадженні ефективних управлінських практик. В умовах сучасних викликів для України, серед яких корупція, нестабільність нормативно-правового регулювання та низька інституційна спроможність, удосконалення адміністративного менеджменту є одним із пріоритетних завдань держави. Дослідники зазначають, що важливим інструментом підвищення ефективності управління є запровадження сучасних технологій, таких як цифровізація адміністративних процесів, автоматизація документообігу та використання аналітичних даних для прийняття рішень. Крім того, значну роль у забезпеченні прозорості та підзвітності відіграють міжнародні партнерства та реформи, спрямовані на створення конкурентного й відкритого адміністративного середовища[4].

Основні завдання адміністративного управління охоплюють: виконання нормативно-правових актів (забезпечення реалізації прийнятих законів, указів, постанов та інших нормативних документів); організація державного апарату (ефективне функціонування державних інституцій, їхня структура та координація діяльності між рівнями влади); контроль та нагляд (забезпечення відповідності державної діяльності законодавчим вимогам та регламентам).

Функції адміністративного управління:

— організація державного апарату — побудова ефективної ієрархічної системи управління, що забезпечує взаємодію центральних і регіональних органів влади. Державний апарат виконує функції контролю, планування, реалізації державної політики та обслуговування суспільних потреб;

---

[4]Прокопчук І. П., Боровиков О. В., Меленчук І. І. Перспективи розвитку адміністративного менеджменту та ділової етики в Україні: сценарії та рекомендації // Економіка та суспільство. 2024. Вип. 61. С. 175—181. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3737/3659

— регламентація державних функцій — встановлення процедур та правил, які визначають компетенції органів державного управління, їхні обов'язки та межі повноважень. Чітке правове регулювання дозволяє уникати дублювання функцій між різними інституціями та підвищує прозорість роботи адміністративного апарату;

— контроль та нагляд — система перевірки та оцінки виконання державних рішень, запобігання зловживанням владою, корупції та іншим правопорушенням у державному секторі. Важливим елементом цього процесу є незалежний аудит, адміністративний нагляд і дисциплінарна відповідальність;

— розподіл ресурсів — управління фінансовими, кадровими та матеріальними ресурсами, необхідними для реалізації державної політики. Від ефективності цієї функції залежать продуктивність та результативність діяльності органів влади;

— адміністративні реформи — впровадження новітніх методів управління, оптимізація державного апарату, цифровізація державних послуг, що сприяє підвищенню ефективності державного управління.

Отже, адміністративне управління є важливим механізмом реалізації державної політики та забезпечення ефективного функціонування державного апарату. Його ефективність залежить від чіткої організації державних структур, наявності регламентованих процедур, постійного контролю та адаптації до нових викликів.

Соціальне управління — це процес організації та регулювання суспільних відносин, спрямований на створення сприятливих умов для розвитку особистості, забезпечення соціальної справедливості, рівноправності та добробуту громадян. Його основне завдання — підтримка стабільності суспільства через впровадження політики соціального забезпечення, розвитку освіти, медицини та захисту вразливих категорій населення.

Соціальне управління є фундаментальним механізмом забезпечення стабільності та розвитку суспільства, оскільки воно впорядковує суспільні відносини та спрямовує їх у русло правової організації. Як зазначає О. О. Бандурка, воно реалізується через систему необхідних засобів впливу на соціальні інститути з метою їхнього упорядкування, збереження якісної специфіки та вдосконалення діяльності. Відмінною рисою соціального управління є його нормативний характер, адже воно функціонує на основі правових норм, які визначають механізми взаємодії між державними органами, місцевим самоврядуванням, громадськими об'єднаннями та окремими громадянами. Ефективність соціального управління значною мірою залежить від правового регулювання,

яке забезпечує сталість суспільних процесів і створює правові передумови для розвитку соціальних інституцій[5].

Основні напрями соціального управління охоплюють: освіту та науку (розвиток освітньої системи, забезпечення доступу до якісної освіти, підтримка наукових досліджень і технологічного прогресу, а також підвищення стандартів навчання, модернізація навчальних закладів та впровадження нових методик викладання); охорону здоров'я (організація медичного обслуговування, забезпечення доступу до медичних послуг, профілактика захворювань, розвиток системи охорони громадського здоров'я, впровадження програм медичного страхування, модернізація лікарень, розвиток сімейної медицини та запровадження електронних медичних карт); соціальний захист (підтримка малозабезпечених верств населення, надання соціальних виплат, захист прав осіб з інвалідністю, літніх людей, сиріт, розробка соціальних програм, створення реабілітаційних центрів, надання державної допомоги безробітним та інші заходи, спрямовані на покращення соціального добробуту); ринок праці та зайнятість (формування політики зайнятості, підтримка малого та середнього бізнесу, створення робочих місць, розвиток професійної підготовки кадрів, державні програми перекваліфікації, сприяння працевлаштуванню та регулювання ринку праці); житлову політику (забезпечення доступу громадян до якісного та доступного житла, розвиток програм соціального житла, стимулювання будівництва та підтримка молодих сімей у придбанні житла).

Соціальне управління є важливим у забезпеченні сталого розвитку суспільства, оскільки сприяє підвищенню якості життя громадян, зниженню рівня соціальної напруженості та створенню умов для рівноправного розвитку всіх верств населення. Його ефективність залежить від узгодженої роботи державних органів, залучення громадянського суспільства та ефективного використання державних ресурсів.

Важливою особливістю управління є те, що його дії не є хаотичними, а завжди мають чіткий план і структуру. Кожен управлінський вплив здійснюється в межах заздалегідь продуманої стратегії і передбачає вибір засобів та методів впливу на об'єкт, систему або процес. Отже, управління завжди охоплює елементи прогнозування, планування, організації і контролю.

В основі управління лежить чітка взаємодія між двома головними елементами: суб'єктом управління і об'єктом управління.

---

[5]Бандурка О. О. Правові основи соціального управління в суспільстві. Європейські перспективи. 2020. № 3. С. 35—39. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/35-_Bandurka.pdf

Суб'єкт управління — це підсистема, яка є джерелом управлінського впливу. Суб'єкт управління володіє повноваженнями, ресурсами і компетенцією для здійснення управлінських дій. Він формулює цілі, розробляє стратегії та організовує процеси, необхідні для досягнення встановлених результатів. Суб'єкт управління також відповідає за прийняття рішень, контроль за їхнім виконанням та внесення коректив у разі необхідності.

Об'єкт управління — це підсистема, на яку спрямовано управлінський вплив. Це може бути організація, процес, система або окремий елемент системи, який піддається змінам або потребує збереження стабільності. Об'єкт управління реагує на вплив з боку суб'єкта управління і відповідно до цього змінює свій стан або поведінку. Складові системи управління відображені на рис. 1.1.

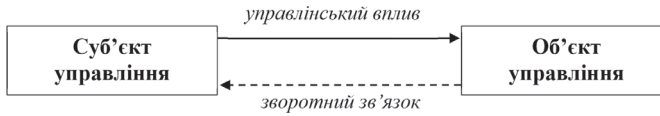

Рис. 1.1. Елементи системи управління
Джерело: [6]

Суб'єкт управління здійснює вплив на об'єкт управління через застосування різних способів, методів та команд, що спрямовані на зміну або збереження стану об'єкта. Способи управлінського впливу можуть охоплювати адміністративні команди, регулюючі механізми, настанови або інші засоби, що забезпечують контроль і корекцію поведінки або функціонування об'єкта. Управлінський вплив може бути як прямим (безпосередні дії та накази), так і опосередкованим (регулювання через систему інструкцій або правил).

Для того щоб оцінити результативність впливу, важливо використовувати зворотний зв'язок, тобто інформацію, яка надходить від об'єкта управління до суб'єкта. Зворотний зв'язок дозволяє суб'єкту управління зрозуміти, як об'єкт реагує на вплив і чи досягаються поставлені цілі. Зворотний зв'язок відіграє ключову роль у процесі коригування управлінських рішень, оскільки дозволяє вчасно вносити зміни в методи впливу для досягнення бажаних результатів.

Отже, управління можна визначити як процес впливу суб'єкта управління на об'єкт з метою зміни його стану або підтримки стабільності[7]. Це визначення підкреслює, що управління може

[6]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / С. І. Архієреєв, Н. Н. Губанова, О. В. Кузьменко, А. С. Митрофанова ; за ред. проф. С. І. Архієреєва. Харків : вид-во Іванченка І. С. 2018. С. 5.

[7]Мельник С. І. Управління фінансовою безпекою підприємств: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : «Растр-7». 2020. 384 с. URL: https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/4407

бути застосоване до різних типів систем: біологічних, технічних та соціальних. Кожен із цих видів управління має свої особливості, але загальний принцип залишається однаковим: вплив суб'єкта на об'єкт із метою контролю або зміни.

Державне управління є однією з найважливіших форм соціального управління, що забезпечує регулювання суспільних відносин через систему державних органів. Його основна мета — підтримка стабільності, розвиток держави та забезпечення суспільної безпеки. Відмінною особливістю державного управління є те, що воно має юридичну силу та здійснюється на основі законодавчо визначених норм і правил.

Державне управління охоплює всі сфери суспільного життя: політику, економіку, правову систему, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, оборону тощо. Його особливість полягає у використанні владних повноважень для реалізації державної політики, що відрізняє його від інших форм управління, таких як корпоративне чи громадське управління.

Основні риси державного управління:

— юридична природа — державне управління здійснюється в межах правової системи, а його рішення мають нормативно-правовий характер. Всі управлінські дії базуються на Конституції, законах, постановах та інших нормативно-правових актах, що забезпечують їхню легітимність і загальнообов'язковість;

— загальносуспільний характер — державне управління поширюється на всі сфери суспільного життя, регулюючи діяльність органів влади, підприємств, установ та громадян. Його рішення впливають на соціальні, економічні, політичні та культурні процеси, формуючи загальні умови функціонування держави та суспільства;

— регулятивна функція — основним завданням державного управління є створення та підтримка правопорядку. Це передбачає розробку та імплементацію державних політик, ухвалення законодавчих актів, контроль за їхнім виконанням, а також забезпечення стабільності в суспільстві;

— централізованість — державне управління здійснюється через систему органів державної влади, які функціонують у межах вертикально інтегрованої структури. Вищі органи влади координують діяльність підлеглих установ, що дозволяє забезпечити єдність управлінської політики на всій території держави;

— використання механізмів публічного адміністрування — державне управління спирається на методи публічного адміністрування, що охоплюють стратегічне планування, бюджетування, контроль, управління персоналом і впровадження цифрових технологій у державному секторі;

— стійкість та гнучкість — державне управління поєднує стабільність державних інституцій із можливістю адаптації до змін у суспільному житті. Це дозволяє ефективно реагувати на виклики часу та формувати політику відповідно до потреб населення.

Отже, державне управління є невід'ємною складовою функціонування держави та забезпечує ефективне виконання державних завдань через нормативно-правове регулювання, систему контролю та управлінські механізми. Воно виконує ключову роль у підтримці правопорядку, забезпеченні суспільного добробуту та реалізації державної політики.

Розвиток поняття державного управління має глибоке історичне коріння і формується під впливом державних інституцій, суспільних відносин та управлінських технологій. За висновками науковців, термін «державне управління» набув сучасного змісту наприкінці XIX століття, що було зумовлено необхідністю впорядкування управлінських процесів та регулювання суспільних відносин на новому рівні[8]. З того часу державне управління розвивалося не лише як практична діяльність державних органів, а й як наукова дисципліна, що досліджує закономірності, принципи, методи та механізми організації владних відносин.

Державне управління як наукова сфера аналізує закономірності функціонування державних інституцій, механізми ухвалення управлінських рішень, методи державного регулювання суспільних процесів. Дослідження в цій сфері спрямовані на виявлення ефективних моделей управління, визначення оптимальних механізмів взаємодії держави з суспільством та вдосконалення державної політики.

Основні завдання науки державного управління:

— аналіз принципів організації державної влади — вивчення фундаментальних засад функціонування державних органів та їхньої взаємодії в межах управлінської системи;

— дослідження механізмів управління державним апаратом — аналіз структурних елементів державного управління, їхніх компетенцій, повноважень і функцій;

— упровадження інноваційних методів державного управління — розробка і реалізація сучасних технологій управління, що охоплюють цифровізацію, електронне урядування та стратегічне планування.

Як практична діяльність державне управління охоплює широкий спектр сфер суспільного життя, спрямованих на забезпе-

[8]Кальниш Ю. Г. Особливості формування об'єктно-предметної сфери науки державного управління в Україні // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2019. № 3 (5). С. 132—151. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1561

чення стабільності, ефективності та безпеки держави. Головною метою державного управління є розробка і реалізація державної політики, підтримка правопорядку, регулювання економічних і соціальних процесів, забезпечення національної безпеки.

Основні напрями практичної діяльності державного управління:

— реалізація державної політики — формування та впровадження нормативно-правових актів, спрямованих на досягнення стратегічних цілей держави;

— управління економікою — розподіл державних ресурсів, регулювання ринкових відносин, підтримка підприємництва та інноваційного розвитку;

— соціальна сфера — забезпечення ефективного функціонування систем охорони здоров'я, освіти, соціального захисту;

— оборона та національна безпека — організація діяльності силових структур, підтримка правопорядку та захист інтересів держави на міжнародній арені.

Отже, державне управління одночасно є і практичною діяльністю органів влади, що спрямована на реалізацію державної політики, і наукою, яка вивчає основи цієї діяльності, визначаючи її закономірності та принципи функціонування в різних умовах.

Наведемо декілька визначень сутності державного управління як практичної діяльності (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Визначення сутності державного управління як практичної діяльності

Автори	Державне управління — це:
1	**2**
Архієреєв С. І., Губанова Н. Н., Кузьменко О. В., Митрофанова А. С.	«цілеспрямований, організаційний та регулятивний державний вплив на розвиток соціальних процесів та діяльність громадян з метою досягнення цілей та виконання функцій держави шляхом реалізації державної політики через діяльність органів державної влади»[9]
Бондаренко В. А.	«науково обґрунтований безпосередній організуючий вплив на соціальні інститути щодо повсякденного здійснення управлінської діяльності, спрямованої на виконання законів для реалізації цілей розвитку держави»[10]

[9]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / С. І. Архієреєв, Н. Н. Губанова, О. В. Кузьменко, А. С. Митрофанова ; за ред. проф. С. І. Архієреєва. Харків : вид-во Іванченка І. С. 2018. С. 6.

[10]Бондаренко В. А. Система та структура державного управління. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 254.

Закінчення таблиці 1.1

1	2
Карташов Є. Г., Євдокимов В. В., Драган І. О., Дацій О. І.	«систематично здійснюваний цілеспрямований вплив держави на суспільну систему (окремі її ланки), на стан і розвиток суспільних процесів, на свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою реалізації державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, в інтересах оптимального функціонування та розвитку держави»[11]
Котикова О. І.	«цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією»[12]

Отже, державне управління як практична діяльність являє собою науково обґрунтований і цілеспрямований вплив держави на суспільні процеси через реалізацію державної політики. Метою цього впливу є забезпечення ефективного розвитку суспільства та держави в цілому. Державне управління спрямоване на регулювання та вдосконалення різних сфер суспільного життя, зокрема забезпечення ефективного використання національних ресурсів і створення сприятливих соціальних умов для життєдіяльності населення.

Отже, державне управління є невід'ємною складовою функціонування держави, що забезпечує її стабільний розвиток, впровадження ефективних механізмів регулювання суспільних процесів і гарантує відповідність діяльності державних органів потребам громадян. Його подальший розвиток залежить від глибокого наукового аналізу, адаптації до сучасних викликів та впровадження передових управлінських технологій.

З розвитком технологій і демократичних процесів управління трансформується, набуваючи відкритості, цифровізації та громадської участі. Успішність сучасного державного управління залежить від ефективного поєднання політичного, адміністратив-

[11]Державне та регіональне управління : підручник / Є. Г. Карташов, В. В. Євдокимов, І. О. Драган, О. І. Дацій та ін. ; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ, 2019. С. 9.

[12]Державне та регіональне управління : конспект лекцій / О. І. Котикова. Миколаїв : МНАУ, 2013. С. 8.

ного та соціального аспектів, впровадження публічного управління та цифрових технологій.

Публічне управління — це сучасний підхід до організації державної влади, що спрямований на підвищення ефективності державного управління через відкритість, прозорість, залучення громадян та використання цифрових технологій. На відміну від традиційного державного управління, публічне управління фокусується на активній взаємодії між державою та суспільством, забезпечуючи участь громадськості у процесах прийняття рішень.

Публічне управління відіграє вирішальну роль у забезпеченні сталого розвитку територій, оскільки передбачає не лише виконання управлінських функцій, а й інтеграцію стратегічних механізмів, спрямованих на збалансування соціально-економічних та екологічних інтересів суспільства. Важливим аспектом ефективного публічного управління є своєчасне реагування органів влади на сучасні виклики, що потребує розширення інструментів прогнозування та стратегічного планування. Як зазначає К. Пастух, для забезпечення сталого розвитку територій необхідним є удосконалення механізмів управління, що передбачає зміцнення інституційної спроможності, підвищення рівня прозорості та впровадження сучасних управлінських технологій[13].

Основні характеристики публічного управління:

— відкритість — передбачає забезпечення громадянам вільного доступу до інформації про діяльність державних органів, ухвалення управлінських рішень та реалізацію політик. Прозорість управлінських процесів підвищує рівень довіри до влади та сприяє зниженню корупційних ризиків. Відкритість також охоплює механізми громадського контролю та регулярне інформування населення про прийняті рішення;

— громадська участь — одна з ключових засад публічного управління, що передбачає активне залучення громадян до процесу ухвалення рішень. Це може реалізовуватися через громадські обговорення, електронні петиції, механізми електронного врядування, референдуми та інші форми комунікації між владою та суспільством. Підвищення рівня громадської участі сприяє ухваленню більш ефективних та соціально орієнтованих рішень;

— децентралізація — передача частини владних повноважень з центрального рівня на місцевий, що дозволяє підвищити ефективність управління, наблизити владу до громадян та зробити процес прийняття рішень більш оперативним. Децентралізація

[13]Пастух К. Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект // Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 1 (11). С. 186—206. URL: https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/223/230

охоплює фінансову, політичну та адміністративну складові, сприяючи самостійності місцевого самоврядування та його здатності ефективно реагувати на потреби громади;

— цифровізація публічного управління — застосування цифрових технологій для автоматизації адміністративних процесів, забезпечення зручного доступу громадян до державних послуг та підвищення ефективності роботи органів влади. Використання електронного документообігу, автоматизованих систем управління, цифрових реєстрів та онлайн-платформ сприяє зменшенню бюрократичних процедур і підвищенню якості надання державних послуг.

Упровадження концепції публічного управління дозволяє державним органам: забезпечити ефективність державного апарату за рахунок прозорих процедур управління; підвищити довіру громадян до влади через доступність інформації; спростити державні послуги за допомогою цифрових інструментів; створити гнучку систему управління, здатну реагувати на суспільні виклики.

Отже, публічне управління виступає основою модернізації державної влади, сприяючи її адаптації до потреб сучасного суспільства. Завдяки принципам відкритості, громадської участі, децентралізації та цифровізації воно забезпечує більш ефективне та демократичне функціонування державних інституцій.

Одним із ключових аспектів сучасного державного управління є цифровізація, яка передбачає використання новітніх інформаційних технологій для автоматизації адміністративних процесів, скорочення бюрократичних процедур та підвищення ефективності надання державних послуг. Цифрові технології дають змогу державним установам значно підвищити якість управління, забезпечити прозорість та доступність державних послуг для громадян[14].

Основні напрями цифровізації:

— електронний уряд (інтегрована система онлайн-доступу до державних послуг, що дає змогу громадянам і бізнесу взаємодіяти з державними органами без необхідності відвідування установ. Це охоплює цифрові платформи для отримання адміністративних послуг, електронний документообіг та автоматизовані системи прийняття рішень. Впровадження електронного уряду сприяє підвищенню прозорості роботи державного апарату та зниженню рівня корупції);

— цифрова безпека (забезпечення захисту персональних даних громадян та інформаційних систем державних органів. У

[14]Галущак О. Я., Галущак М. П., Машлій Г. Б. Цифровізація в Україні: еволюційні перетворення. Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету. 2023. № 81 (2). С. 155—163. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/41209

цифрову безпеку входять заходи щодо захисту баз даних, кібербезпека, впровадження систем біометричної ідентифікації та механізми запобігання несанкціонованому доступу до інформації. Безпека цифрової інфраструктури держави є критично важливою для збереження довіри громадян до електронного урядування);

— автоматизація адміністративних процесів (використання штучного інтелекту, алгоритмів машинного навчання та роботизованих процесів для підвищення ефективності державного управління. Завдяки автоматизації значно скорочується час обробки документів, зменшується кількість помилок та усувається людський фактор у прийнятті рішень. Автоматизовані системи також допомагають оптимізувати управління державними ресурсами та підвищити оперативність реагування державних установ на потреби громадян);

— електронна демократія (створення цифрових платформ для громадської участі в ухваленні рішень. Це передбачає електронні петиції, онлайн-голосування, громадські обговорення та форуми для комунікації між владою і суспільством. Такий підхід сприяє залученню громадян до процесів державного управління та посиленню довіри до державних інституцій).

Упровадження цифрових технологій у державне управління забезпечує низку переваг:

— підвищення ефективності адміністративних процесів — зменшення навантаження на державний апарат через автоматизацію рутинних завдань;

— забезпечення доступності державних послуг — громадяни можуть отримувати необхідні послуги онлайн без необхідності відвідування державних установ;

— зниження рівня корупції — цифрові технології забезпечують прозорість адміністративних процедур і мінімізують можливість зловживань;

— оптимізація державних витрат — автоматизація процесів дозволяє зменшити бюджетні витрати на адміністративний апарат[15].

Тож цифровізація є ключовим напрямом модернізації державного управління, що дозволяє підвищити ефективність діяльності державних органів, покращити взаємодію з громадянами та створити більш прозору й доступну систему державного управління.

Отже, державне управління є багатовимірним процесом, що охоплює всі сфери суспільного життя та базується на принципах

[15]Панасюк В. М. Інформатизація та цифровізація: тенденції та напрями розвитку в Україні. Науковий журнал «Інтелект XXI». 2020. № 1. С. 160—165.

цілеспрямованості, системності, регулятивності та зворотного зв'язку. Його ефективність визначається здатністю державних інституцій формувати та реалізовувати політику, спрямовану на досягнення суспільних цілей, забезпечення стабільності та сталого розвитку держави.

У сучасних умовах державне управління еволюціонує під впливом технологічних та соціальних змін, що вимагає впровадження публічного управління, децентралізації, цифровізації та громадської участі в управлінських процесах. Застосування інноваційних підходів до управління сприяє підвищенню ефективності державного апарату, створенню прозорих механізмів прийняття рішень та формуванню демократичного середовища.

Ураховуючи динаміку суспільних трансформацій, майбутній розвиток державного управління має ґрунтуватися на впровадженні новітніх технологій, інтеграції електронного урядування та удосконаленні механізмів зворотного зв'язку між державою та громадянами. Лише комплексний підхід до управління, що поєднує традиційні методи з інноваційними рішеннями, може забезпечити ефективне функціонування державних інституцій та відповідність їхньої діяльності сучасним викликам.

1.2. Функції, принципи та методи державного управління

Основним завданням державного управління є досягнення поставлених державних цілей і забезпечення сталого розвитку країни. Це передбачає як стратегічне планування розвитку держави, так і безпосереднє управління ресурсами та інституціями, що сприяють цьому розвитку.

Суб'єктом державного управління виступає держава, яка реалізує свою управлінську функцію через діяльність державних органів. Безпосередньо державне управління виявляється в практичній діяльності органів влади, що відповідають за формування та впровадження державної політики. Державне управління спрямоване на оптимізацію використання природних, трудових та матеріальних ресурсів, керівництво соціальною сферою, а також захист прав і законних інтересів громадян, підтримку громадського порядку.

У цьому процесі реалізуються такі основні функції управління, як організація, що охоплює налагодження процесів, планування, що забезпечує стратегічний розвиток, координація дій між різними органами, аналіз результатів управлінських дій та

контроль, який гарантує ефективне виконання рішень і коригування помилок. Всі ці функції спрямовані на досягнення загальних цілей держави.

У державному управлінні як системі діяльності виділяють три напрями:

— державне будівництво — визначення і правове закріплення форми державного правління; політичного режиму; державно-територіального устрою; основних цілей і функцій держави, їхньої пріоритетності; розподілу повноважень між гілками та вищими органами державної влади; стратегії розвитку держави; структури органів державної влади відповідно до функцій держави та її стратегічних цілей;

— формування державної політики — розроблення державної політики з основних напрямів діяльності держави (загальні орієнтири для дій та прийняття рішень); визначення або коригування цілей та функцій органів державної влади, необхідного кадрового забезпечення; програмування (формування плану дій); розроблення сценаріїв і графіків досягнення цілей органів державної влади; складання бюджету (розрахунок обсягу витрат і розподіл ресурсів за роботами, запланованими для досягнення цілей);

— реалізація державної політики — виконання функцій державного управління (оперативне та тактичне управління) з метою досягнення визначених цілей держави на певному етапі її історичного розвитку[16].

Отже, державне управління можна поділити на три ключові напрями: державне будівництво, яке передбачає правове закріплення форми правління, розподілу повноважень та стратегічного розвитку держави; формування державної політики, що передбачає розробку політичних орієнтирів, кадрове забезпечення та бюджетне планування; та реалізація державної політики, яка спрямована на виконання управлінських функцій для досягнення визначених цілей на практиці. Кожен з цих напрямів є важливим елементом ефективного функціонування державного управління, забезпечуючи стабільний розвиток країни.

Характерними ознаками державного управління є: виконавчо-розпорядчий характер; підзаконність; масштабність; систематичність; ієрархічність; організуючий характер (рис. 1.2).

Виконавчо-розпорядчий характер означає, що державне управління охоплює дві взаємопов'язані сторони: виконавчу та розпорядчу діяльність. Органи виконавчої влади виконують функції, пов'язані з реалізацією положень Конституції держави,

[16]Дзвінчук Д. І. Державне управління : курс лекцій. Івано-Франківськ : Місто НВ. 2010. С. 12.

Рис. 1.2. Характерні ознаки державного управління
Джерело: [17]

її законів та інших нормативних актів. Розпорядча діяльність органів державного управління полягає:

— у прийнятті постанов, розпоряджень, інструкцій;

— в організації виконання зазначених документів;

— у здійсненні контролю за цими процесами.

Підзаконність державного управління розуміється як здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності на основі правових норм, головне місце серед яких належить Конституції, законам, актам глави держави.

Масштабність державного управління проявляється в управлінському впливі на всю територію держави та на значну кількість об'єктів управління (економіку, соціально-культурну та адміністративно-політичну сфери).

Систематичність державного управління означає, що воно являє собою безперервну, постійну і планомірну діяльність.

Ієрархічність державного управління полягає у наявності в системі органів державного управління вищих і нижчих функціональних ланок з чіткою субординацією та ієрархією.

Організуючий характер державного управління проявляється в організації спільної діяльності людей у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності на різних рівнях, що забезпечує цілеспрямоване, стале функціонування всього управлінського механізму.

---

[17]Задихайло О. А. Адміністративне право України (Загальна частина) : навч. посіб. Харків : Право, 2016. С. 11.

Державне управління реалізується через використання різноманітних методів, що забезпечують вплив на об'єкти управління та сприяють досягненню цілей державної політики. Методи державного управління поділяються на правові, адміністративні та економічні, кожен з яких відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування державних інституцій.

Правові методи управління ґрунтуються на законодавчих актах, прийнятих Верховною Радою, актах органів виконавчої влади та указах Президента. Ці нормативні документи є основою регулювання діяльності як державних органів, так і суспільства загалом. Правові методи встановлюють правила, права та обов'язки всіх суб'єктів правовідносин, створюючи правову базу для їхнього функціонування. Дотримання правових норм є запорукою легітимності державного управління, його відповідності конституційним принципам і правам громадян.

Адміністративні методи державного управління полягають у регулюванні діяльності об'єктів управління через механізм наказів, розпоряджень та інших владних рішень, що ґрунтуються на принципах субординації та ієрархічної підпорядкованості[18]. Ці методи дозволяють забезпечити чітке виконання управлінських завдань, оскільки державні органи мають владні повноваження, що дозволяють встановлювати обов'язкові для виконання рішення. Адміністративні методи відіграють ключову роль у підтриманні правопорядку, управлінні державними ресурсами та виконанні стратегічних завдань держави.

Економічні методи державного управління зосереджені на створенні умов для економічного розвитку через прийняття фінансово-економічних законів та реалізацію грошово-кредитної політики. Ці методи сприяють формуванню сприятливого економічного середовища для розвитку підприємницької діяльності, оптимізації використання ресурсів та забезпечення економічної стабільності. Економічні методи охоплюють такі заходи, як:

— індикативне планування, що визначає пріоритетні напрями розвитку економіки та орієнтири для дій державних органів;

— державне регулювання, яке здійснюється через механізми підтримки або корекції економічних процесів, зокрема через регулювання ринків та ресурсів;

— грошово-кредитна політика, яка визначає порядок функціонування грошового обігу, кредитування та управління національною валютою;

---

[18]Забродська Г. І. Адміністративний менеджмент : навч. посіб. 2017. С. 92. URL: https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/318b888e-cc8b-4d6-88885-d6145395d859/content

— бюджетно-податкова політика, що охоплює розподіл бюджетних коштів, визначення податкових ставок і забезпечення справедливого розподілу фінансових ресурсів.

Кожен із цих методів відіграє важливу роль у забезпеченні належного функціонування держави, її здатності реагувати на виклики сучасності та підтримувати стабільний розвиток національної економіки і соціальної сфери. Ефективне використання правових, адміністративних та економічних методів дозволяє державі досягати стратегічних цілей та забезпечувати стабільне функціонування всіх рівнів управлінської системи.

Ефективність застосування методів державного управління значною мірою визначається рівнем кваліфікації керівних кадрів, які відповідають за прийняття та реалізацію управлінських рішень. Високий професіоналізм і компетентність керівників є ключовими факторами успішного функціонування державного управління, адже саме від їхньої здатності вибирати та застосовувати найбільш адекватні методи управління залежить досягнення цілей державної політики.

Наявність кваліфікованих управлінців забезпечує не лише правильне виконання нормативних актів, але й ефективне використання правових, адміністративних та економічних методів у процесі управління державними ресурсами та регулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим постає необхідність у систематичній та цілеспрямованій підготовці керівних кадрів, яка має на меті не лише забезпечити їх необхідними знаннями і навичками, а й постійно підвищувати рівень їхньої кваліфікації.

Підготовка керівників державного апарату повинна охоплювати як теоретичні аспекти, так і практичні навички, що дозволять їм успішно вирішувати завдання сучасного державного управління в умовах динамічних змін у суспільстві та економіці. Лише через постійне вдосконалення професійних компетенцій керівних кадрів можна забезпечити ефективну реалізацію державної політики на всіх рівнях управлінської системи.

Звернемось до характеристики державного управління як науки.

Державне управління (*як наука*) — це система наукових знань, що інтегрує інші суспільні науки (політичні, історичні, економічні, філософію, соціальну психологію) і зосереджена на процесах, функціях, методах управління, які знаходять свій прояв у діяльності держави через виконавчі та розпорядчі функції[19].

[19]Карташов Є. Г., Євдокимов В. В., Драган І. О., Дацій О. І. та ін. / за заг. ред. Є. Г. Карташова. Державне та регіональне управління : підручник. Київ. 2019. С. 8.

Об'єктом дослідження державного управління як науки є діяльність органів державної влади.

Предмет дослідження державного управління як науки охоплює три аспекти:

— організацію державного управління на різних рівнях — центральному, регіональному та місцевому (розробка загальної теорії апарату державного управління, проблем централізації і децентралізації, управлінських функцій, координації державного управління як цілісної системи);

— розробку теорії прийняття державно-управлінських рішень, політичного прогнозування, методів державного управління, технології зв'язків з громадськістю;

— проблему добору і підготовки управлінських кадрів — дослідження питань оптимальної структури штатного складу державних службовців, управління персоналом у державних органах, професійно-кваліфікаційні вимоги до державних службовців, а також проблем лідерства і боротьби з бюрократизмом[20].

Пріоритетними завданнями науки державного управління в Україні є вирішення низки ключових питань, які спрямовані на вдосконалення державної управлінської системи та підвищення її ефективності в умовах сучасних викликів.

Подальше виявлення закономірностей і формулювання принципів функціонування державної управлінської системи є важливим завданням, яке дозволяє науково обґрунтувати основи діяльності органів державної влади. Ці дослідження є необхідними для розвитку теоретичних засад управління, на яких базується практична діяльність державних інституцій.

Розроблення оптимальних моделей державного управління є наступним кроком у розвитку управлінських систем, які повинні бути адаптовані до умов українського суспільства та економіки. Оптимальні моделі мають забезпечити баланс між ефективністю управління та потребами громадян, враховуючи специфіку державного устрою і національні пріоритети.

Визначення раціональної структури органів державної влади передбачає перегляд і вдосконалення існуючих механізмів функціонування державних інституцій, забезпечення ефективного розподілу повноважень між ними та уникнення дублювання функцій[21]. Це дозволить створити більш ефективну та прозору систему державного управління.

---

[20]Бобровська О. Ю., Савостенко Т. О., Матвеєва О. Ю., Лебедєва В. К. Державне та регіональне управління : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 18.

[21]Чорний О. О. Формування механізмів публічного контролю в діяльності органів державної влади. Дис. на здоб. наук. ступ. док. ф. в галузі пуб. упр. та адм. Дніпро. 2023. С. 94.

Розроблення критеріїв оцінки і шляхів підвищення ефективності діяльності суб'єктів державного управління спрямоване на підготовку методик для оцінювання результативності управлінської діяльності. Це завдання має на меті вдосконалення механізмів контролю і моніторингу, що дозволить вчасно виявляти недоліки і впроваджувати корективи в діяльність державних органів.

Впровадження новітніх інформаційних технологій у діяльність органів влади, зокрема електронне урядування, є невід'ємною складовою модернізації державного управління. Використання інформаційних технологій сприяє підвищенню прозорості, оперативності та доступності державних послуг для громадян.

Розроблення наукових засад кадрової політики та управління персоналом у сфері державної служби є критично важливим завданням для забезпечення професійної підготовки, відбору та розвитку кадрів. Сучасна кадрова політика має відповідати вимогам ефективного управління, що передбачає безперервне навчання, підвищення кваліфікації та мотивацію державних службовців.

Пошук напрямів модернізації системи державного управління є постійним завданням, яке дозволяє адаптувати управлінську систему до нових соціальних, економічних та політичних умов. Модернізація має забезпечити гнучкість і стійкість державних інституцій в умовах глобальних змін та внутрішніх викликів.

Отже, наука державного управління в Україні зосереджується на вирішенні стратегічних завдань, що спрямовані на покращення функціонування державної системи управління, підвищення її ефективності та адаптацію до сучасних викликів.

Принципи державного управління є керівними засадами, які визначають основні закономірності розвитку державного управління та регулюють взаємовідносини між суб'єктом і об'єктом цього процесу. Принципи є основою для формування правових норм, організаційних структур і управлінських методів, що спрямовані на забезпечення ефективності функціонування системи державного управління.

Принципи державного управління відображають як внутрішні закономірності розвитку цієї сфери, так і зовнішні фактори, що впливають на процеси управління в суспільстві[22]. Вони є ключовими орієнтирами для всіх учасників управлінського процесу, забезпечуючи узгодженість і послідовність їхніх дій.

Виділимо три групи принципів державного управління: загальноправові, соціально-політичні та організаційно-функціональні (рис. 1.3).

---

[22]Бобровська О. Ю., Савостенко Т. О., Матвеєва О. Ю., Лебедєва В. К. Державне та регіональне управління : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 18.

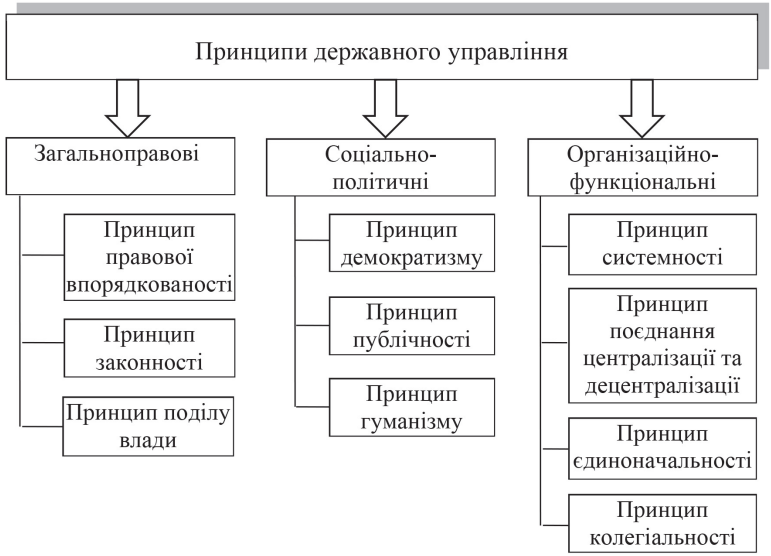

Рис. 1.3. Класифікація принципів державного управління

До загальноправових принципів державного управління належать: принцип правової впорядкованості, принцип законності та принцип поділу влади.

Група *соціально-політичних принципів* державного управління охоплює: принцип демократизму, принцип публічності, принцип гуманізму.

До групи *організаційно-функціональних принципів* належать: принцип системності, поєднання централізації та децентралізації, принципи єдиноначальності та колегіальності[23].

Зміст принципів державного управління розкрито в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Зміст основних принципів державного управління

Групи	Назва принципу	Зміст принципу
1	**2**	**3**
Загально-правові	Правової впорядкованості	Обумовлює необхідність головним чином законодавчого визначення основних цілей, функцій, структур, процесу державного управління

[23]Карташов Є. Г., Євдокимов В. В., Драган І. О., Дацій О. І. та ін. / за заг. ред. Є. Г. Карташова. Державне та регіональне управління : підручник. Київ. 2019. С. 47.

Продовження таблиці 1.2

1	2	3
	Законності	Передбачає суворе й неухильне додержання законів і нормативно-правових актів, а також встановлення чіткого в розумінні і послідовного в реалізації режиму їхнього виконання
	Поділу влади	Передбачає створення демократичної, правової організації державної влади, за якої процеси формування та закріплення загальної волі в законах, виконання законів та безпосереднього управління, контролю за законами розділені, розмежовані між гілками влади і, відповідно, скоординовані за допомогою взаємного стримування та противаг
Соціально-політичні	Демократизму	Передбачає встановлення глибоких і постійних взаємозалежностей між суспільством і державою як передумови формування демократичної системи управління, яка б базувалась на демократичних засадах її здійснення в інтересах усіх або переважної більшості громадян
	Публічності	Передбачає доступність державного управління для громадян; відкритість функціонування органів державної влади; громадський контроль; судовий контроль за дотриманням у процесах державного управління конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян
	Гуманізму	Означає, що державна політика здійснюється в інтересах особистості, що відповідають інтересам суспільства, і не може бути спрямована проти них
Організаційно-функціональні	Системності	Передбачає розуміння системної природи процесу державного управління, враховує взаємодію підсистем органів державної влади
	Поєднання централізації та децентралізації	Означає, що державне управління має бути побудоване на засадах розумного співвідношення концентрації влади і децентралізації

Закінчення таблиці 1.2

1	2	3
	Єдиноначальності	Полягає у тому, що орган державного управління очолює конкретна особа, призначена на відповідну посаду шляхом прийняття управлінського акта, яка наділена значними службовими повноваженнями у поєднанні з персональною відповідальністю
	Колегіальності	Передбачає обговорення важливих питань колективами спеціалістів, думка яких має враховуватись при прийнятті рішень. Це досягається за рахунок створення колегій чи рад при органах державного управління

Орієнтиром для України є європейські принципи державного управління Програми SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management — Програма підтримки вдосконалення врядування та менеджменту). Цей аналітичний центр ЄС було створено у 1992 р. за ініціативи Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу.

Головна мета Програми SIGMA полягає у зміцненні основ країн-партнерів для вдосконалення їхнього державного управління, а отже, і підтримці соціально-економічного розвитку шляхом нарощування спроможності державного сектору, посилення горизонтального управління та покращення розробки та реалізації реформ державного управління, охоплюючи, зокрема, належне визначення пріоритетів, послідовність і бюджетування[24].

Принципи Програми SIGMA — це комплексна система стандартів, що відображає цінності та поведінку, яких громадяни та підприємства очікують від сучасного державного управління.

32 принципи Програми SIGMA викладені за 6-ма напрямами державного управління[25]:

— стратегія;
— формування і координування політики;
— державна служба та управління людськими ресурсами;
— організація, підзвітність та нагляд;
— надання послуг та цифровізація;
— управління державними фінансами.

[24]Програма SIGMA. URL: https://www.center.gov.ua/component/k2/item/3399-програма-sigma

[25]The Principles of Public Administration. URL: https://www.center.gov.ua/pres-tsentr/novini/item/4258

Принципи Програми SIGMA можна використовувати в Україні як путівник для реформ державного управління та інструмент для оцінювання досягнутого прогресу. Вони визначають державну службу як професійну, доброчесну, політично нейтральну, орієнтовану на громадян.

Отже, Програма SIGMA виступає важливим орієнтиром для України у процесі реформування державного управління. Використовуючи європейські принципи та стандарти, Україна має можливість інтегрувати передовий досвід у свою управлінську систему. Програма SIGMA пропонує комплексний підхід до вдосконалення державного управління, що спрямований на зміцнення спроможності державного сектору, посилення стратегічного планування та підвищення якості управлінських процесів. Це дозволяє забезпечити ефективне формування та реалізацію державної політики, підвищити рівень підзвітності органів влади та сприяти розвитку електронного врядування.

Принципи Програми SIGMA охоплюють ключові напрями державного управління, зокрема стратегічне планування, управління людськими ресурсами, надання послуг та цифровізацію, що відповідають сучасним викликам. Для України впровадження цих принципів стає не лише орієнтиром для реформ, але й інструментом оцінки прогресу у створенні ефективної, прозорої та доброчесної системи державної служби. Використання цих стандартів допомагає зміцнити державні інституції, забезпечити соціально-економічний розвиток та наблизити державне управління до очікувань громадян і підприємств.

1.3. Основні моделі державного управління

Розвиток державного управління в різних країнах формувався під впливом історичних, політичних та економічних чинників, що зумовило створення різних моделей. Важливим аспектом є співвідношення між централізацією та децентралізацією влади, рівень державного втручання в економіку та соціальну сферу, а також специфіка функціонування органів управління. Умовно виділяють три ключові моделі державного управління, кожна з яких має свої особливості та принципи функціонування. Вивчення цих моделей дозволяє оцінити їх ефективність та адаптувати найкращі практики для вдосконалення національних управлінських систем.

Виділяють різні моделі державного управління. Розглянемо американську, японську та європейську моделі державного управління.

Американська модель державного управління є однією з найстабільніших і найефективніших у світі завдяки принципам демократії, розподілу влади, стримувань і противаг, конкурентності та децентралізації. Вона сформована на основі Конституції США 1787 р.[26], що визначає основи політичної та адміністративної системи країни.

Основною особливістю американського державного управління є президентська форма правління. Президент США поєднує функції глави держави і глави уряду, контролює діяльність виконавчої влади та призначає ключових посадовців у державній адміністрації. Водночас його повноваження обмежені жорсткою системою контролю та стримувань, що унеможливлює узурпацію влади будь-якою з її гілок. Законодавча влада, представлена Конгресом США (Сенатом і Палатою представників), має виключне право ухвалювати федеральні закони, затверджувати бюджет та контролювати діяльність виконавчої гілки[27].

Американське державне управління децентралізоване і функціонує на трьох рівнях:

— федеральний рівень — центральний уряд, який відповідає за міжнародні відносини, оборону, грошово-кредитну політику, міжштатну торгівлю;

— штатний рівень — 50 штатів, кожен із яких має власну конституцію, законодавчий орган, виконавчий апарат і судову систему;

— місцевий рівень — управління округами, містами, громадами, що займається житлово-комунальними питаннями, освітою, громадським транспортом.

Ця система сприяє ефективному розподілу повноважень і забезпечує гнучкість у прийнятті рішень, дозволяючи штатам самостійно регулювати внутрішню політику. Проте вона також має певні виклики, пов'язані з нерівномірним розподілом фінансових ресурсів між штатами, що може впливати на рівень забезпечення державних послуг.

Система виконавчої влади охоплює такі основні елементи:

— Президент США — головнокомандувач, керівник уряду та ключова фігура у державному управлінні. Його повноваження закріплені у статті II Конституції США, яка визначає процедуру обрання президента, його відповідальність і повноваження;

— Виконавчий апарат Президента (Executive Office of the President, EOP) — об'єднує такі стратегічні органи, як Офіс

---

[26]United States Constitution. 1787. The National Archives. URL: https://www.archives.gov/founding-docs/constitution

[27]The Administrative Procedure Act (APA), 5 U.S.C. §§ 500 et seq. (1946) // Legal Information Institute, Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5

управління та бюджету, Раду національної безпеки, Економічну раду та Адміністрацію Білого дому;

— Кабінет Міністрів США, до складу якого входять 15 міністерств, зокрема Державний департамент, Міністерство оборони, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції тощо. Вони відповідальні за реалізацію державної політики у відповідних сферах;

— незалежні федеральні агентства, такі як Федеральна резервна система (ФРС), Федеральна комісія з цінних паперів, НАСА, що здійснюють наглядові та регуляторні функції.

Особливістю американської системи управління є жорсткий розподіл повноважень між Президентом, Конгресом та Верховним судом, що забезпечує баланс влади. Виконавча влада може діяти лише у рамках, визначених законодавчою та судовою гілками, що унеможливлює авторитаризм.

Американське державне управління ґрунтується на таких принципах[28]:

— розподіл влади — система стримувань і противаг, що перешкоджає концентрації влади в руках однієї особи чи органу;

— децентралізація управління — автономія штатів і місцевого самоврядування у прийнятті рішень;

— конкурентність і відкритість державної служби — набір на держслужбу відбувається через відкриті конкурси, що забезпечує ефективність державного апарату;

— обмежене втручання держави в економіку — ринок залишається ключовим механізмом регулювання, а уряд забезпечує лише базові соціальні гарантії;

— громадський контроль і прозорість — суспільство має доступ до інформації про діяльність державних органів, що сприяє підзвітності влади.

Державний апарат США працює за принципом ринкової ефективності — скорочення бюрократії, делегування частини функцій приватному сектору, впровадження новітніх управлінських технологій. Значну роль відіграє аутсорсинг державних функцій, що дозволяє зменшити навантаження на бюджет і підвищити якість державних послуг.

У сучасних умовах американська система державного управління активно інтегрує новітні цифрові технології для підвищення ефективності роботи органів влади. Впровадження Big Data, штучного інтелекту, електронного урядування дозволяє мінімізувати бюрократичні процеси, зробити державні послуги доступнішими для громадян. Одним із ключових стратегічних документів

[28]Government Accountability Office (GAO). The Principles of Federal Governance. Washington, D.C.: GAO, 2021. URL: https://www.gao.gov/

у цій сфері є Federal Digital Government Strategy, який передбачає поступову цифровізацію всіх адміністративних процесів[29].

Цифровізація охоплює наступні напрями:

— автоматизація державних послуг — впровадження онлайн-сервісів для громадян та бізнесу;

— кібербезпека — захист державних інформаційних ресурсів від кіберзагроз;

— електронне голосування — впровадження цифрових механізмів для виборчих процесів;

— розвиток цифрової ідентифікації — створення єдиної системи електронної автентифікації громадян.

Американська модель державного управління демонструє високу ефективність завдяки принципам розподілу влади, децентралізації, конкуренції та мінімального державного втручання в економіку. Вона забезпечує прозорість та підзвітність влади, використовуючи сучасні цифрові технології для покращення управлінських процесів. Однак виклики, пов'язані з нерівномірним розвитком штатів, зростанням державного боргу та кіберзагрозами, вимагають подальшої модернізації системи управління.

Американська система державного управління характеризується такими ознаками:

— державне управління ґрунтується на президентській формі правління;

— несумісність адміністративно-управлінських посад з іншими посадами;

— жорсткий механізм стримувань і противаг;

— децентралізація влади у прийнятті політичних рішень;

— обмежене втручання держави в економічну та соціальну сфери;

— екстраполяція (перенесення) принципів і методів приватного бізнесу на державне управління;

— висока мобільність і конкурентність працівників державної служби;

— високий ступінь контролю керівників над підлеглими;

— високий ступінь свободи і відповідальності управлінців за прийняття рішень;

— відкрита наймана система набору і підбору на державну службу[30].

---

[29]Federal Government Organization Manual. Washington, D.C.: U.S. Government Publishing Office. 2022. URL: https://www.govinfo.gov/app/collection/GOVMAN

[30]Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с. URL: https://e-pidruchniki.com/content/2126_132_derjavne_ypravlinnya_v_ssha.html

Американська модель державного управління відображає високий рівень децентралізації, свободи та відповідальності у прийнятті рішень, що поєднується з жорстким механізмом стримувань і противаг. Важливою її особливістю є орієнтація на принципи приватного бізнесу, що впроваджуються у державне управління, забезпечуючи ефективність, мобільність і конкурентність державних службовців. Система найму на державну службу є відкритою та прозорою, що сприяє залученню кваліфікованих кадрів, а обмежене втручання держави в економічні та соціальні сфери відображає ліберальні підходи до регулювання суспільних процесів.

Американська модель також має значний акцент на ефективності та результативності. Державні органи працюють за принципом орієнтації на споживача, що передбачає надання якісних публічних послуг, зниження бюрократичних бар'єрів та створення гнучких механізмів регулювання. Використання сучасних технологій у процесах управління дозволяє оптимізувати адміністративні процедури та скоротити витрати на утримання державного апарату. Крім того, американська система значною мірою спирається на аутсорсинг та державно-приватне партнерство для підвищення ефективності управлінських процесів[31].

Важливим елементом цієї моделі є механізм підзвітності, що забезпечує прозорість діяльності державних органів та їхню відповідальність перед суспільством. Децентралізація влади дозволяє регіонам і штатам самостійно визначати стратегії розвитку, що сприяє ефективнішому врахуванню місцевих потреб та проблем. Проте цей підхід також може спричинити нерівномірність розвитку територій через різний рівень фінансування та управлінської спроможності регіональних структур.

Отже, американська модель державного управління є динамічною та адаптивною до сучасних викликів. Вона забезпечує високу конкурентоспроможність державних службовців, стимулює професіоналізм і відповідальність у прийнятті рішень. Водночас певні виклики, пов'язані з децентралізацією та нерівномірним розподілом ресурсів, вимагають постійного вдосконалення механізмів управління та підвищення рівня координації між державними та місцевими органами влади. Американська модель підкреслює важливість відповідальності управлінців за прийняття рішень, чітку організацію контролю та впровадження ринкових принципів у державному секторі, що сприяє гнучкості та ефективності державного управління.

---

[31]Корженко В. В., Писаренко Ж. А. Вплив національної культури на формування моделі управління: методики крос-культурного менеджменту. Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 1. С. 16—26.

Японська модель державного управління поєднує традиційні соціокультурні цінності з ефективними сучасними управлінськими практиками. Вона ґрунтується на принципах гармонії, ієрархії та колективізму, що формують особливий підхід до прийняття рішень, управління економікою та функціонування державних інституцій. Значну роль у цій моделі відіграють довгострокове планування, високий рівень державного регулювання в стратегічних галузях економіки та відповідальність суспільства за соціальне забезпечення.

Стрельченко О. Г., Юсіфлі Б. Т. зазначають, що система влади Японії склалася історично і більшість її інститутів функціонує на засадах традиційності, а система влади сприймається як єдине ціле, як єдиний захисник, в якого вірять і довіряють, вона забезпечує порядок і протистоїть хаосу (ця ознака відповідає харизматичному типу); система влади функціонує у розвинутій правовій державі із сформованою законодавчою базою та діючими нормами права[32].

Відповідно до *Закону Японії «Про організацію державного управління»*[33], центральна адміністрація країни поділяється на чітко визначені структурні одиниці, кожна з яких виконує специфічні функції у системі державного управління. До основних складових належать: «фу» (канцелярія), «рє» (міністерства), «чинкой» (комітети) та «ті» (управління). Така ієрархічна структура забезпечує ефективний розподіл повноважень, чітку координацію діяльності органів виконавчої влади та дотримання принципу функціональної спеціалізації.

Канцелярія прем'єр-міністра (сорифу) є єдиною адміністративною установою, що має статус «фу». Вона відіграє ключову роль у координації діяльності всіх міністерств та управлінь, виконуючи функції стратегічного планування, аналітики та забезпечення узгодженості політичних рішень на найвищому рівні. Очолює канцелярію міністр кабінету, який є відповідальним за загальну організацію та координацію урядової діяльності. Відповідно до законодавства, канцелярія прем'єр-міністра займається питаннями, що стосуються загальної політики державного управління, а також функціями, які не можуть бути делеговані іншим міністерствам. До її компетенції входять такі завдання, як нагородження державних службовців, пенсійне забезпечен-

[32]Стрельченко О. Г., Юсіфлі Б. Т. Адміністративно-правова характеристика публічної адміністрації Японії // Юридична наука: Науковий юридичний журнал. 2015. № 2. URL: https://legal.nam.edu.ua/journal/n-2-2015.pdf

[33]Закон Японії «Про організацію державного управління». National Government Organization Act (Act № 120 of 1948). Japan : Japanese Law Translation Database. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3766

ня, статистичний облік, контроль діяльності міністерств, загальне інспектування державного апарату, публікація урядових актів тощо.

Система «рє» (міністерства) охоплює ключові сфери державного управління, кожне міністерство має визначені функції та компетенцію. До основних міністерств належать Міністерство фінансів, Міністерство закордонних справ, Міністерство економіки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технологій. Усі міністерства працюють за принципом функціональної підпорядкованості, що означає, що вони координують свою діяльність відповідно до загальної урядової політики.

«Чинкой» (комітети) створені для реалізації спеціалізованих функцій державного управління. Вони виконують експертно-аналітичні, контрольні та регулятивні завдання. Наприклад, Комітет з питань державного аудиту та Комітет з питань економічного розвитку відповідають за аналіз ефективності державної політики, оцінку державних програм та контроль за виконанням бюджету.

«Ті» (управління) — це установи, які здійснюють виконавчі, координаційні та наглядові функції. Вони є підзвітними відповідним міністерствам або безпосередньо Кабінету Міністрів і забезпечують імплементацію державної політики на практиці.

Законодавче регулювання організації державного управління Японії ґрунтується на принципах чіткого розподілу компетенції, централізації стратегічного планування та ієрархічної підзвітності. Водночас зберігається певний рівень автономії органів виконавчої влади, що дозволяє адаптувати державне управління до змінних умов та підвищувати його ефективність.

Державне управління Японії поєднує традиційні адміністративні підходи з сучасними принципами менеджменту, що сприяє ефективному функціонуванню державного апарату та підвищенню якості ухвалення рішень. Значна увага приділяється дотриманню процедурної дисципліни, організаційній культурі та професіоналізації державної служби.

Отже, *Закон Японії «Про організацію державного управління»* є базовим нормативним актом, що визначає функціональну структуру державної влади Японії, забезпечуючи ефективність державного управління шляхом чіткої регламентації діяльності органів виконавчої влади, координації їхньої роботи та встановлення процедур прийняття рішень. Цей закон визначає організаційну структуру центрального уряду Японії, регламентує функції виконавчих органів, встановлює принципи розподілу повноважень між різними рівнями державного управління та

містить положення щодо підзвітності й процедур прийняття урядових рішень[34].

Японське державне управління ґрунтується на монархічній формі правління і партійній системі з домінуванням останньої. Для нього характерними є наступні ознаки:

— суспільна ієрархія, шанобливість, покірність і схильність до добровільного підпорядкування;

— повільне просування по службі, його залежність не від особистого успіху, а від послуху і певного вікового цензу;

— груповий принцип ухвалення рішень і груповий контроль;

— національне регулювання економіки, яке передбачає заохочування конкуренції між підприємствами;

— наявність сильних протекціоністських заходів у сільському господарстві та поміркованих у промисловості;

— найнижчий рівень соціального державного забезпечення, перекладання цієї функції на сім'ю.

Японська модель державного управління вирізняється унікальним поєднанням традиційних культурних цінностей і сучасних управлінських підходів. Основною характеристикою цієї моделі є сильний вплив суспільної ієрархії та колективізму, що формує специфічну управлінську культуру, де пріоритет надається груповому прийняттю рішень та загальній відповідальності за результати. Такий підхід забезпечує стабільність і підтримує внутрішню гармонію в суспільстві, але водночас обмежує індивідуальну ініціативу та стримує швидке кар'єрне зростання, яке залежить не від особистих досягнень, а від вікових критеріїв і послуху.

Однією з головних особливостей японської моделі є її акцент на корпоративну взаємодію між державним та приватним секторами. Державні органи активно співпрацюють із бізнесом, підтримуючи розвиток національної економіки через довгострокові стратегії. Уряд стимулює інновації та технологічний прогрес, створюючи умови для конкурентоспроможності японських компаній на світовому ринку.

Водночас японська модель характеризується жорсткою регламентацією і традиціоналізмом у прийнятті рішень. Державна бюрократія відзначається високим рівнем організованості, але її надмірна складність може погіршити процес впровадження реформ. Проте ця модель демонструє високу стабільність і ефективність, що дозволяє Японії підтримувати міцні позиції у світовій економіці та політиці.

---

[34]Закон Японії «Про організацію державного управління». National Government Organization Act (Act № 120 of 1948). Japan : Japanese Law Translation Database. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3766

У сфері економічного регулювання Японія демонструє активне втручання держави в національні ринки, використовуючи протекціоністські заходи для підтримки сільського господарства та стимулювання конкуренції серед підприємств. Держава активно регулює торговельну політику, встановлюючи квоти на імпорт продукції та надаючи субсидії стратегічним галузям. Такі механізми дозволяють Японії підтримувати стабільний економічний розвиток, мінімізуючи залежність від глобальних ринків. Водночас уряд застосовує стимулюючі заходи щодо високотехнологічних секторів економіки, що сприяє зростанню інновацій та модернізації промисловості.

Однак соціальна підтримка громадян є мінімальною, що обумовлює значну залежність від сім'ї у питаннях добробуту. Такий підхід дозволяє державі зосереджуватися на економічному розвитку та підтримці національних підприємств, водночас делегуючи функції соціального забезпечення родинним осередкам. Соціальна політика орієнтована на мінімальне втручання держави у підтримку малозабезпечених верств населення, що, з одного боку, зменшує державні витрати, але з іншого — створює високий рівень відповідальності родин за матеріальне благополуччя їхніх членів[35].

Отже, японська модель державного управління є прикладом глибокого поєднання традиційних соціокультурних цінностей з сучасними економічними підходами. Вона базується на принципах ієрархії, колективної відповідальності та поваги до авторитету, що сприяє стабільності системи. Завдяки груповому ухваленню рішень та довгостроковому плануванню держава забезпечує поступовий та стабільний розвиток, уникаючи різких соціальних чи політичних змін.

Проте жорстка регламентація кар'єрного зростання та мінімальне соціальне забезпечення створюють певні виклики для суспільства. Відсутність потужних державних механізмів соціального захисту призводить до значної відповідальності сімей за добробут своїх членів. Водночас ефективна економічна політика, протекціоністські заходи та активна підтримка національного бізнесу роблять японську модель однією з найуспішніших у світі щодо економічної стабільності та конкурентоспроможності.

Європейська модель державного управління вирізняється високим рівнем державного втручання в економічні та соціальні процеси, що відображається у значному обсязі податкових надходжень та державних видатків. На відміну від американської мо-

[35]Клименко І. М. Моделі державного регулювання корпоративної соціальної відповідальності // Вісник НАДУ. Серія «Державне управління». 2019. № 4. С. 95. URL: https://www.researchgate.net/publication/338202796_Modeli_derzavnogo_reguluvanna_korporativnoi_socialnoi_vidpovidalnosti

делі, яка орієнтована на ліберальний підхід і мінімальне втручання держави, європейська система управління тяжіє до концепції соціальної держави, де уряди відіграють активну роль у регулюванні ринків, забезпеченні соціального добробуту та гарантуванні економічної стабільності. Основний акцент робиться на підтримці балансу між ринковою економікою та соціальною справедливістю, що досягається через механізми державного регулювання, перерозподілу ресурсів та реалізацію широкого спектра соціальних програм.

Європейська модель державного управління не лише забезпечує соціальну стабільність, але й сприяє впровадженню інновацій у сфері управління, що особливо важливо в умовах глобальних викликів. Як зазначає Т. С. Яровой, ця модель акцентує увагу на довгостроковому плануванні, екологічній стійкості та збереженні природних ресурсів, що є ключовими аспектами її ефективності[36]. Водночас ця модель передбачає активну взаємодію держави, бізнесу та громадянського суспільства, що дозволяє урядам не лише реагувати на сучасні соціально-економічні виклики, але й формувати стійкі механізми регулювання, здатні забезпечити баланс між ринковою економікою та принципами соціальної справедливості.

Ключовим аспектом європейської моделі є розвинута система соціального забезпечення, що охоплює державне фінансування охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення та соціального страхування. Уряди країн Європи активно використовують податково-бюджетну політику для фінансування цих програм, що пояснює високий рівень податкового навантаження. Державна влада також здійснює контроль за ринковими відносинами, забезпечуючи стабільність фінансових систем та захист прав споживачів і трудових ресурсів. Водночас управлінська політика спрямована на підтримку конкурентоспроможності національних економік через стимулювання інновацій, розвиток інфраструктури та впровадження єдиних стандартів у сфері економічного регулювання.

Завдяки принципу субсидіарності значна частина управлінських функцій передається на регіональний та місцевий рівні, що дозволяє більш ефективно враховувати інтереси громадян. При цьому існує тісна взаємодія між національними урядами та європейськими інституціями, що сприяє координації державної політики та забезпеченню стабільного розвитку європейського регіону. Отже, європейська модель державного управління поєднує

[36]Яровой Т. С. Провідні світові моделі ефективності державного управління в умовах сучасних викликів // Право та державне управління. 2023. № 4. С. 387—392. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2023/54.pdf

елементи централізованого регулювання з широкими можливостями для децентралізації та самоврядування, що робить її ефективним механізмом управління в умовах соціально-економічної інтеграції.

Особливістю європейського державного управління є його багаторівневість, яка поєднує наднаціональні інституції та національний рівень. Моделі державного управління в Європейському Союзі відображають історичні та культурні традиції, особливості соціально-економічного розвитку 27 країн, що входять до його складу[37].

Наприклад, французька модель державного управління є одним із яскравих прикладів соціально орієнтованої системи, що поєднує ефективне державне регулювання з ринковими механізмами. Центральною ідеєю цієї моделі є концепція держави як активного учасника економічного процесу, який виконує роль гаранта соціального добробуту, регулятора економічного розвитку та арбітра у взаємовідносинах між різними соціальними групами. Відмінною рисою французького управління є висока концентрація державної влади в руках виконавчих органів, що забезпечує стабільність та послідовність державної політики, особливо у сферах стратегічного планування та макроекономічного регулювання.

Однією з ключових особливостей французької моделі є її сервісна спрямованість, що полягає у широкому застосуванні методів електронного врядування та використанні передових цифрових технологій для оптимізації управлінських процесів. Французька державна адміністрація активно інтегрує принципи корпоративного управління, що дозволяє підвищити ефективність державних інституцій та покращити якість надання публічних послуг. Цей підхід передбачає запровадження прозорих процедур управління, підзвітності чиновників суспільству та використання механізмів контролю ефективності державних структур[38].

Французька модель також відрізняється сильним державним втручанням у соціальну сферу, що проявляється у високому рівні соціального захисту громадян. Завдяки ефективній системі державного страхування та соціального партнерства між урядом, роботодавцями та профспілками забезпечується стабільний рівень життя населення незалежно від економічних коливань. Значна частина державних видатків спрямовується на фінансування

---

[37]Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с. URL: https://e-pidruchniki.com/content/2126_132_derjavne_ypravlinnya_v_ssha.html

[38] OECD. Government at a Glance: France 2021. Paris: OECD Publishing, 2021. URL: https://www.oecd.org/governance/government-at-a-glance-france.htm

освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та житлової політики, що свідчить про соціальну орієнтованість державного управління[39].

Важливою рисою французької моделі є концепція держави як економічного актора. Вона може виступати не лише регулятором ринку, а й активним учасником економічної діяльності. Уряд відіграє провідну роль у розподілі ресурсів, управлінні стратегічними галузями та забезпеченні економічної рівноваги. Держава бере участь у фінансуванні великих інфраструктурних проєктів, розвитку інноваційних технологій та підтримці національних виробників. Вона також може виступати головним акціонером у стратегічних підприємствах, що забезпечує стабільність у ключових секторах економіки[40].

Французька модель державного управління демонструє високу ефективність у забезпеченні макроекономічної стабільності, соціального добробуту та економічного розвитку. Її основні принципи ґрунтуються на поєднанні централізованого управління, соціальної орієнтації та впровадження сучасних управлінських технологій. Такий підхід дозволяє Франції зберігати баланс між державним регулюванням та ринковою економікою, забезпечуючи довгострокову стабільність та конкурентоспроможність країни у глобальному масштабі.

Французька модель, як приклад європейського підходу, демонструє поєднання традиційного державного регулювання з інноваційними методами управління, що охоплює електронне врядування та корпоративні підходи. Це дозволяє державі виступати не лише регулятором, а й активним учасником економічного процесу, забезпечуючи стійкий розвиток і соціальну стабільність. Окрім того, соціальне партнерство та високий рівень соціального захисту є фундаментальними елементами європейської моделі, що відповідають не тільки економічним, але й політичним ідеологіям правлячих партій, створюючи систему, орієнтовану на громадянське благополуччя та соціальну справедливість.

Німецька модель соціального ринкового господарства є унікальним підходом до державного управління, що поєднує принципи вільного ринку з активною соціальною політикою держави. Вона базується на ідеї економічної ефективності в умовах соціаль-

[39]European Commission. Public administrations in the EU Member States — 2022 overview. Brussels : European Commission, 2022. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/public-administration-and-governance-coordination/european-public-administration-country-reports_en

[40]Ministère de l'Économie, des Finances et de la Relance. France 2030 : un plan d'investissement pour la France. Paris : Gouvernement français, 2023. URL: https://www.economie.gouv.fr/france-2030?utm_source=chatgpt.com

ної рівноваги, що досягається шляхом державного регулювання основних соціально-економічних процесів. Центральним завданням держави у цій системі є не лише забезпечення сприятливого бізнес-клімату, але й гарантування рівних можливостей для всіх громадян, підтримка соціальної стабільності та створення умов для стійкого економічного розвитку.

Однією з ключових рис німецької моделі є її посередницький і координуючий характер. Держава відіграє активну роль у підтримці соціальної згоди, сприяючи формуванню взаємних зобов'язань між різними економічними суб'єктами. Це означає, що німецький уряд не лише встановлює правила ринкової взаємодії, а й активно сприяє їхньому дотриманню через механізми стимулювання та державної підтримки. Такий підхід дозволяє ефективно поєднувати конкуренцію з елементами соціального захисту, що забезпечує стійкість економічного розвитку країни[41].

Методи державного регулювання соціально-економічних процесів у Німеччині є багаторівневими та спрямованими на підтримку балансу між ринковою економікою і соціальною справедливістю.

Німецький уряд розробляє і впроваджує регуляторні акти, які визначають принципи економічної діяльності, стандарти праці, соціального захисту та корпоративного управління. Такі законодавчі ініціативи спрямовані на запобігання монополізації ринку, зловживанням владою великих корпорацій, а також на забезпечення прав працівників. Зокрема, Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (GWB) («Закон про обмеження конкуренції») встановлює жорсткі антимонопольні норми та механізми контролю за ринком[42].

Адміністративне регулювання для встановлення певних соціально значущих норм. Окрім економічного регулювання, держава активно використовує адміністративні важелі впливу, спрямовані на вирішення питань охорони природи, громадського транспорту, містобудування та трудових відносин. Наприклад, в екологічній сфері впроваджено систему суворого контролю за викидами промислових підприємств та розвиток відновлюваних джерел енергії через механізм державного субсидування. Законодавчі ініціативи, такі як Erneuerbare-Energien-Gesetz (EEG) («Закон про відновлювані джерела енергії»), забезпечують фінансову

[41]Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. Soziale Marktwirtschaft — Ein Modell mit Zukunft. Berlin : BMWK, 2021. URL: https://www.bmwi.de

[42]Bundeskartellamt. Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (GWB). Berlin : Bundeskartellamt, 2022. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gwb/

підтримку підприємствам, що впроваджують екологічно чисті технології[43].

У Німеччині функціонує ефективна система контролю за чесною конкуренцією, що забезпечує рівні можливості для всіх учасників ринку. Держава запроваджує механізми антимонопольного регулювання, які сприяють запобіганню картельним змовам і недобросовісній конкуренції. Зокрема, Bundeskartellamt (Федеральне відомство з питань конкуренції) контролює діяльність великих корпорацій і забезпечує відкритість ринків для малих і середніх підприємств.

Однією з ключових характеристик німецької моделі є концепція «соціальної держави», відповідно до якої держава гарантує громадянам доступ до основних суспільних благ. Це передбачає систему загального медичного страхування, освіти, громадського транспорту, безпеки та підтримки науки й інновацій. Наприклад, федеральний уряд Німеччини інвестує значні кошти у розвиток наукових досліджень і технологічних інновацій через програми, такі як Hightech-Strategie 2025[44].

Значний обсяг бюджету Німеччини спрямовується на соціальні витрати. Близько третини федерального бюджету витрачається на соціальне забезпечення, зокрема пенсії, допомогу безробітним, субсидії на житло, підтримку сімей та фінансування програм соціальної інтеграції. Така політика дозволяє зменшувати рівень соціальної нерівності та створювати сприятливі умови для розвитку людського капіталу[45].

До основних методів державного регулювання соціально-економічних процесів у Німеччині можна зарахувати такі дії:

— німецький уряд встановлює основні правила цивілізованої взаємодії господарюючих суб'єктів;

— держава застосовує адміністративні регулюючі важелі для встановлення певних норм, наприклад щодо охорони довкілля або виконання замовлень, які мають суспільне значення;

— держава проводить політику сприяння конкуренції;

— у країні широко реалізується концепція надання державними інститутами суспільних благ, таких як безпека, наука, освіта, економіка, транспорт, пом'якшення соціальної нерівності тощо;

---

[43]Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. Erneuerbare-Energien-Gesetz (EEG). 2023. Berlin : BMWK, 2023. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Dossier/erneuerbare-energien.html

[44]Bundesministerium für Bildung und Forschung. Bericht der Bundesregierung zur Hightech-Strategie 2025. Berlin : BMBF, 2021. URL: https://www.bmbf.de/SharedDocs/Publikationen/DE/1/138398_Bericht_zur_Hightech-Strategie_2025.html

[45]Deutsches Bundesministerium der Finanzen. Bundeshaushalt 2023: Sozialausgaben auf Rekordniveau. Berlin : BMF, 2023. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Standardartikel/Press_Room/Publications/Monthly_Report/Key_Figures/2023/2023-07-federal-budget.html

— у структурі федерального бюджету 1/3 складають соціальні витрати.

Отже, німецька модель соціального ринкового господарства є ефективною системою, що поєднує конкурентну ринкову економіку з активною державною політикою у соціальній сфері. Основні принципи цієї моделі спрямовані на створення стійкої економічної системи, яка забезпечує високий рівень добробуту населення та запобігає соціальним кризам.

Важливу роль у підтримці цієї моделі відіграє держава, яка виступає не лише регулятором, але й активним учасником економічних процесів. Завдяки ефективному механізму державного втручання Німеччина змогла досягти балансу між ринковою свободою та соціальним захистом громадян. Це робить її економічну систему однією з найстабільніших та найефективніших у світі.

Отже, німецька модель соціального ринкового господарства відображає баланс між ринковими механізмами та активною роллю держави у регулюванні соціально-економічних процесів. Держава виконує посередницькі та координуючі функції, встановлюючи основні правила взаємодії між господарюючими суб'єктами та застосовуючи регулюючі важелі для забезпечення стабільності й соціальної згоди. Особливе місце посідають політика сприяння конкуренції та підтримка надання суспільних благ, що охоплюють ключові сфери, такі як освіта, транспорт, безпека та охорона довкілля. Великий акцент робиться на соціальних витратах, які складають значну частку бюджету, сприяючи пом'якшенню соціальної нерівності та забезпеченню суспільної стабільності.

У Швеції роль держави зводиться до того, щоб розробляти необхідні законодавчі норми, сприяти розвитку тієї чи іншої галузі, надавати пільги перспективним напрямам, ефективно використовувати державний бюджет через трансферти для створення рівних умов розвитку економіки. Одним із методів регулювання соціально-трудових відносин є особлива система оподаткування, розрахована на те, що найбільшу суму податків виплачують багаті люди (до 86%)[46]. Метою державного регулювання економіки є підтримка ефективного попиту та повної зайнятості населення.

Швеція є яскравим прикладом соціально орієнтованої держави, в якій уряд відіграє ключову роль у забезпеченні економічної стабільності, соціального добробуту та рівномірного розвитку всіх верств населення. Шведська модель поєднує принципи ринкової економіки з активним державним регулюванням соціально-еко-

[46]Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ. 2013. Т. 2. 324 с. URL: https://e-pidruchniki.com/content/2126_132_derjavne_ypravlinnya_v_ssha.html

номічних процесів, що сприяє підтримці високого рівня життя, зниженню рівня соціальної нерівності та забезпеченню загального добробуту громадян.

Важливою особливістю цієї моделі є ретельно продумана законодавча база, яка спрямована на створення сприятливих умов для економічного розвитку та соціального захисту населення. Роль держави полягає не лише у формуванні правових норм, але й у забезпеченні ефективного розподілу фінансових ресурсів, що реалізується через бюджетні трансферти, податкові механізми та підтримку стратегічно важливих секторів економіки. Зокрема, держава активно використовує систему цільового фінансування для усунення регіональних дисбалансів, що дозволяє забезпечувати рівні можливості розвитку незалежно від географічного розташування територій[47].

Одним із центральних механізмів державного регулювання в Швеції є система прогресивного оподаткування, яка передбачає значні податкові ставки для найбільш заможних верств населення. Податкові надходження від високих доходів спрямовуються на фінансування соціальних програм, таких як загальнодоступна освіта, медичне забезпечення, допомога на випадок безробіття та програми підтримки сімей. Ставки податків можуть досягати 86% для найбагатших громадян, що дозволяє перерозподіляти ресурси та підтримувати принцип соціальної рівності[48].

Окрім перерозподільчої функції, система оподаткування в Швеції виконує ще одну важливу роль — стимулювання інноваційного розвитку. Податкові пільги надаються підприємствам, що працюють у високотехнологічних сферах, екологічно чистому виробництві та соціально значущих галузях. Це сприяє залученню інвестицій у наукові дослідження та впровадженню новітніх технологій у реальний сектор економіки. Зокрема, Шведська державна інноваційна агенція (Vinnova) фінансує національні програми підтримки досліджень у галузі штучного інтелекту, цифрових технологій та «зеленої» енергетики, що сприяє сталому економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності країни на світовому ринку[49].

Значну увагу в межах державного регулювання приділяють підтримці ефективного попиту. Це означає, що держава впроваджує

---

[47]Swedish Ministry of Finance. Public Finances in Sweden. Stockholm : Government Offices of Sweden, 2024. URL: https://www.government.se/government-of-sweden/ministry-of-finance/central-government-budget

[48]Revenue Statistics in Nordic Countries 2022. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: https://www.oecd.org

[49]Swedish Innovation Policy. Stockholm : Vinnova, 2023. URL: https://www.vinnova.se

заходи для підтримки рівня зайнятості та економічної активності населення, забезпечуючи доступність робочих місць, конкурентну заробітну плату та фінансову стабільність громадян. Соціально-економічна політика спрямована на створення робочих місць не лише через підтримку бізнесу, а й через державні інвестиційні проєкти, які стимулюють розвиток інфраструктури, транспортної галузі, цифрових технологій та енергетики. Отже, Швеція поєднує принципи вільного ринку з активною державною участю у створенні сприятливих умов для зайнятості та підприємництва[50].

Загалом шведська модель державного управління демонструє високий рівень соціальної відповідальності уряду, що поєднується з ефективним механізмом ринкової економіки. Основні принципи цієї моделі — активне державне регулювання, прогресивне оподаткування, підтримка інновацій та ефективний розподіл фінансових ресурсів — дозволяють створити стійку соціально-економічну систему, яка сприяє зменшенню соціальної нерівності, підтримці економічного розвитку та забезпеченню високої якості життя громадян.

У процесі реформування державного управління в ЄС виникли такі його нові моделі[51]:

— New Public Management (NPM) — новий державний менеджмент (цій моделі притаманне надання послуг громадянам в умовах ринку; орієнтація на потреби громадян, результат, інновації в стратегічному плануванні);

— New Public Governance (NPG) — нове публічне управління (передбачає, що в центрі уваги державного управління повинні бути громадяни, громада та громадянське суспільство, а головна роль державних службовців полягає в наданні допомоги громадянам та задоволенні спільних інтересів);

— Good Governance (GG) — належне, добре управління (спрямоване на діалог між державою та приватними суб'єктами; розширення форм громадянської активності та переважання нових методів політико-адміністративного управління; зосереджується на створенні та підтриманні умов, які сприяють підвищенню добробуту; сприяння відкритому та плюралістичному суспільству; зміцнення прозорого, підзвітного, ефективного національного уряду; посилення верховенства права).

Реформування державного управління в Європейському Союзі призвело до впровадження нових управлінських моделей, які відповідають сучасним вимогам ефективного управління та спря-

---

[50]Swedish Employment Service. Labour Market Policy Report 2022. Stockholm : Arbetsförmedlingen, 2022. URL: https://www.arbetsformedlingen.se

[51]Ніколаєва В. Сучасні моделі державного управління в країнах ЄС: досвід імплементації. Університетські наукові записки. 2019. № 4 (72). Т. 18. С. 39.

мовані на посилення взаємодії між державою та суспільством. Однією з ключових змін є акцент на орієнтації управлінських процесів на потреби громадян, що створює умови для підвищення ефективності надання державних послуг та їхньої адаптації до сучасних ринкових умов. Інновації у сфері стратегічного планування та впровадження нових підходів до державного менеджменту стали однією з основних рис цього трансформаційного процесу.

Особливу увагу приділяють прозорості та підзвітності державних інституцій, що забезпечується активною участю громадян у процесах управління та діалозі між державними і приватними секторами. Моделі реформування в ЄС відображають сучасний підхід до державного управління, де на перший план виходять принципи ефективності, співпраці та відкритості, що, в свою чергу, створює умови для стійкого розвитку і добробуту суспільства.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Визначте відмінності між політичним, адміністративним та соціальним управлінням.
2. Визначте поняття управління в загальному та вузькому розумінні.
3. Дайте визначення поняття «державне управління» та охарактеризуйте його ключові функції.
4. Назвіть суб'єктів та об'єктів державного управління.
5. Окресліть характерні ознаки державного управління.
6. Охарактеризуйте ключові стадії управлінського процесу та їхній взаємозв'язок.
7. Охарактеризуйте основні напрями адміністративного управління та їхнє значення.
8. Охарактеризуйте принципи державного управління.
9. Охарактеризуйте функції політичного управління та поясніть їхнє значення для розвитку держави.
10. Проаналізуйте основні моделі державного управління (американську, європейську, японську).
11. Проаналізуйте основні моделі державного управління.
12. Розкрийте сутність державного управління як практичної діяльності.
13. Розкрийте сутність управління як універсального процесу та його значення для суспільного розвитку.
14. У чому полягає ідеологічне регулювання в системі державного управління?
15. У чому полягає системність управління та як вона впливає на ефективність управлінських рішень?
16. У чому полягають основні принципи державного управління, визначені Програмою SIGMA?
17. Чому прозорість і підзвітність є ключовими чинниками ефективного державного управління?

18. Чому управління вважається цілеспрямованим процесом?
19. Що є об'єктом та предметом державного управління як науки?
20. Як здійснюється взаємодія між владою і суспільством у межах державного управління?
21. Як контроль та нагляд сприяють ефективному функціонуванню державного апарату?
22. Як регулятивність управління забезпечує відповідність діяльності встановленим нормам і стандартам?
23. Як співвідносяться принципи централізації та децентралізації у державному управлінні?
24. Як формується державна політика та які фактори впливають на її реалізацію?
25. Як японська модель державного управління поєднує традиційні та сучасні підходи?
26. Якими є ключові відмінності між американською та європейською моделями державного управління?
27. Якими є основні виклики та перспективи реформування державного управління в Україні?
28. Якими є основні механізми реалізації політичного управління?
29. Які методи державного управління існують і як вони впливають на реалізацію державної політики?
30. Які основні види управління існують залежно від сфери його застосування?
31. Які основні механізми забезпечення демократичного процесу в державному управлінні?
32. Які основні характеристики управлінського процесу?
33. Які особливості державного управління в різних країнах світу?
34. Які особливості реалізації концепції публічного управління в сучасних державах?
35. Яку роль відіграє цифровізація в трансформації державного управління?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть правильну одну або дві відповіді.

1. Що є головною метою управління як процесу?
   А) вплив на систему або процес без визначених цілей
   Б) здійснення хаотичних змін у суспільстві
   В) досягнення певних цілей шляхом впливу на систему або процес
   Г) вплив на об'єкт без корекції його функціонування
2. Яка характеристика управління означає чітке визначення кінцевої мети?
   А) регулятивність
   Б) зворотний зв'язок
   В) цілеспрямованість
   Г) динамічність

3. Які основні стадії управлінського процесу?
   А) організація, впровадження, аналіз
   Б) планування, організація, реалізація, контроль
   В) моделювання, прогнозування, моніторинг
   Г) стратегія, тактика, координація
4. Що означає системний підхід в управлінні?
   А) використання лише одного методу управління
   Б) незалежне функціонування кожного елемента системи
   В) взаємозв'язок між усіма етапами та елементами управління
   Г) зосередження на кінцевих результатах без аналізу проміжних процесів
5. Яка характеристика управління пов'язана з необхідністю дотримання стандартів і норм?
   А) системність
   Б) гнучкість
   В) регулятивність
   Г) стратегічність
6. Що є основною функцією зворотного зв'язку в управлінському процесі?
   А) забезпечення централізації управління
   Б) оцінка результатів управлінських рішень та внесення коректив
   В) усунення відповідальності за прийняття рішень
   Г) формування ідеологічних концепцій управління
7. Які форми управління можуть існувати залежно від сфери застосування?
   А) організаційне, технічне, соціальне
   Б) політичне, організаційне, соціальне, технічне
   В) економічне, природне, корпоративне
   Г) лише адміністративне
8. Які механізми реалізує політичне управління?
   А) лише економічні механізми
   Б) лише адміністративні процедури
   В) організація, реалізація та контроль політичних рішень
   Г) взаємодія між владою та суспільством
9. Що є основною метою політичного управління?
   А) регулювання міжнародних відносин
   Б) забезпечення стратегічного розвитку суспільства
   В) підтримка стабільності виключно економічних процесів
   Г) обмеження демократичних процесів
10. Яка з функцій політичного управління спрямована на узгодження інтересів різних соціальних груп?
    А) формування державної політики
    Б) ідеологічне регулювання
    В) посередництво між владою і суспільством
    Г) контроль та аудит
11. Що є основним завданням адміністративного управління?
    А) контроль за діяльністю політичних партій
    Б) здійснення виключно судової влади
    В) реалізація державної політики через систему виконавчої влади
    Г) організація державного апарату та контроль його діяльності

12. Яке управління спрямоване на забезпечення соціальної справедливості та рівноправності громадян?
    А) політичне управління
    Б) моціальне управління
    В) адміністративне управління
    Г) економічне управління
13. Що є основними напрямами соціального управління?
    А) організація військових операцій
    Б) регулювання природних ресурсів
    В) освіта, охорона здоров'я, соціальний захист
    Г) ринок праці, житлова політика
14. Які основні риси державного управління?
    А) спонтанність, вузька спеціалізація
    Б) юридична природа, централізованість, регулятивна функція
    В) відсутність регулюючих механізмів
    Г) виключно соціальна спрямованість
15. Що є основним завданням науки державного управління?
    А) забезпечення виконання політичних програм
    Б) аналіз принципів організації державної влади
    В) впровадження інноваційних методів управління
    Г) збереження централізованої системи без змін
16. Яка концепція управління передбачає залучення громадян до ухвалення рішень?
    А) адміністративне управління
    Б) закрите державне управління
    В) публічне управління
    Г) технократичне управління
17. Що означає цифровізація державного управління?
    А) відмова від традиційних методів управління
    Б) використання цифрових технологій для автоматизації адміністративних процесів
    В) підвищення прозорості та доступності державних послуг
    Г) усунення державного апарату
18. Які основні напрями цифровізації державного управління?
    А) лише розширення використання мобільних додатків
    Б) виключно впровадження автоматизованих систем
    В) електронний уряд, цифрова безпека, автоматизація процесів, електронна демократія
    Г) контроль за розвитком технологій у приватному секторі
19. Що таке електронний уряд?
    А) автоматизована система збору податків
    Б) інтегрована система онлайн-доступу до державних послуг
    В) програмне забезпечення для органів влади
    Г) система внутрішнього документообігу у приватному секторі
20. Які переваги цифровізації державного управління?
    А) збільшення бюрократії
    Б) зниження рівня державного контролю
    В) підвищення ефективності адміністративних процесів
    Г) зниження рівня корупції та оптимізація державних витрат

21. Яке головне завдання державного управління?
А) забезпечення роботи політичних партій
Б) контроль за діяльністю бізнесу
В) досягнення поставлених державних цілей і сталого розвитку країни
Г) регулювання виключно економічної сфери
22. Які три основні напрями державного управління?
А) адміністративне, фінансове, судове
Б) державне будівництво, формування державної політики, реалізація державної політики
В) економічне, політичне, соціальне
Г) планування, контроль, оцінка
23. Що передбачає державне будівництво?
А) лише розподіл фінансових ресурсів
Б) визначення форми правління, політичного режиму, державно-територіального устрою
В) виключно реалізацію державної політики
Г) виконання функцій правоохоронних органів
24. Що є основними функціями державного управління?
А) лише контроль та аудит
Б) організація, планування, координація, аналіз, контроль
В) виконання партійних програм
Г) контроль за діяльністю виконавчої влади
25. Що визначає виконавчо-розпорядчий характер державного управління?
А) впровадження демократичних процедур
Б) виконання законів, прийняття постанов, контроль за їхньою реалізацією
В) надання пільг для суб'єктів управління
Г) створення політичних ініціатив
26. Який принцип управління означає відповідність дій державних органів законам?
А) демократизм
Б) системність
В) законність
Г) публічність
27. Що визначає масштабність державного управління?
А) обмеження діяльності держави на місцевому рівні
Б) вплив управління на всю територію країни та значну кількість об'єктів
В) виконання виключно внутрішньополітичних завдань
Г) лише підтримку соціальних програм
28. Що означає принцип ієрархічності державного управління?
А) відсутність взаємодії між органами влади
Б) взаємозамінність функцій усіх державних органів
В) наявність вищих і нижчих функціональних рівнів з чіткою субординацією
Г) ліквідацію управлінських структур
29. Який метод державного управління базується на законодавчих актах?
А) адміністративний
Б) правовий

В) економічний
Г) соціальний

30. Яка роль адміністративних методів управління?
А) виконання лише судових рішень
Б) застосування рекомендаційних підходів
В) регулювання діяльності об'єктів через накази, розпорядження, владні рішення
Г) виконання функцій лише в межах політичних партій

31. Які завдання виконують економічні методи державного управління?
А) забезпечення партійного фінансування
Б) формування сприятливого економічного середовища
В) оптимізація використання ресурсів, регулювання економічних процесів
Г) контроль за виконанням міжнародних угод

32. Що таке бюджетно-податкова політика?
А) регулювання діяльності громадських організацій
Б) встановлення правил ведення судочинства
В) розподіл бюджетних коштів, визначення податкових ставок
Г) виключно планування державного боргу

33. Що забезпечує ефективність застосування методів державного управління?
А) відсутність конкуренції серед державних органів
Б) високий рівень кваліфікації керівних кадрів
В) систематична підготовка управлінців
Г) використання лише традиційних методів

34. Який рівень управління є об'єктом дослідження науки державного управління?
А) виключно місцевий рівень
Б) центральний, регіональний, місцевий рівні
В) лише міжнародні організації
Г) військове управління

35. Які групи принципів державного управління виділяють?
А) виключно політичні
Б) лише адміністративні
В) загальноправові, соціально-політичні, організаційно-функціональні
Г) правові та філософські

36. Що означає принцип демократизму в державному управлінні?
А) відсутність державного контролю
Б) взаємозалежність між державою та суспільством
В) участь громадян у прийнятті рішень
Г) централізацію всіх управлінських функцій

37. Яка основна мета Програми SIGMA?
А) контроль за виконанням партійних програм
Б) регулювання діяльності приватного сектору
В) вдосконалення державного управління та підтримка його соціально-економічного розвитку
Г) створення єдиної адміністративної системи для країн ЄС

38. Які напрями охоплює Програма SIGMA?
    А) лише фінансове управління
    Б) стратегія, формування політики, державна служба, підзвітність, цифровізація
    В) виконання військових програм
    Г) регулювання громадських рухів
39. Які основні характеристики державної служби визначає Програма SIGMA?
    А) політична залежність
    Б) орієнтація виключно на бюрократичні процеси
    В) професіоналізм, доброчесність, політична нейтральність, орієнтація на громадян
    Г) лише виконання адміністративних рішень
40. Чому впровадження європейських принципів управління є важливим для України?
    А) для контролю над діяльністю приватних компаній
    Б) для підтримки національних культурних особливостей
    В) для підвищення ефективності, прозорості та доброчесності державного управління
    Г) для інтеграції найкращих світових практик у систему державного управління
41. Які чинники вплинули на формування різних моделей державного управління?
    А) лише політичні зміни
    Б) виключно економічний розвиток
    В) історичні, політичні та економічні чинники
    Г) географічне розташування країни
42. Яка модель державного управління характеризується президентською формою правління?
    А) японська
    Б) американська
    В) європейська
    Г) шведська
43. Які рівні управління виділяються в американській моделі?
    А) центральний і місцевий
    Б) федеральний, штатний, місцевий
    В) парламентський і виконавчий
    Г) адміністративний і муніципальний
44. Яке головне призначення механізму стримувань і противаг в американській моделі?
    А) надання уряду повноважень втручатися в діяльність приватного бізнесу
    Б) посилення президентської влади
    В) запобігання узурпації влади однією гілкою
    Г) централізація виконавчої влади
45. Що є особливістю японської моделі державного управління?
    А) повна централізація державної влади
    Б) відсутність будь-якого регулювання економіки

В) поєднання традиційних соціокультурних цінностей з сучасними управлінськими практиками
Г) наявність розвиненої системи соціального забезпечення

46. Що є головним принципом японської моделі управління?
А) максимальна свобода економічних процесів
Б) мінімальне втручання держави в економіку
В) груповий принцип ухвалення рішень та довгострокове планування
Г) відсутність централізованого управління

47. Які структурні одиниці входять до центральної адміністрації Японії?
А) виключно міністерства
Б) канцелярія («фу»), міністерства («рє»), комітети («чинкой»), управління («ті»)
В) лише парламент і прем'єр-міністр
Г) виключно міністерства та урядові агентства

48. Яка основна особливість європейської моделі державного управління?
А) мінімальне втручання держави в соціальні процеси
Б) децентралізація без державного контролю
В) високий рівень державного втручання в економіку та соціальну сферу
Г) повне регулювання економіки державою

49. Що означає принцип субсидіарності в європейському державному управлінні?
А) виключна роль центрального уряду у прийнятті рішень
Б) передача значної частини управлінських функцій на регіональний та місцевий рівні
В) підпорядкування європейських країн єдиному наднаціональному уряду
Г) повне самоуправління громад без участі держави

50. Яка модель управління у Франції?
А) американська
Б) соціально орієнтована, з високим рівнем державного регулювання
В) ліберальна, з мінімальним державним втручанням
Г) централізована, без ринкових механізмів

51. Що є ключовими характеристиками французької моделі державного управління?
А) мінімальне державне регулювання
Б) відсутність централізованої влади
В) висока концентрація виконавчої влади, сервісна спрямованість, соціальна орієнтація
Г) виключна роль місцевого самоврядування

52. Яка модель управління базується на принципах соціального ринкового господарства?
А) японська
Б) німецька
В) американська
Г) французька

53. Які головні особливості німецької моделі соціального ринкового господарства?
А) повне регулювання економіки державою
Б) поєднання ринкових механізмів із активною соціальною політикою

В) відсутність антимонопольного регулювання
Г) виключно централізоване управління економікою

54. Які інструменти використовуються у німецькій моделі для підтримки соціальної рівноваги?
А) відсутність державного втручання
Б) загальне медичне страхування, соціальні гарантії, антимонопольне регулювання
В) ліквідація державного впливу на ринок
Г) виключно ринкові механізми

55. Які головні ознаки шведської моделі державного управління?
А) мінімальне державне втручання в економіку
Б) високий рівень соціального забезпечення, прогресивне оподаткування, підтримка інновацій
В) виключно ринкові механізми розвитку
Г) централізація економічної політики

56. Що є особливістю системи оподаткування у Швеції?
А) відсутність соціальних податків
Б) високі податкові ставки для заможних громадян
В) повна відсутність регулювання
Г) однакова податкова ставка для всіх

57. Яка модель державного управління орієнтована на ринкову ефективність та аутсорсинг державних функцій?
А) шведська
Б) японська
В) американська
Г) німецька

58. Які нові моделі державного управління виникли в ЄС?
А) виключно бюрократичне адміністрування
Б) лише централізоване державне регулювання
В) New Public Management (NPM), New Public Governance (NPG), Good Governance (GG)
Г) відмова від державного управління

59. Яка модель передбачає активну участь громадян у процесах державного управління?
А) американська
Б) японська
В) New Public Governance (NPG)
Г) французька

60. Яка модель управління акцентує увагу на підзвітності влади, боротьбі з корупцією та залученні громадськості до прийняття рішень?
А) лише бюрократична система
Б) Good Governance (GG)
В) лише централізоване управління
Г) відсутність управлінського контролю

Список правильних відповідей

1. В	16. В	31. Б, В	46. В
2. В	17. Б, В	32. В	47. Б
3. Б	18. В	33. Б, В	48. В
4. В	19. Б	34. Б	49. Б
5. В	20. В, Г	35. В	50. Б
6. Б	21. В	36. Б, В	51. В
7. Б	22. Б	37. В	52. Б
8. В, Г	23. Б	38. Б	53. Б
9. Б	24. Б	39. В	54. Б
10. В	25. Б	40. В, Г	55. Б
11. В, Г	26. В	41. В	56. Б
12. Б	27. Б	42. Б	57. В
13. В, Г	28. В	43. Б	58. В
14. Б	29. Б	44. В	59. В
15. Б	30. В	45. В	60. Б

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко В. А. Система та структура державного управління. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 250—255.
2. Державне та регіональне управління : конспект лекцій / О. І. Котикова. Миколаїв : МНАУ, 2013. 229 с.
3. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / С. І. Архієреєв, Н. Н. Губанова, О. В. Кузьменко, А. С. Митрофанова ; за ред. проф. С. І. Архієреєва. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2018. 128 с.
4. Бобровська О. Ю., Савостенко Т. О., Матвеєва О. Ю., Лебедєва В. К. Державне та регіональне управління : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 160 с.
5. Карташов Є. Г., Євдокимов В. В., Драган І. О., Дацій О. І. та ін. ; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Державне та регіональне управління : підручник. Київ. 2019. 223 с.
6. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с.
7. Дзвінчук Д. І. Державне управління : курс лекцій. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 501 с.
8. Задихайло О. А. Адміністративне право України (Загальна частина) : навч. посіб. Харків : Право, 2016. 298 с.
9. Ніколаєва В. Сучасні моделі державного управління в країнах ЄС: досвід імплементації. Університетські наукові записки. 2019. Т. 18. № 4 (72). С. 38—47.
10. Програма SIGMA. URL: https://www.center.gov.ua/component/k2/item/3399-програма-sigma
11. The Principles of Public Administration. URL: https://www.center.gov.ua/pres-tsentr/novini/item/4258

2.
Історичні форми державного управління

2.1. Еволюція державного управління: від первісних структур до сучасних адміністративних систем

Державне управління як особлива форма організації влади відзначило суттєві трансформації в процесі історичного розвитку, які були зумовлені змінами соціальних, політичних та економічних умов. Кожна епоха сформувала власні механізми управління, які відповідали рівню розвитку суспільства, особливостям державного устрою та політичної культури. Від найпростіших форм організації влади в родоплемінних суспільствах до складних сучасних адміністративних систем простежується закономірний процес ускладнення механізмів реалізації державної влади, зростання її формалізації та раціоналізації.

На ранніх етапах розвитку суспільства державне управління мало просту, невідокремлену від структури загальної соціальної організації. Його основою були племінні або родоплемінні зв'язки, в межах яких управлінські функції використовували старшини, вожді або ради старійшин. Ці суб'єкти влади приймали колективні рішення щодо розподілу ресурсів, організації оборони, забезпечення соціального порядку та регулювання внутрішніх відносин. Важливою особливістю цього етапу було те, що політична влада не мала чіткої ієрархії та інституційного характеру, а управління здійснювалося на основі традиційних норм, звичаєвого права та принципу консенсусу, що забезпечувало соціальну згуртованість і стабільність племінної спільноти.

Державне управління на українських землях пройшло складний історичний шлях, що засвідчує наявність традицій держа-

вотворення, сформованих самим українським етносом. Від Київської Русі, де влада великого князя спиралася на віча та боярську раду, до Галицько-Волинського князівства, яке розвинуло адміністративну систему з чітким розподілом владних повноважень, українці виробили власні форми організації державного управління. Особливої уваги заслуговує козацьке самоврядування та гетьманське правління, що забезпечували ефективне функціонування військово-адміністративної моделі влади, заснованої на виборності посад та автономному ухваленні рішень. Водночас у періоди перебування українських земель у складі інших державних утворень, зокрема Речі Посполитої, Російської імперії та Австрійської монархії, система управління зазнавала трансформацій, що зумовлювало зміну ступеня суб'єктності українців у державному житті. Такий розвиток державного управління спростовує концепцію «бездержавності» української нації та свідчить про її тривалу боротьбу за власну політичну самостійність[52].

Зі зростанням чисельності населення, ускладненням соціальних відносин та появою нових форм економічної діяльності виникла необхідність у більш формалізованих управлінських механізмах. Перехід до ранніх державних утворень супроводжувався централізацією влади, зміцненням ієрархічних структур та розширенням адміністративних функцій[53]. У цьому контексті державне управління поступово відокремлюється від суспільної самоорганізації, перетворюючись на спеціалізовану діяльність, що реалізується через окремі владні інститути. Саме на цьому етапі з'являються перші зачатки бюрократії, щоб для ефективного управління територіально розширеними державами були відповідні організаційні механізми, які дозволяли підтримувати єдність влади, контроль за виконанням рішень та забезпечувати функціонування суспільних інститутів.

Подальший розвиток державного управління був пов'язаний із поглибленням диференціації владних функцій, закріпленням адміністративних і правових норм та становленням професійного управлінського апарату. Відокремлення виконавчої влади від традиційних форм племінного самоврядування стало успішним

---

[52]Історія державного управління / кол. авт. ; за заг. ред. В. С. Загорського, О. Я. Красівського, О. Ю. Мороза. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. С. 10. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162883/2018_3_%d0%86%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f_%d0%94%d0%a3_%d0%bf%d1%96%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%ba_%d0%9b%d1%8c%d0%b2%d1%96%d0%b2_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[53]Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління // Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 10—14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/njj_2011_2_2

етапом у процесі розвитку держави як політичного інституту. Удосконалення системи прийняття рішень, впровадження системи письмових наказів та розпоряджень, формування спеціалізованих посадових структур — усе це сприяло підвищенню ефективності державного управління, його раціоналізації та бюрократизації.

На сучасному етапі державне управління базується на чітко регламентованих адміністративних механізмах, закріплених у правовій системі та підпорядкованих принципам демократичного врядування. Ефективність держави напряму залежить від якості бюрократії, рівня професіоналізації державного апарату та стабільності правових інститутів[54].

Інституціоналізація державного управління забезпечує чітко структуровану бюрократичну систему підрозділів влади, спеціалізованих державних органів та механізмів контролю за їхньою діяльністю. Еволюція управлінських моделей призвела до того, що держава стала не лише виконавцем владних повноважень, але й активним регулятором соціально-економічних процесів, що забезпечує баланс між суспільними потребами, політичною стабільністю та економічною ефективністю.

Отже, процес еволюції державного управління є закономірним відображенням суспільного розвитку, що супроводжує зростання рівня організованості та ефективності реалізації владних функцій. Від первісних структур, заснованих на соціальному авторитеті та традиційних нормах, сучасних до адміністративних систем, що діють на основі правових механізмів та принципів демократичного врядування, державне управління відзначило значні зміни, що стали відповідати новим викликам суспільного розвитку.

З переходом людства від кочового до осілого способу життя, розвитком аграрного господарства та формуванням перших цивілізацій державне управління поступово набувало складнішої організаційної структури. Утворення централізованих держав у Месопотамії, Єгипті, Китаї та Індії супроводжувалося зростанням ролі адміністративних механізмів, що дозволяло забезпечити стабільність політичної влади, контроль за ресурсами та ефективне управління суспільними процесами. Однією з ключових змін періоду стало становлення перших бюрократичних систем, у межах яких був розподіл управлінських функцій між окремими посадовими особами.

Формування бюрократичного апарату стало необхідним для підтримки функціонування держави, оскільки централізоване

[54]Vogler J. Bureaucracies in Historical Political Economy. 2023. 5 p. URL: https://janvogler.net/HPE_Bureaucracies.pdf

управління вимагало ефективного адміністрування великих територій, збору податків, регулювання економічної діяльності та забезпечення правопорядку[55]. Виникнення таких адміністративних посад, як писарі, скарбники та чиновники, сприяло впорядкуванню державного управління та створенню спеціалізованих органів влади. Розвиток писемності, зокрема клинопису в Месопотамії та ієрогліфів у Єгипті, дозволив документувати державні рішення, вести облік ресурсів та систематизувати закони. Отже, бюрократія перетворилася на важливий інструмент регулювання суспільного життя, сприяючи підвищенню ефективності управлінських процесів.

Централізація державної влади в цей період сталася з головними тенденціями розвитку політичних систем. Правителі, що концентрували в своїх руках законодавчу, виконавчу та судову владу, використовували писані закони та адміністративні механізми для впорядкування суспільних відносин і закріплення владної ієрархії. У Месопотамії одним із перших задокументованих кодексів права став кодекс Хаммурапі, що регламентував правові норми та встановлював відповідальність за їхні порушення. Аналогічні законодавчі системи виникли в Китаї та Індії, де з'являються перші кодекси адміністративного та кримінального права. Отже, на цьому етапі розвитку державного управління законотворчість та адміністративна практика стали основними механізмами стабілізації суспільного порядку.

Важливий етап розвитку державного управління пов'язаний із виникненням та еволюцією античних держав, зокрема Стародавньої Греції та Риму, які внесли вагомий вклад у формування теоретичних та практичних засад організації влади. У Греції, а саме в Афінах, зародилася одна з перших демократичних форм правління, що базувалася на принципах народовладдя, колегіальності та періодичної ротації посадових осіб. Відкриті народні збори, на яких ухвалювалися прийняті рішення щодо функціонування держави, забезпечили безпосередню участь громадян в управлінні, що стало прототипом сучасних демократичних моделей. Афінська демократія, на відміну від більшості інших полісів, характеризувалася прямою участю громадян у прийнятті рішень на народних зборах та системою виборності й звітності посадових осіб[56]. Демо-

[55]Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління // Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 10—14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/njj_2011_2_2

[56]Історія державного управління / кол. авт. ; за заг. ред. В. С. Загорського, О. Я. Красівського, О. Ю. Мороза. Львів : ЛРІДУ НАДУ. 2018. 344 с. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162883/2018_3_Історія_ДУ_підручник_Львів_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

кратична система Афін передбачала, що магістрати, відповідальні за реалізацію державних рішень, обиралися громадянами та підлягали громадському контролю.

Подібний підхід до державного управління спостерігався й у Стародавньому Римі, де були закладені основи республіканського правління. Римська політична система об'єднувала елементи аристократичного, монархічного та демократичного управління, що проявлялося у функціонуванні Сенату, Народних зборів та посадових осіб, які здійснювали виконавчі функції. Основою римської адміністративної моделі стала ієрархічна бюрократична система, яка забезпечувала управління територіально розширеними державними утвореннями. Саме в римській традиції закріпилося уявлення про поділ владних функцій між різними органами, що мало значний вплив на подальшу еволюцію політичних систем у Європі[57].

Отже, розвиток державного управління в добу перших цивілізацій та античних держав ознаменувався ускладненням бюрократичних структур, централізацією влади та впровадженням перших демократичних елементів управління. Виникнення писемності, законодавчих кодексів та адміністративних механізмів дозволило систематизувати державне управління, зробивши його більш ефективним та структурованим. Закладені в цей період принципи управління, зокрема колегіальність, підзвітність та правова регламентація владних повноважень, стали основою для подальшого розвитку державних інститутів у середньовіччі та новітній добі.

Римська імперія характеризувалася надзвичайно розвинутою адміністративною структурою, що забезпечувала централізоване управління величезною територією. В основі цієї системи лежала сувора ієрархія посадових осіб, які підпорядковувалися разом імператору. Управлінські функції були чітко розподілені між сенатом, магістрами та народними зборами, що сприяло стабільності державного управління та ефективному виконанню адміністративних завдань. Сенат, хоч і зберіг певний вплив, втратив свої колишні владні повноваження, а ключові рішення ухвалювалися імператорською адміністрацією, яка складалася з професійних чиновників.

Одним із таких чинників стабільності римського державного управління стало формування системи прав, яка закріплювала

---

[57]Помаза-Пономаренко А. Л., Крюков О. І. Теорія та історія державного управління. 2016. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/3125/1/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%b5%d0%ba%d1%82_%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%97_%d0%a2%d1%82%d0%b0_%d0%86%d0%94%d0%a3_2_.PDF

правові норми та регламентувала функціонування державних інституцій. Розвиток римського права став основою правової системи багатьох європейських держав, заклавши фундамент для сучасних адміністративно-правових структур. До публічного права належать також норми, що стосуються святинь, жерців, магістратів. Загалом публічне право римські юристи розуміли як загальнообов'язкові норми, зміна яких, за угодою приватних осіб, неможлива[58]. Римське право не тільки визначало межі повноважень посадових осіб, а й регулювало механізм ухвалення рішень, що забезпечувало ясність і передбачуваність у функціонуванні державного апарату. Саме завдяки цій правовій регламентації Римська імперія змогла створити одну із найбільш ефективних моделей централізованого управління в історії.

Проте з падінням Римської імперії відбулася суттєва трансформація державного управління, що в епоху Середньовіччя набула феодального характеру. Феодальна система обґрунтовувалася на принципах децентралізації влади, що стала відмінною рисою цього періоду. Політична влада була розподілена між монархами, феодалами та місцевими органами управління, що створювало складну мережу взаємовідносин. Центральна влада часто була слабкою, останні королі змушені були розділити своє повноваження з феодалами, які контролювали власну територію та мали значну автономію в прийнятих рішеннях.

Важливою рисою середньовічного державного управління стала васальна система, яка визначала структуру політичних відносин між високими рівнями влади. Феодали володіли значними правами на своїх землях, водночас перебуваючи у залежності від монарха або інших сюзеренів. Це сприяло появі ієрархічної структури управління, в межах якої вони мали певну адміністративну відповідальність перед своїми сюзеренами, але водночас володіли значною автономією у вирішенні внутрішніх питань. Така система, хоч і забезпечувала певну стабільність, значно ускладнювала централізоване управління, після чого влада монарха була обмеженою і залежала від волі феодальних правителів.

Однак, попри децентралізацію влади, у середньовіччі почали формуватися нові адміністративні механізми, які сприяли розвитку державних інституцій. Одним із ключових етапів було становлення станово-представницьких органів, які є прототипами майбутніх парламентських інститутів. Станово-представницькі органи (Генеральні штати у Франції, кортеси в Іспанії, парламент

[58]Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. вищих навч. закладів. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1121/8.1.pdf

в Англії) відображали інтереси основних соціальних станів і стали перехідною формою від станової монархії до ранньобуржуазних парламентських інститутів[59].

Бюрократичний апарат, хоча й розвивався значно вільніше, почав набувати особливого значення при дворах монархів. Адміністративні функції більше були зосереджені в руках королівських канцелярій та придворних рад, які виконували управлінські завдання, пов'язані з фінансами, правосуддям та регулюванням внутрішньої політики. Хоча ці структури ще не мали більшої ефективності та незалежності, яка характерна для сучасної державної служби, саме вони заклали основи централізованого управління, яке почало відновлюватися в пізньому середньовіччі.

Отже, у процесі історичного розвитку державного управління відбувся генезис від суворої централізації в Римській імперії до складної системи феодальної децентралізації, а згодом — до поступового формування представницьких органів та розвитку королівської бюрократії. Ці етапи відображають закономірні тенденції розвитку політичних структур: від домінування особистої влади імператора до колегіальних органів ухвалення рішень, а згодом — до створення механізмів, які забезпечували баланс між централізованим управлінням і місцевою автономією.

У XVII—XVIII століттях державне управління зазнало фундаментальних змін, спричинених поступовим переходом від феодальної децентралізації до високого ступеня централізації влади в руках монарха[60]. В умовах формування суверенних національних держав розпочався процес утвердження абсолютної монархії, що обґрунтовувалася на принципах єдиновладдя, посиленого контролю над адміністративним апаратом і підпорядкування державних структур централізованому керівництву. Абсолютизм як модель державного управління забезпечив монополізацію влади монархів, які обґрунтовували свої повноваження доктриною «божественного права королів». Наслідком цього стала кардинальна трансформація традиційних управлінських механізмів, що проявляється в уніфікації законодавства, впровадженні стандарти-

---

[59]Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) : навч. посіб. / за ред. А. Й. Рогожина, М. М. Михальченка. Київ : Центр учбової літератури. 2011. С. 74. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf

[60]Помаза-Пономаренко А. Л., Крюков О. І. Теорія та історія державного управління. 2016. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/3125/1/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%b5%d0%ba%d1%82_%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%97_%d0%a2%d1%82%d0%b0_%d0%86%d0%94%d0%a3_2_.PDF

зованих адміністративних процедур та формуванні професійного бюрократичного апарату.

Одним із ключових аспектів еволюції державного управління в цей період стала розбудова раціоналізованих адміністративних структур, що базувалися на чіткій ієрархії посадових осіб, централізованому контролі за провінційним управлінням та регламентації діяльності чиновництва. Раціоналізація управлінської діяльності передбачає упорядкування структури органів влади, ієрархізацію посад, чіткий розподіл компетенцій і встановлення контролю за виконанням рішень, що забезпечує єдність політики та стабільність інституційної системи[61]. Унаслідок цього виникли передумови для систематизації законодавства, модернізації податкової політики та запровадження механізмів державного контролю над ключовими сферами соціально-економічного розвитку.

Яскравим прикладом централізованого абсолютизму стала Франція періоду правління Людовіка XIV, де була розгалужена система державного управління, що обґрунтовувалася на принципах абсолютної влади монарха та підпорядкування всіх адміністративних установ королівському двору. Однією з ключових адміністративних реформ стало створення системи інтендантів — спеціальних королівських чиновників, які відповідали за управління провінціями, наглядали за місцевою аристократією та контролювали виконання державних розпоряджень. Інтенданти призначалися королем і мали широкі повноваження, що дозволяло їм діяти незалежно від місцевих феодальних еліт, зменшуючи їхній вплив на державну політику. Така модель централізованого управління сприяла консолідації влади та перетворенню Франції на одну з найпотужніших держав Європи.

Паралельно з французькою моделлю абсолютизму в Пруссії відбувалися модернізаційні процеси, які сприяли формуванню однієї з найефективніших бюрократичних систем ранньомодерної Європи. Відмінною рисою прусської адміністративної системи стала її орієнтація на військово-державне управління, що поєднувало принципи централізації з дисциплінованим функціонуванням бюрократичного апарату. Важливим нововведенням стало запровадження професійної державної служби, яка передбачала відбір чиновників на основі компетентності та заслуг, а не лише шляхом привілеїв або походження. Це дозволило сформувати ефективну адміністративну систему, що базувалася на ієрархіч-

[61]Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук. ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ. 2011. Т. 8 : Публічне врядування. С. 152. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Entsyklopediia_derzhavnoho_upravlinnia_Tom_1.pdf

ній структурі, стандартизованих процедурах прийняття рішень та чітко визначених компетенцій посадових осіб.

Реформування податкової системи стало ще одним з ключових аспектів модернізації державного управління в цей період. У рамках централізованої держави потребувалися значні фінансові ресурси для утримання армії, розбудови інфраструктури та підтримки адміністративного апарату; монархії активно впроваджували систему фіскального контролю, яка передбачала запровадження єдиних податкових ставок, зменшення привілеїв аристократії та підвищення податкового навантаження на населення. У Пруссії та Франції розвивалися інститути державного фінансового контролю, які дозволяли урядам ефективніше адмініструвати бюджетні процеси та регулювати державні витрати.

Абсолютизм XVII—XVIII ст. спирався на централізований бюрократичний апарат, уніфікацію законодавства та розбудову системи професійного чиновництва, що забезпечувало ефективність державної політики[62]. Закладені в цей період принципи раціонального адміністрування, централізації політичної влади та регламентації державних функцій стали основою для сучасного формування моделей публічного управління.

Починаючи з XIX століття, розпочалася еволюція державного управління у напрямі демократизації та бюрократизації. Виникнення конституційних монархій, парламентських республік та правових держав сприяло закріпленню принципу поділу влади, незалежності судової системи та правової регламентації діяльності державних органів.

XX століття стало епохою глибоких трансформацій у сфері державного управління, які були зумовлені прискореним економічним розвитком, масштабною індустріалізацією, соціальними реформами та процесами глобалізації. Поява нових суспільно-політичних реалій вимагала від державних інституцій удосконалення механізмів адміністрування, раціоналізації процесів прийняття рішень та підвищення ефективності управлінських функцій. Унаслідок цього традиційні бюрократичні моделі поступово еволюціонували, поступаючись місцем більш адаптивним і динамічним підходам до організації державного управління, що враховували сучасні виклики та технологічний прогрес.

Одним із ключових чинників модернізації державного управління у XX столітті стало утвердження концепції соціальної держави, яка передбачала активне втручання державних інституцій

[62]Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. 4-те вид., доповнене. Київ : Атіка, 2004. С. 298. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/11/makarchuk.pdf

у соціально-економічні процеси із забезпечення добробуту населення. Держави почали брати на себе відповідальність за регулювання ринкових відносин, забезпечення соціального захисту, розвиток системи освіти та охорони здоров'я. Запровадження політики соціального забезпечення потребувало розширення бюрократичного апарату та розробки нових механізмів ефективного адміністрування ресурсів, що сприяло зміцненню інституційної ефективності державного управління.

Водночас стрімкий розвиток технологій і поява інформаційного суспільства кардинально змінили способи функціонування державних інституцій. Автоматизація адміністративних процесів, електронний документообіг та використання інформаційних систем дозволили підвищити оперативність і прозорість державного управління. Цифровізація управлінських процесів сприяла зменшенню бюрократичних бар'єрів, оптимізації взаємодії між громадянами та органами влади, а також забезпеченню більшої підзвітності державних структур.

Принципи New Public Management — зокрема, орієнтація на результат, клієнтоцентричність, конкуренція в наданні послуг, делегування повноважень та використання інструментів менеджменту приватного сектору, — можуть стати каталізатором ефективності публічного управління за умов належного правового, організаційного та кадрового забезпечення[63]. New Public Management орієнтується на ефективність, результативність та задоволення потреб громадян, розглядаючи їх як клієнтів державних послуг[64].

Паралельно з концепцією New Public Management на глобальному рівні поширювалася ідея Good Governance (належне врядування), яка акцентувала увагу на якості управлінських процесів, демократичних засадах урядування, ефективності та прозорості роботи державних інституцій. Основними принципами Good Governance стали підзвітність, відкритість, дотримання прав верховенства, участь громадян у процесі прийняття рішень, а також боротьба з корупцією. Ця модель управління сприяла підвищенню довіри до державних структур, посиленню їхньої легітимності та забезпеченню більшої ефективності в реалізації державної політики.

---

[63]Мельник М. І. Впровадження принципів нового державного менеджменту в публічне управління України. Механізми публічного управління. 2025. № 3. С. 43—48. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/3_2025/9.pdf

[64]Дзюба Г. Концепція «New Public Management»: основні елементи // Галицький вісник. 2023. № 83. С. 57. URL: https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/83/1199.pdf

Отже, XX століття стало періодом якісного оновлення державного управління, що супроводжувалося пошуком нових підходів для забезпечення ефективності адміністративних процесів. Індустріалізація, соціальні реформи, цифровізація та впровадження сучасної концепції дозволили державним інституціям адаптуватися до нових викликів, забезпечуючи більш високу ефективність, відкритість та орієнтацію на потреби громадян. Закладені в цей період принципи публічного адміністрування продовжують визначати напрями розвитку державного управління у XXI столітті, формуючи основи для подальших реформ та інновацій у цій сфері.

Еволюція державного управління є багатовимірним процесом, що відображає поступову зміну підходів до організації влади та адміністрування суспільних процесів. Від примітивних форм управління, заснованих на традиційних нормах та консенсусному прийнятті рішень, до складних бюрократичних структур та демократичних механізмів сучасності розвиток державного управління демонструє його адаптацію до суспільних змін, економічних викликів і технологічного прогресу[65]. Водночас історичні моделі управління засвідчують, що ефективність державного адміністрування значною мірою залежить від рівня політичної культури, структурної стабільності інституцій та здатності держави реагувати на динаміку суспільного розвитку.

Важливою закономірністю історичного процесу є трансформація державного управління від децентралізованих моделей до централізованих бюрократичних систем, а потім — до форм урядування, що поєднують принципи раціональної бюрократії та демократичної участі. Розвиток писемності, систематизація законодавства, утворення професійного адміністративного апарату, впровадження механізмів підзвітності та контролю — всі ці елементи поступово ставали невід'ємними складовими ефективного державного управління, забезпечуючи його стабільність та прогнозованість. Водночас аналіз історичних форм організації влади дозволяє визначити основні принципи результативного державного управління, серед яких: верховенство права, ефективність прийняття рішень, інституційна сталість, підзвітність та орієнтація на громадянські потреби.

Однак історична ретроспектива також засвідчує, що жодна модель державного управління не є універсальною та сталою. Навпаки, адміністративні системи перебувають у постійному

[65]Желябін В. О. Еволюція управління у контексті державного управління // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. № 38. С. 167—173.

процесі адаптації до нових викликів, що формуються під впливом соціальних змін, економічних криз, військово-політичних конфліктів та технологічного прориву. У XX столітті розвиток соціальної держави сприяв розширенню її регуляторної ролі, тоді як у другій половині століття почалася модернізація державного управління шляхом впровадження концепцій New Public Management та Good Governance. Ці підходи стали відповіддю на кризу традиційного бюрократичного адміністрування та спрямовані на забезпечення ефективності, відкритості та громадянської залученості до процесів ухвалення рішень[66].

Сучасне державне управління продовжує зазнавати суттєвих змін, зумовлених цифровізацією, штучним інтелектом, автоматизацією управлінських процесів та посиленням глобалізаційних тенденцій. Упровадження електронного урядування, створення інтегрованих інформаційних систем, розвиток концепції відкритих даних та використання передових технологій у державному адмініструванні дозволяють підвищити ефективність роботи державних інституцій, мінімізувати бюрократичні бар'єри та покращити взаємодію між державою і громадянами.

Водночас сучасна система державного управління стикається з новими викликами, пов'язаними з необхідністю забезпечення гнучкості адміністративних процесів, підвищенням рівня громадянської довіри до державних інституцій, формуванням інклюзивних механізмів ухвалення рішень та запровадженням ефективних антикорупційних стратегій. У цьому контексті ключовим завданням для держав є пошук оптимального балансу між централізацією та децентралізацією управлінських функцій, регуляторною активністю держави та ринковими механізмами, технологічною модернізацією та збереженням демократичних принципів врядування.

Отже, еволюція державного управління є безперервним процесом удосконалення адміністративних механізмів відповідно до суспільних змін та глобальних викликів. Історичний аналіз моделей державного управління не лише дозволяє простежити основні закономірності цього розвитку, а й слугує методологічним підґрунтям для прогнозування майбутніх тенденцій у сфері публічного адміністрування. З урахуванням сучасних реалій та необхідності підвищення ефективності державного управління подальший розвиток адміністративних систем має ґрунтуватися на принципах технологічної інноваційності, гнучкості управлін-

[66]Мельник М. І. Впровадження принципів нового державного менеджменту в публічне управління України. Механізми публічного управління. 2025. № 3. С. 43—48. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/3_2025/9.pdf

ських рішень та збереженні демократичних цінностей у державному адмініструванні.

2.2. Унітарна держава та автономія

Термін «унітарна держава» походить від латинських слів unus («один») та unitas («єдність»), що відображає її ключову характеристику — неподільність суверенітету та єдність державного устрою. Це означає, що унітарна держава функціонує як цілісний політико-правовий організм, у межах якого центральна влада здійснює єдине керівництво всіма територіальними одиницями, а загальнонаціональне законодавство має пріоритет над локальними нормативними актами.

Тобто унітарна держава складається не з державних утворень, а з адміністративно-територіальних одиниць, правовий статус яких визначається центральною владою. Унітарний характер держави означає, що «територія у межах існуючих державних кордонів є цілісною і недоторканною, що складові частини цієї території перебувають у нерозривному взаємозв'язку, відзначаються внутрішньою єдністю і не мають ознак державності»[67].

Головною ознакою унітарної держави є уніфікована система територіального поділу, за якої країна складається не з державних утворень, а з адміністративно-територіальних одиниць, правовий статус яких визначається виключно центральними органами влади. Це передбачає наявність єдиної законодавчої, виконавчої та судової системи, що поширює свою дію на всю територію держави без виключень. Унітарний характер передбачає відсутність власних конституцій, законодавчих зборів або самостійної правової юрисдикції в окремих регіонах, що відрізняє унітарну державу від федеративних форм державного устрою[68].

Ключовою рисою унітарної держави є централізація управління, що виражається у пріоритеті загальнодержавних інтересів над регіональними. Адміністративні території не мають можливості самостійно визначати власну внутрішню політику чи проводити

[67]Батанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Політичні науки. 2019. № 4. С. 22.

[68]Марков К. А. «Унітарна держава. Вимоги часу» // Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики : матер. III міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : Університет митної справи та фінансів. 2021. С. 206. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/4607/1/Збірник%20конф%2014_05_2021.pdf#page=207

незалежну зовнішню діяльність. Це створює правові механізми, що запобігають сепаратизму, посиленню регіональних відцентрових тенденцій та розколу держави.

Отже, унітарна держава — це ефективна форма державного устрою, що забезпечує єдність територіальної організації влади, політичну стабільність та цілісність правового простору. Її структура передбачає єдину систему державного управління, засновану на принципах централізованого адміністрування, що гарантує внутрішню узгодженість усіх державних процесів. Унітарний устрій є ключовою характеристикою держав, що прагнуть до консолідації своїх політичних інституцій та недопущення розпаду територіальної єдності.

Унітарна держава являє собою структурно цілісну політико-правову систему, в якій державна влада реалізується виключно через механізми єдиного центру прийняття рішень. Відсутність територіальних утворень, що володіють суверенними повноваженнями, є визначальною характеристикою цього типу державного устрою, що забезпечує інституційну узгодженість державного управління, однорідність правового режиму та уніфіковану адміністративну координацію. У межах унітарної моделі держава здійснює свою діяльність через органи загальнонаціонального рівня, а територіальні підрозділи мають статус адміністративно-територіальних одиниць, які не наділені політичним суверенітетом[69].

Основною перевагою унітарної держави є чітко визначений розподіл управлінських компетенцій, що дозволяє центральній владі ефективно контролювати функціонування всіх територіальних структур. Відсутність незалежних суб'єктів державності у складі унітарної держави сприяє посиленню її територіальної інтеграції, що особливо важливо у контексті запобігання регіональним сепаратистським тенденціям. Оскільки вся система управління базується на єдиних правових засадах, державні органи забезпечують уніфіковану реалізацію законодавчих норм, що сприяє підвищенню правової визначеності та адміністративної ефективності.

Важливим аспектом функціонування унітарної держави є організаційна структура її територіальних одиниць, які мають різні найменування залежно від національних особливостей держави. Наприклад, в Україні вони представлені областями, у Франції — департаментами, у Польщі — воєводствами, у Ве-

[69]Конституційне право України : навч. посіб. / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Видавничий дім «Ін Юре». 2002. 544 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONST_PRAVO_2002.pdf

ликій Британії — графствами, а в Італії — провінціями. Незважаючи на розбіжності в назвах, їхня адміністративна роль залишається однаковою — вони виконують функції, визначені центральною владою, і не мають повноважень щодо формування власної внутрішньої політики чи розробки незалежних нормативних актів, що виходять за межі загальнодержавного законодавства[70].

Різноманіття унітарних держав у сучасному світі демонструє гнучкість цієї моделі державного устрою та її здатність адаптуватися до соціально-економічних умов конкретної країни. До унітарних держав належать як країни з високим рівнем економічного розвитку (Швеція, Фінляндія, Норвегія, Японія, Нідерланди), так і держави з історично сильною централізацією управління (Китай, Камбоджа, Лаос, Таїланд). Україна також є унітарною державою, що відображено у її конституційному ладі та системі адміністративно-територіального устрою.

Отже, унітарна модель державного управління ґрунтується на принципах неподільності суверенітету, централізованого ухвалення рішень та територіальної єдності, що забезпечує її інституційну стійкість та ефективність у реалізації державної політики. Завдяки єдиній правовій системі та відсутності самостійних державних суб'єктів, унітарні країни демонструють високий рівень управлінської впорядкованості, що дозволяє їм ефективно реалізовувати стратегічні пріоритети державного розвитку.

Унітарність України визначена статтею 2 Конституції України: «Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою»[71].

Основні ознаки унітарної держави наведені на рис. 2.1.

Унітарна держава як форма державного устрою має як переваги, так і недоліки[72]. До переваг унітарної держави можна зарахувати:

— економічність організації державного управління;

— оперативність прийняття рішень;

— простоту контролю за виконанням прийнятих рішень;

— усталеність в екстремальних умовах.

---

[70]Марков К. А. «Унітарна держава. Вимоги часу» // Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро : Університет митної справи та фінансів. 2021. С. 206. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/4607/1/Збірник%20конф%2014_05_2021.pdf#page=207

[71]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[72]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 25.

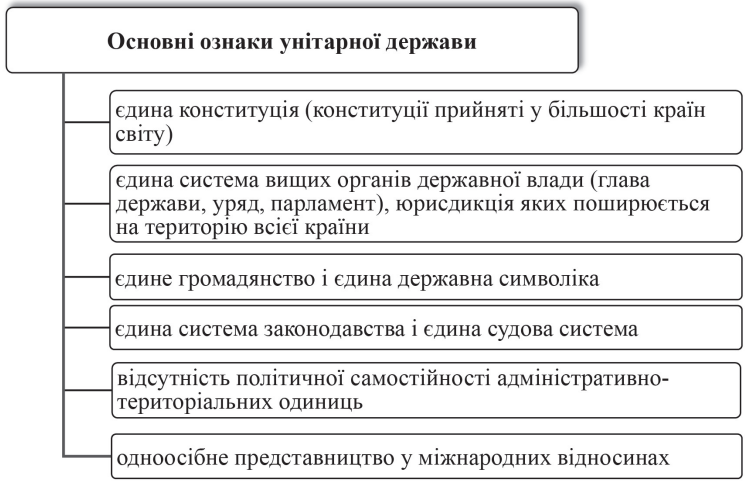

Рис. 2.1. Ознаки унітарної держави
Джерело: [73].

Унітарна держава як форма територіальної організації влади володіє високим рівнем ефективності завдяки централізованій системі прийняття рішень та уніфікованим механізмам їхнього виконання. Таке управління дозволяє забезпечити інституційну стійкість, спрямувати ресурси на досягнення загальнодержавних цілей та гарантувати цілісність політичного простору. Крім того, централізований характер влади сприяє оперативному реагуванню на суспільні виклики, що особливо важливо у періоди політичної або економічної нестабільності, а також під час кризових ситуацій, які потребують негайних адміністративних рішень.

Однією з головних переваг унітарного устрою є зменшення витрат на функціонування управлінських структур, оскільки відсутність автономних територіальних утворень спрощує адміністративну систему, зменшує дублювання владних повноважень і знижує ризик суперечностей між різними рівнями управління. Це дозволяє державі раціонально розподіляти фінансові ресурси та уникати зайвої бюрократизації, що сприяє ефективності реалізації державної політики.

Проте поряд із перевагами унітарна держава має й певні внутрішні ризики, що можуть проявлятися при надмірній централізації. Одна з головних загроз полягає в можливості перетворення централізованого управління на авторитарну систему, коли концентрація влади у центрі призводить до знецінення регіональної

[73]Теорія держави і права в схемах та таблицях: навч. посіб. / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес». 2020. С. 45.

політики та нехтування локальними ініціативами. У таких випадках відсутність автономії місцевих органів влади може призвести до бюрократичного диктату та зниження ефективності державного управління через обмеженість горизонтальних зв'язків між адміністративними одиницями.

Ще одним викликом є потенційне ігнорування культурних, етнічних і соціально-економічних особливостей окремих регіонів. Унітаризм у системі принципів конституційного ладу постає як інструмент збереження єдності держави, але водночас він не завжди адекватно відображає потреби регіонального розвитку[74]. Це, у свою чергу, може призводити до соціального напруження, відчуження місцевого населення від загальнодержавних процесів та формування запитів на більшу автономію. Така ситуація може створювати диспропорції у регіональному розвитку, коли окремі частини держави мають нерівні можливості для соціально-економічного зростання.

Особливу увагу слід приділити проблемі ініціативності регіональних структур, яка в умовах унітарної централізації може бути суттєво обмежена. Оскільки більшість управлінських рішень приймається центральною владою, місцеві адміністрації змушені виконувати директиви, не маючи достатньої свободи для врахування специфічних потреб своїх територій. Це може знижувати ефективність місцевого самоврядування, послаблювати відповідальність регіональних органів за ухвалені рішення та стримувати розвиток конкурентоспроможних ініціатив на місцях.

Отже, унітарна модель державного управління є стійкою та ефективною, коли вона збалансовано поєднує централізоване ухвалення рішень із гнучкими механізмами врахування регіональної специфіки. Надмірна централізація, хоч і зміцнює державну владу, може водночас послаблювати розвиток регіонів, спричиняти соціально-політичні диспропорції та гальмувати ініціативність місцевих органів влади. Саме тому сучасні унітарні держави прагнуть до оптимального поєднання централізованого управління та певного рівня регіональної автономії, що дозволяє забезпечити як єдність держави, так і її адаптивність до різноманітних викликів суспільного розвитку.

Унітарна держава, хоча й характеризується неподільністю суверенітету та єдністю політичного керівництва, не є одноманітною у своїй структурі. Вона може мати різний рівень централізації, що визначає характер взаємодії між центральною владою та

[74]Слінько Т., Курцев О. Унітаризм у системі принципів конституційного ладу. Київ : Юридична думка. 2021. С. 9. URL: https://ccu.gov.ua/library/unitaryzm-u-systemi-pryncypiv-konstytuciynogo-ladu

адміністративно-територіальними одиницями. Залежно від ступеня контролю державного центру над регіонами виокремлюють централізовані та децентралізовані унітарні держави. Ці моделі відображають різні підходи до розподілу управлінських повноважень, забезпечення територіальної єдності та регулювання відносин між центральним урядом і місцевими органами влади.

Централізована унітарна держава є моделлю державного устрою, за якої вся система регіонального управління знаходиться під жорстким контролем центральної влади. Основною характеристикою такої моделі є пряме призначення керівників регіональних адміністрацій центральними органами державної влади. Це означає, що територіальні одиниці не мають автономного статусу, а їхні управлінські рішення підлягають обов'язковому погодженню з центральними структурами. У такій системі державне управління здійснюється за суворою вертикальною ієрархією, що забезпечує безперервний адміністративний контроль над усіма регіонами країни[75].

До переваг централізованої моделі унітарної держави можна зарахувати оперативність ухвалення та реалізації стратегічних рішень, єдність правового регулювання, уніфікованість державної політики, ефективний контроль над територіальним управлінням та фінансовими потоками. Особливо актуальним такий підхід є для країн із сильною національною ідентичністю та історично усталеними централізованими традиціями державного будівництва.

До класичних прикладів централізованих унітарних держав належать Норвегія, Україна, Фінляндія, Швеція, де система регіонального управління реалізується через жорстку адміністративну підпорядкованість. Така модель дозволяє державі підтримувати стійкість владних інститутів, забезпечувати політичну стабільність та знижувати ризики регіонального сепаратизму. Водночас централізований підхід має й певні недоліки, зокрема послаблення місцевих ініціатив, складність у врахуванні регіональних особливостей, низьку адаптивність управлінських механізмів до локальних потреб.

На противагу централізованій моделі, децентралізована унітарна держава передбачає більш гнучкий підхід до управління територіями, що дозволяє адміністративно-територіальним одиницям діяти незалежно від центральної влади у межах визначе-

[75]Білокінь Ю. А., Гладкий С. О. Унітарна та федеративна форма державного устрою: переваги та недоліки // Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті : тези доповідей XLIII Міжнародної наукової студентської конференції. 2020. Ч. 1. С. 89—90. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/10199/1/Збірник%20тез%20доповідей_2020%20частина%201.pdf#page=90

них компетенцій. У такій системі регіональні органи влади формуються безпосередньо громадянами або місцевими громадами через виборчі механізми, що дозволяє забезпечити регіональне самоврядування в межах єдиного правового простору держави.

Особливістю децентралізованої унітарної держави є те, що регіональні органи влади отримують ширші повноваження у сферах місцевого управління, соціально-економічного розвитку та розподілу бюджетних ресурсів. Водночас, незважаючи на більшу автономність, вони залишаються під наглядом центрального уряду, який зберігає контроль за ключовими питаннями державної політики. Такий підхід сприяє гнучкості у реагуванні на локальні виклики, підвищенню ефективності регіонального адміністрування та зміцненню політичної єдності в умовах багатонаціональних або соціально різнорідних суспільств[76].

Прикладами децентралізованих унітарних держав є: Велика Британія, Нова Зеландія, Японія, де місцеві адміністративні органи мають значну автономію в управлінні власними ресурсами, хоча ключові напрями державної політики залишаються під контролем центрального уряду. Такий підхід дозволяє гармонізувати баланс між загальнонаціональними інтересами та специфічними потребами окремих регіонів.

Основною різницею між централізованою та децентралізованою моделлю унітарної держави є ступінь розподілу владних повноважень між центральним урядом та регіональними органами влади. У централізованій системі ключові рішення ухвалюються виключно центральною владою, а регіони мають обмежений вплив на їхню реалізацію. Децентралізація передбачає передачу повноважень з центру на місця, що дозволяє зменшити надмірну централізацію влади та наблизити управління до громадян[77].

Централізована система є більш ефективною у кризових ситуаціях, коли необхідне швидке ухвалення та реалізація рішень, а також для країн, що мають складні геополітичні обставини або внутрішні загрози стабільності. Водночас надмірна централізація може призводити до надмірного бюрократичного контролю, низької ініціативності регіонів та слабкої адаптації загальнодержавної політики до місцевих реалій.

Децентралізована модель, у свою чергу, забезпечує гнучкість, посилення демократичних механізмів управління та сприяє більшій відповідальності регіональних органів влади за результати

---

[76]Децентралізація публічної влади : навч. посіб. / за ред. В. А. Завальнюка. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2020. 120 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/d0c0a245-9438-4aef-925e-71229b63dfd8/download

[77]Там само.

їхньої діяльності. Проте за надмірної децентралізації можуть виникати труднощі в реалізації єдиної державної політики, проблеми координації між регіонами та центром, а також ризики нерівномірного соціально-економічного розвитку.

Отже, централізація та децентралізація в межах унітарної держави є двома взаємопов'язаними моделями організації державного управління, що мають свої переваги та недоліки. Оптимальний вибір між цими моделями залежить від політичної традиції, історичних обставин, рівня розвитку демократії та соціально-економічних умов конкретної держави. Успішне функціонування унітарної держави вимагає балансу між централізованим контролем і регіональною автономією, що дозволяє водночас забезпечувати єдність державного управління, стабільність політичної системи та врахування специфіки розвитку окремих територій.

Унітарна держава, попри свою централізовану природу, може додавати у свій склад автономні територіальні утворення, що володіють особливим статусом у межах загальнодержавної системи управління.

Автономія (від грец. Autonomos — autos — сам, nomos — закон) — це особливий суб'єкт територіального устрою унітарної держави; це політично-національне утворення в межах єдиної держави, що має право широкого внутрішнього самоврядування, проте не має державного суверенітету і права вільного виходу зі складу держави, до складу якої воно входить[78].

Автономія в унітарній державі є специфічним механізмом, який дозволяє узгодити державну єдність із потребами окремих етнонаціональних або історико-культурних регіонів. Хоча унітарний устрій передбачає неподільність державного суверенітету, надання автономії окремим територіям розглядається як інструмент демократизації суспільно-політичного життя, що сприяє збереженню внутрішньої стабільності та запобіганню конфліктам.

Автономія в контексті унітарної держави зазвичай надається етнонаціональним спільнотам, що мають історично сформовану ідентичність, особливу культурну або мовну традицію та прагнуть до самоврядного розвитку в межах загальнодержавної системи. Вона є однією з форм реалізації принципу права народів на самовизначення, що передбачений міжнародним правом та зафіксований у низці міжнародних актів, зокрема у Статуті ООН (1945), Декларації про принципи міжнародного права (1970) та інших документах, що визначають стандарти захисту прав наці-

[78]Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України. 2017. С. 52.

ональних меншин. Надання автономного статусу етнонаціональним спільнотам дозволяє зберегти їхню культурну, мовну та соціально-політичну самобутність без порушення територіальної цілісності держави.

З юридичної точки зору автономія є особливою формою адміністративно-територіального устрою, що передбачає розширені повноваження органів місцевого управління у певних сферах, таких як освіта, культура, мовна політика та частково економічне регулювання. Водночас автономні утворення не мають ознак суверенітету і не можуть проводити незалежну зовнішню політику, ухвалювати рішення, які суперечать загальнодержавному законодавству, або змінювати територіальні межі держави. Центральний уряд зберігає за собою право контролювати діяльність автономії та гарантувати дотримання конституційного порядку.

Існування інституту автономії у складі унітарної держави є важливим чинником демократичного розвитку, оскільки дозволяє враховувати інтереси різних етнічних і соціальних груп, забезпечувати баланс між централізованим управлінням і місцевою ідентичністю та сприяти мирному врегулюванню потенційних міжнаціональних суперечностей. Наявність автономії також може бути інструментом превентивного вирішення конфліктів, що дозволяє знижувати напругу в суспільстві, запобігати сепаратистським настроям і формувати інклюзивну модель державного управління[79].

Отже, автономія у складі унітарної держави є механізмом, що дозволяє державі зберігати політичну цілісність, забезпечуючи водночас культурне та адміністративне самоврядування окремих регіонів. Вона є інструментом демократизації державного управління, який сприяє політичній стабільності та врахуванню регіональної специфіки у межах єдиного правового простору. Успішне функціонування автономних регіонів в унітарних державах є свідченням ефективності поєднання централізованого керівництва із механізмами регіонального самоуправління, що відповідає сучасним принципам належного врядування.

Характерні ознаки автономії:

— дія на території автономії як загальнодержавних законів, так і законів автономії з певного кола питань. Проте юридичні закони, встановлені автономними органами влади, можуть бути скасовані, якщо суперечать загальнодержавним законам;

---

[79]Хайбулаєва Ф. А. Автономія в унітарній державі (теоретичний аспект) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. Вип. 11. С. 232—236. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_2000_11_49.pdf

— формування незалежно від центральних державних органів власного автономного уряду та парламенту.

Для автономії гарантується самостійна матеріально-фінансова основа діяльності. Закладений, як правило, на законодавчому рівні принцип фінансової самостійності дозволяє послабити жорстку залежність від державного бюджету та отримати більше свободи у питаннях формування і використання фінансів[80].

Автономія у складі унітарної держави виконує функцію адаптації загальнодержавної системи управління до регіональних, етнокультурних та соціально-економічних особливостей окремих територій, забезпечуючи при цьому збереження територіальної цілісності та єдності правового простору. Надання автономного статусу дозволяє регіонам реалізовувати обмежене самоврядування, що дає змогу ефективніше вирішувати локальні питання, оптимізувати механізми управління та підвищувати ефективність державної політики на місцевому рівні.

Автономні утворення, як правило, мають можливість формувати власні органи управління, які здійснюють адміністративні, законодавчі або виконавчі функції у межах, визначених загальнодержавним законодавством. Це сприяє розширенню політичної участі регіональних громад, зміцненню місцевого самоврядування та покращенню комунікації між центром і регіонами. Водночас автономія не передбачає права на суверенітет чи незалежне ухвалення рішень у питаннях, що стосуються загальнодержавної політики, зокрема у сферах оборони, зовнішньої політики та макроекономічного регулювання.

Формування автономних утворень у складі унітарної держави часто розглядається як інструмент гнучкого державного управління, що дозволяє адаптувати централізовану модель врядування до політичних реалій конкретної країни. Це особливо актуально у багатонаціональних державах, де питання мовної, культурної та соціально-економічної політики потребують специфічних механізмів регулювання, здатних мінімізувати конфліктогенний потенціал між центральною владою та регіонами.

Автономні утворення в унітарній державі, які мають ширші повноваження у сфері законодавчого регулювання та державного адміністрування, іноді характеризують як унітарну державу з елементами федералізму. Як зауважує В. Д. Новосад, розширення автономних повноважень окремих територій не змінює фундаментальної природи унітарної держави, але може зближувати її з фе-

[80]Дмитрієва К. В. Автономія як особливий елемент територіального устрою унітарної держави // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 30. С. 102.

деративними моделями[81]. Це пов'язано з тим, що значна автономія окремих територій передбачає диференціацію державного управління, що формально зближує її з федеративними механізмами, хоча й не змінює фундаментальної сутності державного устрою.

Попри дискусії щодо меж автономії, унітарна держава з автономними регіонами зберігає свою правову єдність, оскільки всі її територіальні частини функціонують у межах єдиного суверенітету. Водночас успішність автономних моделей залежить від здатності держави ефективно балансувати між централізованим контролем та самоврядуванням регіонів, забезпечуючи при цьому стабільність політичної системи та рівновагу між державними і місцевими інтересами.

Отже, автономія в унітарній державі є важливим інструментом забезпечення регіонального розвитку, етнокультурної рівноваги та ефективного управління. Вона дозволяє гармонізувати взаємовідносини між центральною владою та територіальними громадами, зберігаючи при цьому єдність державної політики. Хоча автономні механізми можуть частково нагадувати федеративні структури, їхня ключова відмінність полягає у відсутності політичного суверенітету та неподільності державного суверенітету, що залишається визначальною ознакою унітарної держави.

Еволюція концепції унітарної держави засвідчує її стійкість як політико-правової моделі, що забезпечує оптимальний баланс між централізованим управлінням та необхідністю ефективного територіального адміністрування. Незважаючи на домінуючий характер централізованої влади, сучасні унітарні держави демонструють різний ступінь децентралізації, що є реакцією на соціально-економічні виклики та особливості внутрішньодержавних процесів.

Головним концептуальним аспектом унітарної моделі є її здатність підтримувати інституційну єдність та правову однорідність у межах державного простору. Така система забезпечує високу керованість територіями, що особливо важливо у кризових ситуаціях, коли необхідна швидка та ефективна реакція урядових структур. Водночас жорстка централізація може спричинити надмірну зарегульованість адміністративних процесів, що гальмує ініціативність на місцях та ускладнює адаптацію державної політики до локальних потреб[82].

---

[81]Новосад В. Д. Форма державного устрою України: перспективи вдосконалення у світлі історичного розвитку та сучасних викликів // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 32. С. 44—51. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/520/481/

[82]Слінько Т., Курцев О. Унітаризм у системі принципів конституційного ладу. Київ : Юридична думка. 2021. 17 с. URL: https://ccu.gov.ua/library/unitaryzm-u-systemi-pryncypiv-konstytuciynogo-ladu

Розвиток механізмів автономії в унітарних державах свідчить про зміну традиційних підходів до організації державного управління. Інституціоналізація автономних утворень стала відповіддю на необхідність забезпечення балансу між національними та регіональними інтересами, що особливо актуально для поліетнічних суспільств. Автономія є формою державного устрою, що поєднує неподільність державного суверенітету з наданням певним територіям права на самоврядування у межах конституції[83].

Одним із ключових питань унітарної держави залишається визначення оптимальної моделі територіального управління. Держави з високим рівнем централізації часто демонструють ефективність у стратегічному плануванні та реалізації державної політики, проте можуть стикатися з проблемами недостатньої гнучкості регіонального управління. Водночас країни з децентралізованими моделями демонструють кращу адаптацію до регіональних потреб, але ризикують втратити керованість за умови надмірного послаблення центральної влади.

Отже, унітарна держава не є статичною моделлю, а продовжує еволюціонувати відповідно до політичних та соціальних змін. Вона залишається ефективним механізмом для країн, що прагнуть забезпечити політичну стабільність, територіальну цілісність та правову єдність. Оптимальне функціонування такої системи залежить від гнучкості управлінських механізмів, здатності держави адаптувати централізовані структури до сучасних викликів та забезпечувати баланс між національними інтересами та регіональним самоврядуванням.

2.3. Імперія: сутність та основні риси

Поняття «*імперія*» є однією з ключових категорій політичної науки, історії та правознавства, що охоплює складні соціально-політичні та економічні структури, які функціонували впродовж різних історичних періодів. Імперія традиційно розглядається як форма державного утворення, що характеризується централізованою владою, домінуванням над значними територіями та панування однієї етнічної, політичної чи культурної групи над іншими. Відмінною особливістю імперії є наявність складної системи управління, що передбачає вертикальну ієрархію влади, інтеграцію різних народів і регіонів у єдину політичну систему, а також

[83]Кичун Б. І. Специфіка правового статусу автономії в унітарній державі // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 7. С. 59. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9283/1/Kechun.pdf

застосування механізмів примусу та асиміляції для підтримки цілісності державного організму[84].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення сутності імперії, що базуються на аналізі її структурних характеристик, механізмів управління та форм реалізації влади. Одні дослідники підкреслюють експансіоністський характер імперських утворень, інші — акцентують увагу на їхній ролі як стабілізаційних політичних систем, що забезпечували довготривале функціонування багатонаціональних держав. Відповідно, у сучасному розумінні імперія є не лише історичним феноменом, а й концептуальною моделлю, яка дозволяє аналізувати проблеми державного управління, колоніалізму та глобального домінування в умовах геополітичних змін.

Імперія (від лат. Imperium — влада, сильний, могутній) — це форма державного устрою, яка передбачає об'єднання національно-територіальних або адміністративно-територіальних утворень під жорсткою централізованою владою[85].

За академічним тлумачним словником української мови (1970—1980 рр.) імперія має два значення: 1) велика монархічна держава, на чолі якої стоїть імператор; 2) велика імперіалістична держава, що, як правило, має колонії[86].

Історично імперії формувалися як складні політичні утворення, що мали на меті розширення територіального впливу, економічну експлуатацію та встановлення культурного домінування. Вони функціонували на основі централізованої влади, що забезпечувала політичну стабільність та контроль над підкореними територіями. Однією з ключових характеристик імперій була багатонаціональність, яка в одних випадках призводила до політики асиміляції та уніфікації культур, а в інших — до збереження автономії окремих етнічних і політичних одиниць[87].

Важливою особливістю імперій була їхня адміністративна структура, що поєднувала централізоване управління з елементами регіональної автономії. Імперії використовували різні ме-

---

[84]Бевзюк Є. Імперія як історико-геополітичний феномен // Геополітика України: історія і сучасність. 2019. Вип. 1 (22). С. 45—65. URL: http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/2078-1431.2019.1(22).45-65

[85]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. С. 26.

[86]Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980). URL: https://sum.in.ua/s/imperija.

[87]Ціватий В. Г. Теорія, історія і практика європейської дипломатії XVI—XVIII століть: моделі, інституціоналізація, міжнародно-політичні системи (геополітичний дискурс раннього Модерного часу). Гуманітарний корпус : зб. наукових праць. 2022. С. 46—50.

ханізми інтеграції підкорених народів, починаючи від прямого військового контролю і закінчуючи політикою культурного привласнення. Це дозволяло їм адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів, забезпечуючи довготривале функціонування державних інститутів.

Значний вплив на імперське будівництво мали економічні чинники. Імперії нерідко використовували економічні ресурси підкорених територій для зміцнення власної могутності. У працях історика Е. Гобсбаума наголошується, що економічна експлуатація колоній була однією з основних рушійних сил імперіалізму XIX століття, що в подальшому вплинуло на глобальний розподіл ресурсів і формування світової економічної системи[88].

Імперії також характеризувалися специфічною соціальною ієрархією, де домінуюча нація або група утримувала владні позиції, у той час як підкорені народи могли бути обмежені в правах або перебувати в економічній і політичній залежності. Така система нерідко супроводжувалася конфліктами, повстаннями та сепаратистськими рухами, що з часом могло призводити до розпаду імперських структур. Наприклад, розпад Австро-Угорської та Османської імперій значною мірою був зумовлений національними рухами, які активізувалися в умовах політичних криз початку XX століття[89].

У сучасному світі імперські структури продовжують залишатися об'єктом дослідження в політичній науці та державному управлінні. Аналіз історичних імперій дозволяє глибше зрозуміти механізми глобального домінування, роль геополітики та економічних інтересів у міжнародних відносинах. Отже, імперія не лише є історичним феноменом, а й виступає важливим концептом, що допомагає пояснити сучасні процеси інтеграції, конфліктів та регіонального управління у світі.

Імперія, як форма державного устрою, поєднує в собі характеристики унітарної держави та федеративної системи, що робить її унікальним політичним явищем. Як і унітарна держава, імперія має централізований управлінський апарат, чітко вибудувану адміністративну вертикаль та єдину правову систему, яка регламентує взаємовідносини між центральною владою та підпорядкованими територіями. Це забезпечує ефективний контроль над значними просторами, зберігаючи адміністративну єдність і пра-

[88]Hobsbawm, E. J. The Age of Empire, 1875—1914. Vintage Books, New York, 1989 (перший випуск 1987). 440 с. URL: https://rtraba.com/wp-content/uploads/2015/10/eric-hobsbawm-age-of-empire-1875-1914.pdf

[89]Бевзюк Є. Імперія як історико-геополітичний феномен / Є. Бевзюк // Геополітика України: історія і сучасність. 2019. Вип. 1 (22). С. 45—65. URL: http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/2078-1431.2019.1(22).45-65

вову однорідність. Унітарні риси імперії виявляються у верховенстві імперських законів над місцевими нормативними актами, централізованій податковій системі та наявності спільної зовнішньополітичної стратегії, що визначається центральним урядом.

Водночас імперія нерідко охоплює елементи федералізму, зумовлені її етнокультурною та територіальною складністю. Як правило, імперські структури об'єднують різні національно-етнічні групи, що історично сформували автономні державні утворення, кожне з яких зберігає певний рівень самоврядування. У деяких випадках підкорені території мають певну автономію у сфері внутрішньої політики, що може проявлятися у збереженні локальних правових традицій, окремого адміністративного устрою або навіть власного представництва в імперських органах влади. Крім того, механізм подвійного громадянства, характерний для імперій, відображає складну ієрархічну систему лояльності, коли піддані зобов'язані дотримуватися як загальнодержавного, так і місцевого законодавства.

Політична гнучкість імперських утворень дозволяє їм балансувати між централізацією та децентралізацією, що робить їх стійкими, але водночас створює передумови для внутрішніх конфліктів. Різні етнічні групи можуть мати різний ступінь автономії, що спричиняє напруження у відносинах між центром та периферією. Саме це пояснює часті процеси сепаратизму та національно-визвольних рухів у межах імперських структур. Такі виклики потребують розробки складних механізмів інтеграції, які можуть варіюватися від асиміляційної політики до збереження автономних прав підданих на основі компромісних форм взаємодії.

У класичній формі імперію можна визначити як сукупність територій, об'єднаних в одну державу з єдиним політичним центром; це уніфікована, монополістична, ієрархічна структура, яка використовує адміністративно-силові ресурси для підтримки цілісності та інтегрує економіку, культуру, політичні інститути об'єднаних територій в єдину імперську систему володарювання[90].

Отже, імперія є складним багатошаровим політичним утворенням, що поєднує централізоване управління з елементами регіональної автономії. Її подвійна природа визначає як переваги у сфері державного управління, так і потенційні ризики, пов'язані з внутрішньою фрагментацією. Це робить імперію нестійкою в довгостроковій перспективі, оскільки процеси інтеграції та дезінтеграції відбуваються паралельно, створюючи умови для політич-

[90]Гломозда К. Ю. Визначення імперії як проблема сучасних імперіологічних студій // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. № 143. С. 55—64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2013_143_12

них трансформацій і розпаду імперських структур у результаті історичних змін.

До специфічних рис імперії належать такі: наявність колоній або напівколоній; панування єдиної державної ідеології; існування величезної військової, політичної, економічної та адміністративної бюрократії; континентальний або світовий масштаб; концентрація в метрополії матеріальних та нематеріальних ресурсів імперії; експансіонізм (рис. 2.2).

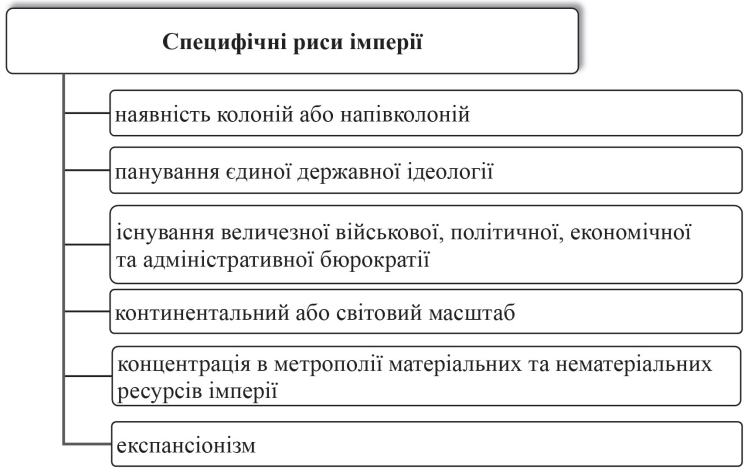

Рис. 2.2. Специфічні риси імперії
Джерело: [91]

Імперії створювались приєднанням нових територій на добровільній основі або внаслідок загарбницьких війн.

Приклади імперій:

— Португальська імперія (1415—1975 рр.);

— Австрійська імперія (1804—1918 рр.);

— Німецька імперія (1871—1918 рр.)[92].

Імперії впродовж історії виникали як масштабні політичні утворення, що об'єднували значні території, народи та культури під єдиним владним центром. Причини їхнього формування можна поділити на політичні, економічні, соціальні та військові. Політичні мотиви — прагнення правителів до централізації влади та розширення політичного контролю над новими територіями.

---

[91]Державне та регіональне управління: навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. С. 26.

[92]Як руйнувалися імперії. URL: https://www.ukrainer.net/yak-ruynuvalysia-imperii/

Економічні чинники зумовлювалися потребою в нових ринках, сировині, трудових ресурсах та контролі над стратегічними торговими шляхами. Соціальні аспекти охоплювали демографічні процеси, міграції населення та необхідність інтеграції різних етнічних груп у єдину державну систему. Військові фактори були ключовими для створення імперій, адже експансія часто відбувалася шляхом завоювань, а утримання контролю над підкореними територіями вимагало значних військових ресурсів.

Наприклад, Римська імперія створила розгалужену систему провінційного управління, тоді як Китайська імперія встановила централізовану адміністративну модель із розвинутою ієрархією чиновників. Імперії, досягнувши високого рівня адміністративної організації та політичної централізації, поступово зіштовхувалися з внутрішніми суперечностями. Величезні території вимагали значних ресурсів для утримання бюрократичного апарату, що породжувало корупцію й ослаблювало ефективність управління. Водночас різноетнічний склад населення зумовлював зростання напруження, а прагнення окремих регіонів до самостійності підривало єдність держави. Занепад імперій був закономірним наслідком поєднання внутрішніх кризових явищ із зовнішнім тиском[93].

Проте всі імперії рано чи пізно занепадали, і причини цього процесу також мали комплексний характер. Внутрішня криза, викликана корупцією, занепадом управлінських інституцій та роздробленістю політичних еліт, ставала передумовою для дезінтеграції. Зовнішні фактори, такі як військові вторгнення, конкуренція з іншими державами чи повстання залежних територій, часто прискорювали занепад. Так, Західна Римська імперія розпалася через внутрішню кризу та вторгнення варварів, а Монгольська імперія занепала через внутрішні розколи та втрату єдності між окремими улусами[94].

У період Стародавнього світу найбільшими імперіями були Єгипетське царство, Акадська імперія, Ассирійська та Вавилонська імперії, Перська імперія Ахеменідів. Вони виникали на основі розвинутих цивілізацій, які мали централізоване управління, потужні армії та ефективні системи збору податків.

Акадська імперія (близько 2334—2154 рр. до н. е.) вважається першою централізованою імперією в історії, заснованою царем

---

[93]Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. 6-те вид., доповнене. Київ : Атіка, 2015. С. 30. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/123/1-33.pdf

[94]Landes D. S. The unbound Prometheus: Technological change a. industr. development in Western Europe from 1750 to the present. L.H.Y. : Cambridge univ. press. 1969. 566 p. URL: https://conaenge.com.br/wp-content/uploads/2018/05/David-Landes-The-unbound-Prometheus-Cambridge-University-Press-1969.pdf

Саргоном Великим. Вона була побудована на підкоренні шумерських міст-держав та встановленні єдиного адміністративного контролю. Ассирійська імперія (XIV—VII ст. до н. е.) прославилася своєю жорстокою військовою політикою, розвинутою системою доріг та ефективною бюрократією, що дозволяло їй контролювати величезні території від Єгипту до Ірану.

Однією з найбільш успішних імперій Стародавнього світу була Перська імперія Ахеменідів (VI—IV ст. до н. е.), яка відзначалася високим рівнем толерантності до підкорених народів, розвитком інфраструктури та створенням першої в історії багатонаціональної держави з провінційним управлінням (сатрапіями).

Античний світ дав нам дві найбільш впливові імперії — Римську та імперію Олександра Македонського.

Імперія Олександра Великого (336—323 рр. до н. е.) стала унікальним явищем, оскільки її розширення охоплювало величезні території — від Греції до Індії. Вона була побудована на військовій експансії та культурному синтезі, відомому як еллінізм. Однак після смерті Олександра імперія швидко розпалася через відсутність чіткої системи управління та боротьбу між його полководцями.

Римська імперія (27 р. до н. е. — 476 р. н. е.) стала зразком централізованої держави з чіткою адміністративною структурою, розвинутою системою права та ефективною армією. Її стабільність забезпечувалася завдяки принципу Pax Romana (римський мир), що дозволяв контролювати підкорені народи, зберігаючи при цьому їхню культурну ідентичність. Проте внутрішні кризи, економічний занепад та вторгнення варварів призвели до падіння Західної Римської імперії у 476 році[95].

У Середньовіччі головними імперськими утвореннями були Візантійська імперія, Арабський халіфат, Священна Римська імперія та Монгольська імперія.

Візантійська імперія (330—1453) була прямою спадкоємицею Риму, зберігши традиції античної цивілізації, але з сильним впливом християнства. Вона володіла централізованою системою управління, розвинутими торговельними мережами та міцною армією. Однак внутрішні конфлікти, економічний занепад та османська експансія призвели до її падіння в 1453 році.

Арабський халіфат (VII—XIII ст.) став однією з найбільших імперій Середньовіччя, розповсюдивши іслам та арабську культуру від Іспанії до Індії. Його централізована система управління,

[95]Саїд Е. Культура й імперіалізм ; пер. з англ. К. Ботанової, Т. Цимбала. Київ : Критика, 2007. С. 268. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Said_Edward/Kultura_i_imperiializm/

ефективна податкова політика та розвиток науки сприяли економічному розквіту, проте боротьба між династіями та зовнішні вторгнення поступово послабили його могутність.

Монгольська імперія (XIII—XIV ст.), заснована Чингісханом, стала найбільшою суходольною імперією в історії. Її військовий успіх пояснювався мобільною кіннотою, жорсткою дисципліною та ефективною адміністрацією. Проте через внутрішні конфлікти між нащадками Чингісхана імперія швидко розпалася[96].

Історія імперій свідчить, що вони виникали в результаті військової експансії, економічного розвитку та політичної централізації. Проте жодна імперія не була вічною — усі вони зазнавали занепаду через внутрішні кризи, військові конфлікти та соціально-економічні виклики. Дослідження імперських механізмів дозволяє краще зрозуміти закономірності державного управління, особливості колоніальних систем та сучасні геополітичні тенденції.

Класичні імперії, які виникли в давнину, поділяються на традиційні (континентальні) та нетрадиційні (колоніальні). В основі континентальних імперій лежала ідея територіальної експансії в межах суходолу, що сприяло поступовому формуванню централізованої адміністративної системи та уніфікації політико-правових структур. Одними з найяскравіших прикладів таких імперій були Римська та Китайська імперії, що мали власні унікальні моделі управління та політичної організації.

Римська імперія (27 р. до н. е. — 476 р. н. е.), що сформувалася на основі Римської республіки, стала зразком класичної унітарної імперської системи, де централізоване управління поєднувалося з елементами автономії провінцій. Її стабільність забезпечувалася розвинутою бюрократією, ефективною армією, розгалуженою системою права та громадянства, що дозволяло поступово інтегрувати завойовані народи. Важливим чинником тривалої життєздатності імперії було впровадження римського права, яке, на відміну від багатьох інших систем, визнавало право підкорених територій на певну правову суб'єктність. Однак водночас Римська імперія мала значні суперечності: незважаючи на уніфікацію адміністративного управління, зберігалися локальні автономії та культурні відмінності, що згодом сприяло послабленню внутрішньої єдності та стало передумовою її занепаду[97].

На відміну від Риму, Китайська імперія, починаючи з династії Цінь (221 р. до н. е.), демонструвала модель централізо-

[96]Саїд Е. Культура й імперіалізм ; пер. з англ. К. Ботанової, Т. Цимбала. Київ : Критика, 2007. 608 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Said_Edward/Kultura_i_imperiializm/

[97]Там само, С. 274.

ваного управління, що базувалася на жорсткій ієрархії та конфуціанських принципах державного управління. Її головною особливістю було поєднання військової експансії з культурною асиміляцією, що проявлялося у впровадженні китайської мови, системи освіти та адміністративних норм на завойованих територіях. Велика роль відводилася ідеологічному обґрунтуванню влади, де імператор вважався «Сином Неба», що забезпечувало йому сакральний статус і сприяло зміцненню вертикалі влади. Завдяки розвинутій системі бюрократії, побудованій на принципах меритократії, Китайська імперія змогла підтримувати стабільність протягом кількох тисячоліть, адаптуючись до політичних змін і зовнішніх викликів.

Окрім традиційних імперій, існували колоніальні імперії, які розвивалися за зовсім іншими принципами. Якщо континентальні імперії розширювали свої території шляхом поступової анексії суміжних земель, то колоніальні держави орієнтувалися на експансію за межами своїх початкових територій, часто через військові завоювання та економічне домінування. Перші колоніальні імперії виникли внаслідок Великих географічних відкриттів XV—XVI століть і досягли свого апогею в XIX столітті. Вони охоплювали такі держави, як Португалія, Іспанія, Велика Британія, Франція, Нідерланди та інші. В основі їхньої політики лежала експлуатація природних ресурсів колоній, використання дешевої робочої сили та поширення власної культури і мови[98].

Колоніальні імперії відзначалися жорсткою ієрархічною структурою, де метрополія концентрувала всі ключові економічні та політичні важелі, а колонії виконували допоміжну роль у постачанні сировини та товарів. На відміну від традиційних імперій, які прагнули певною мірою інтегрувати завойовані території у власну систему управління, колоніальні імперії розглядали свої володіння як ресурсні придатки, що зумовило значну нерівність між метрополією та підлеглими територіями. Проте ця модель мала низку вразливих місць: колоніальні імперії зазнавали серйозних внутрішніх конфліктів, оскільки етнічні, релігійні та культурні відмінності між населенням метрополії та колоній ставали джерелами постійної напруженості.

Перші серйозні потрясіння для колоніальних імперій розпочалися після Першої світової війни, коли Ліга Націй встановила мандатну систему, відповідно до якої колишні колонії Німеччи-

[98]Кульчицький С. Імперія і ми // День. 2006. № 24. С. 26—31. URL: https://www.academia.edu/44221801/Кульчицький_Станіслав_Імперія_і_ми_День_2006_24_26_та_31_січня

ни та Османської імперії передавалися під управління переможців, передусім Великої Британії та Франції. Це не лише змінило карту світу, але й започаткувало процес деколонізації, адже в багатьох колоніях почали формуватися національні рухи, що прагнули незалежності. Важливу роль відіграв також економічний чинник: війна виснажила ресурси європейських імперій, що ускладнило їхню здатність утримувати контроль над віддаленими територіями[99].

Остаточний занепад колоніальних імперій розпочався після Другої світової війни, коли нові геополітичні реалії зробили неможливим збереження колоніальної системи. Війна завдала нищівного удару економікам європейських держав, що змусило їх переглянути свою імперську політику. Крім того, формування ООН і прийняття Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам у 1960 році створило міжнародно-правову базу для розпаду колоніальних систем. У результаті деколонізаційних процесів, що охопили Азію, Африку та Карибський регіон, протягом 1945—1975 років незалежність здобули десятки держав.

Цей період був неоднорідним: у деяких країнах, зокрема Індії та Гані, незалежність була досягнута мирним шляхом, через переговори з колишніми метрополіями, тоді як в Алжирі, В'єтнамі чи Конго національно-визвольні рухи зіткнулися з жорсткою військовою реакцією колоніальних адміністрацій. Особливо показовими стали війни за незалежність у В'єтнамі та Алжирі, що продемонстрували неспроможність метрополій зберігати контроль над територіями, де місцеве населення було рішуче налаштоване на самовизначення.

Отже, історія імперій є складним і багатогранним процесом, що охоплює різні моделі політичного та територіального домінування. Якщо класичні імперії спиралися на централізовану бюрократію та поступову інтеграцію підлеглих територій, то колоніальні імперії застосовували механізми експлуатації та нерівноправного управління, що, зрештою, призвело до їхнього краху. Процес деколонізації став одним із ключових геополітичних зрушень XX століття, що призвело до формування нових незалежних держав та радикальної трансформації світового порядку. Як зазначає Є. Томпсон, «кожна імперія, незалежно від своєї могутності, несе в собі зародки кризи, адже ґрунтується на підпорядкуванні й асиміляції

[99]Костенко Г. Ідентичність колонізованого: визнати не можна заперечити // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». 2018. Вип. 19. С. 174—178. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/7150/1/27.pdf

інших народів. З часом емансипаційні процеси та прагнення до самовизначення призводять до її ослаблення і розпаду»[100].

Австро-Угорська імперія виникла внаслідок австро-угорського компромісу 1867 р., який трансформував колишню Австрійську імперію на дуалістичну монархію з двома рівноправними частинами — Австрією та Угорщиною. Цей компроміс був результатом тривалих національних і політичних суперечностей у багатонаціональній державі Габсбургів, що охоплювала значну частину Центральної та Східної Європи. Формально імперія поділялася на Цислейтанію (австрійську частину) та Трансслейтанію (угорську частину), кожна з яких мала власні органи управління, законодавство й уряд. Проте питання зовнішньої політики, армії та фінансів залишалися у спільній компетенції Відня та Будапешта, що зберігало певну централізованість імперської влади[101].

Українські землі, зокрема Галичина, Буковина та Закарпаття, опинилися у складі Австро-Угорської імперії після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) та входження цих територій до Габсбурзької монархії. Галичина стала частиною Цислейтанії, а Закарпаття було інтегроване в Трансслейтанію, що значною мірою впливало на адміністративний поділ українських територій. Буковина до 1849 р. перебувала в складі Галичини, а згодом отримала статус окремого коронного краю, що сприяло формуванню її відносної автономії в імперській структурі. Упродовж XIX століття австрійський уряд, намагаючись забезпечити стабільність у регіоні, маневрував між українським і польським населенням Галичини, використовуючи політику стримування та балансування етнічних інтересів.

Політика імперської влади щодо українців була суперечливою. З одного боку, австрійський уряд надавав певні культурні й освітні свободи, які були значно ширшими, ніж у тогочасній Російській імперії, що дозволяло розвивати українську мову, літературу та громадські організації[102]. Зокрема, у Львові у 1848 році було створено Головну Руську Раду — першу українську політичну організацію, яка виступала за національні права українців у

[100]Томпсон Е. М. Трубадури імперії: російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 368 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/966-500-265-1/966-500-265-1.pdf

[101]Ільчук Р. Т. Історичні передумови європейських культурних впливів на українських землях у складі Австро-Угорської імперії // Новітні дослідження культури і мистецтва: пошуки, проблеми, перспективи : матеріали Всеукраїнської конференції. 2023. С. 248. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4958/%20%20%20%20%2018%2005%202023..pdf?sequence=1#page=248

[102]Там само.

складі імперії. З іншого боку, австрійська адміністрація, особливо після 1867 р., проводила політику фактичного підпорядкування українців польській адміністрації в Галичині, що призводило до дискримінації українського населення в адміністративних структурах і освітніх установах.

Економічна політика Австро-Угорщини щодо українських земель також була неоднозначною. З одного боку, вона сприяла модернізації економіки регіону, зокрема через розвиток залізничної мережі, промисловості та сільського господарства. Галичина та Буковина стали важливими центрами виробництва зерна, лісоматеріалів, нафти та газу. Однак економічна політика імперії водночас мала колоніальний характер, оскільки українські землі переважно використовувалися як джерело сировини для австрійських і угорських промислових центрів, тоді як місцеве населення залишалося малозабезпеченим, а рівень урбанізації був значно нижчим, ніж у західних провінціях імперії.

Соціальна політика щодо українців відзначалася значною нерівністю, оскільки значну частину адміністративних і політичних посад у Галичині обіймали поляки, а в Закарпатті — угорці, що значно ускладнювало соціальну мобільність українського населення. Водночас українські селяни страждали від економічної експлуатації, що спричинило масову еміграцію до Північної Америки наприкінці XIX — початку XX століття. Австрійський уряд намагався здійснювати певні соціальні реформи, проте вони часто були запізнілими й неефективними. «Монархи-просвітителі» надавали селянам формальні права — одружуватися без згоди дідича, переселятися, обирати професію, навчати дітей, однак прикріплення селян до землі фактично залишалося недоторканним: формально вони вже не були підданими пана, але залишалися підданими маєтку[103].

Розвиток адміністративно-територіального устрою на українських землях мав політично вмотивований характер. У Галичини зберігався автономний статус, який фактично використовувався польськими елітами для домінування над українським населенням. Закарпаття ж зазнавало угоризації, що проявлялося у витісненні української мови з офіційного вжитку та примусовій інтеграції місцевого населення в угорське суспільство. Буковина залишалася багатонаціональним регіоном, де, попри вплив ні-

[103]Терлюк І. Австрійські реформи освіченого абсолютизму в Галичині: соціально-економічні та правові трансформації селянства наприкінці XVIII ст. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2025. С. 250—257. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/mar/38492/45maket-terlyukivan.pdf

мецької та румунської культур, українці мали певні можливості для національного розвитку[104].

Боротьба за автономію українських земель в Австро-Угорщині загострилася наприкінці XIX — початку XX століття. Українські політичні рухи вимагали розділення Галичини на українську та польську частини, а також створення окремого українського автономного регіону в складі імперії. Проте, через опір польських еліт і небажання австрійського уряду загострювати міжнаціональні конфлікти ці вимоги не були реалізовані. Водночас, українці активізували свою політичну діяльність через виборчі кампанії та діяльність парламентських фракцій у Віденському парламенті. Врешті-решт, саме в Австро-Угорщині українці отримали досвід легальної політичної боротьби, що стало важливим фактором для майбутнього українського національного руху.

Отже, українські землі в складі Австро-Угорської імперії перебували в складному становищі: з одного боку, вони мали більше можливостей для культурного та політичного розвитку, ніж у Російській імперії, з іншого — залишалися соціально та економічно дискримінованими. Політична боротьба за автономію не дала негайних результатів, але заклала основу для подальших національних рухів, що привели до формування Західноукраїнської Народної Республіки після розпаду імперії в 1918 році.

Формування Російської імперії було тривалим процесом, що розпочався із централізації Московського князівства у XV столітті та продовжився експансією Московської держави, яка поступово підкорювала сусідні території. У 1547 році московський правитель Іван IV Грозний прийняв титул царя, що символізувало претензії Москви на імперську спадщину Візантії та Київської Русі. Однак, офіційне проголошення Російської імперії відбулося лише в 1721 році, коли Петро I, після перемоги у Північній війні над Швецією, прийняв титул імператора. Цей акт закріпив імперський статус Росії та підкреслив її прагнення до геополітичного домінування у Східній Європі та Балтійському регіоні. Формування Російської імперії супроводжувалося не лише військовою експансією, а й централізаторською політикою, яка остаточно закріпила її статус як великої європейської держави[105].

---

[104]Левицький К. та ін. Реалізація «Українського питання» у правовій доктрині Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни // Політика і право / Political & Legal Journal. 2021. № 5. С. 31 URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/31.pdf

[105]Струкевич О. К. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50—80-х рр. XVIII ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. С. 15. URL: https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/788/Preprint_1996_5.pdf?sequence=1

Російська імперія була характерною самодержавною державою з жорстко централізованим управлінням, у якій влада монарха була абсолютною. Вона продовжувала розширювати свої кордони шляхом воєн, анексій та дипломатичних інтриг. У XVIII—XIX століттях Російська імперія приєднала значні території, зокрема Правобережну та Західну Україну внаслідок поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795), а також Крим і Південну Україну після російсько-турецьких війн. Це означало повну інтеграцію українських земель у російську державну систему, що супроводжувалося активною русифікацією та ліквідацією традиційних форм української автономії.

Україна у складі Російської імперії спочатку мала певні автономні права. Після приєднання Лівобережної України до Московського царства у 1654 році була збережена автономія Гетьманщини, яка мала власне самоврядування, військову організацію та податкову систему. Однак поступово автономія українських земель звужувалася, а у 1764 році Катерина II остаточно ліквідувала гетьманську владу, запровадивши Малоросійську колегію. Це стало початком політики повного підпорядкування України імперському центру та знищення її державних традицій. Саме зруйнування автономії України-Гетьманщини, перетворення козацьких полків на карабінерні та запровадження на українських землях російської адміністративної системи означали остаточне підпорядкування українських земель імперії[106].

Політика самодержавства щодо українців була спрямована на повну інтеграцію їх у російський культурний та політичний простір. Важливим елементом цієї політики стала русифікація, яка реалізовувалася через заборону української мови, знищення національної освіти та обмеження української культури. Уже в 1720 році Петро I видав указ про заборону друку книг українською мовою, а в 1863 році Валуєвський циркуляр заборонив видавати книжки «малоросійським наріччям». У 1876 році Емський указ Олександра II фактично заборонив будь-яке використання української мови у публічному просторі, що значно ускладнило розвиток національної ідентичності.

Статус українських земель у складі Російської імперії мав переважно колоніальний характер. Хоча офіційно вони розглядалися як невід'ємна частина імперії, їхня роль в економічній системі була здебільшого сировинною та аграрною. Українські землі використовувалися як джерело продовольства, сировини та люд-

[106]Струкевич О. К. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50—80-х рр. XVIII ст. Київ : Інститут історії України НАН України. 1996. С. 79—80. URL: https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/788/Preprint_1996_5.pdf?sequence=1

ських ресурсів для імперського центру. Промислові потужності розвивалися лише в тих регіонах, які були стратегічно важливими для Росії, наприклад на Донбасі та в Катеринославі (сучасний Дніпро). Водночас контроль над економічними ресурсами залишався у руках російських чиновників, що обмежувало розвиток місцевого українського підприємництва.

Соціальна структура українського суспільства також була адаптована до імперських інтересів. Українська шляхта поступово асимілювалася та приймала російську культуру, що позбавляло українців національної еліти. Селяни, які становили більшість населення, перебували у кріпацтві до 1861 р., а після його скасування залишалися в економічній залежності від поміщиків і держави. Будь-які форми українського політичного руху жорстко придушувалися, а діячів національного відродження переслідували або відправляли на заслання[107].

Отже, у складі Російської імперії українські землі мали статус провінції з елементами колоніального управління. Вони були важливою частиною імперської економіки, але не мали політичних прав та можливості для самостійного розвитку. Політика русифікації та централізації значною мірою вплинула на формування української національної ідентичності, спричинивши довготривалий опір та боротьбу за автономію, яка зрештою привела до відродження української державності у XX столітті.

Формування Радянського Союзу у 1922 році було результатом складних соціально-політичних трансформацій, що відбулися після Жовтневого перевороту 1917 р. Після розпаду Російської імперії більшовики опинилися перед вибором моделі державного устрою: чи створювати централізовану унітарну державу, чи допустити певну федеративність. Ленінський проєкт передбачав формування СРСР як федерації республік з номінальним правом виходу, однак реальна практика свідчила про жорстку централізацію влади. У ленінській доктрині федерація трактувалася як перехідний етап до «добровільного злиття» націй, а визнання права на самовизначення мало тактичний характер; водночас відстоювалися перевага великої централізованої держави й ворожість до федералізму та децентралізації[108]. Фактично Радянський

[107]Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. 2007. URL: https://dspace.kntu.kr.ua/items/6d0b13af-395e-4f70-b4f4-7f1ee76c9de1

[108]Сиринський Р. Ленінська модель національної політики як одна з теоретичних основ російських шовінізму та імперіалізму радянських та пострадянських часів // Культурологічний альманах. 2024. Вип. 2 (10). С. 273—281. URL: https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/401/377

Союз був перетворений на нову імперську формацію, що спиралася на механізми репресій, контролю та ідеологічного насильства, продовжуючи традиції Російської імперії.

Одним із ключових етапів становлення радянської держави стало формування апарату репресій. Створення Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК) у 1917 році, що згодом перетворилася на ОГПУ, НКВС, а пізніше — КДБ, заклало основу тотального контролю над суспільством. У 1930-х роках сталінський режим посилив репресивну політику, що вилилося в масові арешти, ГУЛАГ та політичні чистки. У цей період остаточно утвердилися тоталітарні механізми управління, які ґрунтувалися на централізованому плануванні, насильницькій колективізації, відсутності політичного плюралізму та культі особи Сталіна. Політика жорсткого контролю охоплювала всі сфери життя: економіку, освіту, мистецтво, науку та міжнародні відносини.

Закріплення імперських механізмів у Радянському Союзі відбувалося через систему партійного управління, домінування Москви у прийнятті рішень та примусовий характер інтеграції національних республік. Формально існувала система союзних республік, однак усі вони перебували під контролем єдиного центру — КПРС. Україна як одна з найбільших республік зазнала потужної русифікації, депортацій та репресій проти національно свідомих діячів. Окупаційна політика щодо національних республік супроводжувалася репресіями проти еліт та знищенням культурної самобутності.

Після смерті Сталіна у 1953 році нове керівництво, очолюване Микитою Хрущовим, здійснило серію реформ, спрямованих на лібералізацію суспільного життя. Відбувалися часткова реабілітація жертв сталінських репресій, пом'якшення цензури, децентралізація управління та спроби економічних реформ. Цей період отримав назву «відлига», оскільки характеризувався певними послабленнями тоталітарного режиму.

Однак справжніх змін у політичній системі не відбулося. Імперська політика Радянського Союзу зберігалася — Україна та інші республіки залишалися жорстко підпорядкованими Москві, а будь-які прояви національного руху жорстко придушувалися. Українське шістдесятництво, яке стало символом відродження національної свідомості, зіткнулося з репресіями та арештами. Важливим проявом імперської політики залишалася русифікація освіти, культури та адміністрації[109].

---

[109]Міносян А. С., Варипаєв О. М., Юрченко Л. І. Російська імперська політика і українське питання// Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму) : збірник наукових праць. Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького. 2023. С. 94—97. URL: https://philarchive.org/archive/VARRIP-2

Прихід Леоніда Брежнєва до влади у 1964 році ознаменував перехід до консервативного курсу. У цей період відбулося зміцнення імперської моделі управління, що проявилося у відновленні жорсткого партійного контролю, репресіях проти дисидентів та посиленні русифікаційної політики. Український національний рух зазнав нової хвилі утисків: арешти інтелектуалів, заборона національної символіки та переслідування діячів культури стали звичними практиками.

Економічна політика Радянського Союзу за Леоніда Брежнєва ґрунтувалася на централізованому плануванні, що зумовило занепад промисловості, дефіцит товарів та деградацію сільського господарства. Українські ресурси використовувалися на користь загальносоюзної економіки, а екологічна ситуація в регіоні погіршувалася через надмірну індустріалізацію та експлуатацію природних ресурсів.

Розпад СРСР став результатом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників. Економічна криза 1980-х років, викликана неефективністю планової економіки, падінням цін на нафту та нераціональними державними витратами, підірвала основи радянської системи. Політичні реформи Михайла Горбачова, спрямовані на лібералізацію та відкритість («гласність» і «перебудова»), сприяли активізації національних рухів у союзних республіках, зокрема в Україні, Балтійських країнах та Грузії. Демократизація суспільства сприяла зростанню національних рухів, і невирішені національні проблеми «сприяли радикалізації політичних процесів»[110].

Україна стала одним із ключових факторів розпаду СРСР. У 1991 році, після провалу серпневого путчу, Україна проголосила незалежність, що стало сигналом для інших республік. Офіційним завершенням існування СРСР стало підписання Біловезьких угод 8 грудня 1991 р., якими було проголошено створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Наслідки розпаду СРСР були глибокими та багатовимірними. Для України це означало відновлення державного суверенітету та початок складного процесу демократичної трансформації. Проте економічний спад, криза державних інституцій та наслідки імперської спадщини створили значні виклики на шляху до незалежності. Водночас росія як правонаступниця СРСР продовжила імперську політику, що проявилося в геополітичних амбіціях, військових конфліктах та прагненні зберегти контроль над пострадянським простором.

---

[110]Кононенко В. Національна політика в СРСР у період перебудови (1985—1991 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2019. № 30. С. 55—61. URL: https://intranet.vspu.edu.ua/nzhist/index.php/nzhist/article/view/618

Отже, історія Радянського Союзу демонструє еволюцію тоталітарної імперської моделі, яка, попри численні спроби реформ, зберігала основні механізми централізації, насильницької асиміляції та політичного контролю. Розпад цієї системи став логічним завершенням процесу деградації авторитарного режиму, що не зміг адаптуватися до сучасних політичних та економічних реалій.

Вважається, що в сучасному світі імперій немає, а міждержавні утворення сформовані на основі федеративних або конфедеративних принципів. Проте політологи останньою існуючою імперією називають росію, пов'язуючи це з тим, що її сучасна територія утворена в результаті завоювань[111].

Розпад цієї останньої на планеті імперії стримують такі консолідуючі чинники:

— жорстка виконавча вертикаль, яка підсилюється потужним мілітаризаційним чинником;

— відносно стабільний розвиток економіки, який зумовлений експортом енергоресурсів;

— наявність умовного консенсусу російської еліти та своєрідної угоди з Путіним, відповідно до якої за його підтримку еліта отримує захист та можливість збагачення;

— ефективна інформаційно-пропагандистська політика, результатом якої є зомбування населення і формування у нього почуття гордості та величі як представників «великої держави»[112].

Однак, попри тимчасові консолідуючі фактори, внутрішня нестабільність сучасної російської імперії поступово наростає, що обумовлено як економічними, так і соціальними, політичними та етнічними чинниками. Насамперед залежність економіки від експорту сировинних ресурсів робить її вразливою до глобальних коливань енергетичних ринків та міжнародних санкцій. У разі зниження світових цін на нафту і газ, а також подальшої ізоляції країни через її агресивну зовнішню політику фінансова стабільність державного апарату опиняється під загрозою. Це, у свою чергу, може призвести до втрати контролю над периферійними регіонами та дестабілізації внутрішнього політичного порядку.

Іншим важливим аспектом є етнонаціональна неоднорідність сучасної російської держави. У її складі перебуває велика кількість національних республік, частина з яких має історично сфор-

[111]Бучин М. Чи справді розпадеться остання імперія планети. URL: https://zaxid.net/chi_spravdi_rozpadetsya_ostannya_imperiya_na_planeti_n1539279

[112]Там само.

мовані сепаратистські настрої. Чечня, Татарстан, Башкортостан, Якутія та низка інших регіонів зберігають потенціал до самовизначення, що в умовах ослаблення центральної влади може стати каталізатором для нової хвилі національно-визвольних рухів. Аналіз історичних імперій свідчить, що саме етнічні протиріччя та регіональна автономія нерідко ставали основними факторами їхнього розпаду[113].

Додатковим викликом є соціально-політична напруга всередині російського суспільства. Попри потужну пропаганду, рівень довіри до влади не є абсолютним, а економічна стагнація, зростання військових витрат і репресії проти опозиції лише підвищують рівень невдоволення серед різних верств населення. Режим зіштовхується з проблемою поступового виснаження соціального ресурсу, що проявляється у зростанні протестних настроїв навіть у тих регіонах, які традиційно вважалися лояльними до центральної влади. Політична мобілізація суспільства може стати вирішальним чинником у разі появи кризи управління або внутрішньої боротьби за владу.

Зовнішньополітичні чинники також грають ключову роль у майбутній долі імперії. Агресивна військова політика та ізоляція на міжнародній арені значно обмежують можливості економічного розвитку, підриваючи основи стабільності. Втрата стратегічних союзників, посилення санкційного тиску та міжнародна підтримка антиросійських рухів на підконтрольних територіях можуть прискорити процеси розпаду. У такому контексті імперська структура росії дедалі більше нагадує класичні історичні імперії напередодні їхнього занепаду, що свідчить про неминучість глибоких трансформацій у майбутньому[114].

Отже, сучасна російська імперія перебуває у стані поступового виснаження ресурсів, зростання внутрішніх суперечностей та втрати міжнародних позицій. Хоча режим прагне утримати імперську єдність за допомогою репресій, військової сили та пропаганди, історичний досвід демонструє, що такі стратегії мають лише тимчасовий ефект. У довгостроковій перспективі наявні чинники дезінтеграції перевищують консолідуючі фактори, що свідчить про неминучість масштабних змін у геополітичному ландшафті постімперського простору.

---

[113]Волянюк О. «Російська криза»: спроба концептуалізації в контексті сучасної політології та громадянської освіти // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2024. Вип. 1 (18). С. 234—248. URL: https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/373/347

[114]Бучин М. Чи справді розпадеться остання імперія планети. URL: https://zaxid.net/chi_spravdi_rozpadetsya_ostannya_imperiya_na_planeti_n1539279

2.4. Федеративна держава та конфедерація

Федерація (від лат. «federatio» — союз, об'єднання) — це форма державного і територіально-політичного устрою, за якої декілька державних або територіальних утворень, що володіють певною політичною самостійністю, утворюють єдине політичне співтовариство[115].

Федерація є складною формою державного устрою, яка поєднує в собі елементи єдиної держави та автономних утворень. Відповідно до загальноприйнятого визначення, федерація — це союзна держава, що складається з кількох державних утворень (суб'єктів), які мають певний рівень суверенітету, власну систему управління та певну компетенцію у внутрішніх справах, але водночас підпорядковуються загальнодержавним законам і конституції. Така структура забезпечує баланс між централізованим управлінням і регіональною автономією, що є ключовою відмінністю федерації від унітарної держави.

В історичному контексті федералізм виник як механізм об'єднання територій із різними соціально-економічними, етнічними та політичними традиціями. Одним із перших прикладів федеративного устрою можна вважати Швейцарський союз, що почав формуватися ще в XIII столітті, а остаточно став федерацією у 1848 році. Проте найбільш відомою та впливовою федерацією, в сучасному розумінні, стали Сполучені Штати Америки, які після ухвалення Конституції 1787 р. закріпили принцип розподілу повноважень між центральною владою та штатами. Аналогічно, у XIX столітті утворилися федерації в Канаді (1867), Німеччині (1871) та Австралії (1901). У XX столітті процес федералізації поширився на нові незалежні держави, такі як Індія, Бразилія, Малайзія та Венесуела.

Федеративні держави розрізняються за формою організації суб'єктів, їхніми правами та відносинами з центральним урядом. За критерієм правового статусу федерації поділяють на договірні та конституційні[116]. Договірна федерація виникає внаслідок укладення угоди між окремими державними утвореннями, які зберігають значну частку свого суверенітету, як це було, наприклад, у випадку утворення Сполучених Штатів Америки. Натомість кон-

---

[115]Забзалюк Д., Забзалюк О. Теоретичні та методологічні підходи до визначення поняття і сутності федералізму // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 196.

[116]Косюк В. Ю. Федерації у сучасному світі. 2020. С. 134. URL: https://eprints.zu.edu.ua/32953/1/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%E2%84%9615%202020.pdf#page=135

ституційна федерація формується на основі єдиної конституції, яка регламентує взаємодію між центром і регіонами, прикладом чого є Федеративна Республіка Німеччина.

Іншим критерієм класифікації є принцип взаємовідносин між центральною владою та суб'єктами. Симетричні федерації передбачають рівний статус усіх регіонів, як у США, Канаді чи Австралії. Водночас асиметричні федерації, як-от росія чи Індія, допускають існування суб'єктів із різним рівнем автономії. Наприклад, у складі російської федерації поряд з областями та краями існують республіки, що мають власні конституції та ширші повноваження, а в Індії певні штати мають особливий статус через етнічні чи культурні особливості.

Федеративний устрій забезпечує низку переваг, серед яких — ефективне врахування регіональних інтересів, можливість адаптації політичної системи до етнокультурного різноманіття, розширення демократичних механізмів управління. Водночас федералізм може створювати виклики для державної єдності, особливо в умовах міжетнічних та соціальних конфліктів. Як показує досвід Югославії, Радянського Союзу чи Чехословаччини, невдало вибудуваний федералізм може призвести до дезінтеграції та розпаду держави.

У сучасному світі федеративний устрій залишається однією з найпоширеніших форм державного устрою, що адаптується до різних політичних, економічних і соціальних умов. Федерації, такі як США, Німеччина, Швейцарія, Канада, Бразилія, продемонстрували успішність цього механізму в забезпеченні стабільності та розвитку. Водночас існують і менш ефективні моделі, як-от росія, де федеративна структура поєднується з надмірною централізацією влади, що обмежує регіональну автономію та призводить до політичних криз.

Отже, федерація є складним, багаторівневим механізмом державного устрою, що передбачає гнучкий баланс між єдністю держави та автономією її складових частин. Успіх федеративної моделі залежить від чіткої конституційної регламентації розподілу повноважень, ефективного функціонування правових інститутів та наявності механізмів взаємодії між центральною владою та регіонами. У глобалізованому світі федералізм продовжує розвиватися, адаптуючись до нових викликів, пов'язаних із політичною децентралізацією, етнокультурною різноманітністю та необхідністю гнучкого управління великими територіями.

Суб'єкти федерації можуть мати певні зовнішні атрибути державності, зокрема власний гімн, герб і прапор, що символізують їхню автономію в межах загальнодержавного устрою. Проте ці елементи не означають повного суверенітету, оскільки суб'єкти

федерації не мають статусу незалежних держав і не можуть бути повноправними суб'єктами міжнародного права. У сфері міжнародних відносин вони діють або через центральну владу федерації, або в межах наданих їм конституційних повноважень. Наприклад, у деяких федеративних державах, таких як Німеччина або Бельгія, суб'єкти мають право на міжнародне співробітництво, зокрема укладання угод із субнаціональними утвореннями інших країн, однак такі дії відбуваються під контролем центрального уряду[117].

Федеративний устрій передбачає розмежування компетенції між загальнодержавними органами влади та урядами суб'єктів федерації. На конституційному рівні визначаються сфери виключної компетенції центральної влади, спільної юрисдикції та повноваження субнаціональних утворень. Як правило, до компетенції федерації належать питання зовнішньої політики, оборони, національної безпеки, макроекономічного регулювання, торговельної політики та комунікаційної інфраструктури. Водночас суб'єкти федерації можуть мати широку автономію в питаннях освіти, культури, регіонального економічного розвитку, соціального забезпечення, місцевого оподаткування та природних ресурсів. У науковій літературі підкреслюється, що федеративна модель дозволяє поєднати єдність держави з урахуванням регіональних особливостей, однак за певних обставин може створювати ризики політичної фрагментації[118].

Важливим аспектом федералізму є механізми розподілу природних ресурсів і бюджетної політики. У деяких федераціях, як-от у Швейцарії та Мексиці, природні ресурси перебувають у віданні центрального уряду, тоді як у Канаді та Австралії суб'єкти федерації мають право самостійно регулювати їхнє використання та отримувати відповідні доходи. Це питання часто стає предметом політичних дискусій, оскільки від способу розподілу фінансових потоків залежить економічна стабільність як регіонів, так і держави в цілому.

Серед сучасних федеративних держав найбільш розвинутими і стабільними є США, Німеччина, Швейцарія, Канада, Бразилія, Індія, Бельгія, Австрія та Австралія. Водночас федеративний устрій не завжди гарантує стабільність і ефективність управління. Історія знає приклади невдалих федерацій, які розпалися

---

[117]Косюк В. Ю. Федерації у сучасному світі. 2020. С. 134. URL: https://eprints.zu.edu.ua/32953/1/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%E2%84%9615%202020.pdf#page=135

[118]Гамбург Л. С. Державна влада: територіальний устрій і децентралізація : монографія. Lambert Academic Publishing, 2018. 220 с. URL: https://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/10524/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d0%b8%d1%8f.pdf

через етнічні, економічні або політичні конфлікти. Зокрема, Радянський Союз, Чехословаччина та Югославія припинили своє існування внаслідок дезінтеграційних процесів, викликаних національними суперечностями, політичною кризою та неефективним управлінням.

Відповідно до загальноприйнятого визначення, федерація — це форма політико-територіальної організації держави, за якої її адміністративно-територіальні одиниці (штати, кантони, республіки, землі тощо) мають певну самостійність у прийнятті рішень, але водночас залишаються під юрисдикцією єдиного центрального уряду. Федеративний устрій закріплюється в конституції, яка визначає розподіл повноважень між центральною владою та суб'єктами федерації[119].

У науковій літературі поняття «федерація» і «федералізм» розглядаються окремо. Федерація є інституційною формою державного устрою, тоді як федералізм — це ідеологічна та правова концепція, що регулює взаємовідносини між центральною та регіональною владою. Г. Корольов зазначає, що федералізм є принципом управління, спрямованим на розподіл влади між кількома рівнями управління таким чином, щоб забезпечити баланс між централізованими та децентралізованими елементами[120].

Федеративні держави розрізняються за способом формування, рівнем автономії суб'єктів та взаємодією між центральною владою і регіонами. Основними моделями федералізму є:

Дуальний федералізм — передбачає чітке розмежування компетенцій між федеральним урядом та суб'єктами федерації, що мають високий рівень автономії. Ця модель була характерна для США у XIX — початку XX ст.

Федералізм співробітництва — передбачає взаємодію центральної та регіональної влади на основі партнерських відносин, спільного вирішення соціально-економічних питань. Така модель розвинулася у США в період «Нового курсу» Ф. Рузвельта.

Адміністративний федералізм — передбачає централізацію законодавчих функцій на федеральному рівні з передачею виконавчих повноважень регіонам. Така система існує, зокрема, в Німеччині[121].

---

[119]Батанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Політичні науки. 2019. № 4. С. 20.

[120]Корольов Г. Український федералізм в дискурсі історичної системи // Український історичний збірник. 2010. № 2. Т. 13. С. 137—144. URL: http://history.org.ua/JournALL/green/green_2010_13_2/13.pdf

[121]Марков К. А. Федералізм: поняття і види // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2020. № 3. С. 3. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2020/3_2020.pdf#page=3

В основі федеративного устрою лежить конституційний принцип розподілу повноважень між центральною владою та суб'єктами федерації. У більшості федеративних держав цей розподіл закріплений у конституції, що передбачає:

Розмежування компетенцій — у США, Канаді, Німеччині та Швейцарії існує поділ на виняткові та спільні повноваження.

Фінансова автономія регіонів — у Канаді провінції мають значну фінансову самостійність, тоді як у Німеччині податкові надходження значною мірою контролює федеральний уряд.

Механізми вирішення конфліктів — у ФРН існує система кооперативного федералізму, що дозволяє уникати конфліктів між регіональними та центральними органами влади.

Федералізм має безпосередній вплив на економічну систему держави, зокрема на бюджетний устрій, податкову політику та розподіл ресурсів. Наприклад, у Швейцарії кантони мають високий рівень фінансової автономії, що дозволяє регіонам самостійно управляти податковими надходженням. Водночас у США функціонує система міжбюджетних трансфертів, що забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів між економічно сильними та слабкими штатами[122].

Федералізм як концепція управління відіграє важливу роль у сучасних політичних системах. Він забезпечує баланс між єдністю держави та автономією її складових частин, сприяє політичній стабільності, адаптації до регіональних особливостей та ефективному розподілу владних повноважень. Водночас федеративний устрій може супроводжуватися викликами, пов'язаними з економічною нерівністю між регіонами, можливістю політичних конфліктів та складністю координації між центральними і регіональними органами влади.

Основні ознаки федерації:

— наявність єдиної території, яка у політико-адміністративному відношенні не є одне ціле, а складається із територій — суб'єктів федерації, що мають власний адміністративно-територіальний поділ;

— наявність загальної конституції федерації і конституцій суб'єктів, тобто наділення суб'єктів федерації установчою владою;

— наявність системи законодавства усієї федерації і системи законодавства її суб'єктів, тобто наділення суб'єктів федерації в межах установленої для них компетенції правом видання законодавчих актів, які діють лише на території суб'єкта федерації і мають відповідати союзному законодавству;

---

[122]Шестопалова Л. М. Форма державного устрою як матриця соціального розвитку // Форум права. 2014. № 1. С. 526—531. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_92

— наявність федерального двопалатного парламенту і парламентів суб'єктів федерації, федерального уряду і самостійних органів управління суб'єктів федерації;

— наявність громадянства як усієї федерації, так і її суб'єктів; у деяких федераціях допускається подвійне громадянство (ФРН, Австрія);

— можливість суб'єктів мати власну правову і судову системи (США);

— наявність загальнофедеральної податкової і грошової систем;

— суб'єкти федерації не мають суверенітету і не є суб'єктами міжнародного права, проте в договірних міжнародних відносинах може виступати як федерація в цілому, так і кожний із її суб'єктів[123].

Розрізняють різні види федерацій (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація федерацій

Класифікаційна ознака	Види федерацій
1	**2**
За способом утворення	Союзна федерація (заснована на договорі), суб'єктами якої є суверенні держави, що зберігають за собою значний обсяг повноважень, аж до права виходу зі складу федерації
	Федерація, заснована на автономії, — її суб'єктами є державні утворення, що не мають суверенітету, але мають певні ознаки державності у вигляді повноважень самостійно вирішувати питання місцевого значення
За характером правової основи	Конституційні — створені шляхом закріплення в конституції принципу розподілу країни на суб'єкти федерації з відповідним розподілом повноважень (США, Канада). Водночас зміна конституції є винятковим правом федеральних органів влади
	Договірні — створені на основі союзу, шляхом об'єднання раніше самостійних держав у федерацію з одночасним переданням їй частини суверенних повноважень (Швейцарія). У договірній федерації її суб'єкти мають значну

[123]Білокінь Ю. А., Гладкий С. О. Унітарна та федеративна форма державного устрою: переваги та недоліки// Збірник тез доповідей науково-практичної конференції. Полтава : Полтавський університет економіки і торгівлі. 2019. С. 89.

Закінчення таблиці 2.1

	ступінь самостійності, оскільки правове положення суб'єктів федерації — результат їхнього взаємного волевиявлення, що формально допускає можливість зміни федеративного договору
	Конституційно-договірні — мають певні ознаки двох попередніх різновидів, тобто є федераціями змішаного типу (наприклад, РФ)
За характером та обсягом повноважень суб'єктів федерації	Симетричні — всі суб'єкти мають рівний правовий статус
	Асиметричні — федерації, де правовий статус суб'єктів федерації неоднаковий. Наприклад, в Індії територія поділяється на штати і союзні території; штати управляються парламентом, а території — федеральною владою. У Німеччині суб'єкти федерації мають неоднакове кількісне представництво в парламенті[124]

Науковці називають як переваги, так і проблеми федеративного устрою. До *переваг федерації* зараховують її відкритий характер, гнучкість та правовий демократичний характер. Серед *проблем федерації* виділяють наступні:

— ускладнення системи управління, потенційна загроза конфлікту владних структур федерального рівня і суб'єктів федерації;

— необхідність постійного пошуку компромісів щодо досягнення та збереження злагоди, що може заважати оперативному прийняттю рішень;

— проблеми, пов'язані з дезінтеграцією в процесі перетворення унітарної держави на федеративну та з інтеграцією в процесі створення федеративної держави з декількох суверенних держав[125].

Конфедерація — тимчасовий союз суверенних держав, які об'єдналися для досягнення певних цілей і спільного здійснення державної діяльності у певних напрямах (оборона країни, зовнішня торгівля, митна справа, грошово-кредитна система тощо) при збереженні в інших питаннях незалежності[126].

---

[124]Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України. 2017. С. 53.

[125]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 27.

[126]Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посіб. / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. С. 48.

Конфедерація є особливою формою міждержавного об'єднання, що базується на співпраці суверенних держав із метою вирішення спільних політичних, економічних або військових завдань. Як зазначає І. Гапончук, конфедерація є тимчасовим союзом держав, що зберігають свій суверенітет і незалежність[127]. На відміну від федерації, де існують єдина конституція і спільний уряд, конфедерація не є повноцінною державою, а лише об'єднанням незалежних суб'єктів.

Основні риси конфедерації:

— збереження суверенітету — держави-члени залишаються незалежними і можуть вільно виходити з конфедерації без юридичних наслідків;

— добровільний характер — утворення конфедерації базується на міжнародному договорі, який регулює співпрацю учасників;

— обмежена центральна влада — загальні органи конфедерації виконують лише координаційні функції, а рішення мають рекомендаційний характер;

— відсутність єдиного громадянства — особи залишаються громадянами своїх держав;

— фінансова та військова автономія — держави-члени самостійно визначають свої військові та фінансові політики.

Конфедеративні моделі були поширені в різні історичні періоди, починаючи від античних союзів і закінчуючи сучасними політичними об'єднаннями.

Однією з перших конфедерацій був Ахейський союз (III—II ст. до н. е.), що об'єднував грецькі міста-держави для координації оборони та зовнішньої політики. У середньовіччі прикладом конфедерації стала Швейцарська конфедерація, що виникла у XIII столітті як союз незалежних кантонів для спільного захисту.

У Новий час найяскравішими прикладами конфедерацій стали:

— США під Статтями конфедерації (1781—1789 рр.) — створена після війни за незалежність, але через слабкість центрального уряду в 1787 році була реформована у федерацію.

— Німецький союз (1815—1866 рр.) — союз німецьких держав під керівництвом Австрії, що функціонував на основі Віденського конгресу.

— Австро-Угорщина (1867—1918 рр.) — дуалістична монархія з двома автономними урядами, що мали спільну зовнішню політику[128].

---

[127]Гапончук І. Ю. Конфедерація як особлива форма державного устрою // Матеріали наукової конференції. 2018. С. 45—47. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd913198-15f4-49c4-bcd6-333e55719e24/content

[128]Бреус А. Ю., Кривицький Ю. В. Конфедерація як форма державного устрою. 2022. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b3b380d-2003-42fc-bfe9-1128061c4599/content

Конфедерації функціонують на основі міжнародного договору, який регулює їхню діяльність. Однак слабкість центральних інститутів часто призводить до нестабільності та розпаду.

Центральні органи конфедерації:

— конфедеративний уряд — зазвичай виконує лише координаційні функції та не має суверенних повноважень;

— рада держав-членів — головний орган, де рішення приймаються на основі консенсусу;

— відсутність єдиного суду — немає спільної судової системи, що ускладнює вирішення спорів[129].

Конфедерація є найменш інтегрованою формою міждержавного об'єднання, у якій держави зберігають власний суверенітет і координують спільну діяльність лише з окремих питань. Для кращого розуміння сутності конфедерації доцільно порівняти її з федерацією.

Відмінності між конфедерацією та федерацією

Характеристика	Конфедерація	Федерація
Суверенітет	Залишається за державами-членами	Належить центральному уряду
Законодавство	Відсутнє єдине законодавство	Діє єдина правова система
Центральна влада	Обмежена та координаційна	Має широкі повноваження
Вихід зі складу	Можливий у будь-який момент	Зазвичай юридично неможливий

У сучасному світі існує кілька об'єднань із конфедеративними елементами:

— Європейський Союз — хоча офіційно не є конфедерацією, має багато конфедеративних рис, таких як збереження суверенітету держав-членів.

— Союзна держава росії та Білорусі — має певні ознаки конфедерації, зокрема збереження окремих урядів та військових структур[130].

Конфедерація є нестабільною формою міждержавного об'єднання, оскільки слабка центральна влада не забезпечує ефективного управління. Історичні приклади свідчать, що більшість

[129]Гамбург Л. С. Теоретичні проблеми конфедеративної моделі територіального устрою: плюралізм підходів // Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 15—19. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2017.pdf#page=15

[130]Там само.

конфедерацій або еволюціонували у федерації, або розпалися. Сучасні міжнародні організації, такі як ЄС, використовують деякі конфедеративні механізми, що дозволяє гнучко координувати політику суверенних держав[131].

Основні ознаки конфедерації наведені на рис. 2.3.

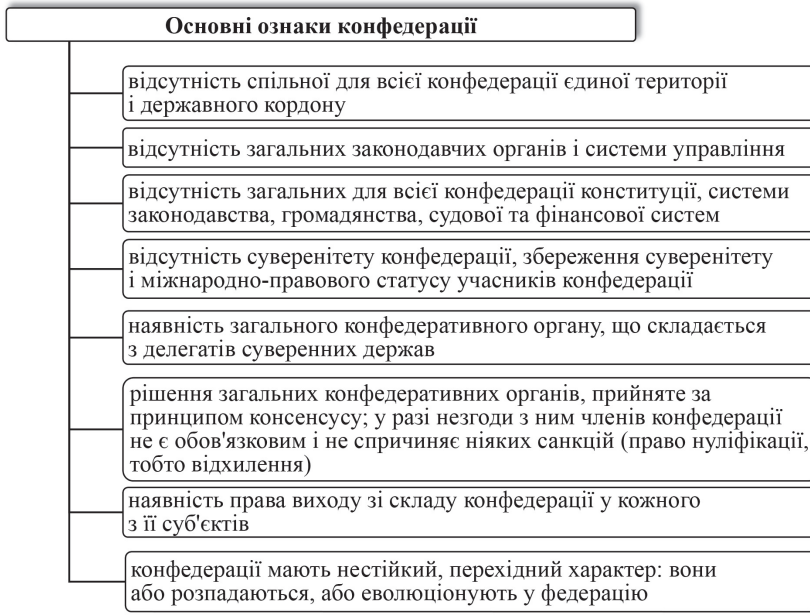

Рис. 2.3. Ознаки конфедерації

Через етап конфедерації пройшли США, Нідерланди, Швейцарія, остання конфедерація — Сенегамбія (1981—1989 рр.).

До складу конфедерації Сенегамбія входили західноафриканські країни Сенегал та Гамбія. Конфедерація була створена 1 лютого 1982 р. (угоду про створення було підписано 12 грудня 1981) з метою сприяння розширенню співробітництва між двома країнами. Угоду було анульовано Сенегалом 30 вересня 1989 р. після відмови Гамбії від переходу до більш інтегрованої форми союзу[132].

Заслуговує на увагу особлива форма об'єднання держав, іменована співдружністю. *Приклади:* СНД (Співдружність Незалежних Держав, 1991 р.), Британська Співдружність націй. Це — об'єднання держав, які виступають як асоційовані учасники при збереженні ними повного суверенітету і незалежності.

---

[131]Бреус А. Ю., Кривицький Ю. В. Конфедерація як форма державного устрою. 2022. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b3b380d-2003-42fc-bfe9-1128061c4599/content

[132]Там само.

В основу співдружності, як і при конфедерації, покладені міждержавний договір, статут, декларація, угоди, інші юридичні акти. Створюється з різними цілями, наприклад з економічними чи культурними.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які основні історичні форми державного управління?
2. Які фактори вплинули на формування різних моделей державного управління в історичному контексті?
3. Як змінювалися механізми державного управління в процесі розвитку суспільства?
4. У чому виникає відмінність республіки від монархії?
5. Які історичні передумови сприяли виникненню республіканської форми правління?
6. Чим відрізняються президентська, парламентська та змішана республіки?
7. Які особливості державного управління в античних республіках, таких як Римська та Афінська демократії?
8. Як принципи народного суверенітету та виборності влади впливають на ефективність республіканського управління?
9. Чому деякі держави в історії повернулися від республіки до монархії?
10. Які загрози для республіканської форми правління спостерігаються в сучасному світі?
11. Які особливості імперського державного управління?
12. Як імперії забезпечували централізацію влади та контроль над підкореними територіями?
13. Чому остання імперія у світовій історії зазнала занепаду?
14. Як економічна політика імперій впливала на їхню стійкість та розвиток?
15. У чому полягали відмінності між континентальними та колоніальними імперіями?
16. Як розширення території впливало на ефективність імперського управління?
17. Які механізми імперії використовували для асиміляції чи підкорення інших народів?
18. Які основні ознаки федеративного устрою держави?
19. Чим відрізняється федерація від конфедерації?
20. Чому деякі держави обрали федеративну форму правління?
21. Як розподіл владних повноважень у федерації впливає на стабільність державного управління?
22. Які історичні причини призвели до розпаду федеративних утворень?
23. Чому більшість конфедерацій у світовій історії зазнали трансформацій або розпалися?
24. Які історичні федеративні моделі були найбільш успішними?
25. Які приклади історичної диктатури демонструють вплив військових загроз на державне управління?

26. Як унітарна держава поєднує централізацію з елементами автономії?
27. Які приклади історичних автономій демонструють успішне співіснування з унітарною державою?
28. У чому полягають головні виклики децентралізації для унітарних держав?
29. Як зміна політичного режиму (від демократичного до авторитарного) впливала на систему державного управління?
30. Які історичні приклади демонструють успішну трансформацію монархії у республіку?
31. Чому релігія та ідеологія часто використовувалися як інструменти державного управління?
32. Яку роль відігравала бюрократія в еволюції державних інституцій?
33. Як війни та зовнішні загрози впливали на реформування державного управління?
34. Чим пояснюється стійкість деяких монархічних систем у сучасному світі?
35. Як досвід історичних форм управління може бути використаний для реформування сучасних державних інститутів?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть правильну одну або дві відповіді.

1. Яка головна особливість державного управління на ранніх етапах розвитку суспільства?
   А) ієрархічна структура управління
   Б) відсутність чітко визначених владних інститутів
   В) централізація управління та письмові закони
   Г) виконання управлінських функцій старшинами та радами
2. Що стало основною причиною відокремлення державного управління від суспільної самоорганізації?
   А) зростання чисельності населення
   Б) посилення впливу традиційних норм та звичаєвого права
   В) укладання соціальних і економічних відносин
   Г) відсутність необхідності у централізованому адмініструванні
3. Які ключові зміни відбулися в управлінських системах у період формування перших держав?
   А) виникнення централізованої влади
   Б) збереження колективного рішення без визначеної ієрархії
   В) запровадження механізмів контролю за виконанням рішень
   Г) ліквідація адміністративних інститутів
4. Що стало головним чинником формування бюрократії у ранніх державах?
   А) потреба в ефективному управлінні розширеними територіями
   Б) відсутність контролю над ресурсами та адміністративним апаратом
   В) посилення ролі звичаєвого права в управлінні
   Г) скорочення державних функцій та обмеження владних повноважень

5. Які особливості відзначали державне управління в античних державах?
   А) поєднання елементів монархії, аристократії та демократії
   Б) виключно децентралізоване управління без чіткої ієрархії
   В) запровадження виборних органів влади в деяких державах
   Г) повне виявлення адміністративного апарату
6. Яке значення мала бюрократична система у функціонуванні Римської імперії?
   А) забезпечувала централізоване управління великими територіями
   Б) впливала на формування правових норм і системи законодавства
   В) вела до повного скасування судових органів
   Г) унеможливлювала підзвітність чиновників перед державою
7. Який вплив мала феодальна система на державне управління середньовіччя?
   А) призвела до децентралізації влади
   Б) сприяла абсолютному контролю монархів над усією територією
   В) визначала васальні відносини між рівнями влади
   Г) ліквідувала необхідність адміністративних механізмів
8. Які зміни в державному управлінні відбулися в період абсолютизму?
   А) посилення централізації влади та формування професійного бюрократичного апарату
   Б) відмова від адміністративного контролю в регіонах
   В) запровадження системи інтендантів у Франції як механізм контролю над провінціями
   Г) змінення впливу монархів на державну політику
9. Які концепції управління сформувалися у XX столітті?
   А) New Public Management (новий публічний менеджмент)
   Б) Good Governance (належне врядування)
   В) повне повернення до традиційної бюрократичної моделі
   Г) відмова від державного регулювання соціальних процесів
10. Які сучасні тенденції розвитку державного управління?
   А) цифровізація управлінських процесів
   Б) скорочення ролі держави в економічному регулюванні
   В) використання інструментів електронного врядування
   Г) повернення до централізації без механізмів демократичного контролю
11. Яка ключова характеристика унітарної держави?
   А) подвійна система законодавства
   Б) єдність державного устрою та неподільність суверенітету
   В) суверенітет адміністративно-територіальних одиниць
   Г) рівноправний розподіл владних повноважень між центром і регіонами
12. Що означає централізація в унітарній державі?
   А) призначення керівників регіонів центральною владою
   Б) повна незалежність регіональної політики
   В) пріоритет загальнодержавних інтересів над регіональними
   Г) відсутність адміністративного підрозділу території
13. Яка відмінність унітарної держави від федерації?
   А) відсутність суверенних територіальних утворень
   Б) обов'язкове розташування окремих конституцій у регіонах

В) можливість самостійного виходу регіону зі складу держави
Г) пріоритет місцевого законодавства над загальнодержавним

14. Яка особливість законодавчої системи унітарної держави?
А) наявність єдиного законодавства, що діє на всій території країни
Б) подвійна система законодавства для центральної та регіональної влади
В) самостійне ухвалення законів регіональними урядами без узгодження з центром
Г) незалежність судової системи регіонів від загальнодержавної влади

15. Яка з наведених держав є прикладом унітарної?
А) США
Б) Україна
В) Канада
Г) Франція

16. Що характерно для автономного утворення у складі унітарної держави?
А) власний уряд та парламент у межах загальнодержавного законодавства
Б) повна незалежність у зовнішній політиці
В) право на самостійне визначення територіальних меж
Г) обмежене самоврядування в окремих сферах, таких як культура та освіта

17. Який механізм управління використовується в централізованій унітарній державі?
А) пряме підпорядкування регіональних адміністрацій центральному уряду
Б) повна незалежність регіонів у внутрішній політиці
В) виборність усіх керівників місцевих органів влади без впливу центру
Г) поділ владних повноважень між центральним урядом і регіональними парламентами

18. Який фактор може стати ризиком для централізованої унітарної держави?
А) надмірна концентрація влади у центрі
Б) відсутність адміністративного контролю з боку центрального уряду
В) перевага регіональних законів над загальнодержавними
Г) незалежність судової системи

19. Яка форма унітарної держави дозволяє регіонам мати більші повноваження у внутрішніх питаннях?
А) централізована унітарна держава
Б) децентралізована унітарна держава
В) федерація
Г) конфедерація

20. Що є основним призначенням автономії в унітарній державі?
А) запобігання сепаратистським тенденціям
Б) надання регіонам права на незалежне ухвалення державних рішень
В) встановлення окремого суверенітету для автономних територій
Г) зміцнення регіональної політики в межах загальнодержавного устрою

21. Яка ключова характеристика імперії?
А) децентралізація влади
Б) централізація управління значними територіями

В) відсутність домінуючої етнічної чи політичної групи
Г) панування однієї політичної, етнічної чи культурної групи

22. Який основний механізм утримання влади імперією?
А) децентралізація регіональної влади
Б) примус, асиміляція та вертикальна ієрархія управління
В) надання рівноправної автономії всім територіям
Г) відсутність адміністративного контролю над провінціями

23. Яка економічна стратегія була характерною для імперії?
А) рівномірний розподіл ресурсів між регіонами
Б) економічна експлуатація підкорених територій
В) використання ресурсів колоній для зміцнення можливості метрополії
Г) політика повного економічного самозабезпечення підкорених народів

24. Що є типовим проявом імперської соціальної структури?
А) рівноправне становище всіх націй у державному управлінні
Б) домінування правлячої нації або груп над підкореними народами
В) відсутність соціальної ієрархії
Г) економічна та політична залежність підкорених народів

25. Які механізми використовували імперії для інтеграції підкорених народів?
А) політичне та військове примушення
Б) культурна асиміляція
В) повне самоврядування всіх територій
Г) скасування місцевих традиційних управлінських структур

26. Яка ключова відмінність між традиційними (континентальними) та колоніальними імперіями?
А) колоніальні імперії розширювалися переважно за межами своїх початкових територій
Б) традиційні імперії не мали централізованої адміністративної системи
В) колоніальні імперії розглядали підкорені території як рівноправні частини держави
Г) континентальні імперії утворювалися шляхом потоку анексії сусідніх територій

27. Яка риса характерна для політичної організації імперії?
А) відсутність єдиного адміністративного центру
Б) верховність імперських законів над місцевими нормативними актами
В) надання повної незалежності регіонам у внутрішній політиці
Г) відсутність єдиної зовнішньополітичної стратегії

28. Яке поняття описує імперську політику територіального розширення?
А) інтеграція
Б) експансіонізм
В) суверенітет
Г) автономізація

29. Яка з перелічених держав є прикладом колоніальної імперії?
А) Римська імперія
Б) Велика Британія
В) Османська імперія
Г) Франція

30. Які фактори сприяють розпаду імперії?
    А) зростання національних рухів та сепаратизму
    Б) позиція централізованого управління
    В) зовнішній політичний тиск та економічна криза
    Г) відсутність територіальної експансії
31. Що є ключовою особливістю федерації як форми державного устрою?
    А) відсутність регіональної автономії
    Б) об'єднання централізованого управління та автономії суб'єктів
    В) суверенітет кожного суб'єкта федерації на міжнародному рівні
    Г) обов'язкове розташування двопалатного парламенту
32. Яке історичне державне утворення є одним із перших прикладів федерації?
    А) Швейцарський союз
    Б) Священна Римська імперія
    В) Китайська імперія
    Г) Сполучені Штати Америки
33. Яка федерація була створена шляхом укладення договору між незалежними державами?
    А) Федеративна Республіка Німеччина
    Б) Сполучені Штати Америки (після 1787 р.)
    В) Швейцарія
    Г) Російська Федерація
34. Які основні види федерацій виділено за рівнем автономії суб'єктів?
    А) демократичні та автократичні
    Б) конституційні та договірні
    В) симетричні та асиметричні
    Г) центральні та децентралізовані
35. Що характерно для асиметричної федерації?
    А) однаковий рівень автономії всіх суб'єктів
    Б) різний статус регіонів
    В) відсутність конституційного закріплення автономії
    Г) домінування одного суб'єкта над іншими
36. Які федеративні держави є прикладами успішного федералізму?
    А) Німеччина
    Б) США
    В) Югославія
    Г) Чехословаччина
37. Які основні переваги федерації як форми державного устрою?
    А) гнучке врахування регіональних особливостей
    Б) уніфікована політика без регіональних відмінностей
    В) посилення демократичних механізмів управління
    Г) неможливість розпаду держави
38. Яка головна відмінність між федерацією та конфедерацією?
    А) у федерації суб'єкти мають суверенітет на міжнародному рівні
    Б) у конфедерації відсутня єдина конституція
    В) федерація завжди має унітарну адміністративну структуру
    Г) у федерації суб'єкти повністю незалежні від центральної влади

39. Які держави є сучасними федераціями?
    А) Велика Британія
    Б) Бразилія
    В) Індія
    Г) Франція
40. Які проблеми можуть виникати у федеративних державах?
    А) конфлікти між федеральною владою та суб'єктами федерації
    Б) неможливість реалізації регіональної політики
    В) дезінтеграція держави за умов етнічних та політичних інтересів
    Г) відсутність поділу повноважень між рівнями влади
41. Яка ключова характеристика конфедерації?
    А) єдина система органів влади
    Б) збереження суверенітету держав-членів
    В) обов'язкова спільна конституція
    Г) централізоване управління
42. Яка причина найчастіше призводила до трансформації конфедерацій у федерації?
    А) потреба у спільній зовнішній політиці
    Б) бажання зберегти абсолютний суверенітет
    В) відсутність єдиного парламенту
    Г) домінування одного з учасників
43. Яка риса характерна для слабких конфедераційних союзів?
    А) обов'язковість рішень центральних органів
    Б) право вільного виходу держав-членів
    В) єдине громадянство
    Г) подвійна судова система
44. Який приклад у світовій історії відомий як класична конфедерація?
    А) Європейський Союз
    Б) Німецький союз XIX століття
    В) Російська імперія
    Г) США після проголошення незалежності (1776—1787 рр.)
45. Яка основна проблема виникає у конфедераціях?
    А) надмірна централізація
    Б) низький рівень координації між державами-членами
    В) відсутність власних органів влади
    Г) поділ суверенітету між центром і регіонами
46. Які сфери зазвичай передаються у відання конфедераційних органів?
    А) зовнішня політика та оборона
    Б) освіта та культура
    В) місцеве самоврядування
    Г) судова влада
47. Яка відмінність між федерацією та конфедерацією у питанні громадянства?
    А) у федерації існує подвійне громадянство
    Б) у конфедерації громадянство є лише загальнодержавним
    В) у федерації існує єдине громадянство, а у конфедерації — громадянство держав-членів
    Г) у конфедерації громадянства немає

48. Яка сучасна міжнародна організація має певні риси конфедерації?
    А) НАТО
    Б) ООН
    В) Європейський Союз
    Г) Африканський Союз
49. Який фактор найчастіше призводить до розпаду конфедерацій?
    А) відсутність спільних інтересів
    Б) надмірна інтеграція
    В) створення єдиної конституції
    Г) встановлення двопалатного парламенту
50. Яка форма державного устрою є найменш стабільною з історичної точки зору?
    А) федерація
    Б) конфедерація
    В) унітарна держава
    Г) імперія
51. Який орган влади може існувати в конфедерації для координації дій держав-членів?
    А) Верховна Рада
    Б) центральний уряд з повною владою
    В) спільний з'їзд або конгрес представників
    Г) Конституційний суд
52. Чим відрізняється вихід зі складу федерації від виходу з конфедерації?
    А) у федерації вихід є забороненим
    Б) у конфедерації вихід часто передбачений установчими договорами
    В) у федерації вихід завжди автоматичний
    Г) у конфедерації вихід неможливий
53. Яка перевага конфедеративного устрою?
    А) збереження максимальної незалежності держав-членів
    Б) єдине громадянство
    В) єдина правова система
    Г) уніфікація адміністративної структури
54. Які конфедерації історично трансформувалися у федерації?
    А) США
    Б) Швейцарія
    В) Німецький союз
    Г) Франція
55. Яка риса робить федерацію стабільнішою за конфедерацію?
    А) наявність спільних органів влади з обов'язковими рішеннями
    Б) повна незалежність суб'єктів
    В) відсутність єдиної конституції
    Г) вільний вихід зі складу держави
56. Які держави у сучасному світі мають риси конфедерації?
    А) ОАЕ
    Б) Бельгія
    В) Європейський Союз
    Г) Швейцарія

57. Яке головне завдання конфедеративних союзів?
А) збереження незалежності держав-членів і координація у спільних сферах
Б) формування єдиного правового поля
В) усунення відмінностей у політичних системах
Г) централізація управління
58. Чим відрізняються конфедерації від імперій?
А) конфедерації базуються на добровільному союзі
Б) імперії тримаються на примусі та централізації
В) у конфедераціях відсутній примус до єдності
Г) в імперіях усі території рівноправні
59. Які історичні умови сприяли виникненню конфедерацій?
А) необхідність спільного захисту від зовнішніх загроз
Б) прагнення зберегти незалежність окремих держав
В) потреба у єдиному культурному просторі
Г) усунення впливу монархії
60. Який недолік конфедерації у сфері міжнародної політики?
А) відсутність єдиного представництва на міжнародній арені
Б) неможливість укладення договорів державами-членами
В) відсутність дипломатичних контактів між державами-членами
Г) єдиний голос у міжнародних організаціях

Список правильних відповідей

1. Б, Г	16. А, Г	31. Б	46. В
2. А, В	17. А	32. А	47. В
3. А, В	18. А	33. В	48. В
4. А	19. Б	34. В	49. Б
5. А, В	20. А, Г	35. Б	50. В
6. А, Б	21. Б, Г	36. А, Б	51. А
7. А, В	22. Б	37. А, В	52. Б
8. А, В	23. Б, В	38. Б	53. А
9. А, Б	24. Б, Г	39. Б, В	54. А, Б
10. А, В	25. А, Б	40. А, В	55. А
11. Б	26. А, Г	41. А	56. В
12. А, В	27. Б	42. Б	57. А
13. А	28. Б	43. Б, Г	58. А, Б, В
14. А	29. Б, Г	44. Б	59. А, Б
15. Б, Г	30. А, В	45. А	60. А

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Батанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Політичні науки. 2019. № 4. С. 20—25.
3. Бучин М. Чи справді розпадеться остання імперія планети. URL: https://zaxid.net/chi_spravdi_rozpadetsya_ostannya_imperiya_na_planeti_n1539279
4. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 26.
5. Дмитрієва К. В. Автономія як особливий елемент територіального устрою унітарної держави // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 30. С. 96—106.
6. Забзалюк Д., Забзалюк О. Теоретичні та методологічні підходи до визначення поняття і сутності федералізму // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 193—204.
7. Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посіб. / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
8. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
9. Як руйнувалися імперії. URL: https://www.ukrainer.net/yak-ruynuvalysia-imperii/

3.
Сутність, риси та функції сучасної держави як суб'єкта державного управління

3.1. Сутність та основні ознаки держави

Держава як суб'єкт державного управління здійснює різні види діяльності, виконує комплекс функцій, формуючи та реалізуючи державну політику. Не існує жодних організацій, які могли би замінити державу чи конкурувати з її владним примусом та багатоманітністю і широким спектром повноважень, функцій, завдань, реального впливу на населення, регулювання фактично усіх суспільних відносин[133].

Існує декілька визначень сутності категорії «держава» (рис. 3.1).

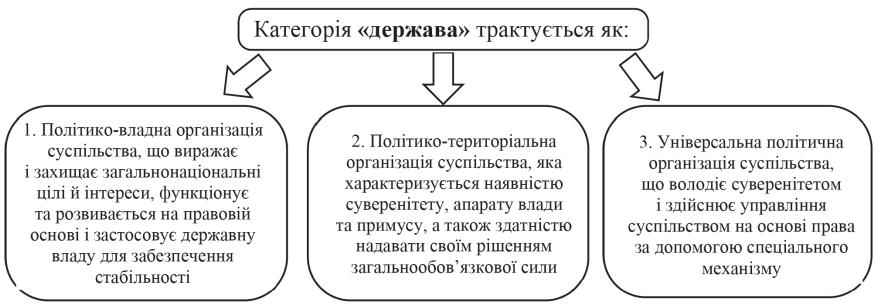

Рис. 3.1. Сутність категорії «держава»
Джерело: [134; 135; 136]

[133]Волянюк Т. А. Образ держави та його різновиди : дис. докт. філософії, спец. 081 «Право». Одеса, 2023. С. 46.

[134]Державне та регіональне управління : підручник / Є. Г. Карташов, В. В. Євдокимов, І. О. Драган, О. І. Дацій та ін.; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ. 2019. С. 42.

[135]Політична система сучасного суспільства : навч. посіб. / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С.Черняк, Н. В. Пархоменко. Київ : КНУТД, 2015. С. 77.

[136]Волянюк Т. А. Образ держави та його різновиди : дис. докт. філософії, спец. 081 «Право». Одеса, 2023. С. 45.

Держава характеризується низкою ознак (рис. 3.2).

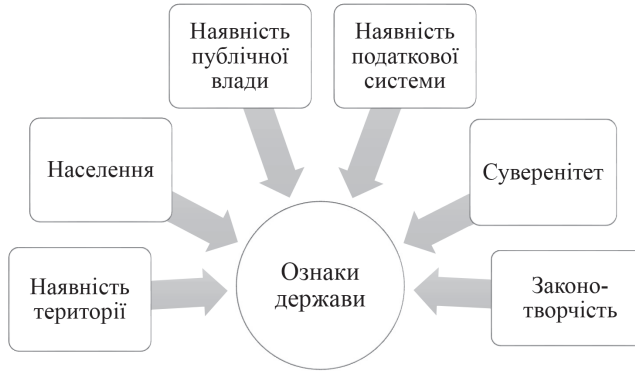

Рис. 3.2. Ознаки держави
Джерело: [137]

Основні ознаки держави:

1. *Наявність території.* Територія держави є одним із визначальних атрибутів її суверенітету та політико-правової самостійності. Вона огороджується державними кордонами, які можуть бути сухопутними, морськими та повітряними. Межі держави закріплюються міжнародними договорами, національним законодавством та визнані світовою спільнотою.

Територія держави охоплює:

— *суходіл* — географічний простір (зокрема, адміністративно-територіальні одиниці), на який поширюється юрисдикція держави;

— *внутрішні води* — річки, озера, канали та інші водні об'єкти, які розташовані в межах держави;

— *територіальні води* — морський простір, що прилягає до суші, звичайною шириною до 12 морських миль, у якому держава здійснює повний контроль відповідно до міжнародного права;

— *повітряний простір* — повітряна зона над суходолом і територіальними водами, в якій держава регулює використання повітряного простору, встановлює правила перетину кордонів, контролює польоти цивільної та військової авіації;

— *надра* — природні ресурси, які знаходяться під землею або морським дном, зокрема корисні копалини, газ, нафта та інші стратегічні ресурси.

Територія держави є неподільною, і один суб'єкт внутрішньої чи міжнародної політики не має права втручатися в її межі без

[137] Державне та регіональне управління : підручник / Є. Г. Карташов, В. В. Євдокимов, І. О. Драган, О. І. Дацій та ін. ; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ, 2019. С. 42.

відповідного дозволу. У межах своєї території характеризується державним суверенітетом, що означає її виключне право на правове регулювання, адміністрування, використання ресурсів та охорону кордонів.

2. *Населення.* Населення держави стає її людським ресурсом, що визначає соціальну, економічну та політичну спільність громадян. Демографічна структура населення є чинником державного управління, оскільки саме через громадян реалізується державна політика, функціонують державні інституції та забезпечується правопорядок.

Основні характеристики населення держави:

— *громадянство* — правовий зв'язок особи з державою, що передбачає взаємні права та обов'язки, такі як право на участь у виборах, дотримання законів, сплата податків тощо;

— *демографічна структура* — віковий, статевий, етнічний та соціальний склад населення, що впливає на державну політику у сфері охорони здоров'я, освіти, трудових ресурсів;

— *правовий статус осіб* — окрім громадян, населення держави може складатися з осіб без громадянства, біженців, іноземців, резидентів, що потребує регулювання міграційної політики;

— *динаміка розселення* — урбанізація, депопуляція, внутрішня міграція та трудова міграція є основними процесами, які впливають на регіональну політику та соціальну інфраструктуру.

Населення держави підпадає під юрисдикцію її правової системи та є головним джерелом суверенітету, після чого саме народ визначає напрями розвитку держави через політичні механізми.

3. *Наявність публічної влади.* Державна влада є необхідним атрибутом держави, що реалізується через органи управління та примус.

Основні складові публічної влади:

— *апарат управління* — система державних органів, яка охоплює законодавчу, виконавчу та судову владу. Його функція виконується у виробленні та реалізації державної політики, прийнятті законодавчих актів, контролю за їхнім дотриманням, вирішенні питань державного розвитку[138];

— *апарат примусу* — сукупність органів, які забезпечують підтримку правопорядку, реалізацію законодавства, запобігання та боротьбу зі злочинністю. До таких органів належать: армія (збройні сили держави, що забезпечують функції оборони та захисту територіальної цілісності); поліція (правоохоронний орган,

[138]Мінаєва І. М. Складові поняття «публічна влада» // Держава і право: юридичні і політичні науки. 2008. Вип. 1. С. 70. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeBu_2008_1_69.pdf

що забезпечує громадський порядок, боротьбу зі злочинністю та захист прав громадян); прокуратура (орган нагляду за дотриманням законності, підтримки державного позову); судова система (органи, що здійснюють правосуддя, забезпечують вирішення конфліктів та реалізацію верховенства права); пенітенціарна система (установи виконання покарання, що забезпечує реалізацію кримінальної політики держави); служба безпеки (орган, що забезпечує захист національних інтересів, боротьбу з тероризмом, розвідку та контррозвідку).

Публічна влада виконує управлінські та правоохоронні функції, без яких неможливе ефективне створення держави.

4. *Суверенітет*. Суверенітет держави є фундаментальною ознакою її незалежності та самостійності. Він виявляється у верховенстві державної влади в центрі країни та рівноправності в міжнародних відносинах[139].

Основні характеристики суверенітету:

— *верховенство* — виключне право держави щодо здійснення владних повноважень на своїй території;

— *неподільність* — відсутність будь-яких альтернативних владних центрів, які могли б конкурувати з державною владою;

— *невідчуженість* — неможливість втрати суверенітету або його обмеження без волі самої держави;

— *необмеженість* — суверенітет може обмежуватися лише добровільно в рамках міжнародних угод або правових норм.

Порушення державного суверенітету веде до часткової або повної втрати незалежності, що може проявлятися через зовнішні загрози, військову агресію, втручання у внутрішні справи.

5. *Законотворчість*. Законотворчість є конкурентною функцією держави, яка реалізується через прийняття законів, що регулюють суспільні відносини[140].

Основні аспекти законотворчої діяльності:

— *монополія держави на нормотворення* — лише законодавчі органи держави мають право приймати загальнообов'язкові нормативні акти;

— *юридична сила законів* — державні закони мають найвищу юридичну силу та є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами;

---

[139]Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 20 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/491064387.pdf

[140]Пасічна І. О. Навчальний посібник з дисципліни «Законотворчість, нормотворчість та правореалізація» : навч. посіб. Полтава, 2019. 113 с. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/5902

— *контроль за виконанням* — держава не лише ухвалює закони, а й контролює їхню реалізацію через правоохоронні органи.

6. *Наявність податкової системи*. Податкова система є фінансовою основою держави, що забезпечує виконання владних функцій.

Основні завдання податкової системи:

— *формування бюджету* — забезпечення держави необхідними фінансовими ресурсами для виконання своїх функцій;

— *регулювання економіки* — вплив на розвиток господарської діяльності через податкову політику;

— *соціальна функція* — перерозподіл доходів, фінансування соціальних програм, охорони здоров'я, освіти, оборони.

Отже, ознака держави є комплексною системою взаємопов'язаних характеристик, що забезпечує ефективне функціонування державного механізму. Водночас інституційна структура держави не може бути помітна у відриві від загального соціального середовища, в якому вона функціонує. Держава як суб'єкт владних повноважень спирається на розгалужену систему суспільних відносин, що опосередковуються різноманітними соціальними інститутами. Саме соціальні інститути змінюють ключову роль у процесі стабілізації суспільного ладу, не лише регламентують норми поведінки, а й сприяють легітимації владних рішень, забезпеченню суспільної інтеграції та консолідації різних соціальних груп.

З огляду на це, соціальні інститути можна розглядати як фундаментальні структурні елементи соціальної організації, що формуються в процесі історичної еволюції суспільства та сприяють його адаптації до змінених умов розвитку. Вони мають критично важливі функції, серед яких — нормативне регулювання суспільних процесів, відтворення та передача соціокультурних цінностей, забезпечення механізмів соціального контролю та підтримка політико-правового порядку. У межах соціально-правового дискурсу особливу увагу слід приділити аналізу їхньої ролі у забезпеченні правопорядку, після чого саме соціальні інститути виступають механізмом взаємодії між державою та громадянським суспільством, визначаючи рамки соціальної відповідальності, політичної участі та правової культури.

Соціальні інститути — це форми організації суспільних відносин, які забезпечують порядок, стабільність і розвиток суспільства. Вони знаходяться в процесі соціальної еволюції та відображають важливі функції, спрямовані на формування поведінки індивідів, координацію діяльності соціальної групи та підтримку загального суспільного блага. Соціальні інститути через механізми інституціалізації відіграють ключову роль у впорядкуванні

суспільних процесів, адже саме вони забезпечують стійкість норм та інтеграцію соціальних відносин[141].

Держава є одним із ключових соціальних інститутів, який виконує унікальні функції, відмінні від інших соціальних утворень. Основними характеристиками держави як соціального інституту є:

— наявність легітимної влади;

— регулювання суспільних відносин через правові норми;

— здійснення владного примусу;

— гарантування національної безпеки;

— реалізація функцій соціального захисту та економічного регулювання.

На відміну від інших соціальних інститутів, таких як сім'я, релігійні організації, громадянське суспільство чи медіа, держава має унікальне право приймати закони та примусово забезпечувати їхнє виконання. Держава відіграє роль координатора суспільних процесів, забезпечуючи правопорядок, соціальну справедливість та економічний розвиток.

Держава тісно взаємодіє з іншими соціальними інститутами, забезпечуючи їхній розвиток і встановлюючи загальні правила співіснування. Вона виступає не лише гарантією правового порядку, а й ключовим регулятором суспільних процесів, що створює умови для функціонування політичних, економічних, соціальних та культурних інституцій. Взаємодія держави з соціальними інститутами має складну та багаторівневу структуру, що охоплює формування нормативно-правового середовища, розробку стратегій розвитку та забезпечення механізмів суспільної взаємодії. Особливість цієї взаємодії полягає в тому, що держава, будучи суверенним утворенням, не може існувати у відриві від соціальних інститутів, які забезпечують стабільність і безперервність суспільного розвитку.

Одним із ключових суб'єктів політичної системи є політичні партії, які визначають роль у демократичному суспільстві. Вони здійснюють структуризацію політичного простору, формують політичні еліти, розробляють стратегічні напрями державного розвитку та мобілізують громадян до участі в політичних процесах. У цьому контексті держава виконує регуляторну функцію, встановлюючи правові механізми діяльності партій, зокрема їхні реєстрацію, фінансування та організаційно-правові заходи. Водночас політичні партії, будучи частиною громадянського суспільства,

[141]Швець Д. Є. Соціальні інститути та інституціалізація в забезпеченні соціального впорядкування // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / за ред. О. Л. Скідіна. Запоріжжя : КПУ. 2011. С. 57—64. URL: http://www.soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2011/51/9.pdf

можуть викликати зворотний вплив на державну політику через представництво у законодавчій та виконавчій владі, формування програмних документів та лобіювання інтересів своїх виборців.

Іншим елементом соціальної системи є громадянське суспільство, яке охоплює широкий спектр організацій — неурядові організації, профспілки, благодійні фонди, ініціативні групи та інші об'єднання, які беруть участь у розв'язанні суспільних проблем. Його функціонування є одним із фундаментальних показників рівня демократичного розвитку країни. Громадянське суспільство виконує роль посередника між державою та суспільством, забезпечуючи громадський контроль за владою, сприяючи реалізації прав і свобод громадян та стимулюючи соціальну активність. Саме інститути громадянського суспільства є важливим чинником соціальної інтеграції, оскільки вони забезпечують баланс між суспільними потребами та діяльністю держави, сприяючи утвердженню демократичних норм[142]. Держава, у свою чергу, створює правове поле для діяльності громадянських інститутів, регулюючи їхню діяльність через систему нормативно-правових актів, фінансування програми громадянської участі та сприяння розвитку ініціатив, що спрямовані на вирішення суспільно значущих питань. Взаємодія між державою та громадянським суспільством є механізмом забезпечення соціальної згуртованості, що дозволяє залучити громадян до прийняття рішень, сприяти розвитку демократичних інститутів та забезпечити політичну легітимність державної влади.

Окремим аспектом взаємодії держави із соціальними інститутами є співіснування держави та релігійних інститутів, які сповнюють визначальну роль у формуванні моральних та етичних норм суспільства. Історично релігійні організації мали значний вплив на суспільне життя, виступаючи регулятором соціальної поведінки, консолідуючи громади та забезпечуючи збереження культурних і духовних традицій. У демократичних державах реалізується принцип відокремлення церкви від держави, що передбачає інституційну незалежність релігійних організацій від органів влади. Однак це не означає повної ізоляції релігійних інституцій від державних процесів. Держава забезпечує реалізацію свободи віросповідання та рівноправність релігійних організацій, водночас здійснюючи нормативний контроль за їхньою діяльністю з планування запобігання екстремізму, недопущення порушення свободи і прав громадян та забезпечення суспільної безпе-

[142]Швець Д. Є. Соціальні інститути та інституціалізація в забезпеченні соціального впорядкування // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / за ред. О. Л. Скідіна. Запоріжжя : КПУ. 2011. С. 57—64. URL: http://www.soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2011/51/9.pdf

ки. Важливою функцією держави в цій сфері є також формування механізмів діалогу між релігійними організаціями, суспільством і владою, що сприяє гармонізації міжконфесійних відносин, розвитку толерантності та підтриманню стабільності в суспільстві.

Отже, держава відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування соціальних інститутів, формуванні нормативно-правових засад їхньої діяльності, підтримці суспільних ініціатив та забезпеченні механізмів соціальної взаємодії. Водночас соціальні інститути, зберігаючи певну автономію, істотно впливають на державну політику, визначаючи основні напрями суспільного розвитку, та сприяють консолідації соціальних груп на основі загальноприйнятих цінностей, норм і принципів. Саме через систему соціальних інститутів відбувається формування механізмів соціальної мобільності та забезпечується адаптація суспільства до нових викликів[143]. У такому взаємозв'язку держава виступає не лише гарантом правового порядку, а й центральним регулятором економічних, соціальних та культурних процесів, які формують стабільність суспільного розвитку.

Особливо важливим аспектом такої взаємодії є регулювання економічних відносин, оскільки економіка становить фундамент матеріального існування суспільства, а її ефективне функціонування значною мірою залежить від державної політики. Держава, виконуючи функції стратегічного управління економічною системою, формує правові та адміністративні умови для функціонування ринку, забезпечує макроекономічну стабільність, стимулює економічне зростання та підтримує рівновагу між приватними й державними інтересами. Сучасні механізми державного впливу на економіку охоплюють широкий спектр регуляторних заходів, зокрема фіскальну політику, що передбачає встановлення податкових ставок, управління бюджетними видатками та контроль за дефіцитом бюджету, монетарну політику, яка здійснюється через контроль за грошовою масою, рівнем інфляції та кредитними ставками, а також антимонопольне регулювання, спрямоване на запобігання надмірній концентрації економічної влади та підтримку конкурентного середовища. Крім того, важливим інструментом державного втручання у сферу економіки є регулювання трудових відносин, що охоплює встановлення мінімальних соціальних стандартів, захист прав працівників і забезпечення належних умов зайнятості.

Водночас держава відіграє значну роль у функціонуванні державного сектору економіки, який охоплює стратегічні галу-

[143]Шпекторенко І. Соціальна мобільність як наукова проблема соціального управління: соціальні інститути, соціальні ліфти // Аспекти публічного управління. 2024. № 1. Т. 12. С. 66—75. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1052/1028

зі, державні підприємства та систему соціального забезпечення. Його існування є необхідним для забезпечення економічної стабільності, оскільки державний сектор виконує функції коригування ринкових диспропорцій, підтримки суспільно значущих виробництв та запобігання соціально-економічним кризам. Державне управління в економічній сфері спрямоване не лише на регулювання господарської діяльності, а й на підтримку соціальних ініціатив, створення сприятливого середовища для економічної активності та формування ефективних механізмів соціального захисту.

Однак економічна діяльність держави є лише одним із аспектів її комплексного впливу на соціальні процеси[144]. Важливим напрямом державної політики залишається підтримка базових соціальних інститутів, серед яких особливе місце займає сім'я як основний осередок соціалізації особистості та відтворення людського потенціалу. Сім'я виконує важливі соціальні функції, серед яких виховання дітей, формування культурних і моральних норм, забезпечення первинної економічної підтримки та соціального захисту індивідів. Враховуючи її значущість для стабільності суспільства, держава здійснює комплексну підтримку сімейних відносин через розгалужену систему соціальної політики, що передбачає механізми фінансової допомоги, правовий захист дітей та заходи із забезпечення гендерної рівності. Фінансова підтримка реалізується через програми соціального забезпечення, такі як субсидії, виплати при народженні дитини, програми житлового забезпечення та матеріальна допомога малозабезпеченим сім'ям. Одним із важливих напрямів державної сімейної політики є також захист прав дітей, що охоплює регулювання усиновлення, запобігання домашньому насильству та створення ефективних механізмів соціального захисту неповнолітніх.

Крім того, вагомим аспектом соціальної політики держави є підтримка принципів рівності та справедливості у сфері сімейних відносин. Гендерна рівність, як один із ключових принципів демократичного суспільства, забезпечується через нормативно-правові механізми, спрямовані на ліквідацію дискримінації за ознакою статі, створення рівних умов у сфері праці, освіти та соціального забезпечення. Особливу увагу держава приділяє забезпеченню рівного доступу жінок і чоловіків до економічних ресурсів, можливостей кар'єрного зростання та участі у прийнятті суспільно значущих рішень. Як зазначають С. М. Бондаренко та

[144]Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми / О. В. Коломоєць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 41—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_11

Н. В. Бугас, соціальна політика держави повинна бути спрямована на досягнення справедливості та рівності як засадничих умов сталого суспільного розвитку[145].

Отже, взаємодія держави з економічними та соціальними інститутами має системний характер і охоплює широкий спектр регуляторних механізмів, спрямованих на підтримку стабільності, справедливості та збалансованого розвитку суспільства. Економічна політика держави визначає рамки функціонування ринку, забезпечує стабільність фінансової системи та гарантує ефективний розподіл ресурсів, тоді як соціальна політика спрямована на підтримку ключових суспільних інститутів, формування умов для соціальної згуртованості та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян[146]. Водночас соціальна політика виступає основою забезпечення соціального розвитку, створюючи підґрунтя для підвищення якості життя та суспільної стабільності[147]. Взаємозв'язок між економічними та соціальними аспектами державної політики є невід'ємним елементом сучасного суспільного розвитку, що визначає перспективи економічного зростання, соціальної стабільності та загального добробуту.

Проте державне регулювання суспільного життя не обмежується виключно економічною або соціальною сферою. Важливу роль у забезпеченні стабільності суспільного розвитку відіграють культура, освіта та наука, які формують ідентичність нації, сприяють збереженню історичної пам'яті та забезпечують умови для інтелектуального й технологічного прогресу. Держава, виступаючи гарантом суспільного блага, не лише створює правові рамки для розвитку цих сфер, а й здійснює стратегічне планування та фінансування відповідних програм, забезпечуючи доступність освіти, збереження культурної спадщини та підтримку наукових досліджень.

Культурна політика держави спрямована на збереження національної ідентичності, розвиток мистецтва, літератури, музики та креативних індустрій. Особливо важливим аспектом культурної політики є регулювання мовного простору, оскільки мова є не лише засобом комунікації, а й фундаментальним чинником

---

[145]Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1981

[146]Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Економічна політика держави за умов глобальних трансформацій // Економіка України. 2018. № 9. С. 37—49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_9_5

[147]Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1981

державотворення, носієм національної культури та ідентичності. Отже, держава забезпечує правовий статус державної мови, підтримує розвиток національних мовних спільнот, створює механізми для популяризації рідної мови у сфері освіти, науки, медіа та культурної діяльності.

Освіта є стратегічно важливою складовою державної політики, оскільки саме вона визначає якість людського капіталу, рівень соціальної мобільності та конкурентоспроможність країни у глобальному вимірі. Держава здійснює регулювання освітнього процесу через встановлення державних стандартів освіти, фінансування навчальних закладів, впровадження програм розвитку та забезпечення доступу до якісної освіти незалежно від соціального статусу громадян. Особливу увагу приділено реформуванню освітньої сфери відповідно до вимог сучасного суспільства, що охоплює цифровізацію навчального процесу, інтеграцію інноваційних технологій та модернізацію системи професійної підготовки.

Наука та інноваційний розвиток є ключовими чинниками технологічного прогресу та економічної незалежності держави. Саме тому держава забезпечує фінансування наукових досліджень, сприяє розвитку науково-дослідних установ, підтримує міжнародну співпрацю у сфері науки та стимулює інтеграцію науки в економіку. Особливо важливим напрямом є розвиток інноваційного потенціалу, створення умов для технологічного підприємництва, впровадження сучасних наукових досягнень у виробничі процеси та підтримка стартап-екосистеми. Високий рівень наукового розвитку є запорукою конкурентоспроможності держави, її здатності адаптуватися до глобальних викликів і формувати ефективні стратегії довгострокового розвитку[148].

Важливою сферою державного регулювання є інформаційна політика та функціонування медіа, які формують суспільну думку, забезпечують комунікацію між владою і громадянами та відіграють вирішальну роль у демократичному процесі. Держава здійснює законодавче регулювання інформаційного простору, забезпечуючи баланс між свободою слова та необхідністю захисту національних інтересів. Основними напрямами такого регулювання є запобігання монополізації медіаринку, протидія дезінформації та фейковим новинам, формування механізмів інформаційної безпеки та захисту суспільства від пропаганди. Водночас держава має уникати надмірного втручання в роботу ЗМІ, оскіль-

[148]Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми / О. В. Коломоєць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 41—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_11

ки свобода преси є однією з фундаментальних основ демократичного суспільства.

Отже, державна політика охоплює всі ключові сфери суспільного життя, забезпечуючи їхню стабільність, розвиток та інтеграцію в загальну систему державного управління. Взаємодія держави з економікою, соціальною сферою, культурою, наукою та медіа є багаторівневим процесом, що потребує гнучкого підходу, стратегічного планування та ефективного правового регулювання. Держава має забезпечувати баланс між свободою та регулюванням, створюючи умови для гармонійного функціонування всіх соціальних інститутів, що у підсумку визначає рівень суспільного розвитку, демократичної зрілості та загального добробуту громадян.

3.2. Функції держави

Функції держави — це основні напрями діяльності держави, в яких знаходять свій вираз її сутність, завдання та цілі[149].

Існує декілька класифікацій функцій держави (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Класифікація функцій держави

Класифікаційна ознака	Функції держави
За соціальним значенням державної діяльності	*Основні* — характеризують призначення держави, найбільш загальні напрями її діяльності, здійснюються багатьма ланками державного апарату
	Додаткові — є складовими елементами основних функцій
За сферами діяльності держави	*Внутрішні* — правотворча, правоохоронна, економічно-господарська, соціальна, культурно-виховна, екологічна
	Зовнішні — оборонна, дипломатична, співробітницька
За тривалістю здійснення	*Постійні* — здійснюються протягом усього часу існування держави
	Тимчасові — здійснюються протягом певного періоду існування держави чи пов'язані з певним фактом

[149]Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття // Держава та регіони. Серія : Право. 2019. № 3 (65). С. 17.

Функції держави, як ключові напрями її діяльності, визначають основні завдання та цілі, що реалізуються у процесі державного управління. Одним із фундаментальних підходів до їхньої класифікації є розподіл за соціальним значенням державної діяльності, який дозволяє виокремити основні та додаткові функції держави. Такий поділ відображає структуру і механізми здійснення державної влади, а також забезпечує ефективну взаємодію державних інституцій у межах реалізації соціально значущих завдань.

Основні функції держави охоплюють найбільш загальні та фундаментальні напрями діяльності, що визначають її соціальну природу та головні управлінські завдання. Вони характеризують стратегічне призначення державного апарату, забезпечують стабільність суспільного ладу, підтримку правопорядку, регулювання економічних, соціальних, політичних і культурних відносин, захист національних інтересів та гарантування прав і свобод громадян. Функції держави є всеосяжними та здійснюються комплексно всією системою державної влади, що забезпечує їхній безперервний характер і адаптацію до змін внутрішніх і зовнішніх умов[150].

До основних функцій традиційно зараховують: правотворчу, правоохоронну, економічно-господарську, соціальну, культурно-виховну та екологічну (у внутрішньому аспекті) та оборонну, дипломатичну і співробітницьку (у зовнішньому аспекті). Кожна з цих функцій є необхідною для існування держави та її ефективного функціонування, оскільки вони визначають фундаментальні сфери державного впливу. Зокрема, правотворча та правоохоронна функції забезпечують стабільність правової системи та гарантують дотримання правопорядку, економічно-господарська функція сприяє регулюванню економіки та підтримці економічного розвитку, а соціальна функція забезпечує баланс інтересів різних суспільних груп, сприяючи формуванню ефективної соціальної політики. Основні функції держави є комплексними та охоплюють усі ключові напрями її діяльності, забезпечуючи стійкість державного управління та розвиток суспільства[151].

Окрім основних функцій, у державному управлінні також виділяються додаткові функції, які є складовими елементами основних та сприяють їхній реалізації. Вони можуть мати більш вузьку спеціалізацію, виконувати допоміжну чи коригувальну роль, а також зумовлюватися конкретними історичними, соціальними чи економічними обставинами. Додаткові функції можуть бути

---

[150]Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття // Право та державне управління. 2019. № 3. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/5.pdf

[151]Там само.

тимчасовими або довготривалими, залежно від потреб суспільства і державного розвитку. Наприклад, у межах соціальної функції можна виокремити функцію захисту прав вразливих груп населення, а в межах економічно-господарської функції — регулювання ринку праці або підтримку малого та середнього бізнесу.

Важливо зазначити, що основні й додаткові функції держави тісно взаємопов'язані та доповнюють одна одну, утворюючи єдину систему державного управління. Додаткові функції можуть набувати статусу основних, якщо їхнє значення у державному регулюванні суттєво зростає. Наприклад, у сучасних умовах цифровізації та розвитку інформаційного суспільства додатковою функцією держави стала інформаційна безпека, яка поступово перетворюється на одну з ключових функцій держави в умовах глобалізованого світу. Динаміка трансформації функцій держави є закономірним процесом, що відображає зміни у суспільному розвитку та потребує адаптації державного апарату до нових викликів[152].

Отже, розподіл функцій держави за соціальним значенням її діяльності дозволяє систематизувати та впорядкувати процеси державного управління, визначаючи стратегічні та тактичні напрями впливу держави на суспільні відносини. Основні функції формують фундамент державної політики та забезпечують стабільність державного устрою, тоді як додаткові функції виконують допоміжну роль, сприяючи оперативному реагуванню на суспільні виклики та зміни у внутрішньому й зовнішньому середовищі. Така структуризація сприяє ефективному управлінню, підвищенню дієздатності держави та оптимізації механізмів її функціонування у сучасному суспільстві.

Розгляд функцій держави за сферами її діяльності дозволяє систематизувати та конкретизувати основні напрями впливу державної влади на суспільні відносини. Такий підхід забезпечує чітке розмежування між внутрішніми та зовнішніми функціями, які визначають відповідні аспекти державного управління. Внутрішні функції спрямовані на підтримку стабільності та розвитку суспільства шляхом правового регулювання, економічного управління, соціальної політики, культурного та екологічного розвитку, тоді як зовнішні функції забезпечують захист національних інтересів на міжнародній арені, регулюючи відносини з іншими державами, міжнародними організаціями та суб'єктами глобальної політики[153]. Взаємозв'язок між цими функціями є визначальним

[152]Копча В. В. Сучасна держава: основні підходи до розуміння // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2020. Вип. 43. С. 13—17. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/juspradenc43.pdf#page=13

[153]Там само.

чинником ефективності державного управління, адже стабільність внутрішньої політики безпосередньо впливає на зовнішню позицію держави, а міжнародні виклики та тенденції, у свою чергу, формують умови для розвитку внутрішньої політики. Враховуючи це, необхідно здійснити детальний аналіз внутрішніх і зовнішніх функцій держави, визначивши їхні сутність, механізми реалізації та значення в сучасних умовах суспільного розвитку.

Внутрішні функції держави є ключовими напрямами її діяльності, що забезпечують реалізацію суспільних інтересів, регулювання економічних, соціальних, політичних та культурних процесів, підтримку стабільності державного устрою та гарантування прав і свобод громадян. Саме внутрішні функції держави відображають зміст державної влади й визначають її реальну відповідальність перед громадянами[154]. Реалізація внутрішніх функцій держави здійснюється через механізми державного управління, правове регулювання, систему державних інституцій та органів, які відповідають за конкретні аспекти суспільного життя. У цьому контексті важливим є аналіз основних функціональних напрямів діяльності держави, які забезпечують стабільний розвиток суспільства, його правову, економічну, соціальну та культурну організацію.

Однією з фундаментальних функцій держави є правотворча діяльність, яка передбачає встановлення, зміну та скасування правових норм, прийняття нормативно-правових актів, їхню систематизацію та впровадження в юридичну практику. Саме через механізм правотворчості держава формує правове поле, що регламентує суспільні відносини, визначає правила поведінки суб'єктів права, встановлює обов'язкові до виконання норми та закріплює механізми відповідальності за їхнє порушення. Ця функція забезпечує юридичну визначеність, передбачуваність правових відносин, узгодженість норм національного законодавства із загальноприйнятими міжнародними стандартами. Реалізація правотворчої функції є безперервним процесом, оскільки суспільні відносини змінюються під впливом політичних, економічних, соціальних і технологічних чинників, що вимагає своєчасного оновлення нормативно-правової бази.

Тісно пов'язана з правотворчістю правоохоронна функція держави, яка спрямована на забезпечення дотримання правових норм, контроль і нагляд за їхнім виконанням, а також застосування примусових заходів у разі їхнього порушення. Вона реалі-

---

[154]Джураєва О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2006. 15 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50593897.pdf

зується через діяльність правоохоронних органів, судової влади, прокуратури, а також спеціалізованих установ, що відповідають за забезпечення правопорядку та безпеки громадян. У рамках цієї функції держава здійснює боротьбу з правопорушеннями, запобігає злочинності, забезпечує захист прав людини та громадянина, регулює питання відповідальності за порушення правових норм. Крім того, ця функція передбачає контроль за виконанням судових рішень, підтримку механізмів альтернативного вирішення спорів, вдосконалення системи кримінальної юстиції.

Не менш важливою є економічно-господарська функція держави, яка охоплює заходи, спрямовані на регулювання господарської діяльності, підтримку економічного розвитку, формування сприятливого інвестиційного клімату, забезпечення фінансової стабільності. Держава відіграє ключову роль у визначенні макроекономічної політики, регулюванні ринкових відносин, управлінні державним сектором економіки, розвитку стратегічно важливих галузей. Особливо важливим є баланс між ринковою саморегуляцією та державним втручанням, що передбачає комплекс заходів, серед яких фіскальна та монетарна політика, регулювання трудових відносин, контроль за діяльністю монополій, забезпечення функціонування соціально орієнтованої економіки. Економічна функція держави відображає її здатність впливати на господарські процеси та забезпечувати баланс інтересів суспільства й держави[155]. Реалізація цієї функції спрямована на підтримку сталого економічного зростання, стимулювання інноваційного розвитку, зниження рівня безробіття та забезпечення рівноваги між економічними інтересами держави, бізнесу та громадян.

Значний вплив на соціальну стабільність держави має соціальна функція, що передбачає регулювання відносин між соціальними та етнічними групами, запобігання соціальним конфліктам, підтримку соціально вразливих категорій населення, гарантування доступу до базових соціальних благ. Вона охоплює реалізацію державної політики у сферах охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, зайнятості, соціального страхування, житлової політики. Важливою складовою соціальної функції є підтримка демографічної стабільності, що передбачає заходи з підвищення народжуваності, підтримки сімейних відносин, створення сприятливих умов для виховання дітей, інтеграції малозабезпечених громадян у суспільне життя.

---

[155]Джураєва О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2006. 15 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50593897.pdf

Окрему роль відіграє культурно-виховна функція держави, яка спрямована на розвиток системи освіти, науки, культури, мистецтва, фізичної культури та спорту. Вона передбачає регулювання питань освітньої політики, забезпечення доступності якісної освіти, підтримку наукових досліджень, стимулювання інноваційної діяльності. Крім того, ця функція охоплює заходи, спрямовані на виховання громадянської свідомості, формування національної ідентичності, збереження історичної та культурної спадщини. Важливим аспектом є забезпечення свободи творчості, підтримка національного кінематографа, літератури, мистецьких ініціатив, що сприяють культурному розмаїттю суспільства.

Сучасні глобальні виклики визначають необхідність реалізації екологічної функції держави, яка спрямована на збереження довкілля, раціональне використання природних ресурсів, формування екологічної культури. Вона охоплює розробку та впровадження природоохоронного законодавства, моніторинг екологічного стану, стимулювання розвитку екологічно чистих технологій, боротьбу з техногенними катастрофами та забрудненням навколишнього середовища. Держава здійснює регулювання екологічної безпеки через механізми державного контролю, міжнародне співробітництво у сфері охорони природи, створення системи екологічної освіти та підвищення рівня екологічної свідомості громадян[156].

Отже, внутрішні функції держави відображають складну систему управлінських механізмів, що забезпечують стабільний розвиток суспільства, підтримку правопорядку, ефективне регулювання економічних і соціальних процесів, розвиток культури та освіти, захист довкілля. Взаємозв'язок між цими функціями є основою державного управління, що сприяє формуванню сучасної, стабільної, соціально орієнтованої правової держави, здатної забезпечити високий рівень життя громадян та ефективне функціонування всіх сфер суспільного життя.

Зовнішні функції держави становлять сукупність її основних напрямів діяльності у сфері міжнародних відносин, спрямованих на забезпечення національного суверенітету, захист національних інтересів та розвиток взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права. Вони є відображенням міжнародної правосуб'єктності держави, її здатності до самостійного формування зовнішньої політики, забезпечення національної безпеки та участі у глобальних політичних, економічних та соціальних процесах. Реалізація цих

[156]Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми / О. В. Коломоєць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 41—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_11

функцій здійснюється через механізми дипломатії, міжнародного співробітництва, інтеграційних процесів, а також через систему оборонної безпеки. Зовнішні функції держави безпосередньо пов'язані із захистом її суверенітету та активною участю у міжнародних відносинах[157].

Однією з найважливіших зовнішніх функцій є оборонна функція, яка спрямована на забезпечення національної безпеки, захист державного суверенітету, територіальної цілісності та незалежності від зовнішніх загроз. Вона охоплює комплекс заходів, спрямованих на посилення обороноздатності держави, модернізацію збройних сил, розробку та впровадження військових доктрин, а також зміцнення системи національної безпеки. Оборонна функція реалізується через формування ефективної системи національної оборони, розбудову стратегічного потенціалу країни, розвиток військово-промислового комплексу, інтеграцію держави у міжнародні оборонні союзи та співробітництво у сфері колективної безпеки. Особливо важливим аспектом цієї функції є впровадження сучасних технологій у сфері оборони, посилення військово-технічного потенціалу, підготовка збройних сил до дій в умовах гібридних загроз, кібербезпеки та інформаційної війни. В умовах зростання глобальної нестабільності та збройних конфліктів оборонна функція держави набуває особливого значення, оскільки гарантує суверенітет та територіальну недоторканність держави, забезпечує її здатність ефективно реагувати на зовнішні виклики та загрози.

Тісно пов'язана з оборонною й дипломатична функція, яка визначає діяльність держави у сфері міжнародних відносин, спрямовану на реалізацію її зовнішньополітичних пріоритетів, забезпечення міжнародного правового статусу країни та захист національних інтересів. Дипломатична діяльність держави охоплює формування стратегічних напрямів зовнішньої політики, розбудову міжнародного партнерства, участь у діяльності міжнародних організацій, укладання міжнародних договорів, розвиток двосторонніх і багатосторонніх відносин[158]. У межах цієї функції держава здійснює представництво на міжнародній арені, відстоює свої геополітичні, економічні та соціокультурні інтереси, бере участь у миротворчих ініціативах, забезпечує дипломатичний захист своїх громадян за кордоном. Важливими аспектами реа-

[157]Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття // Право та державне управління. 2019. № 3. С. 25—29. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/5.pdf

[158]Вітюк Д. В., Кривицький Ю. В. Дипломатична функція держави в умовах воєнного часу. 2022. 24 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5c5a30a6-1caa-4a76-a781-45276ead3bd6/content

лізації цієї функції є адаптація зовнішньої політики до змін міжнародної ситуації, розвиток дипломатичних механізмів для запобігання конфліктам, встановлення стабільних дипломатичних зв'язків із ключовими міжнародними партнерами.

У сучасних умовах особливого значення набуває співробітницька функція, що охоплює розвиток економічних, політичних, культурних і наукових відносин між державами, а також поглиблення інтеграційних процесів на глобальному та регіональному рівнях. Ця функція реалізується через участь держави у міжнародних економічних та торговельних організаціях, укладання угод про міжнародну співпрацю, залучення іноземних інвестицій, сприяння транснаціональній кооперації та технологічному обміну. Держава здійснює заходи щодо розширення міжнародної торгівлі, підтримує стратегічне партнерство з іноземними інвесторами, сприяє розвитку національного експорту, захищає внутрішній ринок від неконкурентних впливів[159].

Крім економічної складової, співробітницька функція охоплює розвиток культурного, наукового та освітнього співробітництва. Держава сприяє міжнародним академічним обмінам, підтримує культурні програми, розвиває двосторонні проєкти у сфері науки та інновацій. Важливим аспектом є також співпраця у сфері охорони довкілля, глобальної безпеки, боротьби з міжнародною злочинністю, що здійснюється в межах міжнародних договорів та конвенцій.

Значущим напрямом реалізації зовнішніх функцій є участь держави у регіональних та міжнародних інтеграційних процесах, що сприяють політичній, економічній та військовій координації між державами. Інтеграційна політика держави передбачає участь у міждержавних союзах, міжнародних економічних блоках, військово-політичних альянсах, що забезпечують реалізацію спільних інтересів, зміцнення міжнародної безпеки, розвиток ефективних механізмів багатосторонньої дипломатії[160].

Отже, зовнішні функції держави становлять цілісну систему механізмів та інструментів, спрямованих на реалізацію її стратегічних інтересів у міжнародних відносинах, захист національного суверенітету, розвиток співпраці з іншими державами та міжнародними організаціями. Оборонна функція гарантує те-

---

[159]Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми / О. В. Коломоєць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 41—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_11

[160]Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2014. № 810. С. 116—123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_21

риторіальну цілісність та безпеку країни, дипломатична сприяє формуванню ефективної зовнішньої політики, а співробітницька забезпечує інтеграцію держави у світову політико-економічну систему. Взаємозв'язок між цими функціями визначає ефективність міжнародної діяльності держави, сприяє її адаптації до сучасних викликів глобалізації, формує умови для мирного співіснування держав, їхнього економічного та соціального розвитку.

Функції держави, залежно від їхньої тривалості здійснення, поділяються на постійні та тимчасові, що відображає динамічний характер державного управління та його адаптацію до суспільних потреб. Така класифікація дозволяє розмежувати стабільні, фундаментальні напрями діяльності держави, які є невід'ємною частиною її функціонування, та функції, що виникають у зв'язку з певними історичними, політичними чи соціально-економічними чинниками. Важливість цього поділу зумовлена необхідністю чіткого розуміння меж державного втручання в різні сфери суспільного життя, а також визначення ефективних механізмів реалізації державної політики у коротко- та довгостроковій перспективі.

Постійні функції держави — це ті, які здійснюються безперервно впродовж усього періоду існування держави незалежно від політичного режиму, соціально-економічної ситуації чи міжнародних обставин. Вони відображають фундаментальні завдання державного управління, забезпечують сталість правопорядку, соціальної стабільності, регулювання економічних процесів та міжнародних відносин[161]. До цієї групи належать такі базові функції, як правотворча, правоохоронна, економічно-господарська, соціальна, культурно-виховна, екологічна, а також оборонна та дипломатична. Наприклад, правотворча функція, яка охоплює розробку, прийняття та систематизацію правових норм, є незмінним елементом діяльності держави, оскільки без неї неможливе існування правопорядку. Аналогічно, економічно-господарська функція, що передбачає регулювання ринкових відносин та забезпечення фінансової стабільності, також не втрачає своєї актуальності незалежно від соціально-економічних змін.

У свою чергу, тимчасові функції держави мають обмежений період дії та виникають у зв'язку з конкретними історичними обставинами, соціально-економічними викликами, кризовими ситуаціями або необхідністю реагування на зовнішні та внутрішні загрози. Вони можуть бути зумовлені, наприклад, воєнними конфліктами, політичними трансформаціями, економічними криза-

[161]Дубинський І. Ю. Функції держави як найважливіші напрями розвитку держави // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 18—21. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2019/4_2019.pdf#page=18

ми, природними катастрофами або надзвичайними ситуаціями. До таких функцій можна зарахувати кризове регулювання, мобілізаційну функцію, функцію відновлення після катастроф чи військових конфліктів, функцію стабілізації економіки в умовах кризових явищ тощо[162]. Наприклад, під час економічних рецесій держава може запроваджувати тимчасові заходи, такі як антикризові економічні програми, спрямовані на підтримку ключових секторів економіки, що в нормальних умовах не є частиною традиційної державної політики. Так само в умовах надзвичайного стану чи воєнного конфлікту може виникати необхідність у реалізації мобілізаційних заходів, що передбачають тимчасове посилення контролю за певними сферами суспільного життя.

Характерною особливістю тимчасових функцій є їхня обмежена тривалість та залежність від змін у суспільно-політичному середовищі. Як правило, такі функції виконуються до моменту вирішення відповідної проблеми або стабілізації ситуації. Наприклад, після завершення війни та відновлення суверенітету держави може відбутися поступовий перехід від мобілізаційної політики до стандартних механізмів державного управління. Водночас деякі тимчасові функції можуть поступово інтегруватися в систему постійних функцій держави, якщо їхня необхідність зберігається впродовж тривалого періоду. Так сталося, зокрема, з екологічною функцією, яка спочатку розглядалася як тимчасова відповідь на загострення екологічних проблем, а згодом набула статусу однієї з фундаментальних функцій держави[163].

Взаємозв'язок між постійними та тимчасовими функціями держави є важливим чинником ефективного державного управління. Постійні функції забезпечують стабільність і безперервність державного впливу на суспільні процеси, тоді як тимчасові функції дозволяють оперативно реагувати на виклики, що виникають у суспільно-політичному, економічному чи безпековому середовищі. Оптимальне співвідношення між цими двома групами функцій є запорукою ефективності державної політики, оскільки це дозволяє, з одного боку — підтримувати стабільність державного ладу, а з іншого — гнучко адаптувати механізми управління до нових викликів.

Отже, класифікація функцій держави за тривалістю їхнього здійснення є важливим аналітичним інструментом, що доз-

---

[162]Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2014. № 810. С. 116—123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_21

[163]Дубинський І. Ю. Функції держави як найважливіші напрями розвитку держави // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 18—21. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2019/4_2019.pdf#page=18

воляє визначити стратегічні та оперативні напрями державного управління. Постійні функції забезпечують фундамент державної діяльності та її стабільний розвиток, тоді як тимчасові функції є механізмом гнучкої адаптації до змінних умов. Держави, які ефективно поєднують реалізацію постійних та тимчасових функцій, демонструють вищий рівень стійкості, соціальної стабільності та здатності до подолання кризових ситуацій, що є ключовими показниками ефективного державного управління у сучасному світі.

У контексті динамічних суспільно-політичних трансформацій та загроз національній безпеці особливої актуальності набуває питання функціонування держави в умовах воєнного стану. Введення такого правового режиму є відповіддю на виклики, що ставлять під загрозу суверенітет, територіальну цілісність та безпеку держави, і передбачає суттєву модифікацію механізмів державного управління. Водночас це супроводжується змінами в системі функцій держави, що спрямовані на забезпечення ефективного реагування на кризові ситуації, збереження керованості соціально-політичними процесами та стабілізацію економіки.

Функції держави під час воєнного стану трансформуються відповідно до критичних завдань збереження державного суверенітету та національної безпеки. Однією з ключових є оборонна функція, яка передбачає мобілізацію ресурсів, зміцнення військового потенціалу та впровадження заходів, спрямованих на захист держави від зовнішньої агресії. У цьому контексті відбувається зміна правового регулювання у сфері безпеки та оборони, посилення повноважень військового командування та спеціальних органів державної влади. Запровадження режиму воєнного стану передбачає централізацію державного управління, розширення механізмів контролю та координації діяльності силових структур, а також можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод громадян у межах, визначених Конституцією та міжнародним правом[164].

Поряд із оборонною функцією особливого значення набуває функція забезпечення правопорядку та громадської безпеки. В умовах воєнного стану держава змушена застосовувати спеціальні заходи щодо боротьби зі злочинністю, запобігання дестабілізації внутрішньої ситуації та нейтралізації діяльності диверсійно-терористичних груп. Це передбачає посилення контролю за інформаційним простором, обмеження пропагандистських впливів, протидію дезінформації та спробам маніпулювання суспільною думкою.

---

[164]Вітюк Д. В., Кривицький Ю. В. Дипломатична функція держави в умовах воєнного часу. 2022. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5c5a30a6-1caa-4a76-a781-45276ead3bd6/content

Економічна функція держави також зазнає трансформації під час воєнного стану, оскільки виникає необхідність у централізованому розподілі ресурсів, підтримці стратегічних галузей економіки та забезпеченні життєдіяльності населення. Уряд запроваджує заходи щодо стабілізації фінансової системи, державного регулювання цін, контролю за постачанням критично важливих товарів, зокрема продовольства та енергоносіїв. Крім того, можуть здійснюватися націоналізація підприємств, залучення бізнесу до виконання оборонних замовлень та тимчасові зміни у сфері трудових відносин.

Важливим аспектом є соціальна функція держави, яка у період воєнного стану спрямована на підтримку вразливих категорій населення, забезпечення функціонування медичної та освітньої систем, організацію гуманітарної допомоги та соціальної реінтеграції переміщених осіб. В умовах активних бойових дій держава виконує координаційну роль у наданні соціальної підтримки, реалізує програми допомоги ветеранам, родинам загиблих військовослужбовців, внутрішньо переміщеним особам та іншим категоріям громадян, які постраждали від війни.

Отже, запровадження воєнного стану є надзвичайним заходом, що супроводжується комплексною трансформацією функцій держави. Це вимагає гнучкого реагування на виклики, балансування між гарантуванням безпеки та дотриманням демократичних принципів, ефективної взаємодії органів влади, силових структур, бізнесу та громадянського суспільства. Успішне виконання цих функцій визначає стійкість держави до зовнішніх та внутрішніх загроз, сприяє підтриманню суспільної згуртованості та створює підґрунтя для післявоєнного відновлення та розвитку.

Правовий режим воєнного стану передбачає спеціальні механізми управління, які забезпечують координацію зусиль державних органів, військового командування, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», держава наділяє військове командування та військові адміністрації розширеними повноваженнями для захисту національної безпеки та забезпечення громадської безпеки і порядку. Військові адміністрації мають право запроваджувати обмеження конституційних прав і свобод громадян, зокрема щодо свободи пересування, свободи зібрань та діяльності засобів масової інформації. Такі заходи мають тимчасовий характер і діють виключно в межах, визначених законодавством. Правові засади воєнного стану повинні поєднувати забезпечення обороноздатності держави з гарантуванням основоположних прав людини, що дозволяє уникнути зловживань

владою та зберегти демократичний характер політичної системи навіть у кризових умовах[165].

В умовах воєнного стану суттєво змінюються засади державного управління, що виявляється у централізованому прийнятті рішень, посиленні військового контролю та адаптації нормативно-правової бази до вимог безпеки. Зокрема, військове командування отримує право видавати обов'язкові до виконання накази і директиви, спрямовані на забезпечення обороноздатності країни. Водночас діяльність державних органів залишається підконтрольною Верховній Раді України, що забезпечує баланс між воєнними потребами та демократичними стандартами. Ефективне застосування механізмів правового режиму воєнного стану сприяє забезпеченню державної стійкості, підтриманню громадського порядку та формуванню передумов для післявоєнного відновлення правової та соціально-економічної системи.

3.3. Форми державного режиму

Форма державного режиму визначає сукупність методів, прийомів і засобів реалізації державної влади, які використовуються у процесі функціонування політичної системи. Вона відображає характер взаємодії державних органів з громадянами, рівень демократичності або авторитарності управлінських процесів, ступінь відкритості політичної системи, а також особливості механізмів правового регулювання та застосування владних повноважень. Державний режим є одним із найважливіших параметрів характеристики політичного устрою країни, оскільки саме він визначає реальний зміст правових норм, закріплених у конституції та законодавчих актах, а також ступінь їхньої реалізації на практиці.

Поняття державного режиму є багатогранним, адже воно охоплює не лише юридичні, а й політичні та соціальні характеристики влади, що визначають рівень демократичності чи авторитарності державної системи[166]. У структурі будь-якого державного режиму можна виділити низку загальних характеристик, що дають змогу визначити його сутнісні ознаки та особливості

[165]Васильєв С., Маляр С. Правові засади запровадження режиму воєнного стану в Україні. 2022. URL: https://www.researchgate.net/profile/Stanislav-Vasilev/publication/362678230_Pravovi_zasadi_zaprovadzenna_voennogo_stanu_v_Ukraini/links/62f7c2e652130a3cd71abe72/Pravovi-zasadi-zaprovadzenna-voennogo-stanu-v-Ukraini.pdf

[166]Атаманова Н. Дискусійні погляди на поняття та види форм державного режиму // Юридичний вісник. 2021. Вип. 1. С. 42—48. URL: http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2079

функціонування. Одним із таких критеріїв є ступінь реального забезпечення прав і свобод громадян, що визначає, наскільки конституційно закріплені права мають механізми правового та інституційного захисту, а також наскільки їх дотримуються на практиці. Важливим показником також є рівень гарантування політичних, соціальних, економічних прав та свобод особи, що охоплює можливість громадян брати участь у виборчих процесах, здійснювати ідеологічний вибір, реалізовувати економічну свободу та захищати власні інтереси через громадянські інститути.

Одним із фундаментальних показників державного режиму виступає роль права у процесах державного управління та суспільного життя загалом. Цей параметр визначає міру правової регламентації політичної діяльності, рівень верховенства права, наявність незалежної судової системи та механізмів юридичного захисту громадян. Важливе значення має також спосіб легітимації (узаконення) державної влади, що визначає механізми формування органів влади, їхню відповідність волевиявленню громадян, а також рівень суспільної довіри до державних інститутів[167].

Не менш суттєвим критерієм є співвідношення правових і неправових методів здійснення державної влади, що дозволяє оцінити, наскільки державна влада дотримується встановлених правових норм і наскільки використовує позаправові методи впливу, зокрема адміністративний тиск, політичні репресії або корупційні механізми. До важливих параметрів державного режиму належать також методи та інтенсивність застосування владних повноважень, особливо у сфері використання силових структур, правозахисних органів та інших державних інституцій, які відіграють ключову роль у забезпеченні політичної стабільності.

У контексті аналізу державного режиму важливо також оцінювати місце та роль примусового апарату у функціонуванні держави. У різних формах політичного режиму апарат примусу може виступати як механізм забезпечення правопорядку та законності або ж як засіб політичного тиску, репресій та контролю над суспільством. Показником демократичності чи авторитарності режиму є ступінь залучення громадян та їхніх об'єднань до політичного життя країни, що передбачає можливість реалізації громадянських ініціатив, участь у прийнятті державних рішень, розвиток громадянського суспільства та свободу діяльності політичних партій і рухів.

---

[167]Смелянець Г. Є. Правовий і державний режими: поняття і співвідношення // Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 24. С. 283—286. URL: http://www.apdp.in.ua/v24/41.pdf

Функціонування державного режиму неможливо розглядати без урахування механізмів вирішення суспільних конфліктів. Від того, наскільки ефективно держава забезпечує правові способи розв'язання соціальних, економічних та політичних суперечностей, залежить рівень її політичної стабільності[168]. У демократичних політичних системах переважають механізми правового врегулювання конфліктів через судові та арбітражні інститути, переговорні процеси, діалог між владою та громадянським суспільством. Водночас у політичних системах з ознаками авторитаризму або тоталітаризму конфлікти нерідко вирішуються за допомогою адміністративного примусу, цензури, політичного переслідування опозиції або репресивних заходів.

Одним із найважливіших факторів функціонування державного режиму є механізм ідеологічного впливу на суспільство. У різних політичних системах він може проявлятися у формі відкритої політичної конкуренції ідей або ж у вигляді інформаційного контролю, цензури та державної пропаганди. Використання засобів масової інформації, освітніх і культурних інститутів для формування певної політичної ідеології може слугувати як демократичним цілям, спрямованим на розвиток плюралізму думок та громадянської освіти, так і репресивним практикам, спрямованим на консолідацію влади та ідеологічний контроль над суспільством. При цьому, як підкреслює Н. Атаманова, «визначення сутності державного режиму неможливе без урахування його ідеологічних та ціннісних засад, адже саме вони формують суспільне сприйняття влади та легітимність політичних практик»[169].

Отже, форма державного режиму є одним із визначальних чинників політичної системи, що формує умови функціонування державних інститутів, впливає на рівень демократичності чи авторитарності управління, визначає способи взаємодії держави та суспільства. Вона є динамічною категорією, що змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, суспільно-політичних трансформацій, міжнародних тенденцій розвитку політичних режимів. У межах політико-правової науки дослідження державних режимів є важливим напрямом аналізу розвитку державності, ефективності правових механізмів, політичної культури та механізмів суспільного контролю над владою.

---

[168]Смелянець Г. Є. Правовий і державний режими: поняття і співвідношення // Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 24. С. 283—286. URL: http://www.apdp.in.ua/v24/41.pdf

[169]Атаманова Н. Дискусійні погляди на поняття та види форм державного режиму // Юридичний вісник. 2021. № 1. С. 42—48. URL: http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2079

В основі класифікації державних режимів лежать рівень демократичності державного управління, ступінь участі громадян у прийнятті політичних рішень, рівень забезпечення прав і свобод особи, способи легітимації влади та роль правових норм у регулюванні суспільних відносин. З огляду на ці критерії розрізняють демократичні та антидемократичні державні режими, кожен із яких має свої сутнісні ознаки, механізми реалізації та правові засади функціонування.

Демократичний державний режим є найбільш прогресивною та правовою формою здійснення державної влади, яка ґрунтується на принципах народовладдя, політичного плюралізму, верховенства права та широкої участі громадян у формуванні державної політики. Він характеризується високим рівнем дотримання прав і свобод людини, що закріплені у конституції та міжнародно-правових актах, гарантуються державними інститутами та можуть бути захищені через незалежну судову систему. Важливим елементом демократичного режиму є можливість реальної участі громадян у державному управлінні, що забезпечується через виборчі механізми, представницьку демократію, громадянські ініціативи та механізми суспільного контролю над діяльністю владних структур.

Основоположним принципом демократичного режиму є визнання народного суверенітету, що означає право народу як носія влади самостійно визначати напрями розвитку держави, обирати органи влади, впливати на процес прийняття рішень та контролювати діяльність політичних інститутів[170]. Політична влада в демократичній державі формується на основі вільних, конкурентних і регулярних виборів, які забезпечують змінюваність правлячої еліти та її підзвітність перед суспільством.

У межах демократичного режиму важливу роль відіграє політичний плюралізм, що передбачає свободу діяльності політичних партій, громадських об'єднань, засобів масової інформації, а також гарантує право громадян на вільне висловлення своїх поглядів, участь у політичних дебатах та формування громадської думки. Система стримувань і противаг, що є невід'ємним елементом демократичного режиму, забезпечує розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, що унеможливлює узурпацію влади та забезпечує її ефективне функціонування в інтересах суспільства.

Демократичний режим передбачає високий рівень правової регламентації суспільних відносин, що означає підпорядкування

---

[170]Наріжна А. В., Джолос С. В. Демократичний режим: переваги та недоліки // Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка — 2021» : XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених / редкол.: О. В. Черевко та ін. 2021. С. 176—177. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/5371/1/2021_rodzink%D0%B0-176-177.pdf

держави праву, а також функціонування незалежної та об'єктивної судової влади, яка виступає гарантом захисту прав людини та механізмом контролю за діяльністю державних органів. Значну роль у демократичних суспільствах відіграє система правових гарантій, які забезпечують захист громадян від свавілля влади, унеможливлюють політичні переслідування та створюють умови для реалізації основоположних свобод — свободи слова, зібрань, релігії, економічної діяльності тощо.

Одним із ключових принципів демократичного державного режиму є відкритість і прозорість державного управління. Це передбачає доступ громадян до інформації про діяльність органів влади, можливість впливати на державні рішення через механізми петицій, референдумів, громадських слухань, а також функціонування незалежних медіа як засобу контролю за діяльністю політичних інститутів.

Отже, демократичний державний режим є основою правової та соціальної держави, що спрямована на забезпечення справедливого суспільного устрою, реалізацію громадянських прав і свобод, підтримку інститутів громадянського суспільства та формування легітимної політичної влади, яка функціонує в інтересах суспільства на основі принципів верховенства права.

Основні ознаки демократичного державного режиму наведені на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Ознаки демократичного державного режиму
Джерело: [171]

Демократичний державний режим як форма організації та функціонування державної влади характеризується пріоритет-

[171] Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посіб. / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. С. 89.

ністю принципів народовладдя, забезпеченням широкої участі громадян у політичному процесі, гарантованістю фундаментальних прав і свобод людини, а також ефективним функціонуванням механізмів правової держави. Однак його змістовне наповнення та структурні особливості можуть суттєво варіюватися залежно від історичних, соціально-економічних і політичних умов, що визначає наявність різних концептуальних підходів до реалізації демократичних принципів. З огляду на це, в теорії державного управління та політичної науки вирізняють кілька основних різновидів демократичного режиму, кожен з яких має власну логіку політичної організації, специфічні механізми прийняття рішень, а також особливі форми взаємодії між державою та суспільством[172].

Однією з фундаментальних моделей демократичного державного режиму є ліберально-демократична форма, що ґрунтується на ключових принципах політичного лібералізму, верховенства права, конституціоналізму, непорушності прав людини та обмеження державного втручання у приватну сферу. У межах цієї моделі особлива увага приділяється забезпеченню рівності всіх перед законом, розвитку механізмів судового контролю за діяльністю органів державної влади, утвердженню плюралістичної політичної системи, що передбачає змагальність партій та вільні демократичні вибори. Відзначаються домінування концепції поділу влади як засобу запобігання узурпації політичних повноважень, чітке функціонування механізмів стримувань і противаг, що забезпечують баланс між виконавчою, законодавчою та судовою гілками влади. Ліберально-демократична модель сприяє стабільному розвитку інституцій громадянського суспільства, посиленню автономії соціальних груп та індивідів у сфері економіки, науки, культури, що в сукупності створює сприятливе середовище для інноваційного розвитку держави. Сутність демократичного режиму полягає в забезпеченні реальної можливості громадян брати участь у політичному процесі, контролювати діяльність влади та гарантуванні механізмів правового захисту особи[173].

На противагу цій моделі, консервативно-демократичний різновид характеризується пріоритетністю традиційних механізмів державного управління, акцентом на стабільність політичного режиму та забезпечення неперервності державного розвитку.

---

[172]Голосніченко Д. І., Ярош І. С. Державний режим та виконавча влада // Юридична Україна. 2020. № 6. С. 6—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_6_3

[173]Атаманова Н. Дискусійні погляди на поняття та види форм державного режиму // Юридичний вісник. 2021. № 1. С. 42—48. URL: http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2079

Він базується на збереженні історично сформованих принципів організації влади, що отримали правову легітимацію та суспільне схвалення. Основоположним орієнтиром тут є необхідність збереження політичного та соціального порядку, що унеможливлює різкі реформи, які можуть викликати дестабілізацію державного механізму. Консервативно-демократичний режим часто поєднує елементи традиціоналізму та модернізації, що дозволяє йому адаптуватися до викликів часу, водночас не порушуючи загальноприйнятого суспільного ладу. Його характерними рисами є сильна централізована влада, поміркований рівень політичної конкуренції, поміркованість у реалізації реформ, що здійснюються виключно у випадках крайньої необхідності[174].

Принципово інший підхід до організації державної влади демонструє радикально-демократична форма державного режиму, яка передбачає активну модернізацію політичної системи, динамічний розвиток демократичних інститутів, посилення механізмів безпосередньої демократії та політичного активізму громадян. Цей різновид демократичного режиму характеризується відкритістю до нових форм здійснення влади, гнучкістю у прийнятті рішень, пріоритетністю механізмів колективної участі в ухваленні державних рішень. Його специфічними особливостями є швидке реагування на соціальні виклики та необхідність адаптації політичної системи до змінюваних умов. У межах радикально-демократичної моделі держава відіграє активну роль у стимулюванні демократичних трансформацій, запроваджуючи нові механізми політичного залучення громадян, модернізуючи систему виборчого права, розширюючи можливості громадянського контролю над владою. Водночас така динамічність часто супроводжується політичною нестабільністю, що може призводити до виникнення кризових явищ, особливо у періоди швидких суспільних змін та реформаторських ініціатив.

Отже, демократичний державний режим не є однорідним утворенням, а являє собою складну політико-правову систему, що може функціонувати у різних формах залежно від суспільно-історичних умов, рівня розвитку громадянського суспільства, політичної культури та правових традицій конкретної держави. Ліберально-демократичний режим орієнтований на розбудову правової держави, забезпечення максимального обсягу прав і свобод особи, консервативно-демократичний — на підтримку сталих традицій і поступовий розвиток демократичних механізмів,

[174]Голосніченко Д. І., Ярош І. С. Державний режим та виконавча влада // Юридична Україна. 2020. № 6. С. 6—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_6_3

а радикально-демократичний — на глибоку трансформацію політичної системи та активізацію громадянської участі. Кожен із цих різновидів має власні переваги та недоліки, що визначають ступінь їхньої ефективності та життєздатності у конкретних соціально-економічних умовах. Демократія не є однорідною формою правління, а може проявлятися у різних моделях — від ліберальної та консервативної до радикальної. Вибір тієї чи іншої моделі зумовлений історичними традиціями, рівнем політичної культури та станом громадянського суспільства. Кожна з них має власні механізми балансування між правами особи та інтересами держави, що визначає ефективність демократичної системи в конкретних умовах[175].

Антидемократичні державні режими — це режими, за яких державна влада здійснюється шляхом обмеження і порушення формально проголошених прав і свобод людини.

Антидемократичні державні режими становлять комплексну форму організації та реалізації державної влади, за якої основоположні принципи демократичного правління, такі як народовладдя, забезпечення прав і свобод людини, верховенство права, значною мірою нівелюються або перетворюються на суто декларативні положення. Подібні режими характеризуються суттєвими обмеженнями або повним запереченням демократичних механізмів політичної участі громадян, що спричиняє систематичні порушення прав людини, звуження простору громадянського суспільства та створення умов для узурпації влади вузькою політичною елітою або навіть однією особою.

Фундаментальною ознакою антидемократичного режиму є формальне закріплення у конституційних актах мінімального обсягу прав і свобод громадян при фактичній відсутності ефективних правових механізмів їхньої реалізації та захисту. У таких умовах права людини залишаються переважно декларативними положеннями, що можуть бути скасовані чи істотно обмежені за рішенням правлячого режиму, особливо в разі загрози його стабільності. Основним наслідком такого підходу є повна або часткова відсутність гарантій реалізації громадянських, політичних, економічних та соціальних прав, що робить особу беззахисною перед свавіллям державної влади.

Ще однією ключовою характеристикою антидемократичних режимів є надмірна централізація державної влади, що передбачає концентрацію політичних повноважень у руках вузької

[175]Литвин В. С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2014. С. 128. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Contemporary_political_regimes_Instituti.pdf

групи осіб або однієї правлячої партії без ефективного механізму стримувань і противаг. Така система нівелює принцип поділу влади, призводячи до підпорядкування судової та законодавчої гілок виконавчій владі, що, у свою чергу, сприяє узурпації політичних функцій і створенню авторитарних або тоталітарних форм правління. У таких умовах відбувається систематичне порушення конституційних норм, зокрема щодо принципів вільних виборів, незалежності судочинства та громадянських свобод.

Ще одним інструментом функціонування антидемократичних режимів є широке використання неправових методів здійснення державної влади, що проявляється у нехтуванні конституційними нормами, узаконенні свавільних рішень та встановленні позаправових механізмів політичного управління. У таких умовах судова система перетворюється на засіб політичних репресій, а правоохоронні органи виконують функцію інструменту примусу та придушення політичної опозиції. Відбувається активна мілітаризація державного апарату, що супроводжується поступовим демонтажем демократичних інститутів та їхньою заміною на структури, підконтрольні правлячій верхівці[176].

Антидемократичні режими також характеризуються широким використанням примусових методів управління, що охоплюють політичні репресії, цензуру, обмеження свобод ЗМІ, придушення громадянських протестів, систематичне порушення принципу свободи слова та криміналізацію опозиційної діяльності. У таких умовах політичні опоненти можуть зазнавати переслідувань, позбавлення волі або навіть фізичного усунення, що створює атмосферу страху та невизначеності в суспільстві.

Окремо слід наголосити на неправомірному використанні силових структур, які у демократичних державах виконують функцію підтримки законності та порядку, тоді як в умовах антидемократичного режиму вони стають репресивним інструментом державної влади. Органи безпеки, армія, поліція та спецслужби можуть застосовувати незаконні методи придушення інакомислення, здійснювати масові арешти, політичні переслідування, а також безпосередньо втручатися у політичний процес, маніпулюючи результатами виборів та придушуючи будь-які прояви опору режиму.

Окремі антидемократичні режими досягають крайніх форм авторитаризму та тоталітаризму, коли держава прагне встанови-

[176]Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2000. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/items/a2ca8ea9-87a2-434e-b0ea-77e29ba63cce

ти всеохопний контроль над усіма сферами суспільного життя. Це передбачає жорстке регулювання економічної діяльності, впровадження ідеологічної монополії, централізацію засобів масової інформації, придушення незалежних наукових досліджень та культурного розвитку. У таких умовах держава не лише обмежує свободу політичної діяльності, а й здійснює контроль над свідомістю громадян, використовуючи пропагандистські технології, цензуру та інші інструменти масової комунікації для формування суспільної думки, вигідної правлячій еліті[177].

Отже, антидемократичні державні режими є складними політико-правовими утвореннями, що базуються на концентрації влади, обмеженні громадянських свобод, репресивних механізмах управління та активному використанні неправових засобів здійснення влади. Вони суттєво відрізняються за рівнем авторитарності, методами здійснення політичного контролю та ступенем репресивного впливу, однак усі характеризуються систематичним порушенням принципів демократичного правління та запереченням базових прав і свобод людини.

Антидемократичні державні режими являють собою такі форми організації політичної влади, за яких принципи демократичного врядування зазнають суттєвого обмеження або повного нівелювання, а реалізація прав і свобод людини значною мірою залежить від волі правлячої еліти. Основними ознаками таких режимів є домінування держави над громадянським суспільством, використання механізмів примусу як основного інструменту підтримки політичного порядку, а також систематичне нехтування верховенством права на користь політичної доцільності, державної ідеології чи особистих інтересів керівництва.

Різноманітність історичних, соціально-економічних і політичних чинників спричинила формування кількох різновидів антидемократичних режимів, кожен з яких має свої особливості щодо організації державної влади, її легітимації, методів здійснення політики та механізмів контролю над суспільством.

Однією з найдавніших форм антидемократичного режиму є деспотичний державний режим, що характеризується абсолютною, необмеженою владою правителя, яка не підпорядковується ані правовим нормам, ані моральним імперативам. Деспотія є типовою для держав, де традиційно влада правителя сприймалася як божественний дар або спадковий привілей, що не підлягає жодним обмеженням з боку громадян чи державних інституцій.

---

[177]Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/items/a2ca8ea9-87a2-434e-b0ea-77e29ba63cce

В умовах деспотії правитель здійснює владу на власний розсуд, використовуючи механізми жорсткого примусу, репресій і тотального контролю над підданими. Соціально-економічні відносини за таких умов ґрунтуються на системі особистої залежності, що унеможливлює будь-які форми політичної конкуренції та демократичної участі населення в управлінні державою.

Іншою формою антидемократичного режиму є авторитарний державний режим, який, на відміну від деспотії, формально зберігає певні демократичні інститути, однак вони не виконують реальної політичної ролі, оскільки фактичне ухвалення всіх важливих рішень зосереджене в руках вузької правлячої еліти. В умовах авторитаризму механізми політичного представництва, такі як вибори, парламентські інституції чи громадські організації, існують здебільшого номінально та використовуються для легітимації влади, а не для забезпечення демократичного процесу[178]. Політична влада за авторитарного режиму часто спирається на бюрократичний апарат, військові структури або силові органи, які забезпечують стабільність режиму шляхом обмеження політичної активності громадян, цензури, контролю над засобами масової інформації та вибіркового переслідування опозиції. Водночас у таких державах може існувати відносно стабільна економічна система, що дозволяє режиму підтримувати соціальну лояльність населення через механізми патерналістської політики, субсидій та контрольованого розподілу ресурсів.

Найрадикальнішою формою антидемократичного режиму є тоталітарний державний режим, який передбачає повний контроль держави над усіма аспектами суспільного життя, зокрема політикою, економікою, ідеологією, культурою та навіть особистими переконаннями громадян[179]. Тоталітаризм є найжорсткішою формою політичного панування, що ґрунтується на використанні систематичного терору, масових репресій та насадженні офіційної державної ідеології, яка не допускає жодних альтернатив. У тоталітарних державах усі сфери життя регулюються владою, а будь-яка незгода з державним курсом або прояв інакомислення вважається злочином.

---

[178]Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/items/a2ca8ea9-87a2-434e-b0ea-77e29ba63cce

[179]Голосніченко Д. І., Ярош І. С. Державний режим та виконавча влада // Юридична Україна. 2020. № 6. С. 6—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_6_3

Основними характеристиками тоталітарного режиму є:

— зосередження всієї повноти влади в руках диктатора або правлячої партії, що ліквідує можливість політичного плюралізму та будь-якої конкуренції в політичній системі;

— монополізація засобів масової інформації, що дозволяє здійснювати тотальний контроль над суспільною свідомістю та формувати єдину державну ідеологію;

— повний контроль над економікою, що реалізується через націоналізацію підприємств, централізоване планування та директивний розподіл ресурсів;

— мілітаризація суспільства та економіки, що проявляється у створенні потужного військово-промислового комплексу, централізації управління всіма стратегічними ресурсами та мобілізації суспільства для військових або політичних цілей;

— застосування масових репресій, що передбачають фізичне знищення політичних опонентів, депортації, тортури, переслідування громадян за інакомислення та використання правоохоронних структур для підтримки режиму;

— інтенсивний ідеологічний тиск, що проявляється в обов'язковій підтримці офіційної державної доктрини, забороні альтернативних світоглядних позицій та впровадженні системи освіти, що спрямована на формування беззастережної лояльності до влади.

Тоталітарні режими є найбільш агресивною та репресивною формою антидемократичного правління, оскільки вони не лише заперечують громадянські права та свободи, а й активно насаджують систему абсолютного державного контролю, що проникає у всі сфери людського життя.

Отже, антидемократичні режими, незалежно від їхніх конкретних форм, мають спільні риси, що полягають у домінуванні державної влади над суспільством, запереченні політичного плюралізму, обмеженні опозиції, прав і свобод громадян, а також широкому застосуванні репресивних механізмів. Вони можуть змінювати свої зовнішні прояви залежно від історичних та соціокультурних умов, однак їхньою головною метою залишається забезпечення необмеженої влади правлячої еліти та утримання її в умовах мінімального або повного усунення суспільного контролю над державними інститутами.

Необхідно відзначити, що у реальному житті в будь-якому державному режимі завжди проявляється поєднання рис різних його видів, тобто «чистих» державних режимів практично не існує.

Конституція визначає Україну демократичною державою (ст. 1). Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи держав-

ної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ст. 5)[180].

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що розуміється під поняттям «держава»?
2. Охарактеризуйте ознаки держави.
3. Стисло охарактеризуйте основні функції держави.
4. Дайте характеристику внутрішніх функцій держави.
5. У чому полягає дипломатична функція держави?
6. Назвіть ознаки демократичного державного режиму.
7. Які відомі форми антидемократичного державного режиму?
8. Які основні етапи виникнення та розвитку держави?
9. У чому полягає сутність державного суверенітету?
10. Чим відрізняється внутрішній і зовнішній суверенітет держави?
11. Як пов'язані поняття «держава» та «право»?
12. Які існують підходи до класифікації держав?
13. Поясніть різницю між формою правління та формою державного устрою.
14. Які основні форми правління відомі в історії?
15. У чому відмінність демократії від авторитаризму?
16. Які основні принципи правової держави?
17. Як реалізується принцип поділу влади?
18. Що таке політичний режим?
19. Які риси тоталітарного режиму?
20. Які відмінності між авторитарним та тоталітарним режимом?
21. Що таке громадянське суспільство і як воно пов'язане з державою?
22. Які існують історичні теорії походження держави?
23. У чому полягає договірна теорія походження держави?
24. Які положення має теологічна теорія держави?
25. Що стверджує патріархальна теорія походження держави?
26. Яку роль відіграє примус у функціонуванні держави?
27. Які економічні функції держави у сучасному світі?
28. У чому полягає соціальна функція держави?
29. Які завдання виконує культурно-виховна функція держави?
30. Як держава забезпечує національну безпеку?
31. Що таке форма державного устрою?
32. Назвіть основні риси федеративної держави.
33. Які особливості має конфедерація як форма державного устрою?
34. Чим характеризується унітарна держава?
35. Як міжнародні організації впливають на функціонування сучасних держав?

---

[180]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть правильну одну або дві відповіді.

1. Що є ключовою ознакою держави?
   А) виникнення на основі сімейних відносин
   Б) наявність території, населення та публічної влади
   В) відсутність власної податкової системи
   Г) залежність від іншої держави
2. Який елемент не входить до основних ознак держави?
   А) суверенітет
   Б) право на примус
   В) відсутність органів управління
   Г) територія
3. Які внутрішні функції виконує держава?
   А) оборона від зовнішніх загроз
   Б) соціальна, економічна, правова
   В) проведення зовнішньої політики
   Г) організація дипломатичних відносин
4. Що належить до зовнішніх функцій держави?
   А) підтримка правопорядку
   Б) дипломатична діяльність
   В) культурно-виховна політика
   Г) забезпечення законності
5. У чому полягає дипломатична функція держави?
   А) у підтриманні внутрішнього правопорядку
   Б) у розвитку міжнародних відносин і співпраці
   В) у контролі за виборами
   Г) у формуванні податкової системи
6. Яка форма правління характеризується виборністю глави держави?
   А) монархія
   Б) республіка
   В) імперія
   Г) конфедерація
7. Які бувають основні форми республіки?
   А) президентська
   Б) аристократична
   В) парламентська
   Г) теократична
8. Що є головною рисою демократичного режиму?
   А) підпорядкування меншості більшості
   Б) відсутність виборності органів влади
   В) скасування прав і свобод громадян
   Г) суверенітет народу
9. Яка риса характерна для авторитарного режиму?
   А) вільні й чесні вибори
   Б) централізована влада однієї особи чи групи осіб
   В) необмежені права людини
   Г) незалежні суди

10. Яка ключова характеристика тоталітарного режиму?
    А) багатопартійність
    Б) повний контроль держави над усіма сферами життя
    В) поділ влади
    Г) вільна преса
11. Що таке правова держава?
    А) держава, де діють лише укази глави
    Б) держава, де верховенство права є основою діяльності влади
    В) держава, яка відмовляється від конституції
    Г) держава з військовим управлінням
12. Який принцип лежить в основі правової держави?
    А) примат виконавчої влади
    Б) поділ влади
    В) усунення судової системи
    Г) відсутність прав громадян
13. Яка функція держави пов'язана з підтримкою громадського порядку?
    А) соціальна
    Б) культурна
    В) правоохоронна
    Г) економічна
14. Яка функція держави пов'язана з регулюванням економічних відносин?
    А) соціальна
    Б) економічна
    В) правоохоронна
    Г) дипломатична
15. Що є основним завданням соціальної функції держави?
    А) забезпечення правопорядку
    Б) підтримка соціального захисту громадян
    В) ведення зовнішньої політики
    Г) організація парламенту
16. Яка форма державного устрою характеризується неподільністю території?
    А) федерація
    Б) конфедерація
    В) унітарна держава
    Г) імперія
17. Яка ключова ознака відрізняє конфедерацію від федерації?
    А) наявність єдиної конституції
    Б) збереження повного суверенітету держав-членів
    В) можливість вільного виходу суб'єктів
    Г) унітарний характер державного устрою
18. Які історичні теорії пояснюють походження держави?
    А) теологічна
    Б) примусова
    В) космічна
    Г) договірна
19. Що є сутністю примусової теорії походження держави?
    А) виникнення держави як результат завоювання одних племен іншими
    Б) походження держави від Бога

В) держава — наслідок суспільного договору
Г) держава як «велика родина»

20. Яке місце посідає громадянське суспільство у відносинах із державою?
А) є основою легітимності державної влади
Б) не має впливу на державу
В) завжди підпорядковується владі без контролю
Г) виникає лише в умовах монархії

21. Що означає принцип народного суверенітету?
А) влада належить народу
Б) влада передається спадково
В) народ має право змінювати форму правління
Г) судді призначаються монархом

22. Яка характерна риса монархії?
А) виборність глави держави
Б) довічне правління монарха
В) відсутність спадкової влади
Г) поділ влади між різними партіями

23. Які основні види монархії існують?
А) абсолютна
Б) конституційна
В) президентська
Г) парламентська

24. Яка відмінність абсолютної монархії від конституційної?
А) абсолютна монархія обмежена парламентом
Б) конституційна монархія має поділ влади
В) абсолютна монархія зберігає необмежену владу монарха
Г) конституційна монархія не має конституції

25. Яка з функцій є зовнішньою для держави?
А) забезпечення оборони
Б) організація виборів
В) регулювання економіки
Г) правоохоронна діяльність

26. Які права та свободи є основою демократичного режиму?
А) свобода слова
Б) право на справедливий суд
В) свобода об'єднань
Г) право на спадкове правління

27. Яка риса характеризує тоталітаризм?
А) існування опозиційних партій
Б) єдина правляча партія
В) вільні ЗМІ
Г) контроль держави над ідеологією

28. Які ознаки має авторитарний режим?
А) слабка політична опозиція
Б) виборність усіх органів влади
В) централізація влади
Г) гарантовані права і свободи громадян

29. Що відрізняє правову державу від поліцейської?
    А) у правовій державі діє верховенство права
    Б) у поліцейській державі головним є інтерес влади
    В) у правовій державі визнаються права людини
    Г) у поліцейській державі діє принцип поділу влади
30. Які функції належать до культурно-виховної діяльності держави?
    А) розвиток освіти
    Б) підтримка науки та мистецтва
    В) контроль за зовнішньою політикою
    Г) розбудова армії
31. Які з ознак притаманні громадянському суспільству?
    А) автономність від держави
    Б) наявність незалежних об'єднань громадян
    В) панування єдиної політичної партії
    Г) вільний розвиток інститутів
32. Яка функція держави пов'язана із захистом конституційного ладу?
    А) економічна
    Б) правоохоронна
    В) ідеологічна
    Г) соціальна
33. Які ознаки відрізняють демократичні держави?
    А) поділ влади
    Б) виборність органів влади
    В) рівність громадян перед законом
    Г) усунення незалежних судів
34. Яка основна функція парламенту в демократичній державі?
    А) виконавча влада
    Б) судочинство
    В) законодавча діяльність
    Г) культурно-виховна діяльність
35. Які форми демократії існують?
    А) пряма
    Б) представницька
    В) тоталітарна
    Г) змішана
36. Які ознаки відрізняють тоталітарний режим?
    А) єдина ідеологія
    Б) централізація влади
    В) розподіл повноважень між регіонами
    Г) відсутність політичної конкуренції
37. Яка з наведених функцій держави є внутрішньою?
    А) оборонна
    Б) економічна
    В) дипломатична
    Г) міжнародне співробітництво
38. Яка форма державного устрою ґрунтується на союзі незалежних держав?
    А) унітарна
    Б) федерація

В) конфедерація
Г) монархія

39. Яка особливість конституційної монархії?
А) монарх має необмежену владу
Б) монарх обмежений конституцією і парламентом
В) монарх завжди одночасно є главою уряду
Г) монарх здійснює судову владу

40. Які принципи є основою діяльності демократичної держави?
А) верховенство права
Б) народовладдя
В) централізація всієї влади
Г) поділ влади

41. Яка теорія походження держави пояснює її божественним походженням?
А) теологічна
Б) договірна
В) примусова
Г) патріархальна

42. У чому сутність договірної теорії держави?
А) держава виникла як наслідок війни між племенами
Б) держава створена за згодою людей для забезпечення спільного блага
В) держава існує завдяки волі Бога
Г) держава походить від родини

43. Яка теорія походження держави розглядає її як результат розвитку сім'ї?
А) теологічна
Б) примусова
В) патріархальна
Г) договірна

44. Яка теорія пояснює виникнення держави через насильство?
А) примусова
Б) теологічна
В) договірна
Г) історична

45. Яка риса є спільною для всіх демократичних держав?
А) народовладдя
Б) незалежність судів
В) перевага інтересів монарха
Г) політичний плюралізм

46. Які елементи належать до внутрішньої структури державного апарату?
А) армія
Б) парламент
В) політичні партії
Г) уряд

47. Який орган є центральним у здійсненні законодавчої влади?
А) парламент
Б) Кабінет Міністрів

В) президент
Г) суд

48. Яка ознака характеризує державний суверенітет?
А) відсутність території
Б) самостійність у внутрішній та зовнішній політиці
В) підпорядкованість іншій державі
Г) відсутність армії

49. Яка основна функція виконавчої влади?
А) законодавча діяльність
Б) виконання законів
В) конституційний контроль
Г) здійснення судочинства

50. Що належить до атрибутів держави?
А) гімн
Б) герб
В) конституція
Г) суверенітет

51. Яка з форм держави передбачає спадкове правління?
А) монархія
Б) республіка
В) федерація
Г) конфедерація

52. Яка форма демократії передбачає безпосередню участь громадян у прийнятті рішень?
А) пряма
Б) представницька
В) змішана
Г) авторитарна

53. Які приклади прямої демократії існують?
А) референдум
Б) вибори президента
В) ініціатива громадян
Г) діяльність парламенту

54. Що є головним обмежувачем влади у правовій державі?
А) конституція і закони
Б) політичні партії
В) армія
Г) традиції

55. Яка з форм правління поєднує риси монархії та республіки?
А) абсолютна монархія
Б) змішана республіка
В) парламентська республіка
Г) конституційна монархія

56. Які сучасні держави є конституційними монархіями?
А) Велика Британія
Б) Іспанія
В) Франція
Г) США

57. Яка з наведених характеристик не притаманна правовій державі?
А) верховенство права
Б) поділ влади
В) ігнорування прав людини
Г) визнання прав і свобод громадян
58. Який основний недолік тоталітарної держави?
А) надмірний плюралізм
Б) відсутність демократичних механізмів
В) слабка централізація
Г) незалежні ЗМІ
59. Що є головним призначенням держави?
А) забезпечення правопорядку та організація життя суспільства
Б) підпорядкування однієї нації іншій
В) усунення прав людини
Г) усунення будь-яких політичних інститутів
60. Як можна охарактеризувати сучасну демократичну державу?
А) держава з єдиною правлячою партією
Б) держава, що гарантує права і свободи людини
В) держава, яка базується на верховенстві права
Г) держава без судової системи

Список правильних відповідей

1. Б	16. В	31. А, Б	46. Б, Г
2. В	17. Б	32. Б	47. А
3. Б	18. Б, Г	33. А, В	48. Б
4. Б	19. А	34. В	49. Б
5. Б	20. А	35. А, Б	50. А, Б
6. Б	21. А, В	36. А, Г	51. А
7. А, В	22. Б	37. Б	52. А
8. Г	23. А, Б	38. В	53. А, В
9. Б	24. Б, В	39. Б	54. А
10. Б	25. А	40. А, Б	55. Г
11. Б	26. А, Б	41. А	56. А, Б
12. Б	27. Б, Г	42. Б	57. В
13. В	28. А, В	43. В	58. Б
14. Б	29. А, В	44. А	59. А
15. Б	30. А, Б	45. А, Г	60. Б, В

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Волянюк Т. А. Образ держави та його різновиди : дис. докт. філософії, спец. 081 «Право». Одеса, 2023. 207 с.
3. Державне та регіональне управління : підручник / Є. Г. Карташов, В. В. Євдокимов, І. О. Драган, О. І. Дацій та ін. ; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ, 2019. 223 с.
4. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття // Держава та регіони. Серія : Право. 2019. № 3 (65). С. 17—21.
5. Політична система сучасного суспільства : навч. посіб. / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко. Київ : КНУТД, 2015. 229 с.
6. Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посіб. / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.

4.
Система органів державної влади в Україні

4.1. Взаємодія національних і наднаціональних інститутів у контексті поділу влади

Розподіл влади є фундаментальним принципом демократичної держави, що забезпечує збалансованість владних повноважень, захист прав і свобод людини та запобігає концентрації влади в руках окремих осіб або інституцій. Ідея поділу влади має глибоке історичне коріння та бере початок ще з часів античної філософії, однак сучасного вигляду вона набула в працях Шарля Луї де Монтеск'є, який сформулював її як систему взаємозалежних і взаємоконтрольованих гілок влади.

Принцип поділу влади, закріплений у класичних працях Дж. Локка та Ш. Монтеск'є, набув широкого визнання як основа демократичного устрою, однак його сучасне втілення в правових системах зазнає значних змін під впливом політичних, соціальних і правових трансформацій[181].

Збіґнєв Вітковський та Івона Врублевська зазначають, що цей принцип виступає не лише механізмом розподілу владних повноважень, а й гарантією функціонування правової держави та запобіжником узурпації влади. Водночас автори підкреслюють, що сучасні тенденції демонструють певну девальвацію цього принципу в окремих державах, що призводить до порушення балансу між гілками влади[182].

---

[181]Локк Д. Два трактати про врядування. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2001. 265 с.

[182]Вітковський З., Врублевська І. Принцип поділу влади: архаїчна і небезпечна «пам'ятка доктрини» чи міцний «наріжний камінь» і гарантія діалогу між гілками влади у справжній демократії. Львів : Український часопис конституційного права. Часопис 3/2019 (12). С. 17—31. URL: https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2019-3/pdfs/2-zbigniev-vitkovskyi-ivona-vrublevska-pryntsyp-podilu-vlady-arkhaichna-nebezpechna-pamiatka-doktryny-chy-mitsnyi-narizhnyi.pdf

Найбільш розвинутими моделями поділу влади є жорсткий її розподіл у США, змішана модель у Франції та дуалістична парламентська система у Німеччині.

Жорсткий поділ влади є характерним для держав з президентською формою правління, зокрема Сполучених Штатів Америки. У цій системі законодавча, виконавча та судова влада функціонують автономно, що закріплено у Конституції США 1787 р. президент є главою виконавчої влади, обирається незалежно від парламенту та не підзвітний йому у процесі виконання своїх повноважень, за винятком процедури імпічменту. Двопалатний Конгрес США виконує законодавчі функції, а Верховний Суд здійснює конституційний контроль, що гарантує розподіл компетенцій між гілками влади та запобігає їхньому взаємному впливу. Така модель сприяє стабільності політичної системи, проте водночас може створювати умови для політичного протистояння, коли президент та Конгрес належать до різних політичних партій, що ускладнює ухвалення законодавчих ініціатив[183].

Змішана модель поділу влади, що поєднує елементи президентської та парламентської систем, є характерною для Франції. Запроваджена Конституцією П'ятої Республіки 1958 р., вона передбачає значний вплив президента на виконавчу владу, а також можливість парламентського контролю за діяльністю уряду. Президент Франції обирається загальним голосуванням, має право розпуску парламенту та ініціювання референдумів, що надає йому широкі політичні повноваження. Водночас уряд, очолюваний прем'єр-міністром, відповідальний перед парламентом, що забезпечує функціонування механізмів стримувань і противаг. Одним із ключових аспектів цієї моделі є можливість виникнення ситуації, коли президент та парламентська більшість належать до різних політичних сил, що може призвести до конфлікту між виконавчою та законодавчою владою[184].

Дуалістична парламентська модель поділу влади, що функціонує у Німеччині, базується на федеративному устрої держави та передбачає взаємодію законодавчої, виконавчої та судової влади у межах коаліційного уряду. Федеральний канцлер, який є главою виконавчої влади, обирається Бундестагом, що забезпечує його парламентську підзвітність, а федеральний президент виконує здебільшого церемоніальні функції. Важливим елементом цієї системи є Федеральний конституційний суд, який здійснює контроль за відповідністю законів Основному закону ФРН,

[183]Hamilton A., Madison J., Jay J. The Federalist Papers. New York : Penguin Books. 2003. 528 p.

[184]Duverger M. Éléments de science politique. Paris : Presses Universitaires de France. 1973. 462 p.

забезпечуючи принцип правової держави. Така модель сприяє політичній стабільності, проте складність формування коаліційного уряду може уповільнювати ухвалення політичних рішень та спричиняти кризи влади[185].

Кожна з вищезазначених моделей має свої переваги та недоліки у контексті забезпечення демократичного функціонування державної влади. Жорсткий поділ влади у США гарантує автономність кожної гілки влади, проте може створювати труднощі в ухваленні політичних рішень через механізми блокування. Змішана французька модель забезпечує баланс між президентською та парламентською владою, але не виключає конфліктних ситуацій між главою держави та парламентом. Дуалістична парламентська система Німеччини є ефективною в умовах коаліційного управління, проте може стикатися з проблемами політичної узгодженості між партіями[186].

Зіставлення цих моделей свідчить про те, що ефективність поділу влади визначається не лише формальними конституційними положеннями, а й політичною культурою, історичними традиціями та ступенем розвинутості демократичних інститутів. Умови функціонування демократичного режиму потребують постійного вдосконалення механізмів стримувань і противаг, що забезпечують баланс між гілками влади та запобігають можливості узурпації влади одним із державних органів. У цьому контексті значну роль відіграють міжнародно-правові стандарти та наднаціональні інституції, які впливають на формування сучасних моделей конституційного ладу та сприяють їхній адаптації до викликів глобалізованого світу[187].

Отже, порівняльний аналіз моделей поділу влади демонструє, що кожна правова система має власні особливості реалізації цього принципу, які залежать від історичних передумов, конституційного регулювання та політичного контексту. Вибір тієї чи іншої моделі визначається потребою забезпечення ефективного управління, збереження демократичних принципів та правового балансу між державними інститутами. У сучасних умовах посилення глобальної інтеграції та зміни політичних реалій виникає необхідність адаптації існуючих моделей поділу влади до нових викликів, що потребує ґрунтовного аналізу правових механізмів їхньої взаємодії на міжнародному та національному рівнях.

---

[185]Ipsen J. Staatsrecht I: Staatsorganisationsrecht. München : Verlag Franz Vahlen, 2019. 768 p.

[186]Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. New York : NYU Press, 1994. 271 p.

[187]Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1344 p.

Польська модель поділу влади є яскравим прикладом того, як політичний контекст впливає на реалізацію цього принципу. Як зазначають науковці, після 2015 р. польська влада системно підривала незалежність судової системи, що суперечить конституційним засадам поділу влади. На їхню думку, зміни в структурі Конституційного Суду та судової системи загалом свідчать про поступову зміну балансу на користь виконавчої влади, що веде до ерозії демократії[188].

Зазначені трансформації мають не лише внутрішньополітичний вимір, а й міжнародні наслідки. Зокрема, Європейська комісія, в межах механізму верховенства права, неодноразово висловлювала занепокоєння щодо змін у судовій системі Польщі, наголошуючи на тому, що принцип поділу влади є ключовим для збереження демократичних інституцій.

Отже, сучасні виклики принципу поділу влади стосуються не лише його реалізації на рівні національного права, а й впливу наднаціональних інституцій, що прагнуть зберегти демократичні стандарти в країнах — членах ЄС.

У перехідних демократіях цей принцип пізнає суттєві трансформації під впливом політичних, соціальних та геополітичних чинників. Держави, що вивчають демократичний перехід, такий як Україна, Грузія та Молдова, демонструють різні моделі розвитку поділу влади, що залежать від історичних передумов, внутрішньополітичного та зовнішнього впливу.

В Україні поділ влади пройшов складний еволюційний шлях. Конституційна реформа 2004 р. розпочала парламентсько-президентську республіку, що мало на меті зменшити кількість президентських повноважень. Однак у 2010 році Конституційний Суд України скасував реформу, встановивши президентсько-парламентську систему, що призвело до політичної нестабільності. Після Революції гідності 2014 р. було відновлено парламентсько-президентську форму правління, проте її ефективність залишається предметом дискусій. Конфлікт щодо реформування судової системи та впровадження антикорупційних органів, проблема політичного впливу на судову владу залишаються актуальними.

Нові конституції зазвичай приймаються і розглядаються як акти з невизначеним терміном дії. Вони спрямовані бути стабіль-

[188]Вітковський З., Врублевська І. Принцип поділу влади: архаїчна і небезпечна «пам'ятка доктрини» чи міцний «наріжний камінь» і гарантія діалогу між гілками влади у справжній демократії. Львів : Український часопис конституційного права. Часопис 3/2019 (12). С. 17—31. URL: https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2019-3/pdfs/2-zbigniev-vitkovskyi-ivona-vrublevska-pryntsyp-podilu-vlady-arkhaichna-nebezpechna-pamiatka-doktryny-chy-mitsnyi-narizhnyi.pdf

ними основами конституційного ладу, що мають витримувати періоди криз і політичної нестабільності. З цією метою конституційні тексти передбачають екстраординарні механізми реагування на надзвичайні ситуації, зокрема умови і процедури введення режимів воєнного і надзвичайного станів. Українська Конституція не є винятком. Народжена в умовах політичної кризи 1995—1996 років, вона витримала випробування дійсно революційними ситуаціями 2004 та 2014 років. Нею передбачена можливість запровадження особливих правових режимів воєнного і надзвичайного станів, надзвичайної екологічної ситуації.

Отже, конституційна система України продемонструвала свою спроможність до адаптації в умовах складних політичних викликів, хоча ефективність її кризових механізмів залишається предметом наукових дискусій. Як зазначає Олександр Водянніков, стабільність конституційного порядку значною мірою залежить від рівня правової культури, політичної волі та спроможності державних інститутів ефективно реагувати на виклики без надмірної концентрації влади[189].

Окремим аспектом української моделі поділу влади є децентралізація, яка почалася в 2015 році. Вона сприяла передачі частин повноважень центральної влади на місцевий рівень, що дозволило громадам ефективніше управляти ресурсами. Водночас ця реформа підвищила відповідальність місцевих органів влади та сприяла демократизації управління.

Реформа децентралізації дозволила створити фінансово спроможні територіальні громади, які отримали значно ширші можливості для самостійного розвитку. Як зазначає Микола Горбатюк, децентралізація сприяла не лише фінансовій самодостатності громад, а й підвищенню їхньої адміністративної ефективності та соціальної активності. Водночас процес реформування стикається з викликами, пов'язаними з відсутністю досвіду управління на місцях, що потребує додаткового навчання місцевих кадрів та вдосконалення механізмів державного контролю за їхньою діяльністю[190].

Грузія є прикладом країни, де реформування поділу влади супроводжувалося як демократичним поступом, так і періодами по-

[189]Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди // Український часопис конституційного права. 2021. № 4. С. 8—37. URL: https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsionalizm-ekstremalnykh-umovakh-ustanovcha-vstanovlena-vlada-kryzovi-periody/

[190]Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи // Політичні дослідження. 2021. № 1. С. 22—40. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/gorbatiuk_reforma.pdf

літичної нестабільності. Прийняття нової Конституції у 2010 році спричинило перерозподіл владних повноважень, зменшивши роль президента порівняно з парламентом та урядом. У 2018 році країна офіційно перейшла до парламентської республіки, що було визнано значним кроком у зміцненні демократичних інститутів.

Питання взаємодії влади та опозиції у Грузії після конституційної реформи 2010 р. залишається предметом наукових дискусій. Як зазначає Валерій Мачуський, хоча зменшення повноважень президента й зміцнення ролі парламенту були спрямовані на демократизацію політичної системи, ці зміни не усунули ризиків політичної нестабільності. Одним із ключових викликів стало збереження впливу окремих політичних сил на процеси ухвалення рішень, що інколи перешкоджає реальній політичній конкуренції[191].

Важливим аспектом реформи стало розширення повноважень парламенту, що є характерною ознакою переходу до парламентських систем у пострадянських країнах. Проте ефективність цього переходу залежала від готовності політичних акторів дотримуватися демократичних норм і правил, а також від рівня громадянської довіри до політичних інститутів. Отже, хоча перехід до парламентської республіки був формально завершений, процес інституційної адаптації триває і потребує подальших реформ.

Молдова стикається з труднощами у забезпеченні ефективного поділу влади через частину політичної кризи. Конституційна система країни проголошує парламентську республіку, проте конфлікти між президентом, парламентом та урядом неодноразово стали причиною урядової кризи та блокування роботи державних інституцій. Також у 2020 році парламент та президент вступили в політичне протистояння щодо судової реформи, що спричинило юридичний колапс і гальмування впровадження демократичних змін. Реформа судової системи та боротьба з корупцією залишаються одними з ключових завдань молдовської влади. Незалежність суддів та прозорість процесів ухвалення рішень досі є слабкими місцями, що ускладнює реалізацію принципу верховенства права.

Одним із центральних аспектів формування правової держави в Молдові є забезпечення незалежності судової системи, що безпосередньо пов'язане із концепцією верховенства права. Як зазначає Юліана Герман, ефективне функціонування правової держави передбачає рівновагу між владою, її відповідальністю перед громадянами та дотриманням конституційних принципів. Незважаючи на конституційні гарантії, у країні спостерігають-

[191]Мачуський В. Опозиція і влада в Україні та Грузії: порівняльний аналіз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 2 (70). С. 167—176. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/machuskyi_opozytsia.pdf

ся системні порушення прав і свобод громадян, що є наслідком довготривалої політичної нестабільності та недостатнього рівня контролю за діяльністю державних органів. Важливим завданням молдовської влади залишається створення ефективних механізмів контролю за дотриманням правових норм та підзвітності чиновників суспільству. Як підкреслює дослідниця, «правова держава має не лише захищати права особи, а й забезпечувати рівномірний розподіл відповідальності між громадянами та державними органами» [192]. Отже, вирішення питань боротьби з корупцією та незалежності судової системи є ключовими для забезпечення стабільного розвитку держави та її подальшої інтеграції до європейських структур.

Перехідні демократії значною мірою залежать від зовнішніх чинників, зокрема впливу міжнародних організацій, фінансових донорів та геополітичної ситуації. Україна, Грузія та Молдова перебувають у зоні інтересів як Європейського Союзу, так і росії, що ускладнює їхній демократичний розвиток. Також російська агресія проти України змусила владу зосередитися на безпекових питаннях, що призвело до тимчасового посилення ролі виконавчої влади.

Розвиток європейського конституціоналізму та судова практика ЄС впливають на функціонування національних правових систем і механізмів стримувань та противаг.

У рішенні Суду ЄС у справі C-619/18 (2019)[193] було підтверджено, що принцип поділу влади та незалежність судової влади є невід'ємною частиною європейської правової системи. Відповідно, держава-член не може запроваджувати реформи, які ставлять під загрозу незалежність суддів. Польські судові реформи, що передбачали дострокове звільнення суддів Верховного Суду, суперечили нормам права ЄС, що стало підставою для рішення про їхнє скасування.

Цей випадок демонструє розширення меж застосування принципу поділу влади, що в сучасних умовах виходить за межі національних конституцій і стає предметом наднаціонального контролю. Європейський Союз, Венеційська комісія та інші міжнародні органи дедалі частіше втручаються у внутрішньодержавні процеси, що підтверджує потребу перегляду класичної моделі поділу влади.

---

[192]Герман Ю. Феномен «правової держави» в Республіці Молдова: реалії, проблеми, перспективи // Patrimoniul cultural de ieri — implicații în dezvoltarea societății de mâine. 2024. № 8. С. 448—457. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/448-457.pdf

[193]Суд ЄС. Рішення у справі C-619/18 від 24.06.2019 р. Європейська комісія проти Республіки Польща. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=215341&doclang=EN

На думку Джолоса С. В. та Скрипаловського Я. В., принцип поділу влади не є статичною категорією, а зазнає постійної трансформації у відповідь на політико-правові виклики сучасності. Вони наголошують, що домінування виконавчої влади або її надмірне посилення може створити загрозу судовій незалежності та демократичним стандартам. Водночас у сучасних умовах поділ влади набуває нових форм, що проявляється у розширенні судового контролю над законодавчою та виконавчою гілками влади[194].

Отже, сучасні трансформації принципу поділу влади зумовлені не лише внутрішньодержавними змінами, а й впливом міжнародно-правових стандартів, зокрема практики Суду ЄС та рішень Венеційської комісії. Судова влада поступово набуває більшої ролі у забезпеченні верховенства права, що підтверджується розширенням її контрольних повноважень щодо діяльності інших гілок влади. Водночас такий розвиток вимагає ефективних механізмів балансування, аби уникнути правової дисфункції та порушення конституційної рівноваги.

Тож процес еволюції поділу влади передбачає не лише зміну функціональної взаємодії між її гілками, а й формування нових інституційних механізмів, що забезпечують їхню взаємну відповідальність і підзвітність. В умовах динамічних політичних змін це вимагає постійного вдосконалення правових норм та адаптації національної моделі поділу влади до європейських стандартів.

На нашу думку, ефективність цього процесу значною мірою залежить від реальної імплементації принципу стримувань і противаг, що має забезпечувати не лише автономність окремих гілок влади, а й їхню здатність протидіяти потенційному домінуванню однієї з них. Саме тому формування ефективної системи поділу влади є одним із ключових чинників стабільного функціонування демократичної держави. Цей принцип покликаний не лише забезпечувати баланс між різними гілками влади, а й гарантувати їхню автономність, запобігаючи узурпації повноважень та порушенню конституційних засад. Водночас реальна імплементація поділу влади залежить від наявності дієвих механізмів стримувань і противаг, що сприяють дотриманню конституційного порядку та ефективному державному управлінню. У цьому контексті важливу роль відіграє не лише теоретичне розуміння цього принципу, а й його практичне застосування, зокрема в умовах по-

[194]Джолос С. В., Скрипаловський Я. В. Теорія поділу влад: проблеми і перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 84 : част. 1. 2024. С. 42—58. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/8.pdf

стійних викликів, пов'язаних із політичною конкуренцією, правовими колізіями та кризовими ситуаціями, які можуть впливати на рівновагу між гілками влади.

Як зазначає В. В. Забарський, «концепція поділу влади передбачає не лише функціональну автономність кожної гілки, а й наявність механізмів стримувань і противаг, які унеможливлюють концентрацію влади в одних руках та сприяють забезпеченню стабільності політичної системи» [195]. Водночас науковець наголошує, що, попри нормативне закріплення цього принципу в Конституції України, його практична реалізація стикається з низкою викликів, зокрема з тенденціями до посилення впливу однієї гілки влади над іншими та проблемами ефективної взаємодії між державними органами.

З історичної точки зору, як вказує В. В. Забарський, теорія поділу влади еволюціонувала від класичних уявлень, запропонованих античними філософами, до сучасного розуміння цього принципу як запобіжного механізму від авторитаризму. Він підкреслює, що існує два підходи до трактування цього принципу: поділ влади як самостійних владних структур та розподіл владних повноважень між органами державної влади. В Україні реалізація цього принципу відбувається через визначення компетенції кожної гілки влади в Основному Законі, проте на практиці процес функціонування державного механізму часто супроводжується політичними конфліктами та спробами розширення повноважень окремих органів за рахунок інших.

В Україні конституційна модель розподілу влади є основоположною для побудови правової держави, оскільки встановлює чіткі межі компетенції між органами законодавчої, виконавчої та судової влади. Відповідно до Конституції України, ця система не тільки регулює взаємодію гілок влади, а й забезпечує механізми стримувань і противаг, спрямовані на підтримку інституційної рівноваги та недопущення узурпації державної влади.

Концепція поділу влади в Україні не є статичною, а розвивається відповідно до конституційних реформ, змін політичної системи та суспільних викликів. Зокрема, практика функціонування українських державних інститутів демонструє, що ефективність цієї моделі значною мірою залежить від збалансованого розподілу повноважень між президентською, парламентською та урядовою гілками влади, а також від незалежності судової системи.

---

[195] Забарський В. В. Принцип поділу влади в українському державотворенні // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 2. С. 29—34. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/8456/10275

Отже, розгляд конституційної моделі поділу влади в Україні має важливе значення для розуміння механізмів функціонування держави, стабільності її політичної системи та гарантування верховенства права.

Відповідно до Конституції України, *джерелом влади є народ*, який передає її органам влади, що формуються волею народу *через процедуру виборів*. Владні інституції одержують певні повноваження, визначені Основним Законом, щодо народу.

У демократичній державі система органів державної влади побудована за принципом поділу влади. Принцип поділу влади закріплений у статті 6 Конституції України: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову»[196]. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Законодавча влада — це делегована народом своїм представникам у парламенті (Верховній Раді) державна влада, яка має виключне право приймати закони.

Виконавча влада — це система органів, які спеціально створюються державою для виконання функцій управління й забезпечення нормального функціонування державної влади та суспільства шляхом реалізації нормативно-правових актів. Носієм цієї влади у масштабі країни є уряд, який забезпечує виконання законів та інших актів законодавчої влади, відповідальний, підзвітний та підконтрольний їй.

Судова влада — це незалежна влада, яка охороняє право, є арбітром у спорах про право, здійснює правосуддя. Судова влада обмежена нормами та принципами права, здійснюється у формі судової процедури й не може залежати від суб'єктивного впливу інших гілок влади. Юрисдикція судів поширюється на всі правові відносини, що виникають у державі[197].

Реалізація принципу поділу влади передбачає не лише нормативне закріплення повноважень кожної з гілок, а й розробку механізмів взаємодії між ними, що унеможливлюють концентрацію влади в одному центрі. Відносини між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади ґрунтуються на принципах стримувань і противаг, що забезпечує як їхню взаємну незалежність, так і координацію дій у процесі реалізації державної політики. У цьому

---

[196]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[197]Чернов С. І., Новікова М. М., Гайдученко С. О. Текст лекцій з дисципліни «Державне та регіональне управління». Харків : ХНУМГ. 2014. 140 с. URL: https://eprints.kname.edu.ua

контексті важливою є інституційна та функціональна автономія кожної з гілок влади, що гарантує дотримання демократичних стандартів і правової визначеності.

Законодавча влада, маючи виключне право на нормотворчість, формує правову основу функціонування держави, встановлюючи обов'язкові правила поведінки для органів влади, юридичних осіб та громадян. Законодавчий процес передбачає не лише ухвалення нових нормативно-правових актів, а й здійснення парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади. Це забезпечує відповідність державного управління принципу верховенства права та сприяє запобіганню зловживанням владними повноваженнями.

Виконавча влада, будучи основним механізмом реалізації законів, зосереджується на організації державного управління, забезпеченні громадського порядку, соціально-економічного розвитку та захисті національних інтересів. Її діяльність ґрунтується на принципах ефективності, підзвітності та відповідальності, що передбачає постійний контроль з боку парламенту та інших незалежних інституцій. Особливістю виконавчої влади є її оперативність та адаптивність, що дозволяє реагувати на зміну суспільно-політичних і економічних умов, а також реалізовувати стратегічні напрями державної політики.

Судова влада забезпечує правовий контроль за рішеннями та діями інших гілок влади, гарантуючи їхню відповідність Конституції та законодавству. Вона є ключовим елементом правової держави, оскільки здійснює правосуддя, розглядаючи спори між громадянами, органами влади та суб'єктами господарювання. Незалежність судової влади є критерієм демократичності державного устрою, що передбачає наявність дієвих механізмів її захисту від політичного тиску, а також забезпечення неупередженості та професійності суддівського корпусу.

Отже, збалансована взаємодія законодавчої, виконавчої та судової гілок влади є основоположною умовою ефективного функціонування демократичної правової держави. Ефективність цього механізму визначається не лише нормативно-правовим закріпленням їхніх повноважень, а й фактичним дотриманням принципів розподілу влади, верховенства права та відповідальності перед суспільством.

Політичне обґрунтування поділу влади на три гілки полягає в тому, щоб:

1) поділити і збалансувати державно-владні повноваження за принципом компетентності між різними державними органами;

2) встановити взаємний контроль;

3) унеможливити узурпацію влади — зосередження всіх повноважень або більшої їхньої частини у єдиному органі державної влади або в посадової особи і тим самим запобігти сваволі[198].

Принцип поділу влади передбачає певну *систему вимог:*

— розподіл функцій і повноважень (компетенції) між державними органами відповідно до вимог поділу праці;

— закріплення певної самостійності кожного органу влади під час здійснення своїх повноважень, неприпустимість втручання у прерогативи один одного та їхнього злиття;

— наділення кожного органу можливістю протиставити свою думку рішенню іншого органу держави та виключення зосередження всієї влади в одній гілці;

— наявність в органів влади взаємного контролю та неможливість зміни компетенції органів держави неконституційним шляхом[199].

Принцип поділу влади, окрім закріплення компетенцій між різними органами державної влади, також передбачає інституційну та процесуальну динаміку, яка забезпечує його ефективне функціонування. Одним із ключових елементів цього принципу є конституційно визначений механізм взаємодії між гілками влади, що реалізується через встановлені процедури прийняття, імплементації та перегляду нормативно-правових актів. Це дозволяє підтримувати рівновагу між владними інституціями, запобігаючи не лише узурпації повноважень, а й появі правового вакууму у процесі державного управління.

Важливим фактором, що впливає на ефективність принципу поділу влади, є його співвідношення з принципами правової визначеності та інституційної стабільності. Надмірна жорсткість у розподілі повноважень може ускладнити координацію дій між органами влади, тоді як надмірна гнучкість може призвести до зниження рівня відповідальності та ефективності реалізації державної політики. Саме тому у правових системах демократичних держав передбачається механізм коригування та адаптації розподілу владних компетенцій, що здійснюється переважно через конституційну юрисдикцію та розвиток адміністративного права.

Окрему роль у забезпеченні дієвості поділу влади відіграє механізм юридичної відповідальності посадових осіб, що наділені владними повноваженнями. Контроль за їхньою діяльністю здійснюється як через систему внутрішньодержавного нагляду, так і через міжнародні правові інструменти, що забезпечують

---

[198]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 56.

[199]Там само.

дотримання демократичних стандартів. Отже, поділ влади не є статичною категорією, а виступає комплексним явищем, що розвивається відповідно до змін у суспільстві, правовій системі та глобальних тенденціях розвитку державного управління.

Хоча принцип розподілу державної влади був проголошений в Україні ще в 1990 р. у Декларації про державний суверенітет, реальне розмежування всіх гілок влади знайшло втілення лише у Конституції України, прийнятій у 1996 році. Вона не лише сформулювала поділ влади як один із принципів конституційного ладу держави (ст. 6), а й закріпила його через перерозподіл повноважень між вищими владними інституціями. Це зроблено двома способами:

1) наділення гілок влади самостійними повноваженнями;

2) створення системи стримувань і противаг між суб'єктами владних стосунків (Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України і Конституційним Судом України).

4.2. Конституційно-правові засади функціонування Верховної Ради України

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є *парламент — Верховна Рада України* (ст. 75 Конституції України)[200].

Верховна Рада України є ключовим інститутом представницької демократії та виконує визначальну роль у системі поділу влади. Вона забезпечує реалізацію законодавчої функції, формуючи правові основи державного управління та регулюючи суспільні відносини. Законодавчий процес, що здійснюється в межах парламентської діяльності, є фундаментальним механізмом підтримки правопорядку, утвердження принципу верховенства права та адаптації національного законодавства до сучасних політичних і соціально-економічних викликів. Верховна Рада не лише ухвалює закони, але й виконує функцію парламентського контролю, що є невід'ємною складовою ефективного демократичного врядування.

Конституційна модель українського парламентаризму ґрунтується на принципах політичного плюралізму, рівності виборчих прав та представництва громадян через інститут народних депутатів. Верховна Рада виступає гарантом збалансованого розвитку державних інституцій, забезпечуючи ухвалення нормативно-правових актів, необхідних для стабільного функціонування

[200]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

системи державного управління. Особливе значення має її роль у затвердженні державного бюджету, визначенні внутрішньої та зовнішньої політики, а також у кадрових призначеннях, що формують виконавчу вертикаль влади. Отже, парламент не лише виконує класичну законодавчу функцію, а й відіграє важливу роль у формуванні стратегічних напрямів розвитку держави.

Розвиток парламентаризму в Україні відбувається у контексті демократичних трансформацій та впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. Верховна Рада є центральним механізмом правотворчого процесу, що покликаний забезпечувати відповідність національного законодавства міжнародним стандартам, зокрема у сфері захисту прав людини, економічної політики та судової реформи. Водночас ефективність її діяльності залежить від рівня політичної культури, узгодженості дій між законодавчою та виконавчою владою та суспільної довіри до інституту парламентаризму[201].

З принципу поділу влади випливає, що Верховна Рада України не розглядається як орган вищого рівня щодо інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Вплив парламенту України на діяльність інших органів державної влади і органів місцевого самоврядування здійснюється виключно шляхом прийняття відповідних законів, обов'язкових для всіх суб'єктів на території України.

Конституційний склад Верховної Ради України — чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Верховна Рада України обирає із свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх з цих посад.

Відповідно до ст. 85 Конституції України за Верховною Радою України закріплено низку повноважень щодо виконання основних функцій у сфері державного управління[202]:

— внесення змін до Конституції України;

— призначення всеукраїнського референдуму;

---

[201]Лотюк О. С. Конституційно-правові основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя : вид-во «Ліра-К». 2016. URL: https://files.znu.edu.ua/files/avtoreferat/Inshi/0038448.pdf

[202]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

— прийняття законів;

— затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього;

— контроль за виконанням Державного бюджету, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

— визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;

— затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

— розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

— здійснення контролю за діяльністю КМУ;

— затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, контроль за їхнім використанням;

— затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності.

Верховна Рада України також наділена повноваженнями щодо формування структур виконавчої влади. До них належать:

— призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;

— призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;

— призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

— призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

— призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України;

— призначення на посади та звільнення з посад половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

— затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, ін-

ших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

— надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади.

Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України належать до її відання.

З метою здійснення законодавчих робіт, підготовки і попереднього розгляду питань, що належать до повноважень Верховної Ради України, утворюються її комітети, які працюють постійно. Наприклад, функціонують такі комітети Верховної Ради: Комітет з питань прав людини, з питань інтеграції України до ЄС, з питань правоохоронної діяльності, з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів та інші. Для розгляду питань, що мають тимчасовий характер або не належать до тих, які підлягають розгляду у вже працюючих комітетах, Верховна Рада може створювати тимчасові спеціальні комісії.

Порядок роботи Верховної Ради, а також її органів та посадових осіб визначається Конституцією, законами України «Про Регламент Верховної Ради України»[203], «Про комітети Верховної Ради України»[204], «Про статус народного депутата України»[205], іншими законодавчими актами.

У цьому контексті Регламент Верховної Ради України відіграє ключову роль як основний нормативно-правовий акт, що регламентує внутрішню організацію парламентської діяльності. Він не лише формалізує процедурні аспекти роботи Верховної Ради, а й забезпечує сталість та передбачуваність парламентських процесів, визначаючи механізми законотворчості, парламентського контролю та міжінституційної взаємодії. Зокрема, структурна організація парламентської діяльності, що передбачена Регламентом, сприяє належному виконанню Верховною Радою своїх конституційних повноважень, серед яких законотворча, представницька та контрольна функції.

Відповідно до положень Регламенту, діяльність Верховної Ради України ґрунтується на принципах гласності, відкритості та забезпечення рівних можливостей для всіх народних депутатів

---

[203]Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text

[204]Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 4.04.1995 р. № 116/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#Text

[205]Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text

у процесі законотворчої діяльності. Це відповідає загальновизнаним міжнародним стандартам парламентаризму, що передбачають чітке регулювання внутрішнього порядку роботи законодавчого органу. Окремо слід відзначити важливість Регламенту як механізму запобігання зловживанням з боку депутатського корпусу та керівництва парламенту. У цьому контексті необхідно розглянути не лише загальні положення Регламенту, а й детально проаналізувати специфічні процедури, які регулюють перебіг пленарних засідань, діяльність комітетів, порядок розгляду законопроєктів, процедуру прийняття рішень та здійснення парламентського контролю.

Відповідно до статей 9—11 Регламенту[206], робота Верховної Ради організована за сесійним принципом, що передбачає проведення чергових і позачергових сесій. Чергові сесії розпочинаються в перший вівторок лютого та вересня кожного року, що забезпечує регулярність парламентської діяльності. Позачергові сесії скликаються у разі необхідності, зокрема за ініціативою Президента України або за вимогою третини народних депутатів від конституційного складу парламенту. Особливо важливою є роль позачергових сесій у періоди політичних криз, що дає змогу парламенту оперативно реагувати на виклики, зокрема ухвалювати закони, необхідні для врегулювання кризових ситуацій, або здійснювати парламентський контроль за діями органів виконавчої влади.

Структура роботи Верховної Ради визначена календарним планом, який складається з пленарних засідань, роботи в комітетах, депутатських фракціях і групах, а також з діяльності народних депутатів у виборчих округах. Ключовим елементом організації парламентської діяльності є порядок денний, який містить перелік питань, що мають бути розглянуті на сесії. Його формування здійснюється на основі пропозицій народних депутатів, комітетів, Президента України та Кабінету Міністрів. Важливу роль відіграє погоджувальна рада, яка координує роботу парламенту та сприяє узгодженню позицій депутатських фракцій і груп. Регламент містить чіткі процедури внесення змін до порядку денного, що є гарантією системного та послідовного розгляду законодавчих ініціатив.

Окремої уваги заслуговує процедура розгляду законопроєктів, яка містить кілька етапів: попереднє обговорення, внесення пропозицій, перше, друге і третє читання, ухвалення рішення. Законодавчий процес у Верховній Раді спрямований на забезпечення ретельного аналізу проєктів законів, що вимагає активної

[206]Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text

участі депутатських комітетів, а також проведення експертиз і консультацій із представниками науки, громадянського суспільства та міжнародними організаціями. Це дозволяє забезпечити високу якість законодавчих актів та відповідність їх міжнародним стандартам.

Ще одним важливим аспектом діяльності парламенту, що регулюється Регламентом, є питання парламентського контролю. Верховна Рада здійснює контрольні функції через проведення депутатських запитів, створення тимчасових слідчих комісій, розгляд звітів органів виконавчої влади та розгляд питань про відповідальність уряду. Важливим механізмом є «година запитань до уряду», що передбачає регулярне заслуховування членів Кабінету Міністрів із питань, що турбують суспільство. Крім того, народні депутати мають право звертатися з письмовими запитами до представників виконавчої влади, що є дієвим способом контролю за діяльністю державних органів.

Регламент також встановлює процедури голосування, що є важливим елементом прийняття рішень у парламенті. Голосування може здійснюватися відкрито або таємно, залежно від характеру розглядуваного питання. Особливості проведення поіменного голосування передбачають можливість громадськості контролювати діяльність народних депутатів, що є важливим елементом парламентської підзвітності. При цьому, відповідно до Регламенту, голосування повинно бути особистим, що унеможливлює застосування практики голосування за відсутніх депутатів.

Отже, Регламент Верховної Ради України є основним нормативно-правовим актом, що регулює внутрішню організацію роботи парламенту, його структурні підрозділи, порядок проведення засідань та прийняття рішень. Його значення важко переоцінити, адже саме завдяки чітко визначеним парламентським процедурам забезпечується ефективне функціонування Верховної Ради як органу законодавчої влади, її здатність ухвалювати законодавчі акти та здійснювати контроль за діяльністю уряду. Подальший розвиток регламентного забезпечення парламентської діяльності має бути спрямований на посилення прозорості, підзвітності та підвищення ефективності роботи народних депутатів у процесі законотворення.

Закон України «Про комітети Верховної Ради України»[207] є фундаментальним нормативно-правовим актом, що визначає правовий статус, функції та організаційні основи діяльності комітетів

[207]Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#Text

Верховної Ради. Він є невід'ємною частиною законодавчого процесу та формування ефективного механізму парламентського контролю. Відповідно до Закону, комітети відіграють центральну роль у законотворчій діяльності, попередньому розгляді законопроєктів, здійсненні контролю за діяльністю державних органів та формуванні політики у відповідних сферах державного управління.

Відповідно до положень Закону, комітети є допоміжними органами парламенту, які складаються з народних депутатів та діють на підставі Конституції України, Регламенту Верховної Ради України, а також власного закону. Вони утворюються для розгляду законопроєктів, аналізу практики їхнього застосування, здійснення контрольних функцій щодо виконавчої влади та інших державних органів. Особливе значення має їхня роль у законотворчому процесі, оскільки саме комітети проводять попередній розгляд законопроєктів, розробляють пропозиції щодо їхнього удосконалення та надають рекомендації щодо прийняття чи відхилення тих чи інших законодавчих ініціатив.

Одним із ключових аспектів діяльності комітетів є здійснення контрольної функції. Відповідно до Закону, комітети аналізують ефективність реалізації законодавства, оцінюють роботу державних органів, заслуховують звіти посадових осіб, можуть ініціювати парламентські слухання та надавати рекомендації щодо покращення законодавчого регулювання в різних сферах суспільного життя. Відповідно до положень статті 31 Закону, комітети взаємодіють із Рахунковою палатою, розглядаючи результати заходів державного зовнішнього фінансового контролю та розробляючи відповідні законодавчі пропозиції. Це дозволяє парламенту забезпечувати ефективний фінансовий контроль і відповідальність органів виконавчої влади за використання бюджетних коштів.

Діяльність комітетів ґрунтується на принципах законності, гласності, рівноправності, наукової обґрунтованості, колегіальності та верховенства права[208]. Відповідно до Закону, кожен комітет має визначений предмет відання, що включає конкретні сфери державної політики, які він контролює. При цьому їхня діяльність координується Головою Верховної Ради України та здійснюється відповідно до Регламенту. Важливою складовою роботи комітетів є їхня взаємодія з іншими органами державної влади, зокрема з Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Рахунковою палатою, Національним банком Укра-

[208]Зозуля О. І. Правові гарантії діяльності комітетів Верховної Ради України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2019. Вип. 57. Т. 1. С. 40—43. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee7e6c4b-ef0a-4f57-91a4-3da8e9a9ceb9/content

їни, судовими та правоохоронними органами. Комітети мають право звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у разі виявлення фактів порушення прав і свобод людини з боку державних органів чи посадових осіб. Крім того, вони можуть аналізувати щорічні та спеціальні доповіді Уповноваженого, надавати законодавчі пропозиції та ініціювати розгляд відповідних питань у парламенті. Це підкреслює роль комітетів у захисті прав і свобод громадян та забезпеченні відповідності діяльності державних органів конституційним принципам.

Особливу увагу слід приділити нормам статті 33 Закону, які передбачають механізми реагування комітетів на порушення законності[209]. У разі виявлення порушень у сфері прав людини, охорони правопорядку чи функціонування державних інституцій комітети мають право направляти відповідні матеріали органам Верховної Ради, правоохоронним структурам чи органам виконавчої влади для реагування відповідно до Закону. Така процедура є важливим елементом парламентського контролю та гарантує прозорість діяльності органів державної влади.

Структура комітетів формується з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій. Персональний склад комітетів затверджується Верховною Радою нового скликання, що забезпечує оновлення їхньої роботи відповідно до політичної конфігурації парламенту. Крім того, Закон передбачає можливість внесення змін до персонального складу комітетів, їхню реорганізацію, створення нових або ліквідацію існуючих комітетів за рішенням парламенту. Це дозволяє гнучко реагувати на зміни у політичному житті країни та потреби законодавчої діяльності.

Важливою частиною діяльності комітетів є їхня організаційна функція, яка передбачає планування роботи, проведення засідань, парламентських слухань, круглих столів та інших заходів. Засідання комітетів можуть бути відкритими або закритими, залежно від характеру розглядуваних питань. Відкриті засідання сприяють прозорості парламентської діяльності, тоді як закриті дозволяють обговорювати питання, пов'язані з державною безпекою, національними інтересами та захистом конфіденційної інформації.

Отже, Закон України «Про комітети Верховної Ради України» є фундаментальним актом, який забезпечує ефективне функціонування комітетів як ключових структур парламенту, визначає їхню роль у законотворчій діяльності, контрольних функціях та

[209]Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-15#Text

організаційній роботі. Відповідно до його положень, комітети сприяють підвищенню якості законодавчого процесу, ефективному контролю за виконавчою владою та зміцненню демократичних засад парламентаризму в Україні.

Закон України «Про статус народного депутата України»[210] є ключовим нормативно-правовим актом, який визначає правовий статус, права, обов'язки та гарантії діяльності народних депутатів України. Цей закон встановлює основні засади парламентаризму, закріплює принципи представницької демократії та формує механізми захисту депутатської діяльності в умовах політичної конкуренції та правової відповідальності.

Відповідно до Закону, народний депутат України є представником усього українського народу, а не окремої групи виборців чи партії, що висунула його кандидатуру. Це забезпечує загальнонаціональний характер мандата депутата та покладає на нього обов'язок діяти в інтересах держави та суспільства в цілому. Закон встановлює обов'язковість особистої участі народного депутата у засіданнях Верховної Ради України, її комітетів, а також у роботі з виборцями, що гарантує відповідальність депутата перед громадянами.

Відповідно до положень Закону, народний депутат України наділений широкими повноваженнями у сфері законотворчості, парламентського контролю та взаємодії з органами виконавчої влади. Зокрема, він має право подавати законопроєкти, поправки до законів, депутатські запити, звернення та брати участь у парламентських слуханнях. Відповідно до статті 12 Закону, народний депутат України має право безперешкодно відвідувати органи державної влади, отримувати необхідну інформацію та сприяти виконанню законодавчих ініціатив.

Окремо Закон регулює питання депутатської недоторканності. Вона є гарантією незалежності народного депутата від тиску з боку виконавчої влади, правоохоронних органів чи політичних опонентів. Проте, як показує правозастосовна практика, у демократичних суспільствах такий механізм часто переглядається, щоб запобігти зловживанням депутатським статусом. Відповідно до статті 27 Закону, питання притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності розглядається Верховною Радою України за поданням Генерального прокурора.

Закон також детально регламентує питання несумісності мандата народного депутата з іншими видами діяльності. Зокрема, відповідно до статті 3 Закону, народний депутат України не може

[210]Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text

займатися підприємницькою діяльністю, обіймати посади в органах державної влади чи місцевого самоврядування. Така норма спрямована на забезпечення незалежності депутатів, запобігання конфлікту інтересів і корупційним ризикам у діяльності законодавчого органу.

Депутатська етика є важливою складовою парламентської діяльності. Закон містить положення, які регламентують поведінку депутатів під час пленарних засідань, у комітетах і під час роботи з виборцями. Відповідно до статті 8 Закону, народні депутати повинні дотримуватися принципів політичної культури, поваги до опонентів, етичних норм спілкування та уникати використання парламентської трибуни для особистих інтересів або маніпуляцій.

Особливу увагу Закон приділяє механізмам відкликання народного депутата та припинення його повноважень. Відповідно до статті 81 Конституції України та норм Закону, депутат може бути позбавлений мандата у разі його добровільного складання повноважень, втрати громадянства України, набрання законної сили обвинувальним вироком суду або в разі несумісності діяльності з мандатом. Це положення сприяє зміцненню правової відповідальності парламентарів та підвищенню рівня їхньої доброчесності.

Гарантії депутатської діяльності передбачають не лише правовий імунітет, а й матеріальне та соціальне забезпечення народних депутатів[211]. Закон визначає рівень оплати праці парламентарів, їхні соціальні гарантії, умови працевлаштування після завершення депутатської каденції. Такі норми спрямовані на створення умов для ефективного виконання депутатських функцій та запобігання політичній корупції.

Отже, Закон України «Про статус народного депутата України» виконує важливу роль у формуванні правових механізмів діяльності народних депутатів, закріплює їхні права, обов'язки та гарантії. Відповідно до його норм, депутатський мандат є не лише привілеєм, а й відповідальністю перед суспільством, що вимагає дотримання високих стандартів парламентаризму, прозорості та політичної відповідальності. Його реалізація сприяє ефективній роботі Верховної Ради України як ключового органу законодавчої влади, забезпечуючи верховенство права та розвиток демократичних процесів у державі.

Верховна Рада України виконує багатогранну роль у системі державного управління, виступаючи центральним суб'єктом законотворчого процесу, інститутом стратегічного планування по-

[211]Чернецька О. В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. 2006. URL: https://mydisser.com/dfiles/38904654.doc

літики та гарантом стабільності правової системи[212]. Її діяльність не лише забезпечує реалізацію конституційних принципів демократії, але й слугує інструментом адаптації національного законодавства до динамічних умов суспільного розвитку, враховуючи міжнародні правові стандарти та виклики, зумовлені сучасними геополітичними реаліями. Саме тому ефективність парламенту значною мірою визначає спроможність держави до інституційного зміцнення та впровадження демократичних реформ.

Сукупність функцій, які здійснює Верховна Рада України, охоплює нормотворчу, контрольну, установчу та представницьку складові. Законотворча діяльність парламенту є ключовим механізмом регулювання суспільних відносин, забезпечуючи оновлення правової системи та її відповідність актуальним викликам внутрішньої та зовнішньої політики. Водночас контрольна функція дозволяє парламенту здійснювати нагляд за діяльністю виконавчої влади, сприяючи ефективному використанню державних ресурсів та запобіганню зловживанням. Установча компетенція парламенту проявляється у його повноваженнях щодо формування вищих органів державної влади, зокрема уряду, судових інституцій та інших ключових структурних елементів державного механізму[213].

Отже, Верховна Рада України є не лише органом законодавчої влади, а й стратегічним центром формування державної політики, який забезпечує баланс між гілками влади, підвищує ефективність державного управління та сприяє розвитку демократичних засад суспільного життя. Її діяльність потребує подальшого вдосконалення процедур законотворчого процесу, зміцнення парламентського контролю та підвищення рівня відповідальності депутатського корпусу задля забезпечення верховенства права та сталого розвитку держави.

4.3. Інститут президентства в Україні

Інститут президентства поширений більш ніж у 130 країнах, що входять до ООН.

Інститут президентства є важливим елементом політичної системи сучасних демократичних держав. Його специфіка залежить від конституційної моделі розподілу влади, що визначає роль і

[212]Назаренко Я. М. Номінаційна (установча) функція Верховної Ради України: проблеми теорії та практики. 2011 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72b5fb56-fc51-4a36-be15-33b75e10a8b5/content

[213]Там само.

повноваження президента у державному управлінні. В Україні інститут президентства формувався у процесі суспільно-політичних змін, що відбувалися з моменту здобуття незалежності у 1991 році, і зазнавав суттєвих трансформацій, які впливали на баланс влади між гілками державного управління. Еволюція цього інституту демонструє зміну політичних підходів до його правового статусу та функціонального наповнення, що обумовлено як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами.

Розвиток інституту президентства в Україні відбувався у складних соціально-політичних умовах, які поєднували перехід від радянської системи до демократичної, а також необхідність побудови власної моделі державності. На відміну від багатьох постсоціалістичних країн, де інститут глави держави формувався на основі вже усталених парламентських традицій, українська політична культура ще перебувала у стані становлення. Тому президентство стало не лише інститутом влади, а й символом державного суверенітету, який мав об'єднати суспільство в умовах ідентифікаційної кризи початку 1990-х років[214].

В Україні його було введено 5 липня 1991 р. Законом «Про застосування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», що стало важливим кроком у формуванні національної системи влади. Однак лише з прийняттям Конституції України 1996 р. правовий статус президента набув визначеності: Президент України став главою держави, гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності країни, а також забезпечував дотримання Конституції і прав громадян[215].

Важливим аспектом становлення президентської інституції стало формування системи конституційних повноважень, які забезпечували баланс між президентом, парламентом і урядом. На етапі ухвалення Конституції 1996 р. тривали дискусії щодо доцільності президентсько-парламентської або парламентсько-президентської моделі, що відображало пошук оптимальної форми взаємодії гілок влади. У результаті компромісу президент отримав значні політичні повноваження, зокрема у сфері зовнішньої політики, безпеки та кадрової політики, що мало гарантувати стабільність державного управління в умовах молодої демократії.

Зміни до Конституції, ухвалені у 2004, 2010 та 2014 роках, значною мірою впливали на модель взаємодії президентської

---

[214]Погорілко В. Інститут президентства в Україні // Політичний менеджмент. 2004. № 6. С. 179—180. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1b600676-c15f-4db2-9c63-14f22b4637c8/content

[215]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

влади з парламентом та урядом. Зокрема, у 2004 році була здійснена політична реформа, що передбачала перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, обмеживши обсяг президентських повноважень. Однак у 2010 році ця реформа була скасована рішенням Конституційного Суду України, що фактично повернуло президенту широкі виконавчі функції. У 2014 році, на тлі політичної кризи та зміни влади, відбулося повторне відновлення парламентсько-президентської моделі, що закріпило зменшення впливу глави держави на формування виконавчої влади[216]. Конституційні трансформації інституту президентства в Україні відображали не лише зміну політичних режимів, а й боротьбу за вплив між основними центрами влади. Ці зміни демонстрували динаміку українського політичного процесу, у якому посада президента залишалася ключовим елементом владної вертикалі. Попри обмеження, запроваджені реформами, глава держави зберігав важливі механізми впливу на уряд та парламент, що сприяло формуванню так званого дуалізму виконавчої влади. Це явище стало предметом тривалих наукових дискусій, оскільки ускладнювало проведення послідовної державної політики та могло призводити до політичних криз.

З моменту виборів 2019 р. інститут президентства в Україні переживає черговий етап трансформації. Зміни, що відбуваються, стосуються не лише формальних конституційних норм, але й фактичного перерозподілу владних важелів. Зокрема, спостерігається тенденція до розширення впливу Президента України на законодавчі та виконавчі процеси, що проявляється у більш активному використанні механізмів парламентських ініціатив, призначень урядовців та кадрових рішень у силових відомствах. З іншого боку, посилення впливу Президента України на виконавчу владу в сучасних умовах супроводжується активним використанням механізмів публічної комунікації, цифрових технологій та інформаційного впливу. Сучасний президент не лише політичний лідер, а й комунікатор, який формує громадську думку через медіа і соціальні мережі. Ця тенденція вказує на новий тип політичного лідерства — медіапрезидентство, коли суспільна підтримка стає не менш важливою за формальні інституційні повноваження. Саме тому ефективність президентської влади дедалі більше залежить від комунікаційних стратегій, іміджу лідера та його здатності мобілізувати електорат у кризові періоди.

---

[216]Власенко В. В., Луценко В. Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 68—71.

Це зумовлює необхідність подальшого вивчення динаміки змін у президентських повноваженнях та їхнього впливу на політичну систему країни[217].

Важливим чинником трансформації інституту президентства стало повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 р. В умовах воєнного стану Президент України отримав розширені повноваження у сфері національної безпеки, оборони та міжнародної дипломатії. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у період збройного конфлікту влада президента має особливий статус, що передбачає координацію діяльності всіх органів державного управління для забезпечення обороноздатності країни[218].

У контексті збройної агресії роль президента як гаранта безпеки набула особливої ваги. Президент став головною фігурою у процесі прийняття стратегічних рішень, що визначають оборонну політику, міжнародну коаліцію підтримки та дипломатичний тиск на державу-агресора. Його функції вийшли за межі класичного конституційного поля, оскільки в умовах війни саме президент виступає координатором не лише військових, а й гуманітарних, економічних та інформаційних напрямів політики. Це зумовлює потребу у виробленні нових правових механізмів, які б забезпечували поєднання ефективного управління і демократичного контролю навіть у надзвичайних умовах.

Окрім цього, воєнний стан створив нові виклики у сфері реалізації президентських повноважень. В умовах кризових ситуацій виникає загроза посилення авторитарних тенденцій, що може призвести до концентрації влади в руках президента. Водночас у демократичних державах необхідним є збереження балансу влади та механізмів парламентського контролю. Це вимагає перегляду та вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності інституту президентства, зокрема у періоди надзвичайних ситуацій та воєнного стану[219].

Науковці також відзначають, що стабільність функціонування інституту президентства залежить від політичної культури суспільства, ступеня довіри громадян до влади та рівня інституційної зрілості держави. У демократичних країнах президентство

---

[217]Власенко В. В., Луценко В. Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 68—71.

[218]Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[219]Власенко В. В., Луценко В. Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 68—71. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/13

спирається на традицію підзвітності, відкритості та прозорості прийняття рішень. В Україні ці принципи перебувають у процесі становлення, тому кожен новий президент не лише реалізує свої повноваження, а й формує суспільне уявлення про те, яким має бути лідер демократичної держави[220]. Отже, інститут президентства в Україні продовжує свій розвиток в умовах складних політичних та безпекових викликів. Його подальша еволюція залежатиме від ефективності реалізації державної політики, відповідності конституційних норм сучасним потребам суспільства та підтримки демократичних стандартів у процесі управління країною.

У *президентських республіках* президент є главою держави і главою виконавчої влади, в *республіках парламентського типу* — тільки главою держави, але не уряду, в *республіках змішаного типу* — тільки главою держави, але з великими юридичними і реальними повноваженнями щодо керівництва урядом.

Україна — парламентсько-президентська республіка. Специфічним є відношення поста Президента України до виконавчої влади. Президент виступає в статусі глави держави зі значними компетенційними преференціями щодо виконавчої влади. Президента можна зарахувати до виконавчої влади *лише функціонально*, у зв'язку з певним обсягом повноважень, *але він не належить до неї структурно* як окрема структурна ланка органів виконавчої влади.

Відповідно до статті 102 Конституції, Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина[221]. Конституційне визначення статусу Президента України не лише фіксує його роль як глави держави, але й підкреслює особливу відповідальність у забезпеченні єдності нації. Президент виконує функцію арбітра між різними гілками влади, сприяючи збереженню політичної стабільності. Цей статус передбачає не лише здійснення державних повноважень, але й виконання символічної місії — уособлення державності, національної ідентичності та безперервності української держави. У цьому аспекті інститут президентства має не лише юридичний, а й глибокий суспільно-політичний вимір.

---

[220]Кобець Ю. Політична система України в умовах воєнного стану: проблеми ефективності // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Політологія. 2024. № 1 (16). С. 27—33. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/58/57

[221]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд. Особливе значення має демократичний механізм формування президентської влади. Процедура виборів гарантує безпосереднє волевиявлення громадян, що є фундаментом легітимності президентства[222]. Водночас виборчі кампанії в Україні часто стають маркером політичних і соціальних настроїв суспільства, а також демонструють рівень політичної культури. Саме через інститут президентських виборів відображається не лише конкуренція ідей та програм, а й трансформація політичних цінностей громадян. Отже, вибори президента виконують не лише функцію зміни влади, а й функцію перезавантаження політичної системи загалом.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку. Ці конституційні обмеження мають принципове значення для запобігання конфлікту інтересів і забезпечення незалежності президента від впливу бізнесових чи політичних груп. Вони покликані гарантувати, що глава держави здійснює свої повноваження виключно в інтересах суспільства, а не окремих елітних кланів. Утвердження цього принципу стало особливо актуальним для України у контексті боротьби з олігархічною системою та посилення антикорупційної політики.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень. Порядок проведення президентських виборів чітко врегульований законом, що забезпечує прозорість і контроль за процедурою[223]. Центральна виборча комісія організовує процес на всіх етапах, від реєстрації кандидатів до підрахунку голосів. Участь міжнародних спостерігачів підвищує

---

[222]Ключковський Ю. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. 2018. С. 428. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/401765.pdf

[223]Там само.

рівень довіри до результатів виборів і демонструє відповідність демократичним стандартам. У сучасних умовах цифровізації важливо також враховувати роль інформаційної безпеки виборів, адже спроби зовнішнього втручання або маніпуляцій через медіа становлять реальну загрозу для демократичних процесів.

Статтею 106 Конституції України визначені такі *повноваження Президента України*[224]:

— забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

— звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

— представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

— приймає рішення про визнання іноземних держав;

— призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

— призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

— призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією України;

— припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією;

— вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції;

— вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

— призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора;

— призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;

— призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

---

[224]Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

— вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

— є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

— очолює Раду національної безпеки і оборони України;

— вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

— приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

— приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації — з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

— призначає на посади третину складу Конституційного Суду України;

— нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

— приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

— здійснює помилування;

— підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

— має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

У системі державного управління повноваження Президента України мають комплексний характер, охоплюючи політичні, адміністративні, військові, дипломатичні та гуманітарні сфери[225]. Конституція України формує змішану модель влади, у якій президент має як формальні юридичні, так і значні політичні важелі впливу. Саме поєднання представницьких і виконавчих функцій

[225]Ключковський Ю. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. 2018. С. 428. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/401765.pdf

забезпечує унікальний баланс, який дозволяє главі держави одночасно виступати і гарантом стабільності, і драйвером політичних реформ. Отже, повноваження Президента України можна поділити на декілька груп:

— представницькі повноваження;

— повноваження, що стосуються діяльності Верховної Ради України;

— повноваження у сфері законодавства;

— повноваження, пов'язані з призначенням на посади і звільненням з посад членів Кабінету Міністрів України та інших посадових осіб;

— повноваження у сфері забезпечення державної незалежності, національної безпеки та оборони країни[226].

Важливим аспектом функціонування президентської влади є нормотворчі повноваження глави держави. Президент України має право видавати нормативні акти, які забезпечують виконання його конституційних повноважень. Як зазначає З. О. Погорєлова, нормотворчі повноваження Президента України є засобом реалізації державної влади та забезпечення правової стабільності в країні. Вони охоплюють прийняття указів, розпоряджень та інших актів, що мають загальнообов'язковий характер. Нормотворча діяльність Президента сприяє ефективному виконанню владних функцій та впливає на механізм державного управління[227].

Однак варто підкреслити, що надмірна концентрація нормотворчих функцій у руках глави держави може породжувати ризики порушення принципу поділу влади. В окремих випадках укази президента стають предметом конституційних спорів, коли їхній зміст виходить за межі делегованих повноважень. Це актуалізує потребу в системному моніторингу та юридичній експертизі актів глави держави, що дозволяє зберігати баланс між ефективністю управління і верховенством права. Водночас досвід демократичних країн показує, що нормативна активність президента може бути ефективним інструментом модернізації державної політики за умови парламентського контролю.

Нормотворчі повноваження президента визначаються його конституційно-правовим статусом, формою правління держави та взаємодією між законодавчою та виконавчою гілками влади. Вони є невід'ємним інструментом забезпечення стратегічного

[226]Власенко В. В., Луценко В. Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 70.

[227]Погорєлова З. О. Нормотворчі повноваження Президента України: поняття і правова природа // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Вип. 72. Ч. 1. С. 68.

курсу державної політики, національної безпеки та суверенітету України. Як підкреслює Погорєлова, їхнє здійснення вимагає особливої правової форми, що створює передумови для удосконалення правового регулювання нормотворчої діяльності Президента України[228].

Важливою складовою повноважень Президента України є його роль як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Як зазначає О. П. Котляренко, Президент України здійснює керівництво в сфері національної безпеки та оборони держави, що відображено в Конституції України та Законі України «Про національну безпеку України». Водночас, з урахуванням законодавчих змін, надані додаткові повноваження потребують ретельного правового аналізу з огляду на їхній дискреційний характер та відсутність чітких механізмів реалізації[229].

Аналізуючи сучасні тенденції закріплення військових повноважень Президента України, дослідники підкреслюють необхідність удосконалення правового механізму їхньої реалізації. Законодавство містить низку суперечливих норм, які ускладнюють ефективне виконання функцій Верховного Головнокомандувача. Зокрема, порядок підготовки та внесення проєктів актів Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України залишається невизначеним, що дає можливість суб'єктам розробки нормативних актів трактувати процедуру на власний розсуд[230].

Особливе місце серед функцій глави держави займає його роль як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Ця функція набула особливого значення після 2014 р., коли агресія російської федерації проти України поставила питання обороноздатності в центр державної політики. Президент не лише координує стратегічне управління військовими структурами, але й несе політичну відповідальність за ухвалення рішень, які безпосередньо впливають на життя громадян. Від його лідерських якостей, дипломатичних кроків та здатності об'єднувати союзників часто залежить результативність оборонної стратегії держави.

Відсутність уніфікованої процедури розробки та ухвалення актів Верховного Головнокомандувача створює загрозу для ефективного функціонування системи військового управління, особливо в умовах збройного конфлікту чи загострення безпекової

---

[228]Погорєлова З. О. Нормотворчі повноваження Президента України: поняття і правова природа // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Вип. 72. Ч. 1. С. 69.

[229]Котляренко О. П. Характеристика змісту та обсягу повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України // Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 52.

[230]Там само. С. 54.

ситуації. На практиці це може призводити до проблем у координації дій між органами військового управління, затримок у прийнятті стратегічних рішень та виникнення ситуацій, коли окремі правові акти можуть суперечити один одному або не відповідати потребам оперативного військового командування. Така правова невизначеність, з одного боку, розширює можливості дискреційного управління з боку Президента України, а з іншого — створює потенційні ризики неузгодженості між нормативними приписами та реальними потребами сектору безпеки й оборони[231].

Крім того, розширення військових повноважень президента, закріплене в окремих законодавчих актах, супроводжується відсутністю чітких механізмів контролю та підзвітності за їхньою реалізацією. Це ускладнює правове регулювання не лише з точки зору процедурної чіткості, а й з позиції демократичної легітимності та відповідності принципам конституційного правопорядку. З огляду на це, удосконалення нормативно-правового забезпечення повноважень Верховного Головнокомандувача має передбачати не лише деталізацію правових норм, що регламентують ухвалення його актів, а й забезпечення дієвого механізму контролю за їхнім виконанням. У перспективі це сприятиме підвищенню якості стратегічного управління сектором оборони та зміцненню правових гарантій функціонування Збройних Сил України в умовах сучасних загроз національній безпеці.

Координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України є *Рада національної безпеки і оборони України (РНБО)*. РНБО виконує ключову роль у системі стратегічного управління державою, особливо у періоди кризових ситуацій та воєнного стану. Цей орган поєднує політичні, військові, економічні та інформаційні важелі координації, забезпечуючи комплексний підхід до національної безпеки[232]. В умовах сучасної гібридної війни його діяльність охоплює не лише традиційні оборонні питання, але й протидію інформаційним та кіберзагрозам, контроль за санкційною політикою, економічну стабільність та захист критичної інфраструктури. Рішення РНБО мають стратегічне значення і часто визначають напрям розвитку державної політики у сфері безпеки.

---

[231]Коропатнік І., Остапенко А. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку : збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського. 2022. С. 100—109. DOI: https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-1-74/100-109

[232]Омелько І. І. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України // Аналітично-порівняльне правознавство. № 5. 2023. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.28

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. Він формує персональний склад РНБО. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Така структура забезпечує тісний зв'язок між президентською вертикаллю та іншими органами виконавчої влади, дозволяючи оперативно реагувати на виклики внутрішньої та зовнішньої безпеки. Проте науковці наголошують, що концентрація повноважень у руках президента у сфері безпеки має супроводжуватися ефективними механізмами парламентського та громадського контролю[233]. Відсутність належного контролю може призводити до надмірного впливу РНБО на політичні процеси, що потенційно створює ризики політичної залежності або використання цього інституту у неконституційних цілях.

У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України. Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України. На практиці це означає, що РНБО не є самостійним органом ухвалення рішень, а функціонує як дорадчо-координаційна структура при главі держави. Її рішення набувають обов'язкової сили лише після затвердження президентським указом. Такий порядок створює гнучкий механізм реагування на загрози, але водночас концентрує значну політичну вагу в руках президента, який фактично визначає пріоритети національної безпеки. Тому питання правових меж діяльності РНБО залишається предметом наукових дискусій і потребує додаткового нормативного врегулювання, спрямованого на уникнення можливих зловживань владою.

Інститут президентства в Україні посідає центральне місце у системі конституційних органів державної влади. Його розвиток відображає прагнення українського суспільства до демократизації, ефективного врядування та збереження державного суверенітету. Протягом тридцяти років незалежності інститут глави держави неодноразово трансформувався — від сильної президентської вертикалі до парламентсько-президентської моделі, що відповідає сучасним демократичним стандартам.

У сучасних умовах, коли Україна перебуває у стані збройного протистояння з російською федерацією, президентська влада виконує роль ключового стабілізаційного чинника. Вона забезпечує не лише стратегічне управління державою, але й єдність політич-

[233]Омелько І. І. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України // Аналітично-порівняльне правознавство. № 5. 2023. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.28

ного курсу, що має вирішальне значення для збереження територіальної цілісності та міжнародної суб'єктності України.

Перспективи подальшого розвитку інституту президентства пов'язані з утвердженням принципів демократичного врядування, розширенням підзвітності глави держави суспільству, а також із формуванням сучасної моделі політичної культури, де влада сприймається не як привілей, а як інструмент служіння нації. Такий підхід забезпечить збалансований розвиток президентської влади і стане гарантією сталого демократичного поступу України.

4.4. Виконавчі органи державної влади в Україні

Виконавчі органи державної влади становлять одну з ключових ланок системи державного управління, забезпечуючи практичну реалізацію завдань і функцій держави. Вони відіграють вирішальну роль у формуванні та здійсненні державної політики, забезпеченні належного функціонування економіки, соціальної сфери, правопорядку та міжнародної діяльності. Сучасна система виконавчої влади України ґрунтується на принципах верховенства права, демократичності, ефективності та підконтрольності, що закріплені в Конституції України та нормативно-правових актах, які регламентують діяльність виконавчих органів[234].

Однією з основних особливостей виконавчої влади є її підпорядкованість і відповідальність перед законодавчою гілкою влади, що забезпечує механізми стримувань і противаг у державному управлінні. Виконавча влада має ієрархічну структуру, що дозволяє ефективно реалізовувати державну політику на загальнонаціональному та регіональному рівнях, координуючи діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади. Така структура є запорукою узгодженості, єдності та дієвості управлінських процесів, що здійснюються державою.

Здійснення виконавчими органами державної влади своїх функцій ґрунтується на системі спеціальних механізмів державного регулювання, які передбачають застосування нормативно-правових, адміністративних, економічних і організаційних інструментів[235]. Залежно від рівня і сфери компетенції, виконавчі

---

[234]Теремцова Н. В. Актуальне питання органів державної влади сучасної України. 2023. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cdcb8fba-fb50-4525-83b4-177ee0dc0797/content

[235]Назаренко С. В. Становлення і розвиток виконавчої влади в Україні // Університетські наукові записки. 2009. № 3. С. 34—37. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2009_3_9.pdf

органи забезпечують впровадження державних програм, управління державними ресурсами, підтримку громадського порядку та взаємодію з громадянським суспільством. Ефективність функціонування цієї системи значною мірою визначає рівень розвитку державного управління, стабільність правового середовища та можливість адаптації до соціально-економічних викликів.

Отже, виконавча влада є ключовою складовою механізму реалізації державної політики, а її органи виконують комплекс управлінських, регуляторних та координуючих функцій. Вона забезпечує безперервність і стабільність державного управління, що є необхідною умовою для ефективної діяльності держави в умовах демократичного розвитку, економічних реформ та євроінтеграційних процесів.

Функціонування виконавчої влади є складним процесом, що передбачає дотримання низки принципів, які визначають її ефективність, легітимність та підзвітність суспільству[236]. В умовах демократичної держави виконавча влада не лише реалізує закони та забезпечує функціонування державного механізму, але й виступає гарантом стабільності правового порядку. Саме тому важливим є теоретичне та практичне осмислення принципів її функціонування, що дозволяє сформувати належні механізми контролю та запобігання зловживанням владними повноваженнями. Основою такого осмислення є правові засади, закріплені в Конституції України, а також адміністративне та конституційне законодавство, яке визначає організацію та діяльність виконавчих органів.

Як наголошує О. С. Дніпров, принципи функціонування виконавчої влади можна поділити на загальні (конституційні) та спеціальні, що є характерними саме для цієї гілки влади. Вони формують нормативну основу виконавчої діяльності, визначаючи межі та пріоритети у здійсненні державного управління. До загальних принципів належать законність, демократизм, відкритість і прозорість, а також пріоритет прав і свобод людини. Принцип законності забезпечує відповідність усіх управлінських рішень нормам права, що є обов'язковою умовою функціонування правової держави. Демократизм передбачає підзвітність органів виконавчої влади суспільству, що реалізується через механізми громадського контролю та взаємодії влади з громадянським суспільством. Відкритість та прозорість, у свою чергу, сприяють формуванню довіри громадян до держави, дозволяючи забезпечити інформованість суспільства щодо діяльності органів виконавчої влади. Окрему роль

[236]Назаренко С. В. Становлення і розвиток виконавчої влади в Україні // Університетські наукові записки. 2009. № 3. С. 34—37. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2009_3_9.pdf

відіграє принцип пріоритету прав і свобод людини, оскільки виконавча влада має сприяти не лише їхній реалізації, але й створенню механізмів ефективного захисту від можливих порушень[237].

Однак важливим є не лише визначення зазначених принципів, а й їхня практична реалізація. В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, виникає необхідність удосконалення механізмів дотримання зазначених принципів[238]. Зокрема, принцип законності потребує забезпечення ефективного функціонування механізмів контролю за діяльністю виконавчої влади. Це стосується як внутрішньодержавних інструментів, таких як адміністративна юстиція та конституційний контроль, так і міжнародних стандартів, що закріплюють вимоги до діяльності виконавчої влади в демократичних державах. Крім того, посилення підзвітності державного апарату є важливим кроком у напрямку демократизації державного управління. Формування ефективних механізмів громадського контролю, зокрема через запровадження електронного урядування та цифрових платформ для комунікації громадян із владою, сприяє зміцненню демократичних засад функціонування виконавчої влади.

Забезпечення відкритості та прозорості діяльності виконавчих органів також залишається актуальним завданням. Незважаючи на існування нормативних вимог щодо публічності прийняття рішень, практика демонструє, що значна частина управлінських процесів все ще залишається закритою для суспільства. У цьому контексті важливим є впровадження принципу належного врядування, що передбачає доступність інформації про діяльність органів виконавчої влади, обов'язковість консультацій із громадськістю при ухваленні важливих рішень, а також створення ефективних механізмів реагування на звернення громадян. Отже, реалізація принципів функціонування виконавчої влади вимагає не лише їхнього закріплення на законодавчому рівні, а й створення реальних умов для ефективного застосування в управлінській практиці.

Виконавчі органи державної влади виконують функції, пов'язані з реалізацією положень Конституції держави, її законів та інших нормативних актів[239]. Функції виконавчої вла-

---

[237]Дніпров О. С. Принципи функціонування виконавчої влади // Конституційно-правові академічні студії. 2017. № 4. С. 45—51.

[238]Теремцова Н. В. Актуальне питання органів державної влади сучасної України. 2023. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cdcb8fba-fb50-4525-83b4-177ee0dc0797/content

[239]Євсюков Є. В. Правовий статус органів державної виконавчої влади: визначення поняття // Актуальні проблеми держави і права. 2024. № 56. URL: http://www.apdp.in.ua/v103/103_2024.pdf#page=56

ди визначають сутність її діяльності та напрями реалізації державної політики. Вони є інструментом забезпечення сталого розвитку держави, дотримання правопорядку та ефективного державного управління. Як визначено Законом України «Про центральні органи виконавчої влади», виконавчі органи поділяються на міністерства та інші центральні органи, кожен із яких виконує окремі завдання та повноваження відповідно до їхнього функціонального призначення. Відповідно до статті 7 цього Закону, основними завданнями міністерств є нормативно-правове регулювання, визначення пріоритетних напрямів розвитку, інформування суспільства про державну політику, узагальнення практики застосування законодавства, здійснення соціального діалогу, а також виконання інших функцій, визначених законами України[240].

Серед ключових функцій виконавчої влади виділяють нормотворчу, організаційну, контрольну та регуляторну. Нормотворча функція пов'язана із забезпеченням правового регулювання державного управління, що передбачає розробку підзаконних актів, постанов і нормативних документів, які конкретизують положення законодавства. Це особливо важливо в умовах реформування державного апарату, коли необхідно оновлювати механізми регулювання суспільних відносин та забезпечувати правову визначеність у сфері виконавчої влади. Організаційна функція охоплює процеси управління державними інституціями, їхню координацію, розподіл завдань і контроль за виконанням прийнятих рішень. Ця функція є основою стабільності державного управління та його ефективності, адже без належної організації державний механізм не може діяти злагоджено.

Контрольна функція виконавчої влади є необхідною для забезпечення дотримання законності в діяльності державних органів, підприємств та установ. Вона реалізується через проведення інспекцій, аудиту, нагляду за виконанням державних програм та політик. У цьому контексті важливу роль відіграють центральні органи виконавчої влади, що виконують функції державного контролю, наприклад Державна податкова служба чи Державна аудиторська служба. Регуляторна функція виконавчої влади полягає у встановленні правил і механізмів здійснення діяльності в різних сферах суспільного життя. Це стосується питань ліцензування, сертифікації, державного нагляду за економічними та соціальними процесами, що забезпечує стабільність та розвиток національної економіки.

---

[240]Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text

Окрему роль у функціонуванні виконавчої влади відіграє функція публічного адміністрування[241]. Вона передбачає надання адміністративних послуг громадянам та юридичним особам, ведення реєстрів, видачу дозвільних документів, організацію електронного урядування та взаємодію з громадянським суспільством. Як зазначається в статті 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», одними з головних завдань центральних органів виконавчої влади є надання адміністративних послуг, здійснення державного нагляду, управління об'єктами державної власності та внесення пропозицій щодо формування державної політики[242]. Ця функція сприяє підвищенню рівня довіри до органів влади, оскільки націлена на покращення доступу до державних послуг та їхню якість.

Отже, функції виконавчої влади є комплексною системою взаємопов'язаних дій, спрямованих на реалізацію державної політики, підтримку правопорядку, забезпечення ефективного державного управління та регулювання суспільних відносин[243]. Законодавче закріплення цих функцій у національному правовому полі є необхідною умовою ефективного функціонування виконавчої влади, особливо в умовах демократичних перетворень та інтеграції України в європейський правовий простір.

Система органів виконавчої влади охоплює структурні ланки трьох організаційно-правових рівнів:

1. Вищий рівень — Кабінет Міністрів України.

2. Центральний рівень — міністерства, державні комітети (державні служби), центральні органи виконавчої влади прирівняні до державних комітетів, та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

3. Місцевий, або територіальний, рівень, на якому діють:

— органи виконавчої влади загальної компетенції — обласні, районні, Київська міська державна адміністрація;

— органи спеціальної (галузевої та функціональної) компетенції, які безпосередньо підпорядковані центральним органам виконавчої влади або перебувають у підпорядкуванні водночас і центральному, і місцевому органу виконавчої влади[244].

---

[241]Кунцевич М. П. Функції виконавчої влади // Держава і право. Юридичні і політичні науки : збірник наукових праць. 2013. Вип. 60. С. 140—145. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7a0fc4a-d646-48de-bd45-f25e018311ea/content

[242]Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text

[243]Кунцевич М. П. Функції виконавчої влади // Держава і право. Юридичні і політичні науки : збірник наукових праць. 2013. Вип. 60. С. 140—145. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7a0fc4a-d646-48de-bd45-f25e018311ea/content

[244]Борисочева Н. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 113.

Отже, система органів виконавчої влади України є багаторівневою ієрархічною структурою, яка спрямована на реалізацію державної політики, забезпечення правопорядку, соціально-економічного розвитку та адміністративного управління в межах країни. Вона охоплює як центральні, так і місцеві органи, що функціонують на основі принципів єдності, підзвітності та розподілу компетенції. Особливістю такої системи є поєднання загальної та спеціалізованої компетенції, що дозволяє забезпечувати як стратегічне управління на державному рівні, так і оперативне виконання адміністративних завдань на місцевому рівні. Така структурна організація виконавчої влади сприяє ефективному функціонуванню державного механізму та реалізації конституційних засад управління.

Аналіз системи виконавчої влади свідчить про необхідність її подальшого вдосконалення в контексті демократизації, європейської інтеграції та підвищення ефективності державного управління. Зокрема, важливим завданням є оптимізація взаємодії між різними рівнями виконавчої влади, запровадження ефективних механізмів координації та контролю, а також посилення підзвітності органів місцевого рівня. Крім того, сучасні виклики вимагають підвищення гнучкості системи управління та її здатності до швидкого реагування на суспільно-економічні зміни. У цьому контексті особливого значення набувають принципи децентралізації, цифровізації державного управління та впровадження сучасних технологій у сфері виконавчої діяльності, що дозволить зробити її більш прозорою, доступною та ефективною.

Кабінет Міністрів України (уряд) є вищим органом у системі виконавчої влади. Це колегіальний орган, який спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади[245]. Він є органом загальної компетенції, який є, по суті, центром з організації виконавчо-розпорядчої діяльності всіх органів виконавчої влади.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віцепрем'єр-міністр, віцепрем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр України керує роботою КМУ, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Відповідно до статті 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України виконує такі *повноваження:*

— забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики

[245]Панфілов О. Є., Калімбет А. Л. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України // Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 2. С. 79—83.

держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

— забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

— вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

— забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

— розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

— забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

— розробляє проєкт закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

— здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

— організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

— спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

— здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Організація, повноваження і порядок діяльності КМУ визначаються Законом України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII[246].

Отже, Кабінет Міністрів України є ключовою інституцією виконавчої влади, яка забезпечує реалізацію стратегічних напрямів державної політики та здійснює комплекс управлінських функцій на національному рівні. Його діяльність охоплює широкий спектр завдань, спрямованих на підтримку державного суверенітету, економічної стабільності та соціального захисту громадян. Як орган загальної компетенції, уряд не лише координує роботу міністерств та інших органів виконавчої влади, а й здійснює пра-

[246]Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text

возастосовні та нормотворчі функції, що сприяють ефективній реалізації законодавчих актів та міжнародних зобов'язань України.

Особливе значення у функціонуванні Кабінету Міністрів України відіграє принцип колегіальності, який забезпечує узгодженість та системність ухвалюваних рішень. Закріплені в Конституції України та спеціальному законодавстві повноваження уряду формують механізми державного управління, що орієнтовані на демократичне врядування, економічну модернізацію та правове забезпечення суспільних відносин[247]. У цьому контексті важливим завданням залишається підвищення ефективності діяльності виконавчої влади через удосконалення її інституційної структури, посилення підзвітності та забезпечення відкритості у процесі прийняття державних рішень.

До структурної ланки центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ) входять *міністерства,* які здійснюють державне управління в певній галузі чи сфері життя. Стаття 6 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» визначає міністерство як «центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах»[248].

За характером діяльності міністерства поділяються на галузеві, тобто ті, які керують певною галуззю (наприклад, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство охорони здоров'я та ін.), та функціональні — ті, на які покладено виконання певної і водночас основної функції (наприклад, у сфері фінансів — Міністерство фінансів).

Основними завданнями міністерства є:

— забезпечення нормативно-правового регулювання;

— визначення пріоритетних напрямів розвитку;

— інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;

— узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проєктів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентові України та Кабінету Міністрів України;

— забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні;

— здійснення інших завдань, визначених законами України[249].

---

[247]Панфілов О. Є., Калімбет А. Л. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України // Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 2. С. 79—83.

[248]Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text

[249]Там само.

Міністерства є єдиноначальними органами. Їх очолюють міністри, які входять до складу Кабінету Міністрів України і за посадою належать до політичних діячів. Міністр особисто відповідає за розробку і впровадження програми Кабінету Міністрів України з відповідних питань, реалізацію державної політики у визначеній сфері державного управління, спрямовує і координує діяльність інших органів виконавчої влади з питань, що належать до його відання.

Міністр доручає виконання частини своїх посадових повноважень державному секретарю міністерства та його заступникам, які можуть виконувати їх від імені міністерства, відповідно до затвердженого розподілу службових обов'язків між заступниками.

Міністерство як центральний орган будується за такою схемою:

— керівництво (міністр, державний секретар міністерства та його заступники, колегія);

— виробничі структурні підрозділи (управління, відділи);

— штабні підрозділи, що займаються організаційною діяльністю всередині міністерства (бухгалтерія, управління кадрів та ін.).

Державні комітети (державні служби) — це центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Прем'єр-міністр України або один із віцепрем'єр-міністрів. Не формуючи безпосередньо урядової політики, державні комітети покликані сприяти міністерствам та уряду в цілому в реалізації цієї політики шляхом виконання функцій державного управління, як правило, міжгалузевого чи міжсекторного характеру[250]. Державні комітети (державні служби) очолюють їхні голови.

Голови державних комітетів не входять до складу Кабінету Міністрів і мають статус державних службовців. Державні комітети діють на підставі положень, які затверджує Президент України.

Крім державних комітетів, до складу центральних органів виконавчої влади входять центральні органи виконавчої влади *зі спеціальним статусом*. Це новий вид органів виконавчої влади, особливість яких полягає в тому, що всі питання їхнього правового статусу та взаємовідносин з іншими органами мають вирішуватися шляхом прийняття законів, що визначають порядок діяльності й повноваження саме цих ЦОВВ.

ЦОВВ зі спеціальним статусом мають особливі завдання та повноваження. Щодо них можуть встановлюватися спеціальні умови утворення, реорганізації та ліквідації, підконтрольності та підзвітності.

---

[250]Федоренко В. Л. Комітети, тимчасові спеціальні та слідчі комісії Верховної Ради України: поняття, функції та повноваження, структура та порядок діяльності. Committees, temporary special and investigative commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine: concepts, functions and powers, structure and procedure. 2021. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.2

До ЦОВВ України зі спеціальним статусом належать: Антимонопольний комітет, Державна митна служба, Фонд державного майна та ін.

Отже, центральні органи виконавчої влади відіграють визначальну роль у реалізації державної політики, забезпечуючи системність і цілісність управлінських процесів. Структурна диференціація органів виконавчої влади на міністерства, державні комітети (служби) та органи зі спеціальним статусом відображає потребу у функціональному розподілі владних повноважень відповідно до специфіки державного управління. Міністерства як центральні координатори державної політики формують її концептуальні засади та визначають стратегічні напрями розвитку відповідних сфер, у той час як державні комітети та органи зі спеціальним статусом виконують специфічні завдання, спрямовані на регулювання та контроль окремих секторів економіки, соціальної політики чи правозастосування[251].

Сучасна модель функціонування центральних органів виконавчої влади передбачає баланс між політичним керівництвом і адміністративним управлінням. Міністр, будучи політичною фігурою, відповідає за загальну концепцію діяльності міністерства, тоді як державний секретар забезпечує адміністративну сталість та оперативне управління. Водночас існування органів виконавчої влади зі спеціальним статусом вимагає створення гнучких механізмів правового регулювання їхньої діяльності, що має бути закріплено в спеціальних законах. Враховуючи динаміку суспільно-економічного розвитку та виклики державного управління, необхідним є подальше вдосконалення інституційної спроможності виконавчої влади, зокрема через оптимізацію управлінських процедур, зміцнення механізмів підзвітності та підвищення ефективності реалізації державної політики[252].

Територіальні органи (підрозділи) міністерств та інших ЦОВВ є державними органами, які утворюються відповідними ЦОВВ для реалізації їхніх функцій та повноважень на місцевому територіальному рівні, тобто в областях або районах, м. Києві.

Зазвичай на місцевому рівні органами міністерств, державних комітетів є управління, відділи та інші структурні підрозділи

---

[251]Шинкарук Т. А., Нестерець О. Л. Повноваження центральних органів виконавчої влади та їх відповідальність // Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 19. С. 130—136.

[252]Погорєлова З. О. Організаційно-правові напрямки удосконалення нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія Право. 2023. Вип. 76. С. 54—59. URL: http://visnykpravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281059/275197

місцевих державних адміністрацій як підзвітні й підконтрольні відповідним центральним органам. Ці підрозділи реалізують на відповідній території політику держави та функції державного управління в питаннях охорони здоров'я, праці та зайнятості, соціального захисту населення тощо, що фактично відповідає галузевим повноваженням місцевих адміністрацій[253].

Місцеві державні адміністрації на відповідній території *забезпечують:*

— виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

— законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян;

— виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин — також програм їх національно-культурного розвитку;

— підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;

— звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;

— взаємодію з органами місцевого самоврядування;

— реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Отже, територіальні органи центральних органів виконавчої влади відіграють важливу роль у реалізації державної політики на місцевому рівні, забезпечуючи виконання функцій виконавчої влади відповідно до загальнодержавних пріоритетів[254]. Їхнє утворення є логічною необхідністю для ефективного адміністрування в умовах територіального розподілу повноважень. Завдяки своїй діяльності ці органи сприяють забезпеченню законності, правопорядку та дотриманню прав і свобод громадян, що є фундаментальними завданнями виконавчої влади. Водночас їхня робота здійснюється у взаємодії з місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, що потребує чіткого визначення механізмів координації та підпорядкування.

Функціональна спрямованість територіальних органів охоплює широкий спектр управлінських завдань, зокрема реалізацію

---

[253]Шинкарук Т. А., Нестерець О. Л. Повноваження центральних органів виконавчої влади та їх відповідальність // Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 19. С. 130—136.

[254]Погорєлова З.О. Організаційно-правові напрямки удосконалення нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету : Серія Право. 2023. Вип. 76. С. 54—59.

державної політики у сферах соціального захисту, охорони здоров'я, зайнятості населення та екологічної безпеки. Це забезпечує належний рівень виконання законодавчих вимог на всій території держави та унеможливлює правовий вакуум у питаннях державного регулювання на місцевому рівні. У сучасних умовах розвитку адміністративно-територіальної реформи територіальні органи ЦОВВ є важливим інструментом децентралізації, що має забезпечувати баланс між ефективним державним управлінням і місцевою автономією. Отже, їхня діяльність сприяє інтеграції національних політик у місцевий контекст, забезпечуючи стабільність, прогнозованість та ефективність державного управління.

4.5. Державна служба в Україні

Державна служба — це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

— аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проєктів програм, концепцій, стратегій, проєктів законів та інших нормативно-правових актів, проєктів міжнародних договорів;

— забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;

— забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;

— здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;

— управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їхнім використанням;

— управління персоналом державних органів[255].

Державна служба виступає одним із ключових інститутів державності, адже саме через неї реалізується практична діяльність органів влади, що забезпечують ефективне функціонування політичної системи та задоволення суспільних потреб[256]. Її розвиток є невід'ємною складовою формування демократичної,

[255]Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 Р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

[256]Шандрук С. М. Характерні риси та соціальне значення державної служби // Вісник юридичного факультету Ужгородського національного університету. 2024. № 56. С. 80—86. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/56-1.pdf

соціальної та правової держави, де публічний інтерес має перевагу над приватним.

Державна служба є складним соціально-правовим явищем, що забезпечує функціональну спроможність державного управління та реалізацію його основних завдань. Вона виконує роль організаційного механізму, через який державні органи здійснюють аналітику та оцінку державної політики, формують нормативно-правові засади її реалізації та забезпечують практичне втілення управлінських рішень. Однією з визначальних характеристик державної служби є її професійна основа, що передбачає наявність спеціалізованих знань, компетентності та адміністративних навичок у державних службовців. Ця професійність дозволяє забезпечувати якісний аналіз суспільно значущих процесів, розроблення стратегічних документів, ефективне управління фінансовими та матеріальними ресурсами, а також контроль за дотриманням законодавства.

Сутнісною рисою державної служби є її багаторівневий характер, що дозволяє здійснювати управління як на центральному, так і на місцевому рівні. Це забезпечує диференційований підхід до реалізації державної політики, врахування регіональних особливостей та збалансоване розподілення адміністративних функцій. Важливим аспектом є також розбудова ефективної системи управління персоналом державних органів, що спрямована не лише на добір кваліфікованих фахівців, а й на формування внутрішніх мотиваційних механізмів, які сприяють відповідальному виконанню службових обов'язків. В умовах розвитку цифрових технологій державна служба має адаптувати свої механізми управління до нових викликів, зокрема шляхом удосконалення інформаційно-аналітичних систем та підвищення рівня відкритості адміністративних процесів[257].

На сучасному етапі розвитку України державна служба виконує не лише адміністративну, але й стратегічну функцію, пов'язану з реалізацією реформ у сфері управління, євроінтеграції, оборони та цифровізації. Вона має бути гнучкою до змін середовища, забезпечувати стабільність державного апарату навіть у кризових умовах і водночас сприяти інноваційному оновленню управлінських процесів.

Формування та реалізацію державної політики у сфері державної служби здійснює Національне агентство України з питань державної служби (НАДС), яке є центральним органом виконавчої влади, а його діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

---

[257]Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина : навч. посіб. Одеса. 2020. С. 287.

НАДС виконує функції з організаційного, нормативного та методологічного забезпечення державної служби, що охоплює розроблення політики у сфері управління персоналом, контроль за її реалізацією та вдосконаленням.

Одним із ключових аспектів діяльності НАДС є розробка нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення кадрової політики в державному секторі. Це охоплює питання організації конкурсного відбору, професійного розвитку державних службовців, їхньої мотивації та оцінювання ефективності. НАДС також здійснює аналітичний моніторинг впровадження реформ у сфері державної служби, формує пропозиції щодо їхнього удосконалення та координує реалізацію стратегічних ініціатив у цій сфері.

Крім того, важливими напрямами діяльності агентства є впровадження стандартів професійної етики державних службовців, формування культури належного врядування та підвищення рівня відповідальності посадових осіб. З огляду на міжнародні зобов'язання України, НАДС співпрацює з інституціями Європейського Союзу, імплементуючи найкращі практики державного управління у національну правову систему.

Отже, діяльність НАДС спрямована на формування компетентного, політично неупередженого та ефективного державного апарату, здатного забезпечувати якісне управління державними процесами відповідно до принципів демократичного врядування та верховенства права. Важливо підкреслити, що ефективність роботи НАДС значною мірою визначає якість усієї системи державної служби, адже саме цей орган формує політику професіоналізації кадрів, доброчесності та рівних можливостей для державних службовців. Поступове впровадження європейських стандартів управління персоналом створює передумови для підвищення престижу публічної служби та зміцнення інституційної спроможності держави.

Завдання та повноваження НАДС викладені у Положенні про Національне агентство України з питань державної служби, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 500[258].

Також діє Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, який є державною установою, що функціонує в межах повноважень Національного агентства України з питань державної служби (НАДС). Його діяльність спрямована на забезпечення інституційного розвитку державної служби,

[258]Положення про Національне агентство України з питань державної служби, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text

підвищення її ефективності та відповідності стандартам Європейського Союзу.

Центр було утворено з метою сприяння розвитку державної служби та її наближенню до стандартів Європейського Союзу, посилення рівня інституційної спроможності у сфері функціонального управління державною службою, зміцнення інтелектуального потенціалу для подальшого проведення адміністративної реформи. Постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 р. № 485[259] було створено Центр сприяння інституційному розвитку державної служби при Головному управлінні державної служби України (нині НАДС). Це стало першим кроком у системному підході до реформування державного управління, що передбачало створення єдиного механізму адаптації державної служби до європейських стандартів. Надалі, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 4 червня 2008 р. № 528, Центр отримав сучасну назву та розширив свої повноваження в контексті гармонізації українського держуправління із практиками ЄС[260].

З моменту заснування Центр виконує роль провідної установи, що забезпечує координацію євроінтеграційних процесів у сфері державної служби[261]. Його діяльність охоплює реалізацію комплексних аналітичних досліджень, функціональних обстежень, розробку рекомендацій щодо вдосконалення державної служби та впровадження європейських підходів до державного управління. Важливим аспектом його роботи є співпраця з міжнародними організаціями, програмами та проєктами, зокрема EUAM, Представництвом Фонду Ганса Зайделя в Україні, Представництвом ООН Жінки в Україні, DECIDE, EU4PAR, U-LEAD, PDP, SIGMA, CIDS, PROTECT та іншими.

Центр виконує функції Адміністративного офісу програми Twinning, що сприяє залученню передового європейського досвіду через реалізацію інституційних реформ в Україні. Цей інструмент передбачає співпрацю державних службовців України з їхніми колегами з країн ЄС, що дозволяє адаптувати найкращі практики до вітчизняних реалій. Станом на грудень 2024 р. завершено 60 проєктів Twinning, один перебуває на стадії реалізації, а ще 16 — у процесі підготовки.

---

[259]Про утворення Центру сприяння інституційному розвитку державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 р. № 485. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/485-2004-%D0%BF#Text

[260]Питання Центру сприяння інституційному розвитку державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2008 р. № 528. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2008-п#Text

[261]Національне агентство України з питань державної служби (НАДС). Реформа державної служби. URL: https://nads.gov.ua/diyalnist/reforma-derzhavnoyi-sluzhbi

Окрім цього, Центр здійснює координацію використання інструменту TAIEX, що забезпечує технічну допомогу та обмін інформацією між Україною та державами — членами ЄС. Зокрема, у 2023 році було опрацьовано та включено 105 проєктних пропозицій органів державної влади України до Плану залучення зовнішньої допомоги Європейської Комісії у межах TAIEX.

Ще одним напрямом діяльності Центру є співпраця з Програмою підтримки вдосконалення врядування та менеджменту OECP SIGMA. Вона спрямована на розробку та впровадження реформ державного управління, підвищення ефективності публічної служби та розбудову інституційної спроможності органів державної влади. Координація цієї програми в Україні здійснюється Центром, що передбачає узгодження робочих планів, підготовку технічних завдань та організацію заходів з реформування державного управління.

Центр також відіграє ключову роль у реалізації євроатлантичної інтеграції України. Він здійснює функціональні обстеження державних органів у сфері співробітництва з НАТО, розробляє програми підвищення кваліфікації державних службовців у питаннях євроатлантичної інтеграції та сприяє формуванню Стратегії комунікації з цього напряму.

Водночас Центр активно працює над удосконаленням професійного навчання державних службовців. Зокрема, у 2023 році він вперше здійснив масштабний збір та узагальнення потреб і результатів професійного навчання державних службовців, що охопив 107 міністерств, центральних і місцевих органів виконавчої влади. Аналітичні звіти за цими результатами подано на розгляд Секретаріату Кабінету Міністрів України, що є важливим кроком у формуванні державної політики в цій сфері.

Отже, Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу є ключовою установою у сфері реформування державного управління. Його діяльність спрямована на вдосконалення механізмів державної служби, впровадження сучасних європейських стандартів та підвищення інституційної спроможності органів державної влади України.

Державний службовець — це громадянин України, який обіймає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби[262].

[262]Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

Система категорій посад державної служби створює структурну основу для диференціації управлінських повноважень, рівнів відповідальності та професійних вимог до державних службовців. Поділ посад на категорії ґрунтується на принципі відповідності посадових обов'язків їхній ролі у формуванні та реалізації державної політики. Вищий корпус державної служби (категорія «А») зосереджує керівництво національного рівня, яке визначає пріоритети державного розвитку, ухвалює стратегічні рішення та координує роботу виконавчих органів. Посади категорії «Б» передбачають управління регіональними структурами, що забезпечують функціонування державних програм на місцях, а категорія «В» охоплює спеціалістів, відповідальних за реалізацію адміністративних процедур та практичне виконання державних функцій[263].

Запроваджена система категоризації є важливим регуляторним інструментом, що забезпечує узгодженість між рівнями державного управління, встановлює кваліфікаційні вимоги та визначає механізми ротації й кар'єрного зростання державних службовців. Обмеження чисельності посад категорій «А» і «Б» до третини штату державного органу сприяє збалансованому співвідношенню між управлінським і виконавчим персоналом, запобігаючи надмірній бюрократизації та підвищуючи ефективність ухвалення рішень. Такий підхід дозволяє оптимізувати кадрову політику державної служби, адаптувати її до сучасних управлінських викликів і забезпечити належний рівень професійності в системі державного управління.

Вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу. Проведення конкурсу здійснюється відповідно до визначених в установленому законом порядку вимог до професійної компетентності кандидата на зайняття вакантної посади державної служби за результатами оцінювання його особистих досягнень, знань, умінь і навичок, моральних і ділових якостей для належного виконання посадових обов'язків.

Вимоги до професійної компетентності кандидата на зайняття посади охоплюють кваліфікаційні вимоги, вимоги до компетентності та вимоги до професійних знань. Порядок проведення таких конкурсів затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 246[264].

---

[263]Карпа М. І. Функціональний підхід до поняття посади державної служби // Ефективність державного управління. 2014. Вип. 40. С. 432—440. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2014_40_56

[264]Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 246. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF#Text

Державна служба в Україні здійснюється з дотриманням таких принципів (рис. 4.1):

Рис. 4.1. Принципи державної служби

Зміст принципів державної служби розкрито у статті 4 Закону України «Про державну службу»[265]:

— верховенства права — забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст та спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави;

— законності — обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

— професіоналізму — компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, англійською мовою, а також мовою корінних народів або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону;

— патріотизму — відданість та вірне служіння українському народові;

— доброчесності — спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень;

— ефективності — раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики;

— забезпечення рівного доступу до державної служби — заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрун-

[265]Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

тованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження;

— політичної неупередженості — недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків;

— прозорості — відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України;

— стабільності — призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів.

Отже, принципи державної служби є концептуальними орієнтирами, що визначають правові та організаційні засади її функціонування, забезпечуючи стабільність, ефективність і професійність державного управління. Вони формують нормативну основу діяльності державних службовців, регламентуючи їхню поведінку, рівень компетентності, відповідальність перед суспільством і державою. Зокрема, верховенство права та законність закріплюють обов'язок діяти виключно в межах Конституції та законів України, тоді як принцип доброчесності та політичної неупередженості сприяють утвердженню публічної служби, позбавленої приватних інтересів і політичного впливу. Система принципів державної служби не є формальною декларацією — вона має безпосередній вплив на якість публічного управління. Її дотримання забезпечує неупередженість, законність і ефективність роботи державних інституцій, формує довіру громадян до влади та підвищує авторитет державної політики[266].

Водночас стабільність державної служби гарантує інституційну неперервність та незалежність її персонального складу від змін політичного керівництва, що є необхідною умовою для формування ефективного та прогнозованого державного управління. Принципи професіоналізму та ефективності орієнтують державних службовців на компетентне, об'єктивне і результативне виконання посадових обов'язків, що має безпосередній вплив на якість надання адміністративних послуг та реалізацію державної політики. Отже, закріплені в законодавстві принципи державної служби забезпечують її демократичність, відповідальність пе-

[266]Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України // Law and Safety. 2017. № 5. С. 150—156. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/32.pdf

ред суспільством і відповідність сучасним викликам державного управління[267].

Державна служба є основою державного управління, саме тому модернізація державної служби та управління людськими ресурсами, створення професійної державної служби є надзвичайно важливими для нашої країни на сучасному етапі розвитку. Слід зазначити, що необхідність реформування та модернізації державної служби та управління людськими ресурсами була зумовлена недостатньою здатністю ефективно виконувати свої зобов'язання перед суспільством, громадянами України, низькою якістю як державної служби, так і якістю наданих державних послуг громадянам України[268].

Однією з ключових передумов успішного реформування державної служби є формування ефективної системи управління персоналом, яка базується на об'єктивних критеріях відбору, оцінювання та професійного розвитку держслужбовців. Важливим аспектом у цьому процесі є не лише скорочення чисельності державних службовців, а й оптимізація їхніх функцій відповідно до реальних потреб державного управління[269]. Це передбачає запровадження інструментів стратегічного планування кадрового потенціалу, розвиток компетентнісного підходу в управлінні людськими ресурсами та створення механізмів підвищення кваліфікації, що відповідатимуть сучасним викликам і стандартам Європейського Союзу.

З метою наближення української державної служби до стандартів ЄС у країні триває її реформування. Основними пріоритетами цього процесу є ефективне впровадження положень Закону України «Про державну службу», оптимізація чисельності державних службовців відповідно до функцій та організаційної структури органів влади, удосконалення системи оплати праці шляхом запровадження грейдової системи, створення єдиної інтегрованої інформаційної системи управління персоналом та модернізація професійного навчання державних службовців. Ці завдання мають забезпечити ефективність функціонування дер-

---

[267]Грищук А. Б. Принцип професіоналізму в державній службі // Вісник юридичного факультету Ужгородського національного університету. 2021. № 43. С. 55—60. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/43.pdf.

[268]Ковальчук О. В., Дубич К. В. Проблеми реформування державної служби в митних органах // Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 15. С. 120—124. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.120. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2021/20.pdf

[269]Аркуша О. Г., Бородін Є. І., Віднянський С. В., Гай-Нижник П. П. Нариси історії державної служби в Україні. Київ : Інститут історії України НАН України. 2008. С. 216. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/Narysy.pdf

жавного управління та відповідність його принципам Європейського Союзу.

Одним із найважливіших викликів на шляху реформи є визначення оптимальної чисельності державних службовців та функціональна реорганізація державних органів. Анонсоване скорочення міністерств та чисельності персоналу органів виконавчої влади може стати необхідним кроком до підвищення ефективності управлінських процесів, однак без комплексного підходу та стратегічного планування такі заходи ризикують спричинити організаційний хаос і погіршити спроможність державної служби до виконання своїх завдань. Водночас скорочення державного апарату має супроводжуватися не лише реінжинірингом адміністративних процесів, а й підвищенням рівня професійної компетентності службовців, які залишаться у системі.

Ключовою складовою реформи є модернізація системи оплати праці державних службовців. Запровадження грейдової системи має на меті створення справедливої та прозорої моделі визначення рівня заробітної плати відповідно до посадових обов'язків, рівня відповідальності та кваліфікації державного службовця. Відсутність належного матеріального стимулювання та чіткої структури посадових окладів тривалий час залишалася серйозним фактором демотивації кадрів та відтоку кваліфікованих фахівців із державного сектору. Реформа оплати праці повинна враховувати європейські підходи до фінансового забезпечення держслужбовців, що дозволить не лише утримувати компетентних фахівців, а й підвищувати привабливість державної служби для висококваліфікованих кадрів.

Одним із ключових аспектів підвищення ефективності державної служби є розвиток кадрового потенціалу, що охоплює професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації державних службовців. Як зазначається в наукових дослідженнях, сучасні виклики, враховуючи динамічні зміни в суспільстві, інтеграційні процеси та цифровізацію, вимагають від державного управління впровадження інноваційних підходів до формування та реалізації кадрової політики. Зокрема, важливими є забезпечення системної підготовки службовців відповідно до сучасних стандартів, запровадження механізмів оцінки їхньої професійної компетентності та розробка стратегічних напрямів кар'єрного зростання. Відсутність комплексного підходу до розвитку кадрового потенціалу може стати перешкодою для впровадження реформ, що зумовлює необхідність створення дієвої моделі управління людськими ресурсами в державному секторі[270].

[270]Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України // Law and Safety. 2017. № 5. С. 150—156. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/32.pdf

Ефективна кадрова політика має базуватися на стратегічному плануванні, що передбачає визначення основних критеріїв професійної підготовки державних службовців, адаптацію міжнародного досвіду та розробку сучасних освітніх програм. Особливого значення набуває забезпечення балансу між стабільністю кадрового складу та необхідністю його оновлення відповідно до суспільних викликів. У цьому контексті важливим кроком є впровадження сучасних методик навчання та підвищення кваліфікації, які враховують потреби державного управління та забезпечують безперервний професійний розвиток. Формування висококваліфікованого кадрового потенціалу не лише сприятиме ефективності функціонування державної служби, а й підвищить рівень довіри громадян до державних інституцій[271].

Не менш важливим завданням є цифровізація процесів управління державною службою. Впровадження інтегрованої інформаційної системи управління людськими ресурсами сприятиме автоматизації кадрових процедур, підвищенню прозорості процесів призначення, оцінювання результативності праці та професійного зростання державних службовців. Запровадження цифрових платформ для тестування та оцінювання кандидатів на державну службу дозволить зменшити вплив суб'єктивного фактору під час відбору та призначення посадовців. Водночас цифровізація сприятиме спрощенню процедур контролю за ефективністю роботи держслужбовців, що особливо важливо в контексті євроінтеграційних процесів та прагнення України до підвищення рівня довіри до державної служби.

Подальший розвиток цифрових технологій у сфері державної служби є не лише інструментом оптимізації внутрішніх процесів, а й важливим елементом стратегії підвищення ефективності публічного управління. Зокрема, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) сприяє формуванню нової парадигми державної служби — так званої цифрової держслужби, яка є частиною ширшої концепції цифрової держави. В умовах глобальних викликів, особливо після повномасштабного вторгнення росії в Україну, цифровізація стала одним із ключових чинників забезпечення стабільності, безперервності та адаптивності державного управління. Вона дозволяє не лише зберегти керованість адміністративних процесів у кризових ситуаціях, а й забезпечує оперативну взаємодію між державними органами, що є критично важливим для ефективного

[271]Белоусова Є. В. Механізми формування та реалізації кадрового потенціалу державної служби : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2021. 24 с. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/arefBielousova.pdf

функціонування державної служби в умовах війни та повоєнного відновлення[272].

Крім того, цифровізація значною мірою сприяє посиленню доброчесності та прозорості державного управління. Використання електронних платформ для тестування кандидатів, проведення конкурсних процедур та оцінювання ефективності державних службовців мінімізує ризики корупції та суб'єктивних рішень. Водночас розвиток таких інструментів, як інформаційна система управління людськими ресурсами (HRMIS) та Єдиний портал вакансій державної служби, дозволяє централізовано та об'єктивно відстежувати кар'єрний шлях державних службовців, контролювати відповідність посадових призначень визначеним критеріям та підвищувати рівень довіри громадян до державних інституцій.

У контексті реформування системи професійного навчання державних службовців передбачається створення єдиного підходу до підготовки та підвищення кваліфікації кадрів відповідно до сучасних викликів. Формування кадрового резерву категорії «А» державної служби дозволить зберегти та розвивати управлінський потенціал, уникаючи ситуацій, коли реорганізація органів влади призводить до втрати кваліфікованих фахівців. При цьому важливо, щоб підготовка майбутніх керівників державного сектору базувалася на новітніх методах управління, стратегічному плануванні, цифрових технологіях та адаптації до викликів кризового управління, що є критично важливим у поточних умовах[273].

Отже, реформа державної служби має відбуватися системно, з урахуванням сучасних потреб державного управління, міжнародного досвіду та стратегічних завдань євроінтеграції. Оголошені заходи з оптимізації державного апарату, підвищення ефективності кадрового менеджменту, цифровізації та модернізації оплати праці можуть стати потужними чинниками підвищення якості державного управління, за умови їхньої комплексної реалізації. Водночас подальше реформування державної служби потребує не лише адміністративних змін, а й розвитку цінностей служіння суспільству. Саме людський капітал, професійна етика та культура управління мають стати наріжним каменем нової

---

[272]Федчишин С. А. Цифровізація як пріоритетний напрямок реформування державної служби в Україні. Digital Trends and Anti-Corruption Reforms in Public Administration : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 20—30. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/399/10831/22584-1

[273]Белоусова Є. В. Механізми формування та реалізації кадрового потенціалу державної служби : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2021. 24 с. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/arefBielousova.pdf

моделі державної служби, зорієнтованої на результат, прозорість і довіру громадян. Україні необхідно сформувати єдину політичну та інституційну волю до завершення реформи, що сприятиме створенню сучасної, професійної та ефективної державної служби, здатної відповідати на виклики сучасного світу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення законодавчої, виконавчої та судової влади.
2. Назвіть повноваження Верховної Ради України щодо виконання основних функцій у сфері державного управління.
3. За яких умов повноваження депутата Верховної Ради припиняються достроково?
4. Які конституційні повноваження має Президент України?
5. Коли проводяться чергові вибори Президента України?
6. Охарактеризуйте організаційно-правові рівні системи органів виконавчої влади в Україні.
7. З'ясуйте, які державні комітети (державні служби) створені та функціонують в Україні.
8. Що являють собою територіальні органи виконавчої влади, які їхні завдання?
9. У чому полягає механізм грейдової системи оплати праці державних службовців? Охарактеризуйте його переваги та недоліки.
10. Які функції виконує Верховна Рада України у сфері законодавчої діяльності?
11. У чому полягає різниця між нормотворчими, контрольними та установчими повноваженнями парламенту?
12. Які основні етапи розгляду законопроєкту у Верховній Раді України?
13. Поясніть роль парламентських комітетів у процесі державного управління.
14. Які види парламентського контролю здійснює Верховна Рада України?
15. У чому полягає функція Президента України як гаранта державного суверенітету?
16. Назвіть основні групи повноважень Президента України.
17. Як реалізується право Президента України на вето щодо законів, ухвалених Верховною Радою?
18. Які зміни до Конституції вплинули на статус Президента України у 2004, 2010 та 2014 роках?
19. У чому полягає функція Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України?
20. Яку роль відіграє Рада національної безпеки і оборони України у системі державного управління?
21. Які принципи лежать в основі діяльності виконавчих органів влади?
22. Назвіть основні функції виконавчої влади та поясніть їхнє значення.
23. Які основні завдання Кабінету Міністрів України?
24. У чому полягає роль міністерств у системі центральних органів виконавчої влади?

25. Які відмінності між міністерствами та органами виконавчої влади зі спеціальним статусом?
26. Як здійснюється взаємодія між центральними та територіальними органами виконавчої влади?
27. Яке значення мають принципи законності, відкритості та підзвітності для діяльності виконавчої влади?
28. Поясніть, у чому полягає політична неупередженість державної служби.
29. Які функції виконує Національне агентство України з питань державної служби (НАДС)?
30. Які завдання покладені на Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу?
31. Які категорії посад державної служби передбачено законодавством України?
32. У чому полягає значення конкурсного відбору на державну службу?
33. Які основні принципи державної служби визначені Законом України «Про державну службу»?
34. Як цифровізація впливає на ефективність державної служби?
35. Які напрями реформування державної служби реалізуються в Україні?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть правильну одну або дві відповіді.

1. Які три основні гілки державної влади виділяються в Україні?
   А) законодавча, виконавча, судова
   Б) адміністративна, військова, контрольна
   В) муніципальна, фінансова, судова
   Г) парламентська, виконавча, економічна
2. Основною функцією Верховної Ради України є:
   А) здійснення правосуддя
   Б) реалізація державної політики
   В) законодавча діяльність
   Г) нагляд за місцевим самоврядуванням
3. Верховна Рада України є:
   А) однопалатним парламентом
   Б) двопалатним парламентом
   В) дорадчим органом при Президенті
   Г) виконавчим органом влади
4. Головою Верховної Ради України є:
   А) представник Кабінету Міністрів
   Б) особа, обрана народом
   В) народний депутат, обраний парламентом
   Г) Президент України
5. До основних функцій Верховної Ради належать:
   А) законодавча, контрольна, установча
   Б) судова, виконавча, військова
   В) інформаційна, культурна, дипломатична
   Г) аналітична, судова, контрольна

6. Повноваження Верховної Ради реалізуються через:
   А) закони, постанови та інші акти
   Б) укази та розпорядження
   В) протоколи і рішення комісій
   Г) міжнародні угоди
7. Президент України виступає як:
   А) глава держави
   Б) глава виконавчої влади
   В) керівник парламенту
   Г) очільник Конституційного Суду
8. Президент України забезпечує:
   А) реалізацію державної політики
   Б) виконання законів через уряд
   В) стабільність державної влади, єдність нації та додержання Конституції
   Г) здійснення правосуддя
9. Президент має право видавати акти у формі:
   А) указів і розпоряджень
   Б) законів і постанов
   В) наказів і правил
   Г) директив і меморандумів
10. Кабінет Міністрів України формується:
   А) Верховною Радою
   Б) Президентом України
   В) Прем'єр-міністром за погодженням з Президентом
   Г) виключно виборцями
11. До складу Кабінету Міністрів входять:
   А) Президент, Верховна Рада, суди
   Б) Прем'єр-міністр, міністри, їхні заступники
   В) міністри, народні депутати, судді
   Г) губернатори, голови ОДА
12. Основна функція Кабінету Міністрів України полягає у:
   А) здійсненні державного управління
   Б) прийнятті законів
   В) контролі за судовою системою
   Г) організації виборчого процесу
13. Виконавчі органи влади діють:
   А) на підставі, у межах повноважень і у спосіб, визначений законом
   Б) на власний розсуд
   В) лише за рішенням Президента
   Г) без нормативної основи
14. Центральні органи виконавчої влади в Україні — це:
   А) обласні адміністрації
   Б) міністерства, державні служби, агентства
   В) суди
   Г) обласні ради
15. Місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні:
   А) Верховній Раді
   Б) Кабінету Міністрів України

В) Президенту України
Г) органам місцевого самоврядування

16. Виконавча влада в Україні має:
А) трирівневу систему
Б) дволанкову структуру — центральну та місцеву
В) лише місцевий рівень
Г) виключно дорадчий характер

17. Центральним елементом виконавчої влади є:
А) Верховна Рада
Б) Кабінет Міністрів України
В) Конституційний Суд
Г) Національний банк України

18. Президент України бере участь у формуванні уряду через:
А) призначення Прем'єр-міністра за поданням Верховної Ради
Б) видання указу про створення парламенту
В) призначення суддів
Г) погодження кадрової політики судів

19. Виконавчі органи влади реалізують:
А) державну політику у відповідних сферах
Б) судовий контроль
В) парламентський нагляд
Г) політичну діяльність партій

20. Основна мета діяльності органів виконавчої влади:
А) забезпечення реалізації законів і функцій держави
Б) формування судових рішень
В) тлумачення Конституції
Г) встановлення виборчих квот

21. Виконавчі органи державної влади забезпечують:
А) практичну реалізацію завдань і функцій держави
Б) здійснення правосуддя
В) реалізацію державної політики
Г) ухвалення законів

22. Діяльність виконавчих органів ґрунтується на принципах:
А) верховенства права
Б) демократичності
В) незалежності від парламенту
Г) гласності

23. Виконавча влада характеризується:
А) підпорядкованістю законодавчій гілці влади
Б) автономністю від судової влади
В) пріоритетом партійних рішень
Г) централізованим управлінням

24. Основою функціонування виконавчої влади є:
А) законність
Б) демократизм
В) політична нейтральність
Г) пріоритет колегіальних рішень

25. Принцип відкритості діяльності виконавчої влади передбачає:
    А) інформування суспільства
    Б) публічність ухвалення рішень
    В) конфіденційність документів
    Г) відсутність громадського контролю
26. Для підвищення ефективності виконавчої влади необхідно:
    А) посилювати підзвітність органів влади
    Б) формувати громадський контроль
    В) скорочувати публічність діяльності
    Г) уникати цифрових технологій
27. Механізми контролю за виконавчою владою передбачають:
    А) адміністративну юстицію
    Б) конституційний контроль
    В) політичну агітацію
    Г) виборчі кампанії
28. Для забезпечення прозорості виконавчої влади застосовують:
    А) консультації з громадськістю
    Б) оприлюднення державних рішень
    В) внутрішньопартійні збори
    Г) засекречення документів
29. До функцій виконавчої влади належать:
    А) нормотворча
    Б) контрольна
    В) судова
    Г) законодавча
30. Нормотворча функція виконавчої влади полягає у:
    А) розробці підзаконних актів
    Б) конкретизації положень законів
    В) ухваленні Конституції
    Г) тлумаченні судових рішень
31. Організаційна функція виконавчої влади охоплює:
    А) управління державними інституціями
    Б) координацію діяльності органів
    В) формування судових рішень
    Г) видання указів Президента
32. Контрольна функція виконавчої влади реалізується через:
    А) проведення інспекцій
    Б) державний аудит
    В) розробку законопроєктів
    Г) судовий розгляд справ
33. Регуляторна функція виконавчої влади передбачає:
    А) ліцензування і сертифікацію діяльності
    Б) державний нагляд за економічними процесами
    В) створення партійних програм
    Г) управління виборчим процесом
34. Функція публічного адміністрування охоплює:
    А) надання адміністративних послуг
    Б) ведення державних реєстрів

В) здійснення судочинства
Г) роботу політичних партій
35. Закон «Про центральні органи виконавчої влади» визначає поділ на:
А) міністерства
Б) інші центральні органи
В) місцеві ради
Г) громадські асоціації
36. До завдань міністерств належать:
А) нормативно-правове регулювання
Б) визначення пріоритетних напрямів розвитку
В) проведення виборів
Г) розгляд судових спорів
37. Міністерства є органами:
А) єдиноначальними
Б) центральними
В) місцевими
Г) колегіальними
38. Державні комітети (служби) виконують:
А) міжгалузеві функції державного управління
Б) завдання координації діяльності міністерств
В) судові функції
Г) політичні функції
39. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом:
А) мають особливі завдання і повноваження
Б) регулюються спеціальними законами
В) формуються громадськими об'єднаннями
Г) створюються рішенням місцевих рад
40. До центральних органів зі спеціальним статусом належать:
А) Антимонопольний комітет
Б) Фонд державного майна
В) Верховна Рада України
Г) Конституційний Суд
41. Державна служба — це:
А) публічна професійна діяльність із виконання завдань і функцій держави
Б) волонтерська робота громадян
В) політична партійна діяльність
Г) служба у військових формуваннях
42. Основні напрями діяльності державної служби передбачають:
А) аналіз і реалізацію державної політики
Б) контроль за дотриманням законодавства
В) підготовку судових рішень
Г) організацію політичних партій
43. Державна служба забезпечує:
А) реалізацію державної політики
Б) виконання законів та нормативно-правових актів
В) формування судової практики
Г) проведення виборів

44. Державна служба є складовою:
    А) державного управління
    Б) громадянського суспільства
    В) судової системи
    Г) освіти і науки
45. Професійність державної служби означає:
    А) наявність спеціалізованих знань і компетентності
    Б) належність до політичної партії
    В) виконання управлінських завдань на основі компетентності
    Г) короткостроковість посад
46. Багаторівневий характер державної служби забезпечує:
    А) управління на центральному та місцевому рівнях
    Б) підпорядкування громадських організацій
    В) збалансований розподіл адміністративних функцій
    Г) ліквідацію автономії регіонів
47. Управління персоналом у державних органах спрямоване на:
    А) добір кваліфікованих фахівців
    Б) створення мотиваційних механізмів
    В) ліквідацію посад
    Г) скорочення штатів без аналізу
48. Центральним органом виконавчої влади у сфері державної служби є:
    А) Національне агентство України з питань державної служби (НАДС)
    Б) Кабінет Міністрів України
    В) Верховна Рада України
    Г) Міністерство юстиції України
49. Діяльність НАДС спрямовується і координується:
    А) Кабінетом Міністрів України
    Б) Президентом України
    В) Верховною Радою
    Г) Конституційним Судом
50. Основними функціями НАДС є:
    А) організаційне та нормативне забезпечення державної служби
    Б) розробка політики управління персоналом
    В) контроль за судовою системою
    Г) формування партійних рішень
51. НАДС співпрацює з:
    А) Європейським Союзом
    Б) міжнародними організаціями
    В) судовими палатами
    Г) політичними блоками
52. Центр адаптації державної служби до стандартів ЄС утворено:
    А) постановою Кабінету Міністрів України
    Б) рішенням Верховної Ради
    В) указом Президента
    Г) розпорядженням НАДС
53. Центр адаптації державної служби забезпечує:
    А) координацію євроінтеграційних процесів у сфері держслужби
    Б) розробку рекомендацій щодо вдосконалення державного управління

В) контроль за виборчим процесом
Г) проведення політичної агітації

54. Основною метою створення Центру адаптації державної служби до стандартів ЄС є:
А) забезпечення кадрової політики в органах місцевого самоврядування
Б) сприяння розвитку державної служби та наближенню її до стандартів Європейського Союзу
В) організація виборчого процесу
Г) контроль за діяльністю судових органів

55. Центр виконує функції:
А) Адміністративного офісу Програми Twinning
Б) Координаційного офісу Програми SIGMA
В) Виборчої комісії
Г) Парламентського секретаріату

56. Державний службовець — це:
А) громадянин України, що обіймає посаду державної служби
Б) працівник приватної компанії
В) особа, яка одержує зарплату з держбюджету
Г) депутат Верховної Ради

57. Категорії посад державної служби визначають:
А) рівень управлінських повноважень
Б) рівень відповідальності
В) партійну належність
Г) майновий стан

58. Вступ на державну службу здійснюється:
А) за результатами конкурсу
Б) шляхом призначення без відбору
В) за рішенням політичної партії
Г) на основі професійної компетентності

59. До принципів державної служби належать:
А) законність
Б) доброчесність
В) політична упередженість
Г) дискримінація у відборі

60. Принцип стабільності державної служби означає:
А) безстрокове призначення державних службовців
Б) незалежність персонального складу від політичних змін
В) підпорядкування партійному керівництву
Г) тимчасовість займаних посад

Список правильних відповідей

1. А	6. А	11. Б	16. Б
2. В	7. А	12. А	17. Б
3. А	8. В	13. А	18. А
4. В	9. А	14. Б	19. А
5. А	10. В	15. Б	20. А

21. А, В	31. А, Б	41. А	51. А, Б
22. А, Б	32. А, Б	42. А, Б	52. А
23. А, Б	33. А, Б	43. А, Б	53. А, Б
24. А, Б	34. А, Б	44. А	54. Б
25. А, Б	35. А, Б	45. А, В	55. А, Б
26. А, Б	36. А, Б	46. А, В	56. А, В
27. А, Б	37. А, Б	47. А, Б	57. А, Б
28. А, Б	38. А, Б	48. А	58. А, Г
29. А, Б	39. А, Б	49. А	59. А, Б
30. А, Б	40. А, Б	50. А, Б	60. А, Б

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text
3. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text
4. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#Text
5. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text
6. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text
7. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text
8. Борисочева Н. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 111—116.
9. Власенко В. В., Луценко В. Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 68—71.
10. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 160 с.
11. Положення про Національне агентство України з питань державної служби, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text
12. Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 246. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF#Text
13. Чернов С. І., Новікова М. М., Гайдученко С. О. Текст лекцій з дисципліни «Державне та регіональне управління». Харків : ХНУМГ, 2014. 140 с. URL: https://eprints.kname.edu.ua

5.
Теоретичні та організаційно-правові засади місцевого самоврядування в умовах децентралізації та стратегічного розвитку регіонів

5.1. Теоретичні засади та моделі місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування — це один із найважливіших інститутів народовладдя. Термін «*самоврядування*» має англійське походження (selfgovernment) і означає таку організацію суспільного ладу, коли народ реалізує право на здійснення влади через обрані ним парламент і місцеві представницькі органи самоврядування, діяльність яких позбавлена будь-якої зовнішньої адміністративної оцінки[274]. Місцеве самоврядування — це форма здійснення публічно-самоврядової влади населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці, наприклад територіальної громади[275].

Теоретично місцеве самоврядування трактується як одна з ключових форм реалізації народного суверенітету. Воно поєднує риси інституту демократії та складової механізму публічного управління, через який громадяни беруть безпосередню участь у здійсненні влади на місцевому рівні. Місцеве самоврядування є формою децентралізованої публічної влади, що функціонує на засадах самостійності, підзвітності та відповідальності територіальних громад у межах Конституції та законів України. Його сутність полягає в тому, що територіальна громада реалізує

[274]Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування : навч. посіб. Київ : ДП «Вид. дім "Персонал"». 2017. С. 8.

[275]Євтушенко О. Н., Лушагіна Т. В. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика становлення : навч. посіб. Миколаїв : вид-во ЧДУ імені Петра Могили. 2013. С. 13.

власні та делеговані повноваження не як продовження державної влади, а як самостійний носій публічної влади, що забезпечує баланс між інтересами громадян і держави. Звідси випливає концепція «подвійної природи» публічної влади, відповідно до якої місцеве самоврядування виступає одночасно і частиною державного механізму, і самостійною формою публічного управління. У цьому контексті воно є необхідним елементом правової держави та запорукою стабільності демократичного розвитку суспільства.

Сутність місцевого самоврядування пояснюється низкою теоретичних концепцій, серед яких доцільно виділити чотири основні (рис. 5.1).

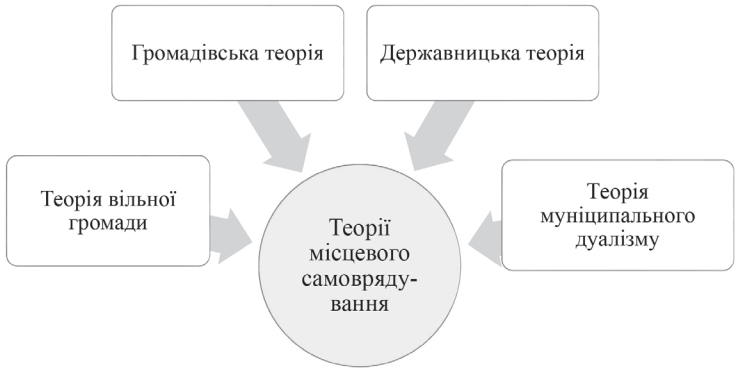

Рис. 5.1. Теорії місцевого самоврядування

Теорія вільної громади виникла у XVIII ст. у Франції. Її представники вважали, що права територіальної громади керувати своїми місцевими справами є такими ж природними і невідчужуваними, як права людини, оскільки територіальна громада історично є попередником держави, яка виникла в результаті об'єднання територіальних громад. Держава має поважати права та свободи місцевого самоврядування, державні органи повинні стежити за тим, щоб громада, її органи не перевищували меж своєї компетенції, однак не повинні втручатися в їхні справи.

Громадівська теорія була започаткована у США, вона вбачала сутність місцевого самоврядування в наданні громадам можливості самим керувати своїми соціально-економічними та культурними справами, а державі — політичними інтересами. Держава є федерацією громад, не створює громаду, а лише визначає подальший розвиток недоторканних прав громади, її власну компетенцію. Громада не підпорядковується центральній владі держави у вирішенні питань місцевого значення.

Державницька теорія заперечує наявність автономії органів місцевого самоврядування, розглядаючи його як форму здійснення місцевого державного управління[276].

Відповідно до її положень, всі справи визнаються загальнодержавними, держава натомість делегує їхнє здійснення органам місцевого самоврядування з метою досягнення ефективнішого управління на місцях і наближення влади до населення.

Теоретично державницька концепція піддається критиці з боку прибічників автономної моделі, які наголошують, що без наявності реальної самостійності органів місцевого самоврядування будь-яка децентралізація є формальною. На думку українських дослідників, повноваження місцевих рад мають визначатися не лише делегуванням згори, а й внутрішньою компетенцією громади як суб'єкта публічної влади. Саме такий підхід забезпечує гармонію між державними й самоврядними засадами у системі управління[277].

Місцеве самоврядування має своїм джерелом державну владу. Проте воно здійснюється не через призначених згори урядових чиновників, а безпосередньо представниками місцевого населення, виборними посадовими особами. Діяльність органів місцевого самоврядування базується за принципом «дозволено лише те, що передбачено законом».

У сучасному державознавстві місцеве самоврядування визначається як структурний компонент системи публічної влади, що має власну компетенцію, матеріальну й фінансову основу, правовий статус і механізм взаємодії з державними органами. Відмінною рисою є подвійна природа його функцій: з одного боку, самоврядування реалізує власні завдання громади, а з іншого — бере участь у здійсненні загальнодержавної політики на місцях. Саме тому в доктрині публічного управління утвердився термін «інституційна дуальність», який відображає поєднання автономії і контрольованості. Цей підхід узгоджується з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування, де підкреслюється право громад на самостійне вирішення питань місцевого значення при збереженні єдиної правової системи держави. Таке бачення узгоджується з європейською концепцією доброго врядування, яка вимагає ефективності, прозорості, підзвітності та участі громадян у прийнятті рішень.

---

[276]Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Публічне управління територіями: аналіз теоретичних підходів та моделей функціонування місцевого самоврядування у світі // БізнесІнформ. 2021. № 6. С. 30.

[277]Серйогін С. М., Гончарук Н. Т. Концептуальні засади реформування місцевого самоврядування в Україні // Аспекти публічного управління. 2014. № 1. С. 5—11. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/578/566

Водночас сучасні українські дослідники підкреслюють, що державницький підхід не може повністю відображати реалії сучасного демократичного врядування. Він вимагає балансу між централізацією та автономією, що відповідає концепції «субсидіарності» — принципу, відповідно до якого рішення мають ухвалюватися на найближчому до громадян рівні. Такий підхід закладено у низці міжнародних документів Ради Європи та Європейського Союзу, зокрема у Лейпцизькій хартії сталого розвитку міст ЄС (2007) і Новій Лейпцизькій хартії (2020)[278].

Теорія муніципального дуалізму поширилась у XX ст., вона є своєрідним поєднанням громадівської та державницької теорій. Відповідно до цієї концепції, місцеве самоврядування є суверенним лише у виконанні суто громадівських справ (вирішенні питань місцевого значення), а беручи участь у реалізації державної політики, воно виступає складовою ланкою державно-владного механізму.

У зв'язку з цим, ті справи, які доводиться виконувати органам місцевого самоврядування, поділяються на власні та делеговані державою.

У науковій літературі існують різні підходи до класифікації теорій місцевого самоврядування. Найпоширенішими є правовий, політичний, соціологічний та управлінський підходи. Правовий підхід зосереджується на визначенні місцевого самоврядування як системи юридичних норм і правових інститутів, що регулюють взаємодію держави та територіальних громад. Політична теорія розглядає самоврядування як механізм реалізації політичних прав громадян, зокрема їхнього права на участь у прийнятті рішень, що безпосередньо впливають на життєдіяльність громади. Соціологічна концепція, своєю чергою, аналізує місцеве самоврядування як форму соціальної самоорганізації громадян, що забезпечує інтеграцію локальних спільнот та сприяє формуванню громадянського суспільства. Управлінський підхід наголошує на ефективності, підзвітності та якості управлінських рішень на місцевому рівні, що відповідає сучасній європейській концепції good governance. Комплексне поєднання цих підходів дозволяє розглядати місцеве самоврядування не лише як інституційну, а і як соціокультурну категорію, що втілює принцип демократичної участі.

Отже, місцеве самоврядування є не лише інституційним елементом державної влади, а й самостійною політико-правовою системою, що має власні принципи — законність, гласність, ви-

[278]Мартиненко В. М., Нужнова Ю. А. Демократичне врядування: від практики до теорії чи від теорії до практики? // Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 1. С. 26—35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_1_5

борність, підзвітність — і матеріальну автономію. Відповідно до концепції «місцевої демократії» (local democracy), органи самоврядування виступають ключовими провідниками демократії на рівні громади, забезпечуючи прямий зв'язок між владою та населенням[279].

Аналіз систем місцевого самоврядування зарубіжних країн показує, що у світі існує декілька моделей, які істотно відрізняються одна від одної за принципами формування органів місцевого самоврядування, характером взаємовідносин місцевих і державних органів влади, формами взаємодії представницьких і виконавчих органів у системі місцевого самоврядування (рис. 5.2).

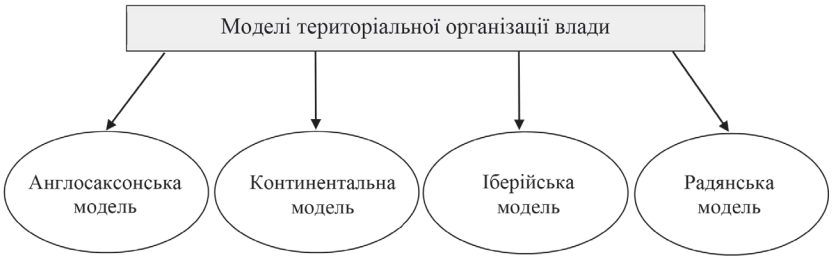

Рис. 5.2. Моделі територіальної організації влади
Джерело: побудовано за [280]

Місцеве самоврядування у системі публічної влади виконує подвійну роль: воно є одночасно інструментом державної політики та формою громадської ініціативи. Такий дуалізм пояснюється природою публічної влади, у межах якої держава і громада не протиставляються, а взаємодіють для досягнення спільного суспільного блага. Відповідно до сучасних підходів, місцеве самоврядування виступає простором практичного втілення принципів доброго врядування — ефективності, прозорості, законності, участі громадян і підзвітності органів влади. Саме тут формується довіра населення до держави, зміцнюються інститути демократії та громадянського суспільства. Вітчизняна наука дедалі частіше визначає місцеве самоврядування як базовий рівень реалізації публічної влади, що має власну систему цінностей і механізми легітимації рішень.

---

[279]Мельничук В. Специфіка конструювання моделі місцевого самоврядування // Вісник факультету управління фінансами та бізнесу ЛНУ ім. І. Франка. 2022. № 42. С. 171—177. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/36.pdf

[280]Стешенко Т. В., Шпак Ю. О. Сучасні моделі місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару. Харків. 14.10.2016 р. С. 162—170.

Англосаксонська модель місцевого самоврядування поширена у Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та багатьох інших державах з англосаксонською системою права. Характерні особливості цієї моделі такі:

— відносна самостійність органів місцевого самоврядування від держави;

— обрання у всіх адміністративно-територіальних одиницях відповідних рад на термін не більше трьох років;

— відсутність на місцевому рівні представників держави;

— контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування здійснюється переважно опосередкованим шляхом: через центральні міністерства та судові органи[281].

Ця модель передбачає наступне розмежування функцій держави та місцевого самоврядування:

— уряд і його адміністративні служби діють у межах виконання державних завдань (оборона, зовнішні відносини, загальнодержавні фінансові ресурси, визначення національних пріоритетів);

— місцевій владі делеговані поточні управлінські функції (освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога та захист, забезпечення громадського порядку, утримання автошляхів, житлово-комунальне господарство)[282].

Континентальна модель місцевого самоврядування представлена у Франції, Італії, Фінляндії та деяких інших країнах. Засновницею цієї моделі є Франція, тому її специфіка виходить з історії цієї країни: головною опорою королівської влади були повноважні представники монархії на місцях, а не органи місцевого самоуправління комун[283].

Основні риси моделі:

— виборність всіх представницьких та виконавчих органів на первинному рівні самоврядування (у громадах, комунах) та призначення з «центру» на місця повноважних представників державної влади (комісарів, префектів тощо) на регіональному рівні;

— органи місцевого самоврядування є органами державного управління, їхня компетенція цілком і повністю створюється й регулюється державою;

— наявність ієрархії в системі місцевого самоврядування;

---

[281]Наконечний В. В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз // Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 1. С. 284.

[282]Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Публічне управління територіями: аналіз теоретичних підходів та моделей функціонування місцевого самоврядування у світі // БізнесІнформ. 2021. № 6. С. 31.

[283]Євтушенко О. Н., Лушагіна Т. В. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика становлення : навч. посіб. Миколаїв : вид-во ЧДУ імені Петра Могили. 2013. С. 44.

— можливість санкціонування рішень муніципальних представницьких органів повноважними представниками державної влади.

У Франції виборні органи є не у всіх підрозділах, а лише в комунах, департаментах і регіонах. *Комуна* у Франції — це основа адміністративно-територіальної одиниці. На основі вільних і змагальних виборів населення обирає муніципальну раду й мера. До функцій ради належать розпорядження майном, керівництво необхідними службами, розпорядження бюджетом.

Однією з яскравих рис цієї моделі є сполучення державного управління в особі уповноваженого комісара, який призначається Радою Міністрів, і самоврядування, що обирається громадянами.

Важливо зазначити, що європейські моделі місцевого самоврядування розвиваються не лише як адміністративні конструкції, а й як соціальні інститути, спрямовані на формування громадянської культури та місцевої ідентичності. Місцеве самоврядування у цьому сенсі виступає школою демократії — простором, де громадяни навчаються співпраці, відповідальності та спільного ухвалення рішень. Демократичне самоврядування є не просто організаційною формою, а цінністю, що визначає рівень зрілості суспільства. Воно сприяє становленню горизонтальних зв'язків між людьми та владою, зміцнює соціальну солідарність і довіру до інститутів держави. Такий гуманістичний вимір місцевого самоврядування забезпечує його стабільність і стійкість навіть у періоди політичних трансформацій[284].

Схожі тенденції спостерігаються і в країнах Центральної та Східної Європи, зокрема в Польщі, Чехії, Словаччині, де місцеве самоврядування стало основним елементом демократизації після переходу від централізованих систем. Для України цей досвід є показовим, адже польська модель ґрунтується на сильній територіальній громаді, що має власну фінансову базу, і на прозорій взаємодії з державними структурами.

Іберійська модель місцевого самоврядування поширена в Бразилії та іспаномовних країнах Латинської Америки. Ця модель передбачає, що управління на всіх субрегіональних рівнях здійснюють обрані населенням представницькі органи місцевого самоврядування (ради) та відповідні головні посадові особи місцевого самоврядування (мери, префекти, алькади та ін.). Ці посадові особи стають головами відповідних рад й одночасно затверджуються центральними органами державної влади як представники

[284]Скороход О. П. Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі: здобутки та застереження для України // Стратегічні пріоритети. 2008. № 4 (9). С. 159—164. URL: https://www.libr.dp.ua/text/sp_2008_4_18.pdf

державної влади в адміністративно-територіальних одиницях[285]. У країнах Латинської Америки значний вплив на місцеве управління мають великі земельні латифундії та землевласники.

Радянська модель місцевого самоврядування діяла у країнах радянського та соціалістичного табору, а на сьогодні зберігається у В'єтнамі, Китаї, КНДР, на Кубі.

Основу моделі формує принцип повновладдя представницьких органів на відповідній території. Усі ради є органами державної влади. Рада обирає виконавчий комітет, який є колегіальним органом державного управління у відповідній адміністративно-територіальній одиниці і підпорядковується як вищому комітету, так і своїй раді.

Характерні риси радянської моделі самоврядування:

— ієрархічна підпорядкованість усіх її елементів;

— відсутність будь-якої самостійності місцевих рад;

— виборність на безальтернативній основі[286].

Основним міжнародно-правовим документом, який містить стандарти щодо організації управління на місцях на засадах місцевого самоврядування, є Європейська хартія самоврядування.

Хартія розроблялася 17 років, з 1968 р. по 1985 р. Досить тривалий період розробки цього документа свідчить про те, що проблема взаємовідносин місцевої і центральної влади є дуже складною навіть для давно сформованих і тому краще розроблених демократичних систем, зокрема у країнах Західної Європи[287].

Україна у листопаді 1996 р. підписала Європейську хартію місцевого самоврядування, а в липні 1997 р. цей міжнародний документ було ратифіковано Законом України № 452/97[288].

Від країн, які її ратифікували, Хартія вимагає запровадити основні положення, що гарантуватимуть політичну, адміністративну та фінансову незалежність місцевих органів влади. У Хартії висловлено думку про те, що рівень автономності, наданий місцевим органам влади, може слугувати пробним каменем справжньої демократії у цій державі.

---

[285]Євтушенко О. Н., Лушагіна Т. В. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика становлення : навч. посіб. Миколаїв : вид-во ЧДУ імені Петра Могили. 2013. С. 49.

[286]Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Публічне управління територіями: аналіз теоретичних підходів та моделей функціонування місцевого самоврядування у світі // БізнесІнформ. 2021. № 6. С. 34.

[287]Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ : ГО «Інститут громадянського суспільства», 2017. С. 18.

[288]Європейська хартія місцевого самоврядування. Міжнародний документ від 15.10.1985 р. № 994-036, ратифікований Законом України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036

З моменту ратифікації Хартії Україна поступово імплементує її положення у власне законодавство. Ключові принципи — автономність, підзвітність громадянам, фінансова самостійність — стали основою реформи децентралізації, що триває з 2014 р. Ця реформа змінила структуру територіального устрою, створивши об'єднані територіальні громади (ОТГ) і передавши їм значну частину ресурсів та повноважень від держави.

Європейська хартія самоврядування виголошує, що *місцеве самоврядування* означає право і спроможність його органів у межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи[289].

В основі Хартії лежить державницька теорія місцевого самоврядування, первинним суб'єктом місцевого самоврядування, відповідно до Хартії, виступає не територіальна громада, а органи місцевого самоврядування.

Визначення місцевого самоврядування, закріплене в Хартії, частково сприйнято ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», особливо в частині розуміння місцевого самоврядування як «права і реальної здатності» суб'єкта місцевого самоврядування вирішувати специфічні питання. Однак в Україні суб'єктом місцевого самоврядування визнано територіальну громаду[290].

Цей міжнародний документ складається із преамбули та 18 статей. Основні положення Європейської хартії самоврядування такі:

— принцип місцевого самоврядування повинен бути визнаний у законодавстві та, за можливості, у конституції країни;

— основні повноваження органів місцевого самоврядування встановлюються конституцією або законом, у межах яких вони мають повну свободу дій для здійснення власних ініціатив;

— органи місцевого самоврядування повинні мати можливість, не порушуючи більш загальних законодавчих положень, самі визначити свої внутрішні адміністративні структури з тим, щоб вони відповідали місцевим потребам і забезпечували ефективне управління;

— органи місцевого самоврядування мають право на володіння достатніми власними коштами, якими вони можуть вільно розпоряджатися для здійснення своїх функцій;

---

[289]Європейська хартія місцевого самоврядування. Міжнародний документ від 15.10.1985 р. № 994-036, ратифікований Законом України № 452/97-ВР від 15.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

[290]Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ : ГО «Інститут громадянського суспільства». 2017. С. 18.

— будь-який адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, як правило, має бути призначений лише для забезпечення дотримання законності та конституційних принципів. Проте адміністративний контроль може передбачати також контроль вищих органів влади за належним виконанням органами місцевого самоврядування делегованих їм повноважень;

— органи місцевого самоврядування повинні мати право на судовий захист для забезпечення вільного здійснення ними своїх повноважень і дотримання закріплених конституцією та законодавством країни принципів місцевого самоврядування[291].

Хартія є досить гнучким документом (п. 1 ст. 12 дозволяє дотримуватись лише частини її положень), проте в ній у змістовній лаконічній формі виражені принципи, напрацьовані теоретиками державобудування Європи, відповідно до яких змінюється і ще буде змінено законодавство європейських країн у царині місцевого управління і самоврядування[292].

Зазначені положення Хартії стали методологічною основою для формування сучасних підходів до розуміння місцевого самоврядування як цілісного елементу публічної влади. Її принципами є субсидіарність, автономність, правова визначеність і відповідальність перед громадою, які лягли в основу нових теоретичних концепцій і моделей управління, що поєднують демократичні традиції з ефективністю публічного адміністрування. Саме на цій основі формується сучасне уявлення про місцеве самоврядування як про інститут, покликаний забезпечувати узгодження державних і громадських інтересів.

Місцеве самоврядування є однією з головних форм здійснення народовладдя і невід'ємною складовою системи публічної влади. Воно забезпечує участь громадян у вирішенні питань місцевого значення, створює умови для самоорганізації населення і формування відповідальності за результати управління. У теоретичному аспекті місцеве самоврядування поєднує ознаки правового інституту, політичного механізму та соціального явища, яке визначає рівень розвитку демократії в державі.

Сутність місцевого самоврядування полягає у спроможності територіальних громад самостійно вирішувати локальні питання в межах закону. Воно функціонує на принципах субсидіарності, законності, гласності, підзвітності, виборності та матеріальної са-

---

[291]Європейська хартія місцевого самоврядування. Міжнародний документ від 15.10.1985 р. № 994-036, ратифікований Законом України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036

[292]Євтушенко О. Н., Лушагіна Т. В. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика становлення : навч. посіб. Миколаїв : вид-во ЧДУ імені Петра Могили. 2013. С. 247.

мостійності. Такі засади сприяють узгодженню інтересів держави і громади, забезпечують ефективність управління і наближають владу до людей. Реалізація цих принципів робить місцеве самоврядування одним з ключових інструментів розвитку громадянського суспільства[293].

У світовій практиці місцеве самоврядування вважається показником зрілості демократії. Саме на цьому рівні формуються навички відповідальності, взаємодії та солідарності між громадянами і владою. Громади виступають не лише адміністративними одиницями, а й соціальними спільнотами, здатними визначати власні пріоритети, планувати розвиток і брати участь у прийнятті управлінських рішень. У такому розумінні місцеве самоврядування є не просто механізмом управління, а формою реалізації свободи та колективної волі населення.

Різноманіття теоретичних моделей і концепцій місцевого самоврядування відображає прагнення суспільств знайти оптимальний баланс між централізацією та автономією. Незважаючи на відмінності у правових системах, спільною метою є створення такої системи влади, де рішення ухвалюються на найближчому до громадян рівні, а відповідальність за їхню реалізацію несуть самі громади. Такий підхід забезпечує ефективне управління, прозорість і довіру до влади[294].

Отже, місцеве самоврядування є важливим чинником демократичного розвитку, що поєднує принципи участі, відповідальності та правової рівності. Його подальше вдосконалення сприятиме зміцненню державності, формуванню активної громадянської позиції населення і підвищенню ефективності публічної влади загалом.

5.2. Нормативно-правове забезпечення регіональної політики та стратегічне планування розвитку місцевого самоврядування

Ефективне функціонування державної регіональної політики базується на цілісній системі нормативно-правового регулювання

[293]Руснак Б. А. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика : посіб. для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Одеса : Гельветика, 2011. 536 с. URL: http://cvu.od.ua/db_pic/images/files/file_1480420508.3772.pdf

[294]Журавель Я. В. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2008. 21 с. URL: http://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/08jyvoms.pdf

та стратегічного планування, що визначають принципи, цілі та механізми розвитку територій. Державне управління у сфері регіонального розвитку спрямоване на створення сприятливих умов для соціально-економічного зростання регіонів, забезпечення їхньої конкурентоспроможності та інтеграції в загальнонаціональний простір. Враховуючи виклики сучасного етапу розвитку України, особливо в умовах воєнної агресії, регіональна політика набуває стратегічного значення як інструмент відновлення територій, зміцнення їхнього потенціалу та забезпечення сталого розвитку.

Як зазначають Н. О. Кондратенко, Н. Ф. Чечетова, Л. В. Оболенцева та О. М. Красноносова, стратегічне планування розвитку регіонів є ключовим інструментом державного регулювання, що сприяє збереженню економічної рівноваги, прогнозуванню структурних змін та підвищенню конкурентоспроможності територій. В умовах трансформаційних процесів економіки України стратегічне планування дозволяє не лише координувати розвиток регіонів, але й формувати передумови для збалансованого розподілу ресурсів, стимулювання пріоритетних галузей та впровадження інноваційних механізмів управління. Автори підкреслюють, що на сучасному етапі необхідною є розробка дієвого механізму стратегічного планування, який враховуватиме актуальні виклики та забезпечуватиме ефективну реалізацію державної регіональної політики[295].

Нормативно-правове забезпечення державної регіональної політики охоплює комплекс законодавчих і підзаконних актів, які визначають правові засади та організаційні механізми її реалізації. Центральне місце серед них займають державні стратегії розвитку, що встановлюють довгострокові пріоритети, принципи просторового планування та інструменти їхньої реалізації. Важливим компонентом нормативного регулювання є також акти, що регламентують функціонування органів влади, залучених до процесу розробки та виконання регіональних стратегій, а також процедури координації між різними рівнями врядування.

Стратегічне планування у сфері регіонального розвитку забезпечує цілісність, прогнозованість і системність державної політики щодо територіального розвитку. Воно охоплює аналіз соціально-економічних тенденцій, визначення ключових викликів

---

[295]Кондратенко Н. О., Чечетова Н. Ф., Оболенцева Л. В., Красноносова О. М. Теоретико-методичні основи стратегічного планування розвитку регіонів України // Регіональна економіка. 2022. № 2 (52). С. 93—99. URL: https://www.researchgate.net/profile/O-Krasnonosova/publication/363241138_The_Theoretical_and_Methodological_Bases_of_Strategic_Planning_for_the_Development_of_Ukrainian_Regions/links/63284bf2071ea12e36465ff2/The-Theoretical-and-Methodological-Bases-of-Strategic-Planning-for-the-Development-of-Ukrainian-Regions.pdf

і розробку відповідних програмних документів, які формують основу для прийняття управлінських рішень. У цьому контексті важливою є взаємодія державних органів, місцевого самоврядування, бізнесу та громадянського суспільства, що дозволяє враховувати інтереси різних суб'єктів регіонального розвитку та формувати збалансовані пріоритети державної політики.

Як зазначає О. П. Тищенко, планування є ключовим інструментом управління регіональним розвитком, що дозволяє систематизувати багаторівневі соціально-економічні проблеми та збалансувати їх із наявними ресурсними можливостями територій. В умовах децентралізації особливу роль відіграють агенції регіонального розвитку, які потребують законодавчого закріплення їхнього статусу та функцій у процесі стратегічного планування. Автор наголошує на необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення регіонального планування, деталізації показників стратегічних і поточних планових документів, а також підвищення професійної підготовки фахівців у цій сфері. Важливим напрямом є інтеграція місцевих стратегій із загальнодержавними планами розвитку та забезпечення єдиних підходів у просторовому плануванні, що сприятиме підвищенню ефективності управління розвитком територій[296].

З урахуванням сучасних реалій, стратегічне планування передбачає не лише спрямованість на економічне зростання, а й адаптацію до кризових умов, зокрема шляхом реалізації програм відновлення та підвищення стійкості регіонів. Використання європейських підходів до регіональної політики, запровадження принципів багаторівневого врядування та територіальної згуртованості є ключовими чинниками для досягнення цілей державної стратегії регіонального розвитку України.

До документів, що визначають державну регіональну політику, належать:

— Державна стратегія регіонального розвитку України;

— План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України;

— регіональні стратегії розвитку;

— плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку;

— інвестиційні програми (проєкти), спрямовані на розвиток регіонів.

Регіональний розвиток — це зростання соціально-економічного стану регіону та зміцнення потенціалу певної території, її

[296]Тищенко О. П. Механізм забезпечення ефективного планування регіонального розвитку та напрями його удосконалення // Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 5—6. С. 43—50. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5-6_2022/9.pdf

конкурентоспроможності, а також підвищення рівня та якості життя її населення[297].

Державна стратегія регіонального розвитку України розробляється на *період семи років* та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України забезпечує центральний орган виконавчої влади (у 2024 р. — Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України).

Основні етапи розробки Стратегії:

Мінінфраструктури України з метою врахування у Стратегії інтересів суб'єктів регіонального розвитку[298]:

— повідомляє через засоби масової інформації про початок роботи над проєктом Стратегії та визначає для суб'єктів регіонального розвитку строк і форму подання пропозицій;

— утворює робочу групу для підготовки пропозицій до проєкту Стратегії та узгодження позицій, до складу якої входять представники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів підприємництва, закладів вищої освіти, науково-дослідних установ, агенцій регіонального розвитку, всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань (за згодою їхніх керівників);

— забезпечує розроблення проєкту Стратегії з урахуванням пропозицій робочої групи;

— забезпечує громадське обговорення проєкту Стратегії;

— проводить консультації із суб'єктами регіонального розвитку щодо врегулювання спірних питань;

— опрацьовує проєкт Стратегії регіонального розвитку за результатами громадського обговорення;

— оприлюднює звіт про результати розгляду пропозицій суб'єктів регіонального розвитку до проєкту Стратегії.

У проєкті Стратегії зазначаються:

— тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, що охоплюють результати SWOT-аналізу регіонального розвитку та оцінки природно-ресурсного, виробничого, трудового, наукового, фінансового та інноваційного потенціалу;

---

[297]Регіональне управління : навч. посіб. / М. М. Іжа, Л. Л. Приходченко, С. Є. Саханенко та ін.; за заг. ред. Л. Л. Приходченко. Одеса : ОРІДУ НАДУ. 2020. С. 21.

[298]Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

— пріоритети державної регіональної політики на відповідний період, сформовані відповідно до стратегічного бачення розвитку регіонів;

— стратегічні цілі і напрями розвитку регіонів та міжрегіонального співробітництва, що формуються відповідно до стратегічного бачення розвитку регіонів;

— оперативні цілі для забезпечення досягнення стратегічних цілей;

— основні завдання, етапи та механізми їхньої реалізації;

— система моніторингу та оцінки результативності реалізації Стратегії, яка передбачає кількісні та якісні індикатори досягнення цілей, визначених Стратегією.

У проєкті плану заходів зазначаються:

— середньострокові завдання і заходи, здійснення яких спрямоване на розв'язання проблем регіонального розвитку та досягнення цілей Стратегії;

— фінансове забезпечення виконання завдань і здійснення заходів;

— строки виконання завдань і здійснення заходів та відповідальні за виконання;

— індикатори оцінки результативності виконання завдань і здійснення заходів[299].

Розроблені в установленому порядку Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України проєкти Стратегії та плану заходів затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Отже, стратегічне планування регіонального розвитку є фундаментальним інструментом державної політики, спрямованим на забезпечення збалансованого та стійкого розвитку територій. Його ключова роль полягає у створенні дієвої системи управління, яка дозволяє ефективно реагувати на виклики, оптимально використовувати наявні ресурси та стимулювати економічну активність у регіонах.

Нормативно-правові засади регіональної політики формують чітку методологічну основу для визначення пріоритетів, розробки стратегічних документів та впровадження механізмів їхньої реалізації. Інклюзивний підхід до формування регіональних стратегій, що передбачає широке залучення зацікавлених сторін, дозволяє враховувати специфіку кожного регіону, його соціально-економічні особливості та потенційні напрями розвитку.

---

[299]Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 роки, затверджена постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695 (в ред. постанови КМУ від 13.08.2024 р. № 940). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

Узагальнюючи, ефективність реалізації державної стратегії регіонального розвитку значною мірою залежить від узгодженості дій органів влади різних рівнів, науково обґрунтованого підходу до визначення пріоритетів, а також здатності адаптувати стратегічні документи до динамічних суспільно-економічних змін. Використання сучасних методів моніторингу та оцінювання результативності є важливим елементом для підвищення ефективності державного управління у цій сфері.

У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки визначено такі *актуальні виклики розвитку країни*, що потребують постійної координації регіональної політики з політикою відновлення та галузевими політиками з фокусом на територію:

— збройна агресія російської федерації, тимчасова окупація частини території України та втрата інституційної спроможності влади на місцевому рівні;

— збільшення кількості територій, які потребують державної підтримки;

— знищення і значні пошкодження інфраструктури та її невідповідність актуальним потребам людини, економіки та вимогам безпеки;

— різкі просторові та структурні зміни в економіці, втрата експортного потенціалу регіонів;

— втрата людського капіталу та прискорення депопуляції;

— зміна клімату та погіршення екологічної ситуації внаслідок бойових дій на території України;

— неготовність системи управління регіональним розвитком до процедур та кращих практик ЄС[300].

Отже, сучасні виклики, з якими стикається регіональний розвиток України, потребують не лише оперативного реагування, але й стратегічного планування, спрямованого на довгострокову стабілізацію та відновлення територій. Умови збройної агресії, масштабні руйнування інфраструктури, демографічні та економічні втрати зумовлюють необхідність посилення комплексного підходу до регіональної політики, що має інтегрувати механізми відбудови, адаптації та стійкого розвитку.

Тож ефективна державна стратегія регіонального розвитку має ґрунтуватися на гнучких управлінських рішеннях, спрямованих на подолання структурних дисбалансів, стимулювання економічного зростання та відновлення інституційної спромож-

[300]Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 роки, затверджена постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695 (в ред. постанови КМУ від 13.08.2024 р. № 940). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

ності регіональної влади. Врахування європейських практик, створення сприятливого середовища для залучення інвестицій, модернізація управлінських процесів та підвищення соціальної згуртованості стануть ключовими чинниками у забезпеченні сталого розвитку регіонів України в умовах сучасних викликів.

Стратегічною метою державної регіональної політики до 2027 р. є:

— посилення соціально-гуманітарної, економічної, просторової згуртованості України;

— підвищення рівня безпеки і добробуту громадян шляхом задоволення потреб регіонів та територіальних громад у відновленні інфраструктури та модернізації економіки за принципом «краще, ніж було»;

— ефективне використання внутрішнього потенціалу територій;

— розвиток системи демократичного, децентралізованого та інклюзивного багаторівневого врядування[301].

Стратегічна мета державної регіональної політики до 2027 р. досягається на основі *трьох стратегічних цілей:*

— формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах;

— підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів;

— розбудова ефективного багаторівневого врядування.

Регіональні стратегії розвитку розробляються на період дії Державної стратегії регіонального розвитку України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України і затверджуються, відповідно, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами.

Регіональні стратегії розвитку мають відповідати положенням Державної стратегії регіонального розвитку України та визначати:

1) тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

2) стратегічні цілі, пріоритети розвитку регіону на відповідний період;

3) оперативні цілі, що забезпечать досягнення стратегічних цілей;

4) основні завдання, етапи та механізми їхньої реалізації;

---

[301]Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 роки, затверджена постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695 (в ред. постанови КМУ від 13.08.2024 р. № 940). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

5) систему моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональної стратегії розвитку[302].

Отже, стратегічна мета державної регіональної політики до 2027 р. передбачає комплексний підхід до територіального розвитку, спрямований на посилення соціально-економічної згуртованості країни, підвищення рівня безпеки громадян та ефективне використання потенціалу регіонів. Такий підхід зумовлений необхідністю забезпечення гармонійного просторового розвитку, модернізації інфраструктури та створення стійкої економічної бази для зростання конкурентоспроможності регіонів.

Тож досягнення стратегічних цілей можливе лише за умови системної координації дій між центральними та місцевими органами влади, що передбачає впровадження демократичних принципів багаторівневого врядування, ефективне планування та моніторинг реалізації регіональних стратегій розвитку. Узгодженість державної політики з місцевими ініціативами, орієнтація на міжнародні стандарти управління та адаптація до сучасних викликів дозволять сформувати міцну основу для сталого та інтегрованого розвитку територій України.

Розроблення регіональних стратегій розвитку здійснюється з урахуванням стратегій розвитку міст, селищ та сіл, першочергового розвитку депресивних територій, стратегічних пріоритетів розвитку районів відповідного регіону. Впровадження сучасних цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), може стати одним із ключових чинників підвищення ефективності планування та реалізації регіональної політики. Використання технологій ШІ дозволяє оптимізувати управлінські процеси, автоматизувати аналіз великих масивів даних і забезпечити більш точне прогнозування соціально-економічних показників розвитку територій.

Як зазначає Н. А. Вінникова, *державні стратегії розвитку ШІ* формуються відповідно до глобальних тенденцій, зокрема активного розвитку нормативно-регуляторної бази, інституціоналізації цього напряму та державної підтримки інновацій. Вона наголошує, що «загальносвітовими трендами у формуванні державної політики з розвитку ШІ є інтенсивний розвиток нормативно-регуляторної бази, інституціоналізація цього напряму, фінансова підтримка урядами проєктів і програм з виробництва і впровадження технологій ШІ». Найбільш збалансований підхід у державній політиці продемонструвала Канада, де створено

[302]Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

комплексну систему інтеграції наукових досліджень із бізнесом, фінансової підтримки інновацій та розвитку відповідної нормативної бази, що гарантує захист прав усіх учасників використання ШІ[303].

Зважаючи на світові тенденції, інтеграція технологій ШІ у регіональне планування може стати важливим чинником модернізації управлінських процесів. В умовах цифрової трансформації особливого значення набуває підготовка фахівців, здатних ефективно використовувати штучний інтелект у сфері державного управління, що потребує вдосконалення освітніх програм та міжсекторної співпраці. Формування правових і методологічних засад застосування ШІ в управлінні регіональним розвитком сприятиме підвищенню ефективності стратегічного планування та інтеграції українських регіонів у глобальний цифровий простір.

Як зазначає М. Ф. Силенко, ефективність стратегічного планування в Україні значною мірою залежить від здатності державних органів забезпечувати узгодженість між планувальними документами різних рівнів та оптимізувати їхню структуру для уникнення дублювання. В умовах тривалої зовнішньої загрози ключовим завданням є створення гнучкої системи стратегічного управління, яка дозволяє ефективно адаптувати політику регіонального розвитку до реалій воєнного часу та забезпечити її інтеграцію з бюджетним плануванням[304]. Автор наголошує на необхідності перегляду підходів до розробки регіональних стратегій, зокрема через розширення горизонту планування та врахування просторових, соціально-економічних та безпекових викликів, що формують довгострокові тенденції розвитку регіонів.

Отже, *державна регіональна політика* формується на основі взаємопов'язаних правових та управлінських механізмів, що визначають логіку просторового розвитку країни. Її ефективність залежить від здатності системи державного управління інтегрувати аналітичні методи оцінки регіональних особливостей, враховувати структурні диспропорції, соціально-економічні та демографічні тенденції, а також адаптуватися до змінних зовнішніх і внутрішніх факторів. Концептуальні засади стратегічного планування ґрунтуються на синтезі прогнозних моделей, що забезпечують можливість своєчасного реагування на виклики, формування

[303]Вінникова Н. А. Державні стратегії розвитку та впровадження штучного інтелекту // Регіональні студії. 2022. № 28. С. 51—57. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/28_2022.pdf#page=51

[304]Силенко М. Ф. Стратегічне планування в умовах невизначеності // Економіка та суспільство. 2024. Вип. 69. С. 218—223. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5191/5134

пріоритетів розвитку та побудову ефективної системи міжрівневої координації.

Інституціоналізація регіональної політики вимагає не лише формального закріплення стратегічних пріоритетів, а й розробки комплексного алгоритму їхньої імплементації, що передбачає участь різних суб'єктів: державних установ, місцевого самоврядування, наукових центрів, громадських організацій та бізнесу. Важливою складовою цього процесу є підвищення рівня інституційної спроможності регіонів, що дозволяє зменшити диспропорції у соціально-економічному розвитку, сформувати дієві механізми адаптації до кризових умов та забезпечити територіальну згуртованість як ключову передумову національної безпеки та економічної стабільності.

У статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначено, що *місцеве самоврядування в Україні* — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України[305]. Статтею 5 цього ж Закону визначено, що *система місцевого самоврядування* охоплює:

— територіальну громаду;

— сільську, селищну, міську раду;

— сільського, селищного, міського голову;

— виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;

— районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;

— органи самоорганізації населення[306].

Відповідно статті 6 Закону первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста.

Територіальна громада — це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр[307].

Територіальна громада, будучи соціальною спільнотою, створює та підтримує суспільне життя на певній території; як суб'єкт

---

[305]Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

[306]Там само.

[307]Там само.

місцевого самоврядування, вона взаємодіє із зовнішнім середовищем; як базова ланка адміністративно-територіального устрою, територіальна громада володіє певним ресурсним потенціалом[308].

Форми здійснення територіальною громадою місцевого самоврядування наведені на рис. 5.3.

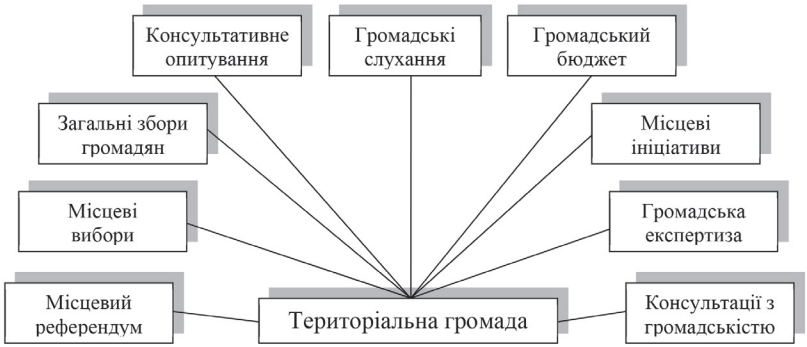

Рис. 5.3. Форми безпосереднього здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою
Джерело: [309]

Представницькими органами місцевого самоврядування в Україні є сільські, селищні та міські ради. Вони представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їхнього імені та в їхніх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України та відповідними законами.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст у межах повноважень, визначених Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами. Порядок формування та організація діяльності рад визначаються Конституцією України, відповідними законами, а також статутами територіальних громад.

Українські науковці зазначають, що «місцеве самоврядування не є ієрархічним, не має вертикалі, має децентралізований управлінський характер, прив'язане до певної території»[310].

---

[308]Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». 2020. С. 53.

[309]Там само. С. 60.

[310]Биков О. М., Самань В. В. Функціонування місцевого самоврядування в Україні у період правового режиму воєнного стану // Право та державне управління. 2022. № 3. С. 267.

Стаття 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає такі принципи місцевого самоврядування:

— народовладдя;

— законності;

— гласності;

— колегіальності;

— поєднання місцевих і державних інтересів;

— виборності;

— правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами;

— підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їхніх органів та посадових осіб;

— державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;

— судового захисту прав місцевого самоврядування[311].

Кардинальні зміни у системі місцевого самоврядування розпочалися із схвалення розпорядженням КМУ Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні[312].

У документі зазначалось, що система місцевого самоврядування на той період не задовольняла потреб суспільства, що функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню високоякісних адміністративних, соціальних та інших послуг.

Мета Концепції полягала у визначенні напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Концепцією передбачались такі завдання реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади:

— забезпечення доступності та якості публічних послуг;

— досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади;

---

[311]Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

[312]Розпорядження КМУ від 01.04.2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р

— визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з метою забезпечення доступності та належної якості публічних послуг;

— створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Важливим документом у сфері реформування місцевого самоврядування стала Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р., затверджена КМУ 6.08.2014 р.

У стратегії «сформульовано мету децентралізації влади, якою є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні»[313].

У грудні 2014 р. ВРУ було прийнято Закони «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи». Зміни, внесені до цих законодавчих актів, розширили дохідну базу місцевих бюджетів та бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування.

Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» серед 62-х секторальних реформ було передбачено реформу під назвою «Децентралізація та реформа державного управління», яка передбачала «...відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізацію у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування»[314].

Адміністративна децентралізація у поєднанні із реформою податкової системи *має за мету* наступне:

— формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади;

— надання високоякісних та доступних публічних послуг;

— становлення інститутів прямого народовладдя;

— узгодження інтересів держави та територіальних громад[315].

---

[313]Цимбалюк І. О. Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації : дис. докт. екон. наук : 08.00.08. Луцьк. 2021. С. 257.

[314]Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку "Україна-2020"» від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

[315]Реформа децентралізації. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi

Деталізація цілей адміністративно-фінансової децентралізації за рівнями публічного управління наведена в таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Цілі адміністративно-фінансової децентралізації в розрізі рівнів публічного управління

Джерело:[316]

Рівні	Цілі реформи	
Держава	Модернізація адміністративно-територіального устрою в частині районного та базового рівнів; перерозподіл управлінських функцій, повноважень, бюджетного ресурсу; формування стандартів суспільних послуг	
Регіони	Зростання фінансової незалежності (досягнення частки власних доходів у зведеному бюджеті регіону не менше 60%), регулювання розвитку депресивних територій	
Міста	Перетворення на центри об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та точки формування імпульсів економічної активності для навколишніх територій	Розбудова системи надання публічних послуг (власних, делегованих) та забезпечення їхньої відповідності стандартам
Адміністративні райони	Реалізація адміністративних функцій базового рівня	
ОТГ	Зростання спроможності ОТГ та забезпечення власного соціально-економічного розвитку шляхом стимулювання економічної активності, залучення потенціалу усіх суб'єктів економіки для розвитку громади, зростання інвестиційної привабливості	

В цілому можна зробити висновок, що впровадження реформи децентралізації передбачає досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації при стабільних джерелах доходів для їхньої реалізації, раціональне використання накопиченого потенціалу і, як наслідок, досягнення фінансової спроможності регіонів.

Суб'єкти реформи децентралізації:

— Президент України;

— офіс Президента України;

[316]Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». 2020. С. 21.

— Комітет Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування;

— Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України;

— Асоціація сільських, селищних рад та об'єднаних громад України;

— Українська асоціація районних та обласних рад;

— Асоціація об'єднаних територіальних громад;

— Асоціація міст України;

— обласні та районні державні адміністрації.

Результати реформи децентралізації полягають у добровільному об'єднанні та укрупненні територіальних громад, отриманні ними відповідних повноважень та ресурсів.

Практична реалізація реформи розпочалася у 2015 р. зі створення об'єднаних територіальних громад відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02.2015 р. № 157-VIII[317].

Необхідність об'єднання територіальних громад в Україні була обумовлена потребою вирішення таких проблем:

— погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження. Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становила понад 70%, а 483 територіальні громади на 90% утримувались за рахунок коштів державного бюджету;

— зношеність інфраструктури і житлового фонду в умовах обмеженості фінансових ресурсів місцевого самоврядування;

— складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад;

— нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, а також досягнення спільних цілей розвитку громади;

— надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади;

— відсторонення місцевого самоврядування від вирішення питань у сфері земельних відносин[318].

Суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст.

Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт (село, селище, місто), що

---

[317]Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19

[318]Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 1.04.2014 р. № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р.

має розвинену інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території об'єднаної територіальної громади та в якому розміщується представницький орган місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади.

Об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище, — селищною, центром якої визначено село, — сільською.

Найменування об'єднаної територіальної громади, як правило, є похідним від найменування населеного пункту (села, селища, міста), визначеного її адміністративним центром.

Добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких принципів:

1) конституційності та законності;
2) добровільності;
3) економічної ефективності;
4) державної підтримки;
5) повсюдності місцевого самоврядування;
6) прозорості та відкритості;
7) відповідальності[319].

Законом України № 457-VIII визначено основні умови добровільного об'єднання територіальних громад (рис. 5.4).

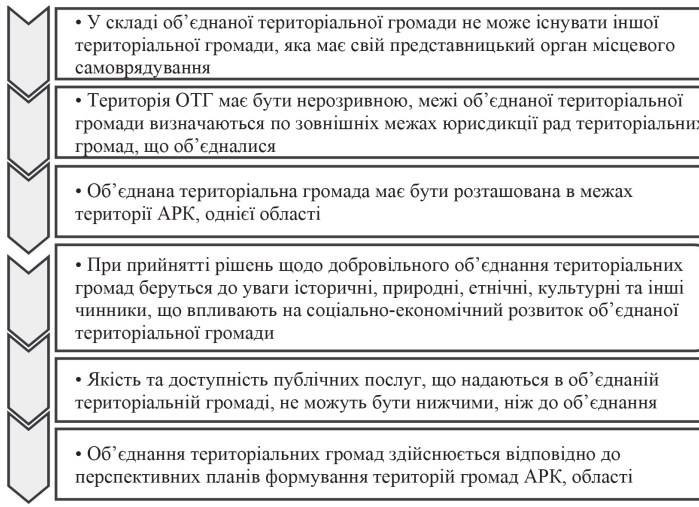

Рис. 5.4. Основні умови добровільного об'єднання територіальних громад в Україні
Джерело: побудовано на основі [320]

[319]Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02.2015 р. № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19.

[320]Там само.

Отже, можна зробити висновок про наявність в Україні широкого та достатньо повного нормативно-правового забезпечення реформи місцевого самоврядування.

Здійснення децентралізації на базі прийнятого законодавчого пакета дало можливість ще в 2015 р. створити 159 об'єднаних територіальних громад, а в наступні роки забезпечити позитивну динаміку цього процесу. Кількість ОТГ у 2024 р. склала 1469 одиниць.

Законом № 157-VIII передбачено декілька послідовних етапів процесу об'єднання територіальних громад (рис. 5.5).

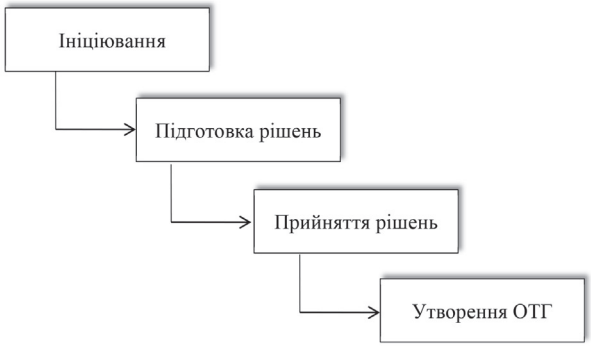

Рис. 5.5. Етапи процесу об'єднання територіальних громад
Джерело: [321]

Ініціаторами добровільного об'єднання територіальних громад можуть бути:

— сільський, селищний, міський голова;

— не менш як третина депутатів від загального складу сільської, селищної, міської ради;

— члени територіальної громади в порядку місцевої ініціативи;

— органи самоорганізації населення відповідної території (за умови представлення ними інтересів не менш як третини членів відповідної територіальної громади)[322].

Сільський, селищний, міський голова забезпечує вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад та її громадське обговорення, яке проводиться протягом 30 днів з дня надходження такої пропозиції.

Після завершення громадського обговорення пропозиція подається до відповідної ради на наступну сесію для прийняття рішен-

[321]Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19

[322]Мазун В. К., Янчук В. І. Особливості об'єднання територіальних громад в Україні // Науковий вісник Полтавської державної аграрної академії. 2018. URL: http://srd.pdaba.edu.ua:8080/handle/123456789/2340

ня про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад та делегування представника (представників) до спільної робочої групи.

Підготовка рішень про об'єднання. Сільський, селищний, міський голова після прийняття відповідною радою рішення про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад надсилає пропозицію про таке об'єднання сільському, селищному, міському голові суміжної територіальної громади, який забезпечує вивчення пропозиції щодо добровільного об'єднання територіальних громад та її громадське обговорення, яке проводиться протягом 30 днів з дня надходження такої пропозиції.

Після завершення громадського обговорення пропозиція подається до відповідної ради на наступну сесію для прийняття рішення про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад та делегування представника (представників) до спільної робочої групи або про відмову в наданні згоди.

У разі прийняття рішення про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад сільський, селищний, міський голова, який ініціював об'єднання, приймає рішення про утворення спільної робочої групи, яка готує проєкти відповідних рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад.

Прийняття рішень. Питання про схвалення проєкту рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад розглядається сільськими, селищними, міськими радами протягом 30 днів з дня його внесення на їхній розгляд та з урахуванням результатів громадського обговорення.

Схвалені сільськими, селищними, міськими радами проєкти рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад у п'ятиденний строк подаються Раді міністрів АРК, обласній державній адміністрації для надання висновку щодо відповідності цього проєкту Конституції та законам України.

Рада міністрів АРК, обласна державна адміністрація протягом 10 робочих днів з дня отримання проєкту рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад готує відповідний висновок, що затверджується постановою Ради міністрів АРК, розпорядженням голови обласної державної адміністрації.

У разі відповідності проєкту рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад Конституції та законам України сільські, селищні, міські ради приймають рішення про добровільне об'єднання територіальних громад.

Утворення об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Об'єднана територіальна громада вважається утвореною з дня набрання чинності рішеннями всіх рад, які прийняли рішення про добровільне об'єднання територіальних громад, або з моменту набран-

ня чинності рішенням про підтримку добровільного об'єднання територіальних громад на місцевому референдумі.

Повноваження сільських, селищних, міських рад, сільських, селищних, міських голів, обраних територіальними громадами, що об'єдналися, завершуються в день набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною об'єднаною територіальною громадою[323].

5.3. Фінансове забезпечення регіонального розвитку та місцевого самоврядування в умовах децентралізації

Фінансове забезпечення державної регіональної політики здійснюється відповідно до Бюджетного та Податкового кодексів України.

Джерелами фінансування державної регіональної політики є[324]:

1) кошти Державного бюджету України, зокрема *Державного фонду регіонального розвитку*. Фінансування регіонального розвитку за рахунок цього фонду може здійснюватися на умовах інвестування, за умови надання гарантій, на безповоротній основі у вигляді грантів;

2) кошти місцевих бюджетів;

3) кошти, що надходять до державного бюджету в рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ;

4) кошти міжнародних організацій;

5) кошти з інших джерел, не заборонених законодавством.

Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР) є важливою складовою державного бюджету України. Цей фонд створений у 2012 році у складі загального фонду державного бюджету України з метою фінансування і сприяння розвитку регіонів країни та забезпечення їхнього сталого економічного зростання. Фонд здійснює інвестування в різні програми та проєкти, спрямовані на поліпшення інфраструктури та підвищення життєвого рівня населення в різних частинах України.

ДФРР є бюджетною програмою, основним завданням якої є фінансова підтримка проведення регіональної політики держави

---

[323]Мазун В. К., Янчук В. І. Особливості об'єднання територіальних громад в Україні // Науковий вісник Полтавської державної аграрної академії. 2018. URL: http://srd.pdaba.edu.ua:8080/handle/123456789/2340

[324]Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

шляхом фінансування проєктів регіонального розвитку. В основі такого механізму лежить багаторівневий конкурсний відбір проєктів на державному та місцевому рівнях, кошти яких розподіляють за певними визначеними критеріями для усіх громад. Коло поданих до фінансування проєктів найрізноманітніше: від проєктів з відновлення історичних пам'ятників до будівництва та ремонту шкіл, амбулаторій, доріг, спортивних майданчиків[325].

Фінансування регіонального розвитку ґрунтується на таких *принципах:*

1) відповідності Державній стратегії регіонального розвитку України, відповідній регіональній стратегії розвитку та планам заходів з їхньої реалізації;

2) конкурсного відбору програм (проєктів) регіонального розвитку;

3) ефективності використання залучених ресурсів;

4) спроможності об'єктів та суб'єктів, на фінансування яких залучаються кошти державного фонду регіонального розвитку, самостійно забезпечувати подальше власне фінансування або утримуватися за рахунок коштів місцевих бюджетів;

5) адекватної фінансової та іншої участі органів місцевого самоврядування, на території юрисдикції чи в інтересах яких реалізуються відповідні заходи, програми чи проєкти;

6) неупередженого розподілу коштів державного фонду регіонального розвитку з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць[326].

Статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить *право комунальної власності* на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їхнього відчуження[327].

---

[325]Піхоцька О. М. Використання коштів Державного фонду регіонального розвитку // Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/88.pdf

[326]Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

[327]Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

У Законі зазначаються такі *механізми формування комунальної власності:*

— передача майна територіальним громадам безоплатно державою;

— передача майна територіальним громадам безоплатно іншими суб'єктами права власності;

— створення майна органами місцевого самоврядування;

— придбання майна органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому законом[328].

Територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах безпосередньо або через органи місцевого самоврядування можуть об'єднувати на договірних засадах на праві спільної власності об'єкти права комунальної власності, а також кошти місцевих бюджетів для виконання спільних проєктів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій і створювати для цього відповідні органи і служби.

Районні та обласні ради від імені територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюють управління об'єктами їхньої спільної власності, що задовольняють спільні потреби територіальних громад.

Органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, зокрема:

— можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам;

— укладати договори в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійні договори;

— здавати об'єкти права комунальної власності в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу;

— вирішувати питання їхнього відчуження;

— визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду.

Сільські, селищні, міські, районні в містах (у разі їхнього створення) ради мають право:

1) вносити пропозиції про передачу або продаж у комунальну власність відповідних територіальних громад підприємств, установ та організацій, їхніх структурних підрозділів та інших об'єк-

[328]Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

тів, що належать до державної та інших форм власності, якщо вони мають важливе значення для забезпечення комунально-побутових і соціально-культурних потреб територіальних громад;

2) на переважне придбання в комунальну власність приміщень, споруд, інших об'єктів, розташованих на відповідній території, якщо вони можуть бути використані для забезпечення комунально-побутових та соціально-культурних потреб територіальних громад;

3) мати об'єкти комунальної власності за межами відповідних адміністративно-територіальних одиниць[329].

Органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах (у разі їхнього створення) самостійно складають та схвалюють прогнози відповідних місцевих бюджетів, розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети згідно з Бюджетним кодексом України[330].

Місцеві бюджети — це фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, що покладаються на органи самоврядування. Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України, місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування, в свою чергу, складаються із бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджетів районів у містах (у разі утворення районних у місті рад)[331].

У науковій літературі виокремлюються основні характеристики місцевих бюджетів (рис. 5.6).

Місцеві бюджети виконують важливу суспільну роль. Вони є фінансовою базою органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку. Наявність місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність місцевих органів самоврядування, що передбачено Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», активізує господарську діяльність, дозволяє їм розвивати інфраструктуру на підвідомчій території, розширювати економічний потенціал регіону, виявляти і використовувати резерви фінансових ресурсів. В кінцевому підсумку все це розширює можливості місцевих органів влади у більш повному задоволенні потреб населення.

---

[329]Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

[330]Там само.

[331]Бюджетний кодекс України від 8.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

Рис. 5.6. Характеристики місцевих бюджетів
Джерело: побудовано за [332]

Районні та обласні ради затверджують районні та обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їхнього відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проєктів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних та культурних програм, контролюють їхнє виконання.

Складання і схвалення прогнозів районних і обласних бюджетів, складання і виконання відповідних бюджетів здійснюють відповідні державні адміністрації згідно з Бюджетним кодексом України.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом, джерел та закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їхній розмір і цільове спрямування визначаються відповідними рішеннями про місце-

[332]Раделицький Ю. О. Місцеві бюджети в умовах фінансової децентралізації в Україні : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 2019. С. 96.

вий бюджет; видатки, пов'язані із здійсненням районними, обласними радами заходів щодо забезпечення спільних інтересів територіальних громад, — відповідними рішеннями про районний та обласний бюджети[333].

Сільські, селищні, міські, районні в містах (у разі їхнього створення) ради та їхні виконавчі органи самостійно розпоряджаються коштами відповідних місцевих бюджетів, визначають напрями їхнього використання.

Районні, обласні бюджети виконують місцеві державні адміністрації в цілях і обсягах, що затверджуються відповідними радами.

Видатки місцевого бюджету формуються відповідно до розмежування видатків між бюджетами, визначеного Бюджетним кодексом України, для виконання повноважень органів місцевого самоврядування.

Процес реформування місцевого самоврядування відбувається у прямому взаємозв'язку з трансформацією податкової системи України. Результатом проведення реформи повинно стати забезпечення фінансової самодостатності місцевого самоврядування через встановлення оптимальної структури зарахування податків та зборів до місцевих бюджетів територіальних громад.

У процесі проведення децентралізації у податковій системі України відбулися наступні зміни, спрямовані на користь місцевого самоврядування[334]:

— фінансовою основою місцевого самоврядування в частині виконання власних повноважень визначено податки та збори, які мають безпосередній зв'язок з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

— за місцевими бюджетами закріплено частину коштів, що надходять від сплати податку на прибуток новостворених юридичних осіб протягом п'яти років від дати інвестування в юридичну особу;

— запроваджено нові види трансфертів (базова дотація, освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів, медична субвенція, субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру, реверсна дотація);

— запроваджено нову систему вирівнювання за закріпленими загальнодержавними податками (податку на прибуток та податку

---

[333]Раделицький Ю. О. Місцеві бюджети в умовах фінансової децентралізації в Україні : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 2019. С. 96.

[334]Галамай Р. Я. Трансформація податкової системи України в умовах реформування місцевого самоврядування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів. 2021. С. 39.

на доходи фізичних осіб) залежно від рівня надходжень на одного жителя.

Відбулося закріплення за місцевими бюджетами значної частки загальнодержавних податків та зборів, зокрема:

— до обласних бюджетів тепер відраховується 10% податку на прибуток підприємств приватної власності;

— до обласних бюджетів відраховується 25% рентної плати за користування надрами для видобування копалин загальнодержавного значення;

— до місцевих бюджетів відраховується 5% рентної плати за користування надрами для видобування нафти і газу;

— встановлено норматив відрахувань з акцизного податку з виробленого чи ввезеного на територію України пального у розмірі 13,44%;

— запроваджено акцизний податок з реалізації в роздрібній торгівлі у розмірі 5% від вартості реалізованих підакцизних товарів.

Доходи бюджетів ОТГ передбачають 100% таких неподаткових надходжень[335]:

— плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів;

— адміністративні штрафи та інші санкції;

— плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами місцевих рад і місцевими органами виконавчої влади;

— адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань;

— плата за надання інших адміністративних послуг;

— адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їхніх обтяжень;

— державне мито;

— орендна плата за водні об'єкти (їхні частини), що надаються в користування на умовах оренди державними адміністраціями та місцевими радами.

Доходами ОТГ від операцій з капіталом є 100-відсоткове зарахування коштів від реалізації безхазяйного майна.

Спеціальний фонд бюджетів ОТГ охоплює такі надходження:

— екологічний податок — 25%;

— надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва — 75%;

---

[335]Галамай Р. Я. Трансформація податкової системи України в умовах реформування місцевого самоврядування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів. 2021. С. 39.

— грошові стягнення за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища — 50%;

— концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (які мають цільове спрямування відповідно до закону) — 100%;

— власні надходження бюджетних установ — 100%;

— цільові фонди, утворені органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади — 100%.

Бюджет розвитку ОТГ передбачає:

— дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є комунальна власність — 100%;

— кошти пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту — 100%;

— кошти від відчуження майна, що перебуває в комунальній власності — 100%;

— кошти від продажу замельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної та комунальної власності — 90%.

Шляхом внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України досягнуто розширення бюджетних повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема[336]:

— підвищено бюджетну та фінансову самостійність місцевих бюджетів: органи місцевого самоврядування можуть затверджувати свої бюджети незалежно від того, чи прийнято закон про Державний бюджет України на відповідний рік;

— органам місцевого самоврядування надано право регулювати ставки місцевих податків і зборів;

— право встановлення пільг з місцевих податків і зборів закріплено лише за тим органом місцевого самоврядування, до бюджету якого зараховуються такі податки і збори;

— створено механізм стимулювання громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад через перехід бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні стосунки з Державним бюджетом України, наділення таких громад повноваженнями, які мають міста обласного значення;

— надано право самостійного вибору установи (в органах Казначейства чи установах банків) з обслуговування коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів та власних надходжень бюджетних установ;

---

[336]Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуємо разом. Харків : Видавничий будинок Фактор. 2018. 128 с. URL: https://despro.org.ua/library/publication/UspishnaTerytorialnaHromada2018.pdf

— спрощено процедуру надання місцевих гарантій та здійснення запозичень від міжнародних фінансових організацій;

— отримання ОТГ права розпоряджатися землями поза межами населених пунктів, самостійно регулювати ставки податків на нерухомість та надавати пільги по їхній сплаті;

— отримання ОТГ можливості подачі заявки до державного фонду регіонального розвитку на отримання фінансування власних інвестиційних проєктів регіонального розвитку.

Отже, у результаті реформи децентралізації відбулася низка змін, спрямованих на користь місцевого самоврядування.

Основним результатом реформи місцевого самоврядування є формування спроможних територіальних громад.

У квітні 2015 р. Постановою КМУ № 214 затверджено Методику формування спроможних територіальних громад, в подальшому цей документ практично щороку зазнавав різних змін. У цьому документі дається таке визначення *спроможної територіальної громади* — «це територіальні громади сіл, селищ, міст, які в результаті добровільного об'єднання (добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади) здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці»[337].

Вітчизняні науковці, аналізуючи це визначення, зауважують, що воно потребує доповнення. Наприклад, А. С. Глущенко зазначає, що поняття спроможності громади полягає не лише у забезпеченні надання належного рівня послуг, а й у здатності здійснення економічного розвитку. Авторка вважає, що «головною передумовою формування спроможності територіальної громади є наявність достатнього обсягу економічних, природних, фінансових і кадрових ресурсів, які за умови ефективного управління зможуть забезпечити стійке економічне зростання та підвищення добробуту членів громади»[338].

Аналогічної думки дотримується і Л. А. Мельник, зазначаючи, що в основі можливості громади лежить її фінансова спроможність, за наявності якої громада може забезпечити «еконо-

---

[337]Методика формування спроможних територіальних громад, затверджена Постановою КМУ від 08.04.2015 р. № 214 (в ред. Постанови КМУ від 24.01.2020 р. № 34). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п

[338]Глущенко А. С. Формування самодостатніх фінансово спроможних територіальних громад в Україні: стан, проблеми та перспективи // Проблеми економіки. 2019. № 2 (40). С. 128.

мічну стабільність у довгостроковій перспективі»[339] та фінансову незалежність в якості стимулятора економічного розвитку. Саме такі громади здатні забезпечити надання послуг належного рівня у різних сферах, а також досягти стійкого економічного зростання та підвищення добробуту членів громади.

Колектив авторів посібника «Успішна територіальна громада: будуємо разом» складові поняття «спроможна територіальна громада» поділяють на дві групи: потенційні та функціональні[340].

До *потенційних складових* належать:

— наявність необхідної інфраструктури;

— наявність достатніх фінансових ресурсів та джерел їхнього утворення;

— наявність кваліфікованих людських ресурсів (кадрів);

— наявність певного обсягу повноважень у представницького органу місцевого самоврядування (місцевої ради), обраного громадою;

— наявність активно налаштованої частини територіальної громади, яка бере участь у вирішенні низки питань її життєдіяльності.

Потенційні ознаки спроможної територіальної громади, на думку авторів, слід розглядати як важливі умови здійснення ефективного місцевого самоврядування та забезпечення життєдіяльності громади.

До *функціональних ознак* спроможної територіальної громади автори посібника зараховують:

— дієвий вплив активної частини територіальної громади на діяльність органу місцевого самоврядування та його посадових осіб;

— реальне вирішення переважної більшості питань місцевого значення, що належить до компетенції відповідної ради, у т. ч. й через надання низки публічних послуг членам територіальної громади.

Формування спроможних територіальних громад відкриває безліч можливостей для розвитку регіонів та вирішення багатьох соціально-економічних завдань, не лише поточних, але й стратегічно важливих. Переваги спроможних територіальних громад відображені на рис. 5.7.

Методикою формування спроможних територіальних громад встановлено послідовність формування спроможних терито-

---

[339]Мельник Л. А. Фінансово-економічні аспекти формування спроможних територіальних громад // Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 24. С. 125.

[340]Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуємо разом. Харків : Видавничий будинок Фактор. 2018. 128 с. URL: https://despro.org.ua/library/publication/UspishnaTerytorialnaHromada2018.pdf

Рис. 5.7. Переваги спроможної територіальної громади
Джерело: побудовано за [341]

ріальних громад (визначення потенційних адміністративних центрів громад; визначення переліку громад, що входять до складу спроможних територіальних громад; проведення оцінки рівня спроможності), визначено критерії оцінки рівня спроможності громади, окреслено порядок розроблення проєкту перспективних планів та паспортів спроможних територіальних громад.

Для надання можливості територіальним громадам посилити власну спроможність через співпрацю Верховна Рада України прийняла Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (червень 2014 р.), який визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю.

У законі дається таке визначення *змісту співробітництва територіальних громад* — «це відносини між двома або більше

[341] Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуємо разом. Харків : Видавничий будинок Фактор. 2018. 128 с. URL: https://despro.org.ua/library/publication/UspishnaTerytorialnaHromada2018.pdf

територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених Законом формах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень»[342].

Форми співробітництва територіальних громад:

— делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів;

— реалізація спільних проєктів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів;

— спільне фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності — інфраструктурних об'єктів;

— утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій — спільних інфраструктурних об'єктів;

— утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення змісту поняття «державна регіональна політика».
2. Яким документом визначаються цілі державної регіональної політики?
3. Назвіть об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики.
4. Охарактеризуйте економічний аспект державної регіональної політики.
5. Назвіть джерела фінансування державної регіональної політики.
6. Які основні завдання Державного фонду регіонального розвитку?
7. Які ви знаєте механізми формування комунальної власності?
8. Дайте визначення поняття «місцеві бюджети».
9. Які зміни на користь місцевого самоврядування відбулися у податковій системі України в процесі проведення децентралізації?
10. Назвіть види неподаткових надходжень, які складають доходи бюджетів об'єднаних територіальних громад.
11. Назвіть декілька переваг спроможної територіальної громади.
12. Які існують форми співробітництва територіальних громад?
13. Як, на вашу думку, слід трактувати термін «самоврядування»?

---

[342]Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18

14. Які існують теорії місцевого самоврядування? Коротко охарактеризуйте ці теорії.
15. В чому проявляються недоліки державницької теорії місцевого самоврядування?
16. Назвіть основні моделі місцевого самоврядування, надайте їхні короткі характеристики.
17. Як у Європейській хартії самоврядування трактується поняття «місцеве самоврядування»?
18. Охарактеризуйте основні положення цього міжнародного документа.
19. Дайте визначення поняття «місцеве самоврядування».
20. Назвіть та поясніть декілька принципів місцевого самоврядування.
21. Коли в Україні розпочалася адміністративно-фінансова децентралізація?
22. В чому полягають результати реформи децентралізації?
23. Дайте визначення поняття «територіальна громада».
24. Чим була обумовлена необхідність об'єднання територіальних громад в Україні?
25. Які основні умови добровільного об'єднання територіальних громад визначені законодавством України?
26. Які основні принципи місцевого самоврядування визначено Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»?
27. У чому полягає сутність концепції субсидіарності та як вона реалізується в українській системі врядування?
28. Назвіть основні документи стратегічного планування регіонального розвитку в Україні.
29. Хто є розробником Державної стратегії регіонального розвитку України?
30. Які ключові стратегічні цілі визначено у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки?
31. Що розуміють під поняттям «спроможна територіальна громада»?
32. Які потенційні та функціональні ознаки спроможної територіальної громади виділяють науковці?
33. Назвіть основні етапи розроблення та затвердження Державної стратегії регіонального розвитку.
34. Яку роль у процесі децентралізації відіграє використання цифрових технологій та штучного інтелекту?
35. У чому полягає взаємозв'язок між стратегічним плануванням регіонального розвитку та реформою місцевого самоврядування?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть правильну одну або дві відповіді.

1. Місцеве самоврядування — це:
   А) форма здійснення судової влади
   Б) форма здійснення публічної влади територіальною громадою
   В) складова виконавчої влади держави
   Г) функція політичних партій

2. Який міжнародний документ закріплює стандарти місцевого самоврядування в Європі?
   А) Європейська хартія місцевого самоврядування
   Б) Статут Ради Європи
   В) Лісабонська угода
   Г) Конвенція ООН про права людини
3. Відповідно до Хартії, місцеве самоврядування — це право і здатність:
   А) парламенту ухвалювати рішення з місцевих питань
   Б) громад вирішувати публічні справи у межах закону
   В) державних адміністрацій координувати території
   Г) судів контролювати рішення рад
4. Теорія вільної громади вважає, що громада має:
   А) природне і невідчужуване право самостійно вирішувати місцеві справи
   Б) лише делеговані від держави повноваження
   В) адміністративну підпорядкованість уряду
   Г) обмежену правосуб'єктність
5. Яка теорія розглядає громаду як складову частину державного механізму без власної автономії?
   А) громадівська
   Б) державницька
   В) муніципального дуалізму
   Г) вільної громади
6. Основна риса англосаксонської моделі місцевого самоврядування:
   А) ієрархічна підпорядкованість рад
   Б) відсутність представників державної влади на місцях
   В) призначення керівників місцевих рад урядом
   Г) контроль префектів
7. Континентальна модель місцевого самоврядування передбачає:
   А) повну незалежність місцевих рад
   Б) призначення державних представників у регіонах
   В) відсутність виконавчих органів
   Г) ліквідацію комунального майна
8. Який принцип закладено в основу сучасної системи децентралізації влади?
   А) субсидіарності
   Б) централізації
   В) партійного контролю
   Г) автономності без підзвітності
9. До основних принципів місцевого самоврядування в Україні належать:
   А) законність, гласність, підзвітність
   Б) диктатура, централізація, підлеглість
   В) відомчість, монополізм, субординація
   Г) політична нейтральність, ієрархічність
10. Коли Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування?
   А) 1991 р.
   Б) 1997 р.

В) 2001 р.
Г) 2014 р.

11. Хто є первинним суб'єктом місцевого самоврядування в Україні?
А) сільська, селищна, міська рада
Б) виконавчий комітет
В) територіальна громада
Г) районна державна адміністрація

12. До основних функцій місцевих рад належить:
А) ухвалення державного бюджету
Б) затвердження місцевих програм розвитку
В) проведення зовнішньої політики
Г) контроль за Збройними силами

13. Який документ визначає цілі державної регіональної політики України?
А) Закон «Про місцеве самоврядування»
Б) Державна стратегія регіонального розвитку
В) Податковий кодекс України
Г) Указ Президента

14. Стратегічне планування у сфері регіонального розвитку спрямоване на:
А) оперативне реагування на військові загрози
Б) формування збалансованої системи розвитку територій
В) централізацію управління
Г) скорочення функцій громад

15. Основним завданням Державного фонду регіонального розвитку є:
А) фінансова підтримка проєктів регіонального розвитку
Б) виплата соціальних пенсій
В) формування державних резервів
Г) утримання органів влади

16. До джерел фінансування державної регіональної політики належать:
А) лише кошти місцевих бюджетів
Б) державний бюджет, місцеві бюджети, міжнародні гранти
В) тільки кредити міжнародних банків
Г) приватні інвестиції без контролю держави

17. Які зміни у податковій системі України посилили фінансову самостійність громад?
А) передача частини податків до місцевих бюджетів
Б) збільшення централізованих відрахувань
В) запровадження військового збору
Г) ліквідація акцизу

18. Які неподаткові надходження формують доходи бюджетів ОТГ?
А) плата за адміністративні послуги
Б) орендна плата за водні об'єкти
В) штрафи і ліцензії
Г) усі перелічені

19. До переваг спроможної територіальної громади належать:
А) фінансова самостійність
Б) розвинута інфраструктура
В) участь громадян у прийнятті рішень
Г) усі перелічені

20. Форми співробітництва територіальних громад передбачають:
    А) делегування завдань і створення спільних підприємств
    Б) монополізацію повноважень
    В) централізоване управління з Києва
    Г) тимчасове призупинення місцевих рад
21. Коли в Україні розпочалася адміністративно-фінансова децентралізація?
    А) 2005 р.
    Б) 2010 р.
    В) 2014 р.
    Г) 2019 р.
22. Головною метою реформи децентралізації є:
    А) зменшення ролі місцевих рад
    Б) передача повноважень і ресурсів громадам
    В) централізація фінансів
    Г) ліквідація органів самоврядування
23. Який нормативний акт визначає статус і принципи місцевого самоврядування в Україні?
    А) Бюджетний кодекс України
    Б) Конституція України
    В) Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»
    Г) Постанова КМУ № 214
24. Відповідно до статті 60 Закону України «Про місцеве самоврядування», територіальним громадам належить право:
    А) лише користування державним майном
    Б) комунальної власності
    В) приватизації державних підприємств
    Г) обмеженого управління
25. Основними механізмами формування комунальної власності є:
    А) створення майна органами місцевого самоврядування
    Б) безоплатна передача від держави
    В) придбання у власність
    Г) усі перелічені
26. Хто затверджує районні та обласні бюджети?
    А) Верховна Рада України
    Б) районні та обласні ради
    В) місцеві державні адміністрації
    Г) Кабінет Міністрів України
27. До основних джерел доходів місцевих бюджетів належать:
    А) державні дотації
    Б) власні доходи і закріплені податки
    В) кредити комерційних банків
    Г) виключно субвенції
28. Бюджет розвитку об'єднаних територіальних громад охоплює:
    А) кошти пайової участі у розвитку інфраструктури
    Б) дивіденди на комунальні активи
    В) кошти від продажу земель
    Г) усі перелічені

29. Який принцип є базовим у формуванні місцевих бюджетів?
    А) відповідність повноважень і ресурсів
    Б) централізоване управління
    В) контроль зверху
    Г) вертикальна субординація
30. До спеціального фонду бюджетів ОТГ належать:
    А) екологічний податок
    Б) грошові стягнення за шкоду довкіллю
    В) концесійні платежі
    Г) усі перелічені
31. Який рівень влади є базовим у системі публічного управління?
    А) центральний
    Б) регіональний
    В) місцевий
    Г) міждержавний
32. До якого типу належить українська модель місцевого самоврядування за сучасною класифікацією?
    А) континентального типу
    Б) англосаксонського типу
    В) змішаного типу
    Г) радянського типу
33. Принцип субсидіарності означає, що рішення мають прийматися:
    А) на найвищому державному рівні
    Б) на найближчому до громадян рівні
    В) виключно центральною владою
    Г) міжнародними організаціями
34. Основним завданням територіальної громади є:
    А) здійснення контролю за судовою владою
    Б) вирішення питань місцевого значення
    В) реалізація зовнішньої політики
    Г) ухвалення державного бюджету
35. Що є правовою основою фінансової самостійності громад?
    А) Податковий та Бюджетний кодекси України
    Б) Указ Президента України
    В) рішення Кабінету Міністрів
    Г) регламент Верховної Ради
36. До функціональних ознак спроможної територіальної громади належать:
    А) активна участь населення у прийнятті рішень
    Б) ефективне використання ресурсів
    В) реальне виконання завдань місцевого значення
    Г) усі перелічені
37. Яка форма співробітництва громад передбачає утворення спільного органу управління?
    А) реалізація спільних проєктів
    Б) делегування завдань
    В) утворення спільного органу управління
    Г) спільне фінансування

38. Державна стратегія регіонального розвитку України ухвалюється строком на:
    А) 3 роки
    Б) 5 років
    В) 7 років
    Г) 10 років
39. Хто здійснює координацію реалізації державної регіональної політики?
    А) Верховна Рада України
    Б) Кабінет Міністрів України
    В) Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури
    Г) місцеві державні адміністрації
40. У якому документі вперше закріплено поняття «спроможна територіальна громада»?
    А) Закон «Про місцеве самоврядування»
    Б) Конституція України
    В) Постанова КМУ № 214 від 2015 р.
    Г) Європейська хартія місцевого самоврядування
41. Основна мета Державної стратегії регіонального розвитку України до 2027 р. полягає у:
    А) забезпеченні сталого розвитку регіонів
    Б) централізації фінансових ресурсів
    В) ліквідації місцевих рад
    Г) підвищенні частки державного сектору
42. Які документи є основою стратегічного планування регіонального розвитку?
    А) Державна стратегія регіонального розвитку
    Б) Регіональні стратегії розвитку
    В) Плани заходів з реалізації стратегій
    Г) усі перелічені
43. До об'єктів державної регіональної політики належать:
    А) регіони, територіальні громади, райони
    Б) міністерства і відомства
    В) приватні підприємства
    Г) органи судової влади
44. Хто є суб'єктами державної регіональної політики?
    А) Верховна Рада України
    Б) Кабінет Міністрів України
    В) обласні, районні ради, територіальні громади
    Г) усі перелічені
45. Який принцип фінансування регіонального розвитку передбачає наявність співучасті місцевої влади у фінансуванні проєктів?
    А) ефективності використання ресурсів
    Б) адекватної фінансової участі
    В) прозорості
    Г) неупередженого розподілу коштів
46. Які податки закріплено за місцевими бюджетами внаслідок децентралізації?
    А) податок на прибуток підприємств
    Б) акцизний податок з роздрібної торгівлі

В) податок на доходи фізичних осіб
Г) рентна плата за надра

47. Які принципи закріплені в Європейській хартії місцевого самоврядування?
А) автономія органів самоврядування
Б) право на власні ресурси
В) адміністративний контроль лише в межах законності
Г) усі перелічені

48. Який рівень влади здійснює управління спільними об'єктами комунальної власності громад?
А) обласні та районні ради
Б) обласні державні адміністрації
В) міські голови
Г) виключно центральні органи

49. Головна відмінність громадівської теорії місцевого самоврядування полягає у:
А) визнанні громади первинним носієм влади
Б) підпорядкованості державі
В) делегуванні повноважень згори
Г) відсутності виборності органів

50. Який орган здійснює моніторинг реалізації Державної стратегії регіонального розвитку?
А) Верховна Рада України
Б) Кабінет Міністрів України
В) Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури
Г) Рахункова палата

51. До якого типу належить французька модель місцевого самоврядування?
А) англосаксонського
Б) континентального
В) іберійського
Г) дуалістичного

52. Хто може бути ініціатором об'єднання територіальних громад?
А) сільський, селищний, міський голова
Б) не менше третини депутатів ради
В) члени територіальної громади
Г) усі перелічені

53. Основною умовою добровільного об'єднання громад є:
А) спільна територія та інфраструктура
Б) наявність префектів
В) централізована бюджетна система
Г) обов'язкове приєднання всіх районів

54. До складових потенціалу спроможної громади належать:
А) фінансові ресурси
Б) людські ресурси
В) природні ресурси
Г) усі перелічені

55. У якому році було створено Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР)?
А) 2005 р.
Б) 2010 р.

В) 2012 р.
Г) 2014 р.

56. Яке твердження відповідає сутності муніципального дуалізму?
А) громада є повністю незалежною
Б) громада виконує власні й делеговані повноваження
В) самоврядування підпорядковується парламенту
Г) місцеві ради ліквідовуються
57. Яка форма співробітництва громад передбачає створення спільних підприємств?
А) спільне фінансування
Б) делегування завдань
В) реалізація спільних проєктів
Г) утворення спільних комунальних підприємств
58. Які принципи реформування місцевого самоврядування визначено Концепцією 2014 р.?
А) добровільність, прозорість, ефективність
Б) централізація, унітаризм, монополізація
В) субсидіарність, законність, підзвітність
Г) лише фінансова самостійність
59. Хто є головним розпорядником коштів Державного фонду регіонального розвитку?
А) Кабінет Міністрів України
Б) Міністерство фінансів
В) Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури
Г) Верховна Рада України
60. Головна цінність системи місцевого самоврядування полягає у:
А) наближенні влади до громадян і забезпеченні їхньої участі у врядуванні
Б) концентрації влади в уряді
В) обмеженні ролі громади
Г) централізованому контролі

Список правильних відповідей

1. Б	16. Б	31. В	46. Б, В
2. А	17. А	32. В	47. Г
3. Б	18. Г	33. Б	48. А
4. А	19. Г	34. Б	49. А
5. Б	20. А	35. А	50. В
6. Б	21. В	36. Г	51. Б
7. Б	22. Б	37. В	52. Г
8. А	23. В	38. В	53. А
9. А	24. Б	39. В	54. Г
10. Б	25. Г	40. В	55. В
11. В	26. Б	41. А	56. Б
12. Б	27. Б	42. Г	57. Г
13. Б	28. Г	43. А	58. А, В
14. Б	29. А	44. Г	59. В
15. А	30. Г	45. Б	60. А

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Європейська хартія місцевого самоврядування. Міжнародний документ від 15.10.1985 р. № 994-036, ратифікований Законом України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036
2. Євтушенко О. Н., Лушагіна Т. В. Місцеве самоврядування в Україні : теорія та практика становлення : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2013. 316 с.
3. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ : ГО «Інститут громадянського суспільства», 2017. 110 с.
4. Наконечний В. В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз // Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 1. С. 283—289.
5. Стешенко Т. В., Шпак Ю. О. Сучасні моделі місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару. Харків. 14.10.2016 р. С. 162—170.
6. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування : навч. посіб. Київ : ДП «Вид. дім "Персонал"», 2017. 234 с.
7. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Публічне управління територіями: аналіз теоретичних підходів та моделей функціонування місцевого самоврядування у світі // БізнесІнформ. 2021. № 6. С. 28—37.
8. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02.2015 р. № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19
9. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text
10. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про стратегію сталого розвитку "Україна-2020"». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015
11. Розпорядження КМУ від 01.04.2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р
12. Биков О. М., Самань В. В. Функціонування місцевого самоврядування в Україні у період правового режиму воєнного стану // Право та державне управління. 2022. № 3. С. 266—269.
13. Пелехата О. В. Адміністративно-фінансова децентралізація як основа розвитку об'єднаних територіальних громад // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 6. С. 22—26.
14. Реформа децентралізації. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi
15. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2020. 531 с.

16. Цимбалюк І. О. Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації : дис. … докт. екон. наук : 08.00.08. Луцьк, 2021. 579 с.
17. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text
18. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 роки, затверджена постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695 (в ред. постанови КМУ від 13.08.2024 р. № 940). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text
19. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / С. І. Архієреєв, Н. Н. Губанова, О. В. Кузьменко, А. С. Митрофанова ; за ред. проф. С. І. Архієреєва. Харків : вид-во Іванченка І. С. 2018. 128 с.
20. Державне та регіональне управління : підручник / Є. Г. Карташов, В. В. Євдокимов, І. О. Драган, О. І. Дацій та ін.; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ. 2019. 223 с.
21. Піхоцька О. М. Використання коштів Державного фонду регіонального розвитку // Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/88.pdf
22. Регіональне управління : навч. посіб. / М. М. Іжа, Л. Л. Приходченко, С. Є. Саханенко та ін.; за заг. ред. Л. Л. Приходченко. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020. 296 с.
23. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text
24. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text
25. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18
26. Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуємо разом. Харків : Видавничий будинок Фактор. 2018. 128 с. URL: https://despro.org.ua/library/publication/UspishnaTerytorialnaHromada2018.pdf
27. Галамай Р. Я. Трансформація податкової системи України в умовах реформування місцевого самоврядування : дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. Львів. 2021. 216 с.
28. Глущенко А. С. Формування самодостатніх фінансово спроможних територіальних громад в Україні: стан, проблеми та перспективи // Проблеми економіки. 2019. № 2 (40). С. 126—133.
29. Мельник Л. А. Фінансово-економічні аспекти формування спроможних територіальних громад // Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 24. С. 123—128.
30. Методика формування спроможних територіальних громад, затверджена Постановою КМУ від 08.04.2015 р. № 214 (в ред. Постанови КМУ від 24.01.2020 р. № 34). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п
31. Раделицький Ю. О. Місцеві бюджети в умовах фінансової децентралізації в Україні : дис. … докт. екон. наук : 08.00.08. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 2019. 443 с.

6.
Сучасні підходи до державного управління та розвитку територіальних громад

6.1. Модернізація державного управління на регіональному рівні в умовах децентралізації, євроінтеграції та післявоєнного відновлення

Система державного управління на регіональному рівні відображає складну взаємодію між центральною владою, місцевим самоврядуванням та регіональними суб'єктами публічного управління, що спрямована на забезпечення збалансованого розвитку територій відповідно до суспільних, економічних та безпекових викликів. В умовах глобалізаційних трансформацій та внутрішньополітичних змін Україна формує власну модель регіонального управління, яка, з одного боку, ґрунтується на принципах європейської інтеграції, децентралізації та стратегічного розвитку, а з іншого — враховує специфічні національні особливості, зокрема необхідність післявоєнного відновлення регіонів, забезпечення економічної стабільності та соціальної згуртованості. Відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики», державне управління в регіонах реалізується через систему нормативно-правових, інституційних та управлінських механізмів, спрямованих на формування конкурентоспроможного, інтегрованого та безпечного простору.

Актуальність дослідження проблем державного управління на регіональному рівні зумовлена необхідністю розроблення ефективних механізмів управління територіальним розвитком в умовах нових викликів, серед яких ключове місце посідають

наслідки збройної агресії російської федерації проти України, масштабні внутрішні переміщення населення, зростаюча територіальна диференціація та необхідність адаптації державної регіональної політики до сучасних реалій. У цьому контексті державне управління на регіональному рівні має бути орієнтоване на впровадження адаптивних моделей відновлення регіональної економіки, стимулювання інвестиційних процесів, забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та формування ефективних управлінських моделей, що базуються на принципах стратегічного планування, цифрової трансформації та інноваційного розвитку.

Формування ефективної системи державного управління на регіональному рівні передбачає чітке визначення компетенцій між центральними та місцевими органами влади, створення дієвих інструментів регіональної політики, а також запровадження механізмів оцінювання ефективності управлінських рішень[343]. У цьому аспекті важливим завданням є імплементація принципів багаторівневого управління, що дозволяє забезпечити не лише горизонтальну та вертикальну координацію між суб'єктами публічного управління, а й інтегрувати регіональні ініціативи у загальнонаціональні пріоритети розвитку. Отже, державне управління на регіональному рівні має стати дієвим інструментом розбудови стійкої, ефективної та інклюзивної регіональної політики, що відповідатиме сучасним викликам та стратегічним інтересам України.

Як зазначають Зайцева А. С. та Павленко В. С., у сучасних умовах євроінтеграційний напрям державної регіональної політики України визначає необхідність структурних змін у підходах до планування та реалізації стратегій розвитку регіонів. Одним із ключових аспектів такого реформування є впровадження принципів «смарт-спеціалізації», що передбачає розвиток регіональних економік з урахуванням їхніх унікальних ресурсних, виробничих та інтелектуальних можливостей. Важливою складовою цього процесу є координація між органами державної влади, місцевими громадами та приватним сектором, що сприяє ефективному використанню наявного потенціалу регіонів та підвищенню їхньої конкурентоспроможності. Крім того, дослідники наголошують на важливості адаптації інструментів фінансової підтримки регіонів відповідно до європейських практик, що дозволяє

[343]Шпортюк Н. Л. Інтеграція реформ місцевого самоврядування, аграрної політики та публічного управління для відновлення економіки України в умовах децентралізації та європейської інтеграції у повоєнний період // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2025. № 2. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/11612

залучати інвестиції та забезпечувати стабільний соціально-економічний розвиток[344].

Як зазначає Бугас Н. В., сучасна державна регіональна політика України в умовах війни та післявоєнного відновлення зазнає кардинальних трансформацій, що зумовлені необхідністю адаптації до нових викликів. Авторка підкреслює важливість перегляду підходів до регіонального розвитку, зокрема через введення нової типології територій, що враховує не лише економічні та географічні фактори, а й безпекові аспекти. Війна продемонструвала ефективність реформи децентралізації, оскільки органи місцевого самоврядування змогли мобілізувати ресурси та підтримувати функціонування територій навіть за умов активних бойових дій. Водночас постає питання необхідності гнучкого стратегічного планування, що враховуватиме різні сценарії розвитку ситуації та передбачатиме заходи для економічного відновлення регіонів на основі їхніх реальних можливостей і ресурсів[345].

Ураховуючи викладене, стратегічний розвиток регіонів у післявоєнний період має бути заснований на принципах адаптивності, стійкості та інноваційності. Необхідно впроваджувати механізми гнучкого фінансового та адміністративного управління, які дозволять швидко реагувати на зміну ситуації та ефективно розподіляти ресурси відповідно до пріоритетів відновлення. Особливу увагу слід приділити інтеграції регіонів у загальнонаціональну та європейську економічну систему, що сприятиме залученню інвестицій, підвищенню конкурентоспроможності місцевих економік та створенню умов для довгострокового розвитку. Водночас забезпечення прозорості управлінських процесів та посилення координації між органами влади різних рівнів стане ключовим фактором успішної реалізації нової регіональної політики України.

Як зазначають Кравець А. Ю. та Астахов І. В., державна регіональна політика України за останнє десятиліття суттєво трансформувалася, зокрема у зв'язку з процесами децентралізації та євроінтеграції. Посилення уваги до регіонального розвитку зумовлює необхідність вдосконалення механізмів управління територіями, зокрема шляхом створення спеціалізованих виконав-

[344]Зайцева А. С., Павленко В. С. Державна регіональна політика України в умовах євроінтеграції: стан та перспективи розвитку // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2021. № 75. С. 51—62. URL: http://btie.kart.edu.ua/article/view/281346

[345]Бугас Н. В. Державна регіональна політика управління під час війни та у період післявоєнного відновлення України // Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку : матер. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 10 червня 2022 р. / Київський національний університет технологій та дизайну. Київ. 2022. URL: https://epec.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20463/1/IMPER_2022_V1_P339-343.pdf

чих органів, які відповідатимуть за аналіз та моніторинг ефективності політики на рівні регіонів. Зміни в законодавстві, адаптація до норм ЄС та інтеграція сучасних цифрових інструментів управління є важливими факторами, що впливають на регіональний розвиток у контексті міжнародного співробітництва та залучення інвестицій[346].

Аналізуючи сучасні виклики регіональної політики України, слід підкреслити, що найбільшими перешкодами у її реалізації залишаються нерівномірність економічного розвитку регіонів, диспропорції у фінансуванні місцевих бюджетів та недосконала система управління міждержавними та внутрішніми програмами регіонального розвитку. Особливого значення набуває проблема адаптації стратегій регіонального розвитку до умов повоєнного відновлення, що потребує зваженої координації між центральною та місцевою владою, а також активного залучення громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Перспективним напрямом є впровадження європейських стандартів оцінювання ефективності регіональних політик, що сприятиме їхній подальшій модернізації та наближенню до структурних підходів ЄС[347].

Аналіз наведених підходів свідчить про необхідність інтеграції української регіональної політики у загальноєвропейський простір не лише на рівні законодавчих норм, а й через впровадження дієвих механізмів фінансування та управління розвитком територій. Використання інструментів державно-приватного партнерства, створення спеціальних економічних зон, залучення ресурсів міжнародних фінансових організацій мають стати основою для подолання диспропорцій у регіональному розвитку. Водночас важливим завданням залишається підвищення інституційної спроможності місцевих органів влади, що дозволить ефективно реалізовувати стратегічні ініціативи, адаптовані до викликів сучасного глобалізованого світу.

Державна регіональна політика — це система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, еколо-

---

[346]Кравець А. Ю., Астахов І. В. Регіональна політика України: проблеми та перспективи // Політичне життя. 2023. № 4. С. 44—51. URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/14877

[347]Благовірна В. Необхідність впровадження європейських стандартів у регіональне управління України // Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах сучасних викликів : матер. конф. 2025. С. 293—296. URL: https://conference.wunu.edu.ua/index.php/apmpuvusv/article/view/849

гічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їхньої етнічної і культурної самобутності[348].

Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їхньої соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання.

Об'єктами державної регіональної політики є регіони. Регіонами в Україні визнаються Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь[349].

До *суб'єктів регіонального управління* належать: профільний центральний орган державної виконавчої влади, обласні та місцеві державні адміністрації, територіальні підрозділи центральних органів державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, неурядові інституції[350].

Одним із найважливіших *завдань* розробки державної регіональної політики є визначення перспектив розвитку кожного регіону, його цільової функції із загальнодержавних позицій, враховуючи те, що економіка України є єдиним народногосподарським комплексом.

Ці перспективи повинні виражатися передусім у визначенні та систематичному уточненні спеціалізації регіону. Складовою частиною регіональної політики є державні регіональні програми, які реалізуються у масштабі країни, окремих областей, систем розселення.

Регіональна політика складається з двох аспектів — політичного та економічного.

Політичний аспект передбачає розподіл повноважень між різними рівнями державної влади. З позицій поділу повноважень між органами державної влади, що діють на рівні країни в цілому і на рівні регіонів, виділяють дві типові моделі територіально-державного будівництва — федералізм та унітаризм. Федеративна держава створюється по доцентровому принципі шляхом інтеграції автономних територій (наприклад, рф) або по відцентровому принципі через делегування державних повноважень на місця (Німеччина). Сучасна унітарна держава поєднує централізацію державної влади з розвинутим місцевим самоврядуванням.

---

[348]Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

[349]Там само.

[350]Державне та регіональне управління : підручник / Є. Г. Карташов, В. В. Євдокимов, І. О. Драган, О. І. Дацій та ін.; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ. 2019. С. 85.

Економічний аспект складається з державного регулювання фінансових потоків між територіями і центром з метою підвищення ефективності регіональних економік, вирівнювання економічного розвитку регіонів.

Відомі, головним чином, *дві моделі економічної політики для регіонів:*

— перерозподільна (розподіл коштів державного бюджету за схемою «регіон — центр — регіон» через систему трансфертів, дотацій, субвенцій, грантів);

— структурна (цільове фінансування територій і створення сприятливого інвестиційного клімату).

Держава за встановленими критеріями виділяє райони розвитку й ареали допомоги, забезпечуючи залучення в них додаткових коштів; складає регіональні господарські програми; забезпечує введення в регіонах пільгового податкового чи митного режиму шляхом створення, наприклад, вільних економічних зон.

До основних елементів державної регіональної політики зараховують: економічну, інвестиційну, бюджетну, податкову, тарифну, інституціональну та соціальну політику.

Механізм державної регіональної політики поєднує в собі методи прямого та непрямого впливу на соціально-економічні процеси. До методів прямого економічного регулювання належать цільове фінансування, пряма фінансова допомога, надання субсидій та субвенцій. Для непрямого економічного регулювання використовують важелі податкової, кредитно-грошової, амортизаційної, зовнішньоекономічної політики[351].

Пріоритетні напрями державної регіональної політики:

— здійснення прогресивної структурної перебудови економіки на інноваційній основі, у першу чергу в найбільш промислово розвинутих центрах і регіонах;

— скорочення розриву в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів шляхом державної підтримки регіонів з найбільш складними соціально-економічними умовами та невисоким виробничим потенціалом;

— створення в кожному регіоні ресурсно-фінансового потенціалу, достатнього для вирішення основних завдань соціально-економічного розвитку;

— створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, становлення регіональних і загальноукраїнських ринків

[351]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / С. І. Архієреєв, Н. Н. Губанова, О. В. Кузьменко, А. С. Митрофанова; за ред. проф. С. І. Архієреєва. Харків : Видавництво Іванченка І. С. 2018. 128 с.

товарів, послуг, праці та капіталу, а також інституційної та ринкової інфраструктури;

— ліквідація кризових ситуацій в регіонах з надмірним навантаженням на природне середовище;

— нормалізація життєдіяльності населення регіонів України, створення економічних передумов для підвищення рівня його добробуту в усіх регіонах;

— відновлення регіонів, територій та інфраструктури, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

Державна регіональна політика реалізується на основі низки *принципів* (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Принципи державної регіональної політики

Джерело: [352]

Назва принципу	Зміст принципу
1	**2**
Законності	Відповідності Конституції та законам України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України
Співробітництва	Узгодження цілей, пріоритетів, завдань, заходів і дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, забезпечення співробітництва між ними під час формування та реалізації державної регіональної політики
Паритетності	Забезпечення рівних можливостей доступу об'єктів регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку
Відкритості	Забезпечення вільного доступу до інформації, що визначає державну регіональну політику
Субсидіарності	Передачі владних повноважень на найнижчий рівень управління для найбільш ефективної реалізації
Координації	Взаємозв'язку та узгодженості довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях

[352]Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

Закінчення таблиці 6.1

1	2
Унітарності	Забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України
Історичної спадкоємності	Врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів
Етнокультурного розвитку	Відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури етносів, сприяння розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності
Сталого розвитку	Розвитку суспільства для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь
Об'єктивності	Розроблення всіх документів, що визначають державну регіональну політику, на основі реальних показників, яких реально досягти та які можливо оцінити

Реформування системи державного управління в Україні здійснюється з урахуванням Європейських стандартів належного адміністрування, розроблених Програмою підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (Програма SIGMA) та викладених у документі «Принципи державного управління». У липні 2021 р. розпорядженням КМУ була схвалена Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки[353].

Метою цієї Стратегії є побудова в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду.

Очікувані результати реформи державного управління представлено на рис. 6.1.

Завдання стратегії сформовані за такими напрямами:

1) високоякісні послуги та зручні процедури;

2) професійна публічна служба та управління персоналом;

3) ефективне врядування.

Високоякісні послуги та зручні процедури. За цим напрямом передбачається:

— подальший розвиток центрів надання адміністративних послуг з урахуванням інклюзивності, доступності та зручності для суб'єктів звернень;

[353]Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/pars-2022-2025-ukr.pdf

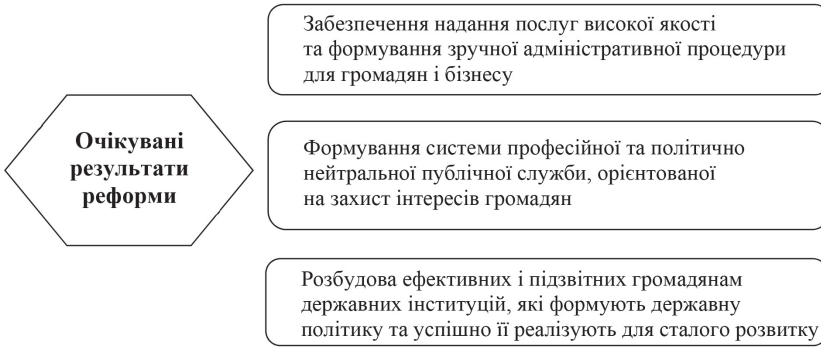

Рис. 6.1. Очікувані результати реформи державного управління

— збільшення кількості адміністративних послуг (зокрема, тих, що є найбільш запитуваними), які надаються через такі центри, підвищення якості їхнього надання;

— запровадження системи моніторингу та оцінки якості надання адміністративних послуг відповідно до єдиних стандартів з метою їхнього подальшого удосконалення;

— удосконалення інформаційних систем, проведення навчання державних службовців та службовців в органах місцевого самоврядування;

— подальша цифровізація адміністративних послуг, що сприятиме їхньому наближенню до користувачів;

— забезпечення здійснення обміну даними між реєстрами та органами державної влади і органами місцевого самоврядування[354].

Професійна публічна служба та управління персоналом. Метою цього напряму Стратегії є продовження розбудови професійної, доброчесної, політично нейтральної державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, діяльність якої спрямована на захист інтересів громадян. За цим напрямом передбачено:

— необхідність проведення реформи системи оплати праці державних службовців;

— продовження впровадження інтегрованої інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS);

[354]Калиновська О. О. Підвищення якості діяльності центрів надання адміністративних послуг у сучасних умовах. Редакційна колегія : Володимир. 2023. С. 205. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9798/%20%20%20

— підвищення якості відбору претендентів на посади державної служби;

— підвищення якості професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування;

— підвищення якості управління людськими ресурсами в державних органах шляхом впровадження в роботу служб управління персоналом сучасних методів та інструментів управління персоналом на державній службі, розвитку організаційної та управлінської культури[355].

Ефективне врядування. Метою цього напряму Стратегії є створення умов, за яких державні органи формують державну політику на основі результатів аналізу та комунікацій із заінтересованими сторонами, а також забезпечують її ефективну реалізацію для сталого розвитку держави. За цим напрямом передбачено:

— удосконалення системи розроблення проєктів нормативно-правових актів, зокрема шляхом уніфікації правил нормопроєктування та проведення експертизи проєктів актів;

— удосконалення процесу проведення публічних консультацій та консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики;

— спрощення процедур утворення та припинення центральних органів виконавчої влади як юридичних осіб публічного права;

— запровадження системного перегляду процедур і робочих процесів в органах державної влади з метою їхнього постійного вдосконалення шляхом реінжинірингу, встановлення прозорих правил та єдиних стандартів;

— запровадження електронного архіву та створення належних умов для постійного зберігання електронних документів у електронному архіві;

— оновлення законодавства про звернення громадян та публічну інформацію, зокрема Закону України «Про звернення громадян»;

— впровадження системи уніфікованого опрацювання та розгляду звернень, спрямованої на скорочення строку їхнього розгляду, недопущення надання неоднозначних, необґрунтованих або неповних відповідей.

Заходи з реалізації цієї Стратегії здійснюються протягом 2022—2025 років за рахунок коштів державного бюджету та ін-

---

[355]Куйбіда В. С., Шпекторенко І. В. Ротація персоналу: ресурси інституційного каналу професіоналізації кадрів та інструмента (процедури) управління персоналом публічної служби. 2023. URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1682/1/Куйбіда% 20В.% 20С.% 2с% 20Шпекторенко% 20І.% 20В..pdf

ших джерел, зокрема за рахунок проєктів міжнародної технічної допомоги.

У процесі реформування державного управління в ЄС виникла нова модель, яка має назву «новий публічний менеджмент» (New Public Management (NPM))[356]. Враховуючи наявність складних викликів у системі державного управління в Україні, виникає необхідність її поступового впровадження.

В основу цієї моделі покладено запозичення методів корпоративного управління, що застосовуються в бізнесі та некомерційних організаціях.

Новий публічний менеджмент орієнтований на підвищення гнучкості ухвалення рішень у державному апараті, зменшення його ієрархічності, делегування повноважень на нижчий рівень ухвалення рішень та посилення механізмів зворотного зв'язку.

Основу цієї концепції становлять ринкові моделі регулювання. Ринкова модель поведінки вважається прийнятною для державних службовців усіх рівнів. Мотивація та оцінка їхньої діяльності будується так, ніби вони учасники операцій на ринку. Сама структура організації управління публічним сектором розглядається за аналогією зі структурою організації бізнесу.

Основними концептуальними засадами New Public Management є[357]:

— орієнтація на результати при ухваленні державно-управлінських рішень, а саме: ефективність, результативність, рентабельність та якість послуг;

— скорочення управлінських витрат штату, ресурсів та урядових функцій;

— зменшення сфери управлінського контролю шляхом дерегуляції, прозорості і відкритості діяльності державного сектору, удосконалення механізмів звітування та моніторингу;

— децентралізація, деконцентрація сфери державного управління, впровадження принципу субсидіарності;

— створення конкурентної основи діяльності органів державної влади, перетворення громіздких бюрократичних структур у напівавтономні агентства, що характеризуються високим ступенем мобільності, конкурентоспроможності та креативності;

— перехід від контролю на «вході» за вкладеними ресурсами і бюрократичними процедурами й регламентами до введення чіт-

[356]Krogh A. H., Triantafillou P. Developing New Public Governance as a public management reform model // Public Management Review, 26 (10), 3040—3056. 2024. DOI: https://doi.org/10.1080/14719037.2024.2313539

[357]Лисюк В. Принципи системності в дослідженні еволюції державного управління економікою // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 3. С. 160.

ких індикаторів оцінки кінцевих результатів діяльності як організації в цілому, так і окремих працівників для безпосередніх споживачів суспільних послуг; систематична оцінка успішності впровадження урядових програм.

До основних принципів нового публічного менеджменту належать:

— використання досвіду комерційного приватного сектору в державному управлінні;

— наведення ладу всередині державного сектору (концепція «Slim State» — «стрункої держави»). Створення «стрункої держави» виявляється в трьох основних напрямах: у підвищенні ефективності й чутливості державного управління; у серйозній економії засобів, тому що коли зрозуміло, як все робиться, то не потрібно створювати зайві структури і механізми; в орієнтації на інтереси суспільства;

— обмеження ролі держави в суспільстві, концентрація на абсолютно необхідних діях і чітка побудова всієї структури державного управління;

— розмежування компетенцій (функцій, повноважень і відповідальності) як за вертикаллю, так і за горизонталлю. Не повинно бути переплутаних, перехрещених, дублюючих і залишених державних компетенцій. Якщо вони добре розмежовані, то складається відповідна система фінансування, проходження інформації та реагування (ухвалення рішень і їхньої реалізації) на ситуацію в суспільстві. Ніяких пересічних функцій, сумісних компетенцій, залишених компетенцій в принципі не повинно бути;

— принцип субсидіарності, тобто компетенції в державі розподіляються таким чином, щоб проблеми вирішувалися на тому рівні, на якому вони виникають. За інших рівних умов перевага надається нижчим, а не вищим органам влади.

Отже, сутність нового публічного менеджменту полягає в адаптації успішних менеджерських технологій для цілей управління в суспільному секторі.

За змістом — це сукупність підприємницьких тактик і стратегій, націлених на поліпшення публічної ефективності при мінімальних витратах. Серед атрибутів нового публічного менеджменту — раціоналізм, продуктивність, субсидіарність, маркетизація, орієнтація на клієнтів, орієнтація на цілі, рентабельність, інноватівність, командні технології.

Необхідність застосування моделі «нового публічного менеджменту» обумовлена зростанням вимог громадян до якості наданих публічних послуг, а також ефективності прийняття управлінських рішень виконавчими органами влади та державної політики.

Впровадження цієї моделі в систему державного управління в Україні сприятиме підвищенню ефективності надання послуг населенню та активізації структур державної служби. Нова модель державного управління має бути спрямована на те, щоб органи виконавчої влади стали інтегратором громадських інтересів і очікувань, легітимізаторами моральних установок у суспільстві. Ця модель повинна створювати виконавчій владі достатній рівень відкритості, гнучку цілеорієнтацію, здатність швидко та адекватно реагувати на мінливі запити суспільства, раптові «шоки» внутрішнього середовища та зовнішнього оточення держави.

Одним із завдань, пов'язаних з удосконаленням системи державного управління, є подолання бюрократизму.

Слід розрізняти два поняття — «бюрократія» та «бюрократизм». *Бюрократія* — це одна із форм здійснення владних повноважень у суспільстві, важливий елемент механізму та соціального регулювання[358]. Феномен бюрократії був досліджений на початку XX ст. М. Вебером, в концепції якого саме це поняття набуло позитивного значення.

Відповідно до теорії «ідеальної бюрократії» М. Вебера, можна побудувати суспільство і забезпечити його ідеальне функціонування за допомогою спеціальних управлінських організацій — *бюро* із суворою ієрархічною підлеглістю, які розглядаються як форма влади демократичного управління[359].

Умовою ефективного функціонування цих організацій є дотримання таких принципів:

— чіткий поділ праці на основі функціональної спеціалізації і відповідальності між співпідпорядкованими «бюро»;

— наявність чіткої ієрархії влади;

— система правил, що визначають поведінку кожного члена організації;

— система процедур, що визначають порядок дії у всіх ситуаціях, які трапляються у процесі функціонування організації;

— інтегрування особистих якостей у взаємовідносинах між співробітниками організації;

— відбір і просування по службі працівників з урахуванням їхньої кваліфікації;

— дотримання «соціальної» дистанції між керівниками і виконавцями.

У теорії М. Вебера термін «бюрократія» використовується як синонім слів «управління», «адміністрування», означаючи раці-

---

[358]Забродіна О. В. Бюрократія чи бюрократизм? Особливості національного характеру // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2011. Вип. 2. С. 37.

[359]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 8.

онально організовану систему управління, в якій справи вирішуються компетентними службовцями на належному професійному рівні й у повній відповідності до законів та інших правил. М. Вебер розглядав бюрократію як професіоналізм у сфері менеджменту.

Класичну (бюрократичну) модель державного управління, яка домінувала в теорії та практиці діяльності системи державного управління, починаючи з 30-х рр. XX ст., було піддано жорсткій критиці наприкінці 70-х рр. XX ст. Основою для такої критики стали закритість адміністративно-бюрократичної системи, низький рівень реагування на швидкі зміни в суспільстві, незначний влив громадськості на діяльність державних установ[360].

Раціональна бюрократія в умовах відсутності серйозного соціального контролю перетворюється в *бюрократизм*. Науковці трактують бюрократизм як спосіб управління, негативну форму прояву службової посадової діяльності; як відхилення державної бюрократії від «ідеальної моделі»[361].

Ознаки бюрократизму:

— у політичному сенсі — це ідеалізація влади і безвідповідальність тих, хто нею володіє; роздутий і заплутаний апарат управління, який з часом перетворюється на самостійну силу зі своїми власними егоїстичними інтересами та уподобаннями;

— в економічному сенсі — це реальна можливість розпоряджатися суспільним надбанням, тотально контролювати економіку, підприємницьку діяльність, розподіляти фінансові, матеріальні та трудові ресурси;

— у соціальному сенсі — це закритість, відчуження влади від народу. Збюрократчений апарат породжує соціальну пасивність, виховує послужливість і марнославство, підміняє такі великі соціальні цінності, як демократія, законність, свобода і справедливість, такими нормами, як авторитаризм, холодний розрахунок, формалізм, показуха, підкуп;

— в організаційному сенсі — це паперовий стиль, сліпа старанність, канцелярська підміна змісту формою, зарегламентованість, тяганина, стереотипність, утиск критики, управлінська халтура;

— в юридичному плані — це зневіра можливості управління правовими методами, підміна закону інструкціями та іншими підзаконними актами, що здійснюються під виглядом конкретизації закону, а насправді — спотворюють його; фактичне перева-

---

[360]Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 21.

[361]Боднарчук В. Д. Бюрократизм як феномен раціональної бюрократії: причини появи та шляхи подолання // Аспекти публічного управління. 2016. № 3 (29). С. 32.

жання адміністративного апарату над представницькими і судовими органами;

— у морально-психологічному плані — це цинічна деформація свідомості; безсоромність з використанням різного роду формальних показників, що адекватно не відображають реальної корисності роботи; маніпулювання формальними показниками для створення видимості службових заслуг; відхід від громадського контролю за допомогою штучно введеної конфіденційності, що перетворює все на формалізм і рутину[362].

До засобів подолання і протидії бюрократизму державного апарату зараховують:

— ретельно сплановану, стабільну, прозору та відкриту економічну та соціальну політику;

— імплементацію технологій державного менеджменту та політичних мереж у практику взаємодії державного управління та політичного керівництва;

— співпрацю між владними структурами, громадськими інституціями, засобами масової інформації;

— удосконалення правової системи з підвищенням виконавчої дисципліни та законності;

— боротьбу з корупцією, подолання правового нігілізму, зростання ролі науки в організації державного управління, розширення застосування сучасних інформаційних технологій[363].

Одним із найуспішніших шляхів подолання бюрократизму у світовій науці та практиці вважають інституціоналізацію громадянського суспільства, тобто процес виникнення та розвитку інститутів громадянського суспільства — різноманітних добровільних асоціацій (неурядових організацій і рухів, політичних партій, засобів масової інформації), які діють у рамках правових норм (формальних інституцій), а також звичок і традицій (неформальних інституцій), що структурують діяльність цих організацій, регулюють їхнє функціонування, забезпечуючи раціональність впливу на державний апарат[364].

Важливим напрямом протидії бюрократизму також стає впровадження «раціональної етики», елементами якої є такі характеристики:

---

[362]Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історико-правовий аналіз // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2019. Вип. 28. С. 16.

[363]Забродіна О. В. Бюрократія чи бюрократизм? Особливості національного характеру // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2011. Вип. 2. С. 41.

[364]Боднарчук В. Д. Бюрократизм як феномен раціональної бюрократії: причини появи та шляхи подолання // Аспекти публічного управління. 2016. № 3 (29). С. 33.

— орієнтація на результат;
— високий рівень професіоналізму і компетентності;
— творчий підхід до виконання своєї роботи;
— порядність;
— пріоритет соціально значущих цілей у роботі;
— політична нейтральність;
— повага до інших думок, толерантність;
— використання різноманітних інститутів, засобів і мереж для комунікації з громадськістю, застосування комунікативної взаємодії;
— рівноправні відносини з різними суб'єктами публічної політики та управління[365].

6.2. Інституційно-цифрові механізми розвитку територіальних громад у системі місцевого управління

Слабкість самоорганізації соціального капіталу територіальних громад зумовлює необхідність створення спеціалізованих інститутів місцевого розвитку.

У сучасних умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення особливого значення набуває інституційна спроможність місцевих громад. Вона охоплює не лише адміністративну ефективність, а й рівень довіри, партисипативності та відкритості органів влади до громадян. Зміцнення соціального капіталу вимагає інтеграції цифрових механізмів комунікації, платформ спільного планування, а також створення локальних інструментів для зворотного зв'язку між мешканцями й владою. Отже, цифровізація виступає каталізатором самоорганізації, сприяючи прозорості управління, підзвітності та підвищенню громадської активності.

До основних завдань інститутів місцевого розвитку належать:
— сприяння стратегуванню розвитку громади (в т. ч. забезпечення інклюзивного розвитку завдяки залученню широких груп населення);
— визначення та впровадження стимулів інструментів економічного розвитку для громади;
— залучення додаткових фінансових ресурсів;
— надання правової та інформаційної допомоги місцевому бізнесу;

[365]Домбровська С. М., Грабар Н. С., Порока С. Г. Трансформація інституту бюрократизму у контексті становлення системи публічного управління в Україні : монографія. Харків : Національний університет цивільного захисту України. 2020. С. 200.

— поширення інвестиційних пропозицій, супровід інвесторів;

— концентрація фінансових ресурсів і супровід проєктів, ініційованих громадою;

— забезпечення моніторингу економічних показників громади, формування, обробка та надання доступу до баз даних місцевої статистики[366].

Основні види інститутів місцевого розвитку відображені на рис. 6.2.

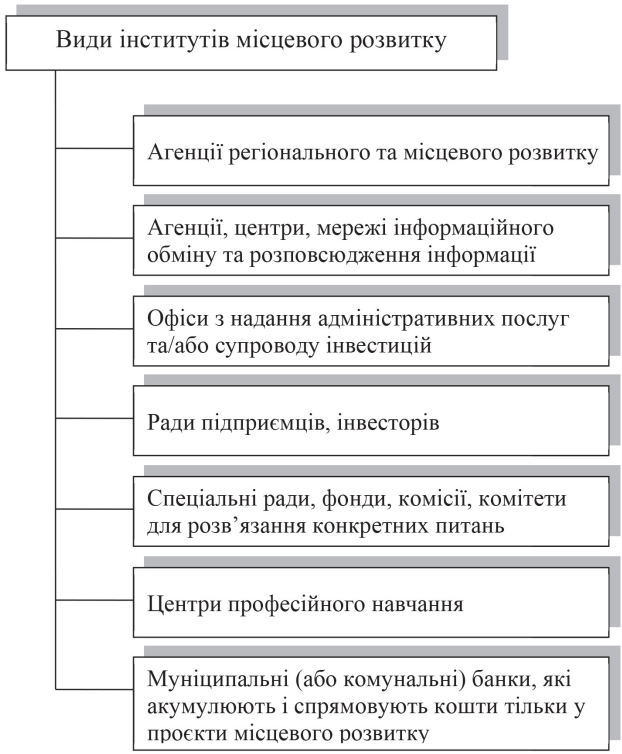

Рис. 6.2. Види інститутів місцевого розвитку

Агенція регіонального розвитку (АРР) — це неприбуткова установа, що утворюється з метою ефективної реалізації державної регіональної політики в регіоні[367]. Агенція не є бюджетною установою. Засновниками АРР можуть бути Верховна Рада

[366]Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД. 2019. С. 58.

[367]Типове положення про агенцію регіонального розвитку, затверджене постановою КМУ від 11.02.2016 р. № 258 (у ред. від 21.10.2022 № 1203). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF#Text

АРК та Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські ради та відповідні держадміністрації, регіональні відділення всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування (у разі членства в такій асоціації усіх територіальних громад відповідної області).

Співзасновниками агенцій можуть бути сільські, селищні, міські, районні ради, регіональні торгово-промислові палати, регіональні асоціації підприємців, регіональні відділення всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування, заклади вищої освіти, наукові установи, профільні громадські об'єднання регіону, статутна діяльність яких спрямована на місцевий чи регіональний розвиток.

Європейський досвід функціонування агенцій регіонального розвитку свідчить, що такі структури можуть бути не лише інструментом координації, а й цифровими майданчиками для управління регіональними проєктами. У Польщі та Чехії, наприклад, діють електронні системи моніторингу використання фондів ЄС, інтегровані з базами місцевих агенцій[368].

У регіоні може бути створена одна агенція. Агенція може створювати філії та представництва без статусу юридичної особи відповідно до вимог чинного законодавства.

Завдання АРР у сфері розвитку територіальних громад такі[369]:

— участь у розробленні планів відновлення та розвитку територіальних громад;

— надання інформаційно-консультаційних послуг суб'єктам господарювання для сприяння їхньому виходу на європейський ринок;

— сприяння соціально-економічному та культурному розвитку регіону, зокрема залученню інвестицій у розвиток регіону, експорту продукції підприємствами регіону, розвитку підприємництва та туризму в регіоні;

— надання консультаційно-методичної допомоги органам місцевого самоврядування з питань розроблення стратегій розвитку територіальних громад;

— сприяння залученню та реалізації у регіоні проєктів (програм) міжнародної технічної допомоги та транскордонного співробітництва.

---

[368]Тодорова О. Л., Лесик О. В. Агенції регіонального розвитку як складова інституційного забезпечення реалізації державної регіональної політики // Інвестиції: практика та досвід. № 13—14. 2021. С. 72—78. URL: http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7524&i=10

[369]Типове положення про агенцію регіонального розвитку, затверджене постановою КМУ від 11.02.2016 р. № 258 (у ред. від 21.10.2022 р. № 1203). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF#Text

Ефективність діяльності агенцій регіонального розвитку значною мірою залежить від якості стратегічного планування та наявності цифрових інструментів управління проєктами. У сучасній практиці дедалі ширше застосовуються геоінформаційні системи (ГІС), електронні карти інвестиційних ресурсів, бази проєктів і системи електронного моніторингу виконання стратегічних планів. Впровадження таких систем дозволяє відстежувати реальний прогрес реалізації програм місцевого розвитку, запобігає дублюванню ініціатив і забезпечує прозорість використання бюджетних коштів[370].

На рівні громад відбувається створення *агенцій місцевого розвитку (АМР),* яким відводяться функції, подібні до функцій АРР, проте на локальному рівні. Однак цей процес не врегульовано законодавством, а, отже, організаційні засади та функції АМР не є стандартизованими.

Важливі завдання розвитку виконує недержавна установа *Центр розвитку місцевого самоврядування,* утворена у 2016 році за фінансування програми ULEAD. Метою створення цієї неприбуткової організації є сприяння зміцненню спроможності органів влади та місцевого самоврядування на центральному, регіональному та місцевому рівнях.

В усіх обласних центрах України створені та діють на постійній основі відокремлені підрозділи Центру, які орієнтовані безпосередньо на роботу з громадами: інформаційний, юридично-консультаційний, організаційний, методичний і розвитковий супровід, сприяння процесу формування спроможних ОТГ, підвищення їхньої спроможності та компетенцій у різних сферах, сприяння впровадженню сучасних організаційних форм (наприклад, кооперативів, регіональних кластерів), проведення підрозділами різноманітних навчальних, просвітницьких, експертних регіональних заходів.

Центри розвитку місцевого самоврядування поступово стають осередками цифрової трансформації на місцевому рівні. Вони не лише проводять навчання для представників громад, але й запроваджують модулі практичної підготовки щодо використання платформ «Дія», «Trembita», «Дія.Цифрова громада» та систем електронного документообігу. Такі ініціативи сприяють формуванню нової культури управління, у якій цифрові інструменти розглядаються не як технічна новинка, а як базовий елемент сучасної адміністрації.

---

[370]Могиль О. Механізми державного управління регіональним розвитком в умовах європейської інтеграції // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2022. № 2 (62). С. 101—105. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2143

У міжнародній практиці важливими інститутами місцевого розвитку є *муніципальні банки* (в Україні на сьогоднішній день відсутні). Роль муніципальних банків у розвитку територіальних громад наступна:

— спрощення доступу органів місцевого самоврядування до усіх типів зовнішнього фінансування, враховуючи особливості отримання віддачі від довготривалих інвестиційних проєктів у просторовий розвиток;

— уникнення ризиків інвестування місцевих коштів до інструментів грошового ринку (разом із розміщенням на депозитах), а також витрат на залучення коштів через місцеві запозичення;

— можливість співпраці з пенсійними фондами, соціально відповідальними інвесторами та благодійними організаціями, кредитними спілками, місцевими фінансовими інститутами розвитку;

— підвищення прозорості реалізації проєктів розвитку та спрощення підзвітності органів місцевого самоврядування[371].

У країнах Північної Європи муніципальні банки є одним із головних джерел сталого інвестування у розвиток місцевих інфраструктур — зелених зон, систем громадського транспорту, енергоефективних об'єктів. Наприклад, у Швеції муніципальні кредитні агентства діють на засадах самофінансування, а їхня цифрова звітність інтегрована з державними фінансовими системами, що забезпечує високий рівень довіри громадян. В Україні перспективним є створення подібних механізмів через поєднання державних гарантій та цифрових фінансових платформ на основі блокчейн-технологій.

Поширеною інституційною моделлю співпраці громади з органами публічного управління вищих рівнів за кордоном є укладання *контрактів,* які дозволяють пов'язати місцеву політику з національними пріоритетами, сприяти розвитку відповідальності громади та партисипативності загальнонаціонального розвитку, сприяти координації локальних влад, розподілити вагу великих проєктів і їхні ризики.

Сталий розвиток спроможних громад, надання необхідних послуг населенню, стратегічне планування регіонального розвитку неможливі без актуальних знань та необхідних управлінських навичок представників місцевої влади.

Відповідно до вимог чинного законодавства, службовці місцевого самоврядування та виборні посадові особи місцевого самовря-

---

[371]Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД. 2019. С. 60.

дування можуть проходити *підготовку, підвищення кваліфікації, стажування, самоосвіту* відповідно до їхніх потреб у навчанні.

2 травня 2023 р. ВРУ прийняла Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» № 3077-IX. Цей Закон набирає чинності не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні. Статтею 19 Закону визначено вимоги до професійної компетенції кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування[372].

Нове законодавство фактично вводить сучасну концепцію «професійного сервісу громади», що ґрунтується на постійному розвитку компетентностей посадових осіб. У контексті європейської інтеграції така модель передбачає обов'язкову цифрову підготовку, управління даними, навички кібербезпеки та цифрового етикету. Це не лише сприяє ефективності управління, а й підвищує довіру громадян до органів місцевого самоврядування, оскільки посадовці здатні забезпечити якісне надання електронних послуг та оперативне реагування на потреби громади.

Кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії I повинен відповідати таким загальним вимогам:

1) мати ступінь вищої освіти не нижче магістра;

2) мати загальний досвід роботи не менше п'яти років, у тому числі досвід роботи в органах місцевого самоврядування на посадах категорії I чи II, на посадах державної служби категорії «А» чи «Б» або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менш як два роки.

Кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії II повинен відповідати таким загальним вимогам:

1) мати ступінь вищої освіти магістра або бакалавра;

2) мати досвід роботи в органах місцевого самоврядування, на посадах державної служби або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше одного року.

Загальною вимогою до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії III є наявність у нього ступеня вищої освіти не нижче молодшого бакалавра.

Спеціальні вимоги до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування визначаються керівником служби відповідно до вимог закону, професійних стандартів (у разі наявності) та з урахуванням методичних рекомендацій, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує форму-

[372]Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02.05.2023 р. № 3077-IX (не набрав чинності). URL: https://ips.ligazakon.net/document/T233077?an=1

вання державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування.

Відповідно до Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, учасники професійного навчання можуть реалізовувати своє право на професійне навчання через[373]:

— підготовку — успішне виконання учасниками професійного навчання відповідної освітньо-професійної програми, що є підставою для присудження ступеня вищої освіти за рівнем магістра за спеціальностями, необхідними для професійної діяльності на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування, зокрема за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування»;

— підвищення кваліфікації — набуття учасниками професійного навчання нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

— стажування — набуття учасниками професійного навчання практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у професійній діяльності або галузі знань;

— самоосвіту — самоорганізоване здобуття учасниками професійного навчання певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, дозвіллям.

За результатами професійного навчання державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування нараховуються кредити ЄКТС, які підлягають обліку, що ведеться службами управління персоналом.

Фінансування підготовки посадових осіб місцевого самоврядування за освітньо-професійними програмами спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування» за ступенем магістра за державним замовленням здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. Підготовка посадових осіб місцевого самоврядування може також здійснюватися і за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету.

Важливо, що система професійного навчання посадових осіб орієнтована не лише на теоретичну підготовку, а й на розвиток практичних навичок стратегічного мислення, лідерства та цифро-

---

[373]Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад, затверджене постановою КМУ від 06.02.2019 р. № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text

вих інновацій. Програми підвищення кваліфікації дедалі частіше охоплюють модулі з управління змінами, електронного урядування, використання big data для планування розвитку громади. Це сприяє створенню «цифрової еліти» місцевого самоврядування — фахівців, здатних впроваджувати технологічні рішення в адміністративну практику.

Самоосвіта учасників професійного навчання може здійснюватися за рахунок їхніх власних коштів або з інших джерел, не заборонених законодавством[374].

Зазначене «Положення про систему професійного навчання...» оновлене постановою КМУ від 23.04.2024 р. До цього документу внесено такі зміни[375]:

— службовці місцевого самоврядування складатимуть індивідуальні програми професійного розвитку та набиратимуть не менше одного кредиту ЄКТС протягом календарного року;

— місцева рада затверджуватиме власний порядок стажування службовців місцевого самоврядування / виборних посадових осіб місцевого самоврядування;

— на строк стажування зберігатиметься посада і середня заробітна плата;

— індивідуальні потреби у професійному навчанні визначатимуть та аналізуватимуть органи, в яких працюють посадові особи місцевого самоврядування.

Потреби у професійному навчанні посадових осіб місцевого самоврядування є значними, про що свідчить дослідження, проведене Програмою Ради Європи «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні» на замовлення Національного агентства України з питань державної служби за сприяння всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування (листопад-грудень 2023 р.)[376].

---

[374]Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад, затверджене постановою КМУ від 06.02.2019 р. № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text

[375]Постанова КМУ «Про внесення змін до Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» від 23.04.2024 р. № 448 (не набрала чинності). URL: https://ips.ligazakon.net/document/Kp240448?utm_source=jurliga.ligazakon.net

[376]Загальні потреби у професійному навчанні посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: регіональний вимір. Аналітичний звіт за результатами третього Всеукраїнського дослідження (листопад-грудень 2023 р.). URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/tna-2023report-regions-3.pdf

Результати опитування показали, що представники органів місцевого самоврядування в різних областях України переважно мають схожі потреби у додаткових знаннях, уміннях та навичках для виконання повноважень і надання послуг жителям територіальних громад, зокрема за такими напрямами:

— соціальний захист та соціальне забезпечення (зазначили респонденти із 22 областей);

— організація роботи центру надання адміністративних послуг (ЦНАП) (22 області);

— захист прав дітей (16 областей);

— послуги у галузі земельних відносин (15 областей);

— забезпечення цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їхньому виникненню (15 областей);

— сприяння розвитку місцевого підприємництва (10 областей);

— забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі (8 областей);

— забезпечення освітніх послуг (4 області — Житомирська, Закарпатська, Черкаська, Чернівецька);

— організація та участь у здійсненні заходів, пов'язаних з мобілізаційною підготовкою (5 областей — Волинська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька);

— надання безоплатної первинної правничої допомоги (3 області — Волинська, Донецька, Миколаївська);

— благоустрій території (2 області — Миколаївська, Херсонська);

— управління та утилізація відходів (1 область — Херсонська)[377].

Оцінка потреб респондентів онлайн-опитування щодо напрямів/тем професійного навчання/підвищення рівня професійної компетентності показала, що найбільш запитуваними напрямами/темами підвищення кваліфікації в усіх областях України є «Цифрова грамотність» та «Цифрова трансформація».

В Україні, як і в інших країнах світу, магістральним напрямом розвитку стала цифровізація, не оминула вона і державне управління та місцеве самоврядування. Водночас слід констатувати, що ще багато органів управління територіальних громад використовують широкий спектр успадкованих застарілих систем і технологій, які потребують заміни.

---

[377]Загальні потреби у професійному навчанні посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: регіональний вимір. Аналітичний звіт за результатами третього Всеукраїнського дослідження (листопад-грудень 2023 р.). URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/tna-2023report-regions-3.pdf

На сьогоднішній день в теорію та практику публічного управління Міністерством цифрової трансформації України та українсько-швейцарським проєктом EGAP активно просувається поняття «цифрова громада».

Науковці трактують поняття «цифрова громада» як систему управління у сфері місцевого самоврядування територіальних громад, основану на цифровому врядуванні з використанням цифрових технологій великих баз даних та штучного інтелекту. На їхню думку, цифрова трансформація в місцевому самоврядуванні складається з комплексу дій, спрямованих на впровадження та розвиток цифрових комунікацій формування та передачі даних з метою більш тісної взаємодії з громадянами в процесі задоволення потреб і очікувань останніх. В умовах нового цифрового суспільства державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування беруть на себе нові ролі і обов'язки і, отже, повинні мати відповідні цифрові навички, знання, вміння та компетентності[378].

Серед основних напрямів цифровізації місцевого самоврядування найбільш перспективними виділяють наступні:

— розвиток цифрових компетентностей посадових осіб місцевого самоврядування;

— цифровізація територіальних громад;

— цифрова трансформація муніципального управління;

— розвиток цифрової взаємодії влади та бізнесу;

— впровадження цифрових технологій у виборчу систему, зокрема на місцевих виборах[379].

Переваги цифрової трансформації місцевого самоврядування наступні:

— зручність. Хмарні процеси забезпечують жителям громад доступ до програм, інформації та інших послуг, які традиційно вимагають поїздки до «мерії». Оцифровуючи операції, муніципалітет може ефективніше обробляти претензії, заявки та пропозиції, що надходять від жителів громад;

— прозорість. Цифровізовані робочі процеси сприяють прозорості завдяки автоматичності повідомлення громадян про завершення кожного кроку процесу розгляду питань. Розміщення інформації у базах даних, що доступні для загального пошуку, також підвищує рівень транспарентності дій влади;

---

[378]Піскоха Н. Цифрова трансформація місцевого самоврядування: визначення поняття та напрямків утворення цифрових громад // Аспекти публічного управління. 2021. № 6. Т. 9. С. 41.

[379]Квітка С., Новіченко Н., Гусаревич Н., Піскоха Н., Бардах О., Демошенко Г. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління // Аспекти публічного управління. 2020. № 4. Т. 8. С. 132.

— економія часу співробітників;

— автоматизація завдань;

— доступність даних. Файли знаходяться за простими запитами, а не за години, що витрачаються на перебирання архівів;

— скорочення витрат на друк та розсилку документів громадянам[380].

В Україні запроваджено щорічне вимірювання Індексу цифрової трансформації громад. Над методикою вимірювання Індексу працювали команди Міністерства цифрової трансформації за підтримки швейцарсько-української Програми EGAP, що виконується Фондом Східна Європа, а також компанія «Делойт» в Україні[381].

Структура Індексу охоплює 5 груп, за якими вимірюються 65 (базовий індекс) або 78 (розширений індекс) індикаторів. Максимальне значення Індексу — 100 балів. Структура базового Індексу цифрової трансформації громад України відображена на рис. 6.3.

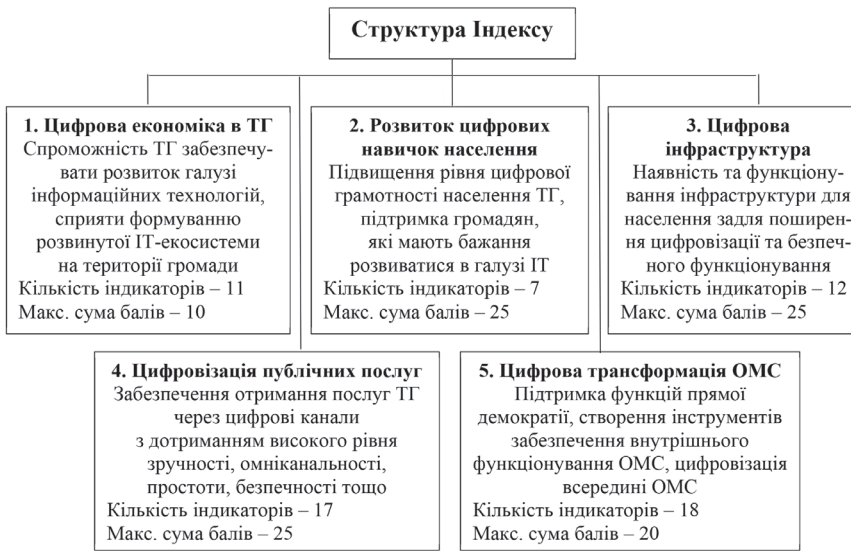

Рис. 6.3. Структура базового Індексу цифрової трансформації громад України
Джерело: [382]

Результати вимірювання Індексу цифрової трансформації громад мають практичне значення:

---

[380]Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування // Аспекти публічного управління. 2021. № 4. Т. 9. С. 100.

[381]Індекс цифрової трансформації громад України. Методика вимірювання. URL:https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2023/7/mintsifra-vpershe-vimiryae-riven-tsifrovizatsii-u-gromadakh-yak-tse-pratsyuvatime/цифрова% 20громада_укр.pdf

[382]Там само.

— для органів державної влади — для оцінки рівня розвитку цифровізації різних за територією та кількістю населення громад; для розподілу ресурсів, призначених для впровадження цифрової трансформації в громадах;

— для мешканців та потенційних мешканців громад — для визначення рівня комфортності території для проживання та праці; для оцінки рівня цифрової інклюзивності та комфортності життя соціально вразливих категорій громадян;

— для очільників територіальних громад та представників ОМС — для оцінки рівня та динаміки розвитку цифровізації; для визначення пріоритетних сфер цифровізації (для фінансування програм);

— для представників бізнесу — для визначення найбільш ефективних та привабливих територій для реалізації проєктів і розміщення активів; частково для аналізу ринку та споживацьких настроїв; для доступу до систематизованої, проаналізованої інформації про території присутності;

— для представників інвесторів та донорів — для оцінки ефективності інвестицій чи результативності проєктів підтримки; для визначення сфер та напрямів майбутньої взаємодії з територіальними громадами;

— для ЗМІ, громадських об'єднань та дослідників — для дослідження кореляції соціальних явищ; для оцінки діяльності державних та місцевих органів влади; для доступу до систематизованої, проаналізованої інформації.

Індекс цифрової трансформації громад допоможе сформувати дорожні карти для кожної громади, щоб посилити та пришвидшити розбудову цифрової держави. Результати вимірювання дозволять осередкам побачити свої сильні та слабкі сторони і, відповідно, розвивати цифрові послуги, цифрову освіту та економіку, потрібні в їхньому регіоні.

Цифровізація місцевого самоврядування поступово формує нову культуру публічного управління, у якій пріоритетами стають прозорість, ефективність і сервісна орієнтація. Важливим завданням наступного етапу є забезпечення цифрової інклюзивності — залучення малих громад, які мають обмежені ресурси, до національних цифрових платформ. Це можливо через партнерство з державними структурами, університетами та приватним сектором, що сприятиме рівномірному розвитку цифрових спроможностей по всій території країни[383].

---

[383]Гиренко Л. А. Цифровізація місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади: теоретичні та організаційні аспекти // Публічне адміністрування та національна безпека: електронне наукове видання. 2022. № 2. С. 24. URL: https://www.inter-nauka.com/issues/administration2022/2/7946/

Інституційно-цифрові механізми розвитку територіальних громад формують нову модель управління, у центрі якої є партнерство між владою, бізнесом та громадськістю, підтримане технологіями. Поєднання інституційної спроможності з цифровою інфраструктурою створює умови для сталого розвитку, підвищує конкурентоспроможність регіонів і сприяє формуванню сучасного європейського типу громади — відкритої, інноваційної та орієнтованої на людину.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть основні види інститутів розвитку територіальних громад.
2. Які завдання виконують агенції регіонального розвитку у сфері розвитку територіальних громад?
3. Визначте роль муніципальних банків у розвитку територіальних громад.
4. Яким загальним вимогам повинен відповідати кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії І?
5. Які види професійного навчання можуть проходити службовці місцевого самоврядування та виборні посадові особи місцевого самоврядування?
6. Що розуміється під терміном «цифрова громада»?
7. Яка мета реформування державного управління в Україні?
8. Охарактеризуйте очікувані результати реформи державного управління в Україні.
9. У чому полягає зміст концепції нового публічного менеджменту?
10. Поясніть принципи нового публічного менеджменту.
11. Назвіть принципи «ідеальної бюрократії» М. Вебера.
12. Охарактеризуйте ознаки бюрократизму.
13. У чому полягає сутність державної регіональної політики та які її основні цілі?
14. Назвіть об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики в Україні.
15. Які принципи державної регіональної політики визначають її реалізацію на регіональному та місцевому рівнях?
16. У чому полягає значення децентралізації для розвитку територіальних громад?
17. Які основні виклики постають перед регіональним управлінням в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення?
18. Поясніть роль інституційної спроможності органів місцевого самоврядування у забезпеченні сталого розвитку громад.
19. Розкрийте сутність принципу багаторівневого управління та його значення для координації регіональної політики.
20. Що таке «смарт-спеціалізація» і як вона впливає на конкурентоспроможність регіонів?
21. Які зміни у типології територій зумовила війна та чому безпековий фактор став визначальним?

22. Поясніть різницю між перерозподільною та структурною моделями регіональної економічної політики.
23. Охарактеризуйте політичний і економічний аспекти державної регіональної політики та їхній взаємозв'язок.
24. Чим відрізняються моделі територіально-державного устрою федералізму та унітаризму в контексті регіональної політики?
25. Назвіть і проілюструйте прикладами методи прямого та непрямого державного регулювання регіонального розвитку.
26. Перелічіть пріоритетні напрями державної регіональної політики (щонайменше чотири) та коротко поясніть кожен.
27. Поясніть зміст принципу субсидіарності у формуванні та реалізації регіональної політики.
28. Як принципи державної регіональної політики сприяють збалансованому розвитку територій?
29. Які три стратегічні напрями визначає Стратегія реформування державного управління 2022—2025 і що передбачає кожен із них?
30. Які інструменти е-урядування та цифрові рішення передбачені Стратегією (наприклад, електронний архів, уніфікація нормопроєктування, публічні консультації)?
31. Які загальні вимоги встановлено для кандидатів категорій II та III служби в ОМС за Законом №3077-IX?
32. Які форми професійного навчання передбачає Положення (підготовка, підвищення кваліфікації, стажування, самоосвіта) і як нараховуються кредити ЄКТС?
33. Які ключові оновлення Положення від 23.04.2024 р. стосовно індивідуальних програм, стажування та щорічних кредитів?
34. Дайте визначення «єдиного цифрового середовища громади» та назвіть його базові принципи (інтероперабельність, кіберзахист, відкриті API).
35. Що вимірює Індекс цифрової трансформації громад, із яких блоків він складається та як його результати застосовуються на практиці?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оберіть правильну одну або дві відповіді.

1. Який основний напрям визначає сучасна державна регіональна політика України?
   А) централізація управління
   Б) євроінтеграція та децентралізація
   В) мілітаризація економіки
   Г) консервація місцевого самоврядування
2. Що є метою державної регіональної політики України?
   А) ліквідація місцевих рад
   Б) створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів
   В) централізація фінансових потоків
   Г) уніфікація місцевих культур

3. До суб'єктів регіонального управління належать:
   А) тільки центральні органи виконавчої влади
   Б) органи місцевого самоврядування, держадміністрації, неурядові інституції
   В) лише територіальні громади
   Г) Верховна Рада України
4. Який принцип означає передачу повноважень на найнижчий рівень управління?
   А) паритетності
   Б) унітарності
   В) субсидіарності
   Г) координації
5. Який принцип державної регіональної політики забезпечує рівні можливості доступу до ресурсів фінансової підтримки?
   А) співробітництва
   Б) паритетності
   В) відкритості
   Г) субсидіарності
6. Хто є об'єктами державної регіональної політики в Україні?
   А) області, райони, громади
   Б) регіони (АР Крим, області, Київ і Севастополь)
   В) лише міста
   Г) сільські ради
7. Яка модель територіального устрою поєднує централізацію з розвинутим місцевим самоврядуванням?
   А) федеративна
   Б) унітарна
   В) конфедеративна
   Г) колегіальна
8. Який документ визначає засади державної регіональної політики?
   А) Конституція України
   Б) Закон України «Про засади державної регіональної політики»
   В) Постанова Верховної Ради
   Г) Указ Президента
9. Який підхід лежить в основі «смарт-спеціалізації» регіонів?
   А) збалансований розвиток на основі унікальних ресурсів
   Б) пріоритет централізованого управління
   В) підпорядкування місцевих ініціатив
   Г) вирівнювання всіх регіонів за одним стандартом
10. Хто може бути засновником агенції регіонального розвитку (АРР)?
   А) будь-яка фізична особа
   Б) органи місцевого самоврядування, облдержадміністрації, асоціації
   В) політичні партії
   Г) громадяни громади
11. Основна мета створення агенцій регіонального розвитку полягає у:
   А) контролі за фінансами громад
   Б) ефективній реалізації регіональної політики
   В) розподілі бюджетних коштів
   Г) централізації управління

12. Що є основою діяльності агенцій місцевого розвитку (АМР)?
    А) розвиток бізнесу
    Б) підтримка локальних ініціатив громади
    В) контроль державних витрат
    Г) фіскальна звітність
13. У якому році було створено Центр розвитку місцевого самоврядування за підтримки ULEAD?
    А) 2014 В) 2018
    Б) 2016 Г) 2020
14. Які цифрові платформи впроваджують Центри розвитку місцевого самоврядування?
    А) OnlyOffice, Google Docs
    Б) «Дія», Trembita, «Дія. Цифрова громада»
    В) ProZorro, Rozetka
    Г) SAP, Oracle
15. Головна функція муніципальних банків — це:
    А) зберігання депозитів громадян
    Б) сприяння інвестуванню в місцеві проєкти
    В) кредитування комерційних структур
    Г) валютні операції
16. Який закон визначає вимоги до кандидатів на службу в органах місцевого самоврядування?
    А) Закон «Про державну службу»
    Б) Закон України №3077-IX «Про службу в органах місцевого самоврядування»
    В) Бюджетний кодекс України
    Г) Закон «Про місцеве самоврядування»
17. Кандидат на посаду категорії І має мати:
    А) освіту не нижче бакалавра
    Б) ступінь магістра і 5 років досвіду
    В) лише загальний досвід
    Г) досвід у громадській діяльності
18. Який напрям Стратегії реформування державного управління спрямований на створення професійної служби?
    А) ефективне врядування
    Б) професійна публічна служба та управління персоналом
    В) якісні публічні послуги
    Г) адміністративна реформа
19. До якого року розрахована Стратегія реформування державного управління України?
    А) 2023 р.
    Б) 2024 р.
    В) 2025 р.
    Г) 2030 р.
20. Що є головною ідеєю моделі «нового публічного менеджменту» (NPM)?
    А) централізація влади
    Б) використання методів корпоративного управління у державному секторі

В) встановлення жорсткої ієрархії
Г) бюрократичний контроль

21. Які принципи покладено в основу державної регіональної політики України?
А) законності
Б) паритетності
В) рентабельності
Г) субсидіарності

22. Які напрями визначено у Стратегії реформування державного управління 2022—2025 років?
А) високоякісні послуги та зручні процедури
Б) професійна публічна служба
В) розвиток транспортної інфраструктури
Г) ефективне врядування

23. Що передбачає напрям «високоякісні послуги та зручні процедури»?
А) розвиток центрів надання адміністративних послуг
Б) запровадження системи моніторингу якості
В) централізацію надання послуг
Г) впровадження HRMIS

24. Які переваги цифрової трансформації місцевого самоврядування?
А) прозорість
Б) економія часу
В) закритість інформації
Г) формалізм у прийнятті рішень

25. Які з наведених принципів є основними для моделі «нового публічного менеджменту»?
А) децентралізація
Б) ринкова орієнтація
В) ієрархічність управління
Г) закритість процедур

26. Які завдання виконують агенції регіонального розвитку (АРР)?
А) розроблення планів розвитку громад
Б) контроль за діяльністю політичних партій
В) залучення інвестицій
Г) формування регіональних ЗМІ

27. Основними методами непрямого регулювання соціально-економічних процесів є:
А) податкова політика
Б) пряма фінансова допомога
В) амортизаційна політика
Г) цільове фінансування

28. Як принципи державної регіональної політики сприяють збалансованому розвитку територій?
А) забезпечують рівний доступ до ресурсів
Б) сприяють ефективному використанню потенціалу регіонів
В) встановлюють пріоритет великих міст
Г) централізують владу

29. Що означає поняття «смарт-спеціалізація»?
    А) використання сильних сторін регіону
    Б) залучення громадськості до планування
    В) централізацію управління
    Г) монополізацію ресурсів
30. Які характеристики притаманні «ідеальній бюрократії» за М. Вебером?
    А) ієрархічність
    Б) система правил і процедур
    В) відсутність підпорядкування
    Г) випадковий добір кадрів
31. Які ознаки бюрократизму характерні для державного апарату?
    А) формалізм і тяганина
    Б) відкритість до громадян
    В) авторитаризм
    Г) колегіальність
32. Яка основна мета впровадження моделі «нового публічного менеджменту» в Україні?
    А) підвищення ефективності державного управління
    Б) централізація ухвалення рішень
    В) встановлення адміністративного контролю
    Г) бюрократизація процесів
33. Які форми професійного навчання передбачені для службовців місцевого самоврядування?
    А) підготовка
    Б) підвищення кваліфікації
    В) волонтерство
    Г) стажування
34. Які зміни до Положення про систему професійного навчання були внесені у 2024 році?
    А) індивідуальні програми розвитку
    Б) щорічне нарахування одного кредиту ЄКТС
    В) скасування стажування
    Г) перехід на дворічну сертифікацію
35. Що вимірює Індекс цифрової трансформації громад?
    А) рівень цифровізації місцевого самоврядування
    Б) ступінь комфортності проживання
    В) кількість державних службовців
    Г) валовий регіональний продукт
36. Які компоненти враховує Індекс цифрової трансформації громад?
    А) управління, цифрові послуги
    Б) відкриті дані, цифрова освіта
    В) демографічну структуру
    Г) етнокультурні особливості
37. Хто здійснює вимірювання Індексу цифрової трансформації громад?
    А) Міністерство цифрової трансформації України
    Б) Програма EGAP за підтримки Фонду Східна Європа
    В) Верховна Рада України
    Г) Європейський парламент

38. Яке поняття означає створення єдиної цифрової екосистеми громади на основі баз даних і сервісів?
    А) електронне врядування
    Б) єдине цифрове середовище громади
    В) публічне адміністрування
    Г) електронна демократія
39. Що передбачає поняття «цифрова громада»?
    А) використання цифрових технологій в управлінні
    Б) впровадження великих баз даних
    В) відмову від публічних послуг
    Г) автоматизацію голосувань без участі людей
40. Які напрями цифровізації місцевого самоврядування є ключовими?
    А) розвиток цифрових компетентностей посадових осіб
    Б) впровадження цифрових виборчих технологій
    В) паперова звітність і архівування
    Г) скорочення публічних консультацій
41. Яка основна мета державної регіональної політики України?
    А) централізація управління
    Б) збалансований розвиток регіонів
    В) зниження ролі місцевого самоврядування
    Г) підвищення рівня бюрократизації
42. До об'єктів державної регіональної політики належать:
    А) регіони (АР Крим, області, Київ і Севастополь)
    Б) районні ради
    В) лише територіальні громади
    Г) державні підприємства
43. Що є головним завданням агенцій місцевого розвитку (АМР)?
    А) формування місцевих бюджетів
    Б) супровід проєктів громад
    В) контроль податкових надходжень
    Г) перевірка діяльності підприємств
44. Яку функцію виконують Центри розвитку місцевого самоврядування?
    А) контролюють діяльність органів влади
    Б) проводять навчання і цифровізацію громад
    В) розробляють законопроєкти
    Г) займаються судовими реформами
45. Яка основна роль муніципальних банків у розвитку громад?
    А) фінансування місцевих інфраструктурних проєктів
    Б) надання кредитів громадянам
    В) формування резервів золота
    Г) валютне регулювання
46. Хто може бути співзасновниками агенцій регіонального розвитку?
    А) органи місцевого самоврядування
    Б) торгово-промислові палати
    В) політичні партії
    Г) громадські об'єднання регіону
47. Що є передумовою ефективної реалізації регіональної політики?
    А) координація центральних і місцевих органів влади
    Б) розширення централізованих функцій

В) відмова від стратегічного планування
Г) зниження участі громадян

48. Які з наведених напрямів належать до пріоритетних у державній регіональній політиці?
А) інноваційний розвиток економіки
Б) ліквідація місцевих рад
В) створення нових підприємств культури
Г) вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку

49. Що означає принцип «координації» у державній регіональній політиці?
А) узгодженість стратегій розвитку на різних рівнях
Б) встановлення ієрархічного контролю
В) ліквідацію міжрегіональної співпраці
Г) підпорядкування місцевих рад центру

50. Який документ став основою для побудови «сервісної та цифрової держави»?
А) Конституція України
Б) Стратегія реформування державного управління 2022—2025
В) Закон «Про місцеве самоврядування»
Г) Національна економічна стратегія

51. Яке твердження відповідає сутності «нового публічного менеджменту» (NPM)?
А) державне управління має використовувати бізнес-підходи
Б) необхідно посилити бюрократичний контроль
В) усі рішення ухвалюються лише в центрі
Г) мета — зменшення прозорості

52. Які принципи лежать в основі концепції NPM?
А) орієнтація на результат
Б) зменшення управлінських витрат
В) посилення централізації
Г) обмеження конкуренції

53. Що передбачає поняття «струнка держава» («Slim State»)?
А) скорочення надлишкових управлінських структур
Б) збільшення штату державних органів
В) усунення суспільного контролю
Г) зменшення прозорості управління

54. Який принцип лежить в основі ефективного розподілу компетенцій між рівнями влади?
А) субсидіарності
Б) єдності держави
В) централізації
Г) контролю

55. Які ознаки відрізняють бюрократію від бюрократизму?
А) раціональність, компетентність
Б) формалізм, тяганина
В) відповідальність, професіоналізм
Г) авторитаризм, закритість

56. Які засоби сприяють подоланню бюрократизму в державному управлінні?
    А) прозора економічна політика
    Б) розвиток громадянського суспільства
    В) приховування інформації
    Г) посилення корупційних практик
57. Які форми самоосвіти можуть використовувати посадові особи місцевого самоврядування?
    А) онлайн-курси, професійна література
    Б) перегляд новин
    В) відвідування наукових конференцій
    Г) тільки формальне навчання в закладі освіти
58. Який термін вживається для позначення системи управління, що базується на цифровому врядуванні та великих даних?
    А) цифрова громада
    Б) електронна комерція
    В) місцеве самоврядування
    Г) соціальний маркетинг
59. Хто має затверджувати порядок стажування службовців місцевого самоврядування?
    А) Кабінет Міністрів України
    Б) відповідна місцева рада
    В) Міністерство освіти
    Г) Верховна Рада України
60. Які принципи формують основу етики державного службовця?
    А) професіоналізм і політична нейтральність
    Б) підзвітність і порядність
    В) лояльність і закритість
    Г) суперечливість і конкуренція

Список правильних відповідей

1. Б	16. Б	31. А, В	46. А, Г
2. Б	17. Б	32. А	47. А
3. Б	18. Б	33. А, Б	48. А, Г
4. В	19. В	34. А, Б	49. А
5. Б	20. Б	35. А, Б	50. Б
6. Б	21. А, Г	36. А, Б	51. А
7. Б	22. А, Г	37. А, Б	52. А, Б
8. Б	23. А, Б	38. Б	53. А
9. А	24. А, Б	39. А, Б	54. А
10. Б	25. А, Б	40. А, Б	55. А, В
11. Б	26. А, В	41. Б	56. А, Б
12. Б	27. А, В	42. А	57. А, В
13. Б	28. А, Б	43. Б	58. А
14. Б	29. А, Б	44. Б	59. Б
15. Б	30. А, Б	45. А	60. А, Б

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/pars-2022-2025-ukr.pdf
2. Боднарчук В. Д. Бюрократизм як феномен раціональної бюрократії: причини появи та шляхи подолання // Аспекти публічного управління. 2016. № 3 (29). С. 29—37.
3. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 160 с.
4. Домбровська С. М., Грабар Н. С., Порока С. Г. Трансформація інституту бюрократизму у контексті становлення системи публічного управління в Україні : монографія. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2020. 227 с.
5. Забродіна О. В. Бюрократія чи бюрократизм? Особливості національного характеру // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2011. Вип. 2. С. 36—41.
6. Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історико-правовий аналіз // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2019. Вип. 28. С. 11—18.
7. Лисюк В. Принципи системності в дослідженні еволюції державного управління економікою // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 3. С. 157—164.
8. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2.05.2023 № 3077-IX (не набрав чинності). URL: https://ips.ligazakon.net/document/T233077?an=1
9. Постанова КМУ «Про внесення змін до Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» від 23.04.2024 р. № 448 (не набрала чинності). URL: https://ips.ligazakon.net/document/Kp240448?utm_source=jurliga.ligazakon.net
10. Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування // Аспекти публічного управління. 2021. № 4. Т. 9. С. 95—103.
11. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 115 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf
12. Загальні потреби у професійному навчанні посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: регіональний вимір. Аналітичний звіт за результатами третього Всеукраїнського дослідження (листопад-грудень 2023 р.). URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/tna-2023report-regions-3.pdf
13. Індекс цифрової трансформації громад України. Методика вимірювання. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2023/7/

mintsifra-vpershe-vimiryae-riven-tsifrovizatsii-u-gromadakh-yak-tse-pratsyuvatime/цифрова%20громада_укр.pdf.
14. Квітка С., Новіченко Н., Гусаревич Н., Піскоха Н., Бардах О., Демошенко Г. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління // Аспекти публічного управління. 2020. № 4. Т. 8. С. 129—146.
15. Піскоха Н. Цифрова трансформація місцевого самоврядування: визначення поняття та напрямків утворення цифрових громад // Аспекти публічного управління. 2021. № 6. Т. 9. С. 39—45.
16. Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад, затверджене постановою КМУ від 06.02.2019 р. № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text
17. Типове положення про агенцію регіонального розвитку, затверджене постановою КМУ від 11.02.2016 р. № 258 (у ред. від 21.10.2022 р. № 1203). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF#Text
18. Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/pars-2022-2025-ukr.pdf
19. Боднарчук В. Д. Бюрократизм як феномен раціональної бюрократії: причини появи та шляхи подолання // Аспекти публічного управління. 2016. № 3 (29). С. 29—37.
20. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеєва, В. К. Лебедєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. 160 с.
21. Домбровська С. М., Грабар Н. С., Порока С. Г. Трансформація інституту бюрократизму у контексті становлення системи публічного управління в Україні : монографія. Харків : Національний університет цивільного захисту України. 2020. 227 с.
22. Забродіна О. В. Бюрократія чи бюрократизм? Особливості національного характеру. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2011. Вип. 2. С. 36—41.
23. Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історико-правовий аналіз // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2019. Вип. 28. С. 11—18.
24. Лисюк В. Принципи системності в дослідженні еволюції державного управління економікою // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 3. С. 157—164.

Список використаних джерел

1. Bundeskartellamt. Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (GWB). Berlin : Bundeskartellamt. 2022. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gwb/

2. Bundesministerium für Bildung und Forschung. Bericht der Bundesregierung zur Hightech-Strategie 2025. Berlin : BMBF. 2021. URL: https://www.bmbf.de/SharedDocs/Publikationen/DE/1/138398_Bericht_zur_Hightech-Strategie_2025.html

3. Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. Erneuerbare-Energien-Gesetz (EEG). 2023. Berlin : BMWK, 2023. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Dossier/erneuerbare-energien.html

4. Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. Soziale Marktwirtschaft – Ein Modell mit Zukunft. Berlin : BMWK. 2021. URL: https://www.bmwi.de

5. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1344 p.

6. Deutsches Bundesministerium der Finanzen. Bundeshaushalt 2023: Sozialausgaben auf Rekordniveau. Berlin : BMF, 2023. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Standardartikel/Press_Room/Publications/Monthly_Report/Key_Figures/2023/2023-07-federal-budget.html

7. Duverger M. Éléments de science politique. Paris : Presses Universitaires de France. 1973. 462 p.

8. European Commission. Public administrations in the EU Member States – 2022 overview. Brussels : European Commission. 2022. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/public-administration-and-governance-coordination/european-public-administration-country-reports_en

9. Federal Government Organization Manual. Washington, D.C. : U. S. Government Publishing Office. 2022. URL: https://www.govinfo.gov/app/collection/GOVMAN

10. Government Accountability Office (GAO). The Principles of Federal Governance. Washington, D.C. : GAO, 2021. URL: https://www.gao.gov/

11. Hamilton A., Madison J., Jay J. The Federalist Papers. New York : Penguin Books. 2003. 528 p.

12. Hobsbawm E. J. The Age of Empire, 1875–1914. Vintage Books, New York, 1989 (перший випуск 1987). 440 с. URL: https://rtraba.com/wp-content/uploads/2015/10/eric-hobsbawm-age-of-empire-1875-1914.pdf

13. Ipsen J. Staatsrecht I: Staatsorganisationsrecht. München : Verlag Franz Vahlen, 2019. 768 p.

14. Krogh A. H., Triantafillou P. Developing New Public Governance as a public management reform model. Public Management Review, 26 (10), 3040–3056. 2024.

15. Landes, D. S. The unbound Prometheus: Technological change a. industr. development in Western Europe from 1750 to the present. L. ; H. Y. : Cambridge univ. press, P. 566. 1969. URL: https://conaenge.com.br/wp-content/uploads/2018/05/David-Landes-The-unbound-Prometheus-Cambridge-University-Press-1969.pdf

16. Ministère de l'Économie, des Finances et de la Relance. France 2030: un plan d'investissement pour la France. Paris : Gouvernement français, 2023. URL: https://www.economie.gouv.fr/france-2030?utm_source=chatgpt.com

17. OECD. Government at a Glance: France 2021. Paris : OECD Publishing, 2021. URL: https://www.oecd.org/governance/government-at-a-glance-france.htm

18. Revenue Statistics in Nordic Countries 2022. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: https://www.oecd.org

19. Revenue Statistics in Nordic Countries 2022. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: https://www.oecd.org

20. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. New York : NYU Press, 1994. 271 p.

21. Swedish Employment Service. Labour Market Policy Report 2022. Stockholm : Arbetsförmedlingen, 2022. URL: https://www.arbetsformedlingen.se

22. Swedish Innovation Policy. Stockholm : Vinnova, 2023. URL: https://www.vinnova.se

23. Swedish Ministry of Finance. Public Finances in Sweden. Stockholm : Government Offices of Sweden, 2024. URL: https://www.government.se/government-of-sweden/ministry-of-finance/central-government-budget

24. The Administrative Procedure Act (APA), 5 U.S.C. §§ 500 et seq. (1946) // Legal Information Institute, Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5

25. The Principles of Public Administration. URL: https://www.center.gov.ua/pres-tsentr/novini/item/4258

26. United States Constitution. 1787. The National Archives. URL: https://www.archives.gov/founding-docs/constitution

27. Vogler J. Bureaucracies in Historical Political Economy. 2023. 5 p. URL: https://janvogler.net/HPE_Bureaucracies.pdf

28. Аркуша О. Г., Бородін Є. І., Віднянський С. В., Гай-Нижник П. П. Нариси історії державної служби в Україні. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 536 с. URL: https://hainyzhnyk.in.ua/downloads/Narysy.pdf

29. Атаманова Н. Дискусійні погляди на поняття та види форм державного режиму // Юридичний вісник. 2021. Вип. 1. С. 42–48. URL: http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2079

30. Бандурка О. О. Правові основи соціального управління в суспільстві // Європейські перспективи. 2020. № 3. С. 35–39. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/35-_Bandurka.pdf

31. Батанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Політичні науки. 2019. № 4. С. 20–25.

32. Бевзюк Є. Імперія як історико-геополітичний феномен // Геополітика України: історія і сучасність. 2019. Вип. 1 (22). С. 45–65. URL: http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/2078-1431.2019.1(22).45-65

33. Белоусова Є. В. Механізми формування та реалізації кадрового потенціалу державної служби : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2021. 24 с. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/arefBielousova.pdf

34. Биков О. М., Самань В. В. Функціонування місцевого самоврядування в Україні у період правового режиму воєнного стану // Право та державне управління. 2022. № 3. С. 266–269.

35. Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина : навч. посіб. Одеса. 2020. 511 с.

36. Білокінь Ю. А., Гладкий С. О. Унітарна та федеративна форма державного устрою: переваги та недоліки // Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті : тези доповідей XLIII Міжн. наук. студ. конф. 2020. Ч. 1. С. 89–90.

37. Благовірна В. Необхідність впровадження європейських стандартів у регіональне управління України // Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах сучасних викликів : матеріали конференції. 2025. С. 293–296. URL: https://conference.wunu.edu.ua/index.php/apmpuvusv/article/view/849

38. Бобровська О. Ю., Савостенко Т. О., Матвеєва О. Ю., Лебедєва В. К. Державне та регіональне управління : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2018. С. 18.

39. Боднарчук В. Д. Бюрократизм як феномен раціональної бюрократії: причини появи та шляхи подолання // Аспекти публічного управління. 2016. № 3 (29). С. 29–37.

40. Бондаренко В. А. Система та структура державного управління // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 250–255.

41. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1981

42. Борисочева Н. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 111–116.

43. Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування // Аспекти публічного управління. 2021. № 4. Т. 9. С. 95–103.

44. Бреус А. Ю., Кривицький Ю. В. Конфедерація як форма державного устрою. 2022. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b3b380d-2003-42fc-bfe9-1128061c4599/content

45. Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуємо разом. Харків : Видавничий будинок Фактор. 2018. 128 с. URL: https://despro.org.ua/library/publication/UspishnaTerytorialnaHromada2018.pdf

46. Бугас Н. В. Державна регіональна політика управління під час війни та у період післявоєнного відновлення України // Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку : матер. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 10 червня 2022 р. / Київський національний університет технологій та дизайну. Київ. 2022. URL: https://epec.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20463/1/IMPER_2022_V1_P339-343.pdf

47. Бучин М. Чи справді розпадеться остання імперія планети. URL: https://zaxid.net/chi_spravdi_rozpadetsya_ostannya_imperiya_na_planeti_n1539279

48. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

49. Васильєв С., Маляр С. Правові засади запровадження режиму воєнного стану в Україні. 2022. URL: https://www.researchgate.net/profile/Stanislav-Vasilev/publication/362678230_Pravovi_zasadi_zaprovadzenna_voennogo_stanu_v_Ukraini/links/62f7c2e652130a3cd71abe72/Pravovi-zasadi-zaprovadzenna-voennogo-stanu-v-Ukraini.pdf

50. Вінникова Н. А. Державні стратегії розвитку та впровадження штучного інтелекту // Регіональні студії. 2022. № 28. С. 51–57. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/28_2022.pdf#page=51

51. Вітковський З., Врублевська І. Принцип поділу влади: архаїчна і небезпечна «пам'ятка доктрини» чи міцний «наріжний камінь» і гарантія діалогу між гілками влади у справжній демократії. Львів : Український часопис конституційного права. Часопис 3/2019 (12). С. 17–31. URL: https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2019-3/pdfs/2-zbigniev-vitkovskyi-ivona-vrublevska-pryntsyp-podilu-vlady-arkhaichna-nebezpechna-pamiatka-doktryny-chy-mitsnyi-narizhnyi.pdf

52. Вітюк Д. В., Кривицький Ю. В. Дипломатична функція держави в умовах воєнного часу. 2022. 24 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5c5a30a6-1caa-4a76-a781-45276ead3bd6/content

53. Власенко В. В., Луценко В. Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 68–71.

54. Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди // Український часопис конституційного права. 2021. № 4. С. 8–37. URL: https://www.

constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsionalizm-ekstremalnykh-umovakh-ustanovcha-vstanovlena-vlada-kryzovi-periody/

55. Волянюк О. «Російська криза»: спроба концептуалізації в контексті сучасної політології та громадянської освіти // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2024. Вип. 1 (18). С. 234–248. URL: https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/373/347

56. Волянюк Т. А. Образ держави та його різновиди : дис. докт. філософії, спец. 081 «Право». Одеса, 2023. 207 с.

57. Галамай Р. Я. Трансформація податкової системи України в умовах реформування місцевого самоврядування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів, 2021. 216 с.

58. Галущак О. Я., Галущак М. П., Машлій Г. Б. Цифровізація в Україні: еволюційні перетворення // Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету. 2023. № 81 (2). С. 155–163. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/41209

59. Гамбург Л. С. Державна влада: територіальний устрій і децентралізація : монографія. Lambert Academic Publishing, 2018. 220 с. URL: https://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789

60. Гамбург Л. С. Теоретичні проблеми конфедеративної моделі територіального устрою: плюралізм підходів // Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 15–19. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2017.pdf#page=15

61. Гапончук І. Ю. Конфедерація як особлива форма державного устрою // Матеріали наукової конференції. 2018. С. 45–47. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd913198-15f4-49c4-bcd6-333e55719e24/content

62. Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень / Нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2005. 20 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/491064387.pdf

63. Герман Ю. Феномен «правової держави» в Республіці Молдова: реалії, проблеми, перспективи // Patrimoniul cultural de ieri — implicații în dezvoltarea societății de mâine. 2024. № 8. С. 448–457. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/448-457.pdf

64. Гиренко Л. А. Цифровізація місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади: теоретичні та організаційні аспекти // Публічне адміністрування та національна безпека: електронне наукове видання. 2022. № 2. С. 24. URL: https://www.inter-nauka.com/issues/administration2022/2/7946/

65. Гломозда К. Ю. Визначення імперії як проблема сучасних імперіологічних студій // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. № 143. С. 55–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2013_143_12

66. Глущенко А. С. Формування самодостатніх фінансово спроможних територіальних громад в Україні: стан, проблеми та перспективи // Проблеми економіки. 2019. № 2 (40). С. 126–133.

67. Голосніченко Д. І., Ярош І. С. Державний режим та виконавча влада // Юридична Україна. 2020. № 6. С. 6–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_6_3

68. Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи // Політичні дослідження. 2021. № 1. С. 22–40. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/gorbatiuk_reforma.pdf

69. Грищук А. Б. Принцип професіоналізму в державній службі // Вісник юридичного факультету Ужгородського національного університету. 2021. № 43. С. 55–60. URL: https://visnyk-jurisuzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/43.pdf

70. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджена постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695 (в ред. постанови КМУ від 13.08.2024 р. № 940). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

71. Державне та регіональне управління : конспект лекцій / О. І. Котикова. Миколаїв : МНАУ, 2013. 229 с.

72. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / С. І. Архієреєв, Н. Н. Губанова, О. В. Кузьменко, А. С. Митрофанова ; за ред. проф. С. І. Архієреєва. Харків : вид-во Іванченка І. С. 2018. 128 с.

73. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ. 2012. Т. 1. 564 с.

74. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 115 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf

75. Децентралізація публічної влади : навч. посіб. / за ред. В. А. Завальнюка. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2020. С. 53. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/d0c0a245-9438-4aef-925e-71229b63dfd8/download

76. Децентралізація: коротко про головне. URL: https://cost.ua/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne

77. Джолос С. В., Скрипаловський Я. В. Теорія поділу влад: проблеми і перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 42–58. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/8.pdf

78. Джураєва О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія». 2006. 15 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50593897.pdf

79. Дзвінчук Д. І. Державне управління : курс лекцій. Івано-Франківськ : Місто НВ. 2010. 501 с.

80. Дзюба Г. Концепція «New Public Management»: основні елементи // Галицький вісник. 2023. № 83. С. 55–59. URL: https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/83/1199.pdf

81. Дмитрієва К. В. Автономія як особливий елемент територіального устрою унітарної держави // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 30. С. 96–106.

82. Дніпров О. С. Принципи функціонування виконавчої влади // Конституційно-правові академічні студії. 2017. № 4. С. 45–51.

83. Домбровська С. М., Грабар Н. С., Порока С. Г. Трансформація інституту бюрократизму у контексті становлення системи публічного управління в Україні : монографія. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2020. 227 с.

84. Дубинський І. Ю. Функції держави як найважливіші напрями розвитку держави // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 18–21. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2019/4_2019.pdf#page=18

85. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук. ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ. 2011. Т. 8. С. 152. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Entsyklopediia_derzhavnoho_upravlinnia_Tom_1.pdf

86. Європейська хартія місцевого самоврядування. Міжнародний документ від 15.10.1985 р. № 994-036, ратифікований Законом України № 452/97-ВР від 15.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036

87. Євсюков Є. В. Правовий статус органів державної виконавчої влади: визначення поняття // Актуальні проблеми держави і права. 2024. № 56. URL: http://www.apdp.in.ua/v103/103_2024.pdf#page=56

88. Євтушенко О. Н., Лушагіна Т. В. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика становлення : навч. посіб. Миколаїв : вид-во ЧДУ імені Петра Могили. 2013. 316 с.

89. Желябін В. О. Еволюція управління у контексті державного управління // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. № 38. С. 167–173.

90. Журавель Я. В. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2008. 21 с. URL: http://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/08jyvoms.pdf

91. Забарський В. В. Принцип поділу влади в українському державотворенні // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 2. С. 29–34. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/8456/10275

92. Забзалюк Д., Забзалюк О. Теоретичні та методологічні підходи до визначення поняття і сутності федералізму // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 193–204.

93. Забродіна О. В. Бюрократія чи бюрократизм? Особливості національного характеру // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2011. Вип. 2. С. 36–41.

94. Забродська Г. І. Адміністративний менеджмент : навч. посіб. Харків. 2017. С. 92. URL: https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/318b888e-cc8b-4d68-8885-d6145395d859/content

95. Загальні потреби у професійному навчанні посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: регіональний вимір. Аналітичний звіт за результатами третього Всеукраїнського дослідження (листопад-грудень 2023 р.). URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF% 20NAVCHANJA/tna-2023report-regions-3.pdf

96. Задихайло О. А. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Харків : Право, 2016. 298 с.

97. Зайцева А. С., Павленко В. С. Державна регіональна політика України в умовах євроінтеграції: стан та перспективи розвитку // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2021. № 75. С. 51–62. URL: http://btie.kart.edu.ua/article/view/281346

98. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

99. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19

100. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

101. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text

102. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-15#Text

103. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-% D0% B2% D1% 80#Text

104. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text

105. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02.05.2023 р. № 3077-IX (не набрав чинності). URL: https://ips.ligazakon.net/document/T233077?an=1

106. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18

107. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text

108. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text

109. Закон Японії «Про організацію державного управління». National Government Organization Act (Act № 120 of 1948). Japan : Japanese Law Translation Database. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3766

110. Зозуля О. І. Правові гарантії діяльності комітетів Верховної Ради України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2019. Вип. 57. Т. 1. С. 40–43. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee7e6c4b-ef0a-4f57-91a4-3da8e9a9ceb9/content

111. Ільчук Р. Т. Історичні передумови європейських культурних впливів на українських землях у складі Австро-Угорської імперії // Новітні дослідження культури і мистецтва: пошуки, проблеми, перспективи : матер. Всеукр. конф. 2023. С. 248. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4958/%20%20%20%20%20%2018%2005%202023..pdf?sequence=1#page=248

112. Індекс цифрової трансформації громад України. Методика вимірювання. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2023/7/mintsifra-vpershe-vimiryae-riven-tsifrovizatsii-ugromadakh-yak-tse-pratsyuvatime/цифрова%20громада_укр.pdf

113. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) : навч. посіб. / за ред. А. Й. Рогожина, М. М. Михальченка. Київ : Центр учбової літератури. 2011. 304 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf

114. Історія державного управління / кол. авт.; за заг. ред. В. С. Загорського, О. Я. Красівського, О. Ю. Мороза. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. С. 10. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162883/2018_3_%d0%86%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f_%d0%94%d0%a3_%d0%bf%d1%96%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%ba_%d0%9b%d1%8c%d0%b2%d1%96%d0%b2_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

115. Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історико-правовий аналіз // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2019. Вип. 28. С. 11–18.

116. Калиновська О. О. Підвищення якості діяльності центрів надання адміністративних послуг у сучасних умовах. Редакційна

колегія : Володимир. 2023. С. 205. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9798/%20%20%20

127. Кондратенко Н. О., Чечетова Н. Ф., Оболенцева Л. В., Красносова О. М. Теоретико-методичні основи стратегічного планування розвитку регіонів України // Регіональна економіка. 2022. № 2 (52). С. 93–99. URL: https://www.researchgate.net/profile/O-Krasnonosova/publication/363241138_The_Theoretical_and_Methodological_Bases_of_Strategic_Planning_for_the_Development_of_Ukrainian_Regions/links/63284bf2071ea12e36465ff2/The-Theoretical-and-Methodological-Bases-of-Strategic-Planning-for-the-Development-of-Ukrainian-Regions.pdf

128. Кононенко В. Національна політика в СРСР у період перебудови (1985–1991 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2019. № 30. С. 55–61. URL: https://intranet.vspu.edu.ua/nzhist/index.php/nzhist/article/view/618

129. Конституційне право України : навч. посіб. / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 544 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONST_PRAVO_2002.pdf

130. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

131. Копча В. В. Сучасна держава: основні підходи до розуміння // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2020. Вип. 43. С. 13–17. – URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/juspradenc43.pdf#page=13

132. Корженко В. В., Писаренко Ж. А. Вплив національної культури на формування моделі управління: методики крос-культурного менеджменту // Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 1. С. 16–26.

133. Корольов Г. Український федералізм в дискурсі історичної системи // Український історичний збірник. 2010. № 2. Т. 13. С. 137–144. URL: http://history.org.ua/JournALL/green/green_2010_13_2/13.pdf

134. Коропатнік І., Остапенко А. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку : збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського. 2022. С. 100–109. DOI: https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-1-74/100-109

135. Костенко Г. Ідентичність колонізованого: визнати не можна заперечити // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». 2018. Вип. 19. С. 174–178. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/7150/1/27.pdf

136. Косюк В. Ю. Федерації у сучасному світі. 2020. С. 134. URL: https://eprints.zu.edu.ua/32953/1/%D0%9B%D1%96%D1%

82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%E2%84%9615%202020.pdf#page=135

137. Котляренко О. П. Характеристика змісту та обсягу повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України // Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 52–56.

138. Кравець А. Ю., Астахов І. В. Регіональна політика України: проблеми та перспективи // Політичне життя. 2023. № 4. С. 44–51. URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/14877

139. Куйбіда В. С., Шпекторенко І. В. Методологія публічного управління як система: теоретичні та практичні аспекти // Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. Вип. 29. С. 7–12. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163155/14.pdf?sequence=1&isAllowed=y

140. Куйбіда В. С., Шпекторенко І. В. Ротація персоналу: ресурси інституційного каналу професіоналізації кадрів та інструмента (процедури) управління персоналом публічної служби. 2023. URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1682/1/Куйбіда%20В.%20С.%2с%20Шпекторенко%20І.%20В..pdf

141. Кульчицький С. Імперія і ми // День. 2006. № 24. С. 26–31. URL: https://www.academia.edu/44221801/Кульчицький_Станіслав_Імперія_і_ми_День_2006_24_26_та_31_січня

142. Кунцевич М. П. Функції виконавчої влади // Держава і право. Юридичні і політичні науки : збірник наукових праць. 2013. Вип. 60. С. 140–145. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7a0fc4a-d646-48de-bd45-f25e018311ea/content

143. Левицький К. та ін. Реалізація «Українського питання» у правовій доктрині Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни // Політика і право / Political & Legal Journal. 2021. № 5. С. 31. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/31.pdf

144. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ : ГО «Інститут громадянського суспільства», 2017. 110 с.

145. Лисюк В. Принципи системності в дослідженні еволюції державного управління економікою // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 3. С. 157–164.

146. Литвин В. С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 128 URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Contemporary_political_regimes_Instituti.pdf

147. Локк Д. Два трактати про врядування. Київ : вид-во Соломії Павличко «Основи». 2001. 265 с.

148. Лотюк О. С. Конституційно-правові основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні : автореф.

дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя : вид-во «Ліра-К». 2016. URL: https://files.znu.edu.ua/files/avtoreferat/Inshi/0038448.pdf

149. Мазун В. К., Янчук В. І. Особливості об'єднання територіальних громад в Україні // Науковий вісник Полтавської державної аграрної академії. 2018. URL: http://srd.pdaba.edu.ua:8080/handle/123456789/2340

150. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. 4-те вид., доповнене. Київ : Атіка, 2004. 616 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/11/makarchuk.pdf

151. Марков К. А. Унітарна держава. Вимоги часу // Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики : матер. III міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : Університет митної справи та фінансів. 2021. С. 206. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/4607/1/Збірник%20конф%2014_05_2021.pdf#page=207

152. Марков К. А. Федералізм: поняття і види // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2020. № 3. С. 3. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2020/3_2020.pdf#page=3

153. Мартиненко В. М., Нужнова Ю. А. Демократичне врядування: від практики до теорії чи від теорії до практики? // Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 1. С. 26–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_1_5

154. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття // Держава та регіони. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 17–21.

155. Мачуський В. Опозиція і влада в Україні та Грузії: порівняльний аналіз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 2 (70). С. 167–176. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/machuskyi_opozytsia.pdf

156. Мельник Л. А. Фінансово-економічні аспекти формування спроможних територіальних громад // Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 24. С. 123–128.

157. Мельник М. І. Впровадження принципів нового державного менеджменту в публічне управління України // Механізми публічного управління. 2025. № 3. С. 43–48. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/3_2025/9.pdf

158. Мельник С. І. Управління фінансовою безпекою підприємств: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : «Растр-7». 2020. 384 с. URL: https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/4407

159. Мельничук В. Специфіка конструювання моделі місцевого самоврядування // Вісник факультету управління фінансами та бізнесу ЛНУ ім. І. Франка. 2022. № 42. С. 171–177. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/36.pdf

160. Методика формування спроможних територіальних громад, затверджена Постановою КМУ від 08.04.2015 р. № 214 (в ред. Постанови КМУ від 24.01.2020 р. № 34). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п

161. Милосердна І. М. Зміст поняття «політичне управління» / І. М. Милосердна. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін. НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс. 2013. Т. 1. С. 236–238. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2c904be-7664-41ca-9af7-8ecddb49c248/content

162. Мінаєва І. М. Складові поняття «публічна влада» // Держава і право: юридичні і політичні науки. 2008. Вип. 1. С. 70. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeBu_2008_1_69.pdf

163. Міносян А. С., Варипаєв О. М., Юрченко Л. І. Російська імперська політика і українське питання // Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму) : збірник наукових праць. Львів : друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2023. С. 94–97. URL: https://philarchive.org/archive/VARRIP-2

164. Могиль О. Механізми державного управління регіональним розвитком в умовах європейської інтеграції // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2022. № 2 (62). С. 101–105. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2143

165. Моніторинг реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні станом на 01.01.2024 р. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua

166. Назаренко С. В. Становлення і розвиток виконавчої влади в Україні // Університетські наукові записки. 2009. № 3. С. 34–37. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2009_3_9.pdf

167. Назаренко Я. М. Номінаційна (установча) функція Верховної Ради України: проблеми теорії та практики. 2011. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72b5fb56-fc51-4a36-be15-33b75e10a8b5/content

168. Наконечний В. В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз // Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 1. С. 283–289.

169. Наріжна А. В., Джолос С. В. Демократичний режим: переваги та недоліки // Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021» : XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених / ред-

кол. : О. В. Черевко та ін. 2021. С. 176–177. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/5371/1/2021_rodzink%D0%B0-176-177.pdf

170. Національне агентство України з питань державної служби (НАДС). Реформа державної служби. URL: https://nads.gov.ua/diyalnist/reforma-derzhavnoyi-sluzhbi

171. Ніколаєва В. Сучасні моделі державного управління в країнах ЄС: досвід імплементації // Університетські наукові записки. 2019. № 4 (72). Т. 18. С. 38–47.

172. Новосад В. Д. Форма державного устрою України: перспективи вдосконалення у світлі історичного розвитку та сучасних викликів // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 32. С. 48. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/520/481/

173. Омелько І. І. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5.

174. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. 2007. URL: https://dspace.kntu.kr.ua/items/6d0b13af-395e-4f70-b4f4-7f1ee76c9de1

175. Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua/

176. Панасюк В. М. Інформатизація та цифровізація: тенденції та напрями розвитку в Україні // Науковий журнал «Інтелект XXI». 2020. № 1. С. 160–165.

177. Панфілов О. Є., Калімбет А. Л. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України // Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 2. С. 79–83.

178. Пасічна І. О. Навчальний посібник з дисципліни «Законотворчість, нормотворчість та правореалізація» : навч. посіб. Полтава, 2019. 113 с. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/5902

179. Пастух К. Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект // Науковий вісник : Державне управління. 2022. № 1 (11). С. 186–206. URL: https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/223/230

180. Пелехата О. В. Адміністративно-фінансова децентралізація як основа розвитку об'єднаних територіальних громад // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 6. С. 25.

181. Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління // Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 10–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/njj_2011_2_2

182. Питання Центру сприяння інституційному розвитку державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2008 р. № 528. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2008-п#Text

183. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. вищих навч. закладів. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1121/8.1.pdf

184. Піскоха Н. Цифрова трансформація місцевого самоврядування: визначення поняття та напрямків утворення цифрових громад // Аспекти публічного управління. 2021. № 6. Т. 9. С. 39–45.

185. Піхоцька О. М. Використання коштів Державного фонду регіонального розвитку // Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/88.pdf

186. Погорєлова З. О. Нормотворчі повноваження Президента України: поняття і правова природа // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Вип. 72. Ч. 1. С. 67–72.

187. Погорілко В. Інститут президентства в Україні // Політичний менеджмент. 2004. № 6. С. 179–180. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1b600676-c15f-4db2-9c63-14f22b4637c8/content

188. Політична система сучасного суспільства : навч. посіб. / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко. Київ : КНУТД, 2015. 229 с.

189. Положення про Національне агентство України з питань державної служби, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text

190. Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад, затверджене постановою КМУ від 06.02.2019 р. № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text

191. Помаза-Пономаренко А. Л., Крюков О. І. Теорія та історія державного управління. 2016. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/3125/1/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%b5%d0%ba%d1%82_%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%97_%d0%a2%d1%82%d0%b0_%d0%86%d0%94%d0%a3_2_.PDF

192. Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 246. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF#Text

193. Постанова КМУ «Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад» від 24.01.2020 р. № 34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-п

194. Постанова КМУ «Про внесення змін до Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступни-

ків, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» від 23.04.2024 р. № 448 (не набрала чинності). URL: https://ips.ligazakon.net/document/Kp240448?utm_source=jurliga.ligazakon.net

195. Про утворення Центру сприяння інституційному розвитку державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 р. № 485. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/485-2004-%D0%BF#Text

196. Програма SIGMA. URL: https://www.center.gov.ua/component/k2/item/3399-програма-sigma

197. Прокопчук І. П., Боровиков О. В., Меленчук І. І. Перспективи розвитку адміністративного менеджменту та ділової етики в Україні: сценарії та рекомендації // Економіка та суспільство. 2024. Вип. 61. С. 175–181. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3737/3659

198. Раделицький Ю. О. Місцеві бюджети в умовах фінансової децентралізації в Україні : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 443 с.

199. Регіональне управління : навч. посіб. / М. М. Іжа, Л. Л. Приходченко, С. Є. Саханенко та ін. ; за заг. ред. Л. Л. Приходченко. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020. 296 с.

200. Реформа децентралізації. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi

201. Розпорядження КМУ від 01.04.2014 р. № 333-р. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р

202. Руснак Б. А. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика : посіб. для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Одеса : Гельветика, 2011. 536 с. URL: http://cvu.od.ua/db_pic/images/files/file_1480420508.3772.pdf

203. Саїд Е. Культура й імперіалізм ; пер. з англ. К. Ботанової, Т. Цимбала. Київ : Критика, 2007. 608 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Said_Edward/Kultura_i_imperiializm/

204. Серйогін С. М., Гончарук Н. Т. Концептуальні засади реформування місцевого самоврядування в Україні // Аспекти публічного управління. 2014. № 1. С. 5–11. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/578/566

205. Силенко М. Ф. Стратегічне планування в умовах невизначеності // Економіка та суспільство. 2024. Вип. 69. С. 218–223. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5191/5134

206. Сиринський Р. Ленінська модель національної політики як одна з теоретичних основ російських шовінізму та імперіалізму радянських та пострадянських часів // Культурологічний альманах. 2024. Вип. 2 (10). С. 273–281. URL: https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/401/377

207. Скороход О. П. Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі: здобутки та застереження для України // Стратегічні пріоритети. 2008. № 4 (9). С. 159–164. URL: https://www.libr.dp.ua/text/sp_2008_4_18.pdf

208. Слінько Т., Курцев О. Унітаризм у системі принципів конституційного ладу. Київ : Юридична думка, 2021. С. 9. URL: https://ccu.gov.ua/library/unitaryzm-u-systemi-pryncypiv-konstytuciynogo-ladu

209. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: https://sum.in.ua/s/imperija

210. Смелянець Г. Є. Правовий і державний режими: поняття і співвідношення // Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 24. С. 283–286. URL: http://www.apdp.in.ua/v24/41.pdf

211. Стешенко Т. В., Шпак Ю. О. Сучасні моделі місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару. Харків. 14.10.2016 р. С. 162–170.

212. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/pars-2022-2025-ukr.pdf

213. Стрельченко О. Г., Юсіфлі Б. Т. Адміністративно-правова характеристика публічної адміністрації Японії // Юридична наука : Науковий юридичний журнал. 2015. № 2. URL: https://legal.nam.edu.ua/journal/n-2-2015.pdf

214. Струкевич О. К. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50–80-х рр. XVIII ст. Препринт. Київ : Інститут історії України НАН України. 1996. 100 с. URL: https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/788/Preprint_1996_5.pdf?sequence=1

215. Суд ЄС. Рішення у справі C-619/18 від 24.06.2019 р. Європейська комісія проти Республіки Польща. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=215341&doclang=EN.

216. Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/items/a2ca8ea9-87a2-434e-b0ea-77e29ba63cce

217. Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посіб. / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.

218. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

219. Теремцова Н. В. Актуальне питання органів державної влади сучасної України. 2023. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cdcb8fba-fb50-4525-83b4-177ee0dc0797/content

220. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». 2020. 531 с.

221. Терлюк І. Австрійські реформи освіченого абсолютизму в Галичині: соціально-економічні та правові трансформації селянства наприкінці XVIII ст. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2025. С. 250–257. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/mar/38492/45maket-terlyukivan.pdf

222. Типове положення про агенцію регіонального розвитку, затверджене постановою КМУ від 11.02.2016 р. № 258 (у ред. від 21.10.2022 р. № 1203). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF#Text

223. Тищенко О. П. Механізм забезпечення ефективного планування регіонального розвитку та напрями його удосконалення // Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 5–6. С. 43–50. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5-6_2022/9.pdf

224. Тодорова О. Л., Лесик О. В. Агенції регіонального розвитку як складова інституційного забезпечення реалізації державної регіональної політики // Інвестиції: практика та досвід. № 13–14, 2021. С. 72–78. URL: http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7524&i=10

225. Томпсон Е. М. Трубадури імперії: російська література і колоніалізм. / Пер. з англ. М. Корчинської. Київ : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 368 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/966-500-265-1/966-500-265-1.pdf

226. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про стратегію сталого розвитку "Україна-2020"». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

227. Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Економічна політика держави за умов глобальних трансформацій // Економіка України. 2018. № 9. С. 37–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_9_5

228. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування : навч. посіб. Київ : ДП «Вид. дім "Персонал"», 2017. 234 с.

229. Федоренко В. Л. Комітети, тимчасові спеціальні та слідчі комісії Верховної Ради України: поняття, функції та повноваження, структура та порядок діяльності. Committees, temporary special and investigative commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine: concepts, functions and powers, structure and procedure. 2021.

230. Федчишин С. А. Цифровізація як пріоритетний напрямок реформування державної служби в Україні. Digital Trends and Anti-Corruption Reforms in Public Administration: Scientific monograph.

Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 20–30. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/399/10831/22584-1

231. Фурсін О. О. Територіальне управління та місцеве самоврядування: проблеми, виміри, перспективи // Vectors of the Development of Science and Education in the Modern World. 2023. С. 308–322. URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/zmist/mono_2023_14/article_308_323.pdf

232. Хайбулаєва Ф. А. Автономія в унітарній державі (теоретичний аспект) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. Вип. 11. С. 232–236. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_2000_11_49.pdf

233. Цимбалюк І. О. Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08. Луцьк, 2021. 579 с.

234. Ціватий В. Г. Теорія, історія і практика європейської дипломатії XVI–XVIII століть: моделі, інституціоналізація, міжнародно-політичні системи (геополітичний дискурс раннього Модерного часу). Гуманітарний корпус : зб. наукових праць. 2022. С. 46–50.

235. Чернецька О. В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. 2006. URL: https://mydisser.com/dfiles/38904654.doc

236. Чернов С. І., Новікова М. М., Гайдученко С. О. Текст лекцій з дисципліни «Державне та регіональне управління». Харків : ХНУМГ, 2014. 140 с. URL: https://eprints.kname.edu.ua

237. Чорний О. О. Формування механізмів публічного контролю в діяльності органів державної влади : дис. на здоб. наук. ступ. док. філос. в галузі пуб. упр. та адм. Дніпро. 2023. С. 94.

238. Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2014. № 810. С. 116–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_21

239. Шандрук С. М. Характерні риси та соціальне значення державної служби // Вісник юридичного факультету Ужгородського національного університету. 2024. № 56. С. 80–86. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/56-1.pdf

240. Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України // Law and Safety. 2017. № 5. С. 150–156. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/32.pdf

241. Швець Д. Є. Соціальні інститути та інституціалізація в забезпеченні соціального впорядкування // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / за ред. О. Л. Скідіна. Запоріжжя : КПУ, 2011. С. 57–64. URL: http://www.soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2011/51/9.pdf

242. Шестопалова Л. М. Форма державного устрою як матриця соціального розвитку // Форум права. 2014. № 1. С. 526–531. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_92

243. Шинкарук Т. А., Нестерець О. Л. Повноваження центральних органів виконавчої влади та їх відповідальність // Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 19. С. 130–136.

244. Шпекторенко І. Соціальна мобільність як наукова проблема соціального управління: соціальні інститути, соціальні ліфти // Аспекти публічного управління. 2024. № 1. Т. 12. С. 66–75. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1052/1028

245. Шпортюк Н. Л. Інтеграція реформ місцевого самоврядування, аграрної політики та публічного управління для відновлення економіки України в умовах децентралізації та європейської інтеграції у повоєнний період // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2025. № 2. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/11612

246. Як руйнувалися імперії. URL: https://www.ukrainer.net/yak-ruynuvalysia-imperii/

247. Яровой Т. С. Провідні світові моделі ефективності державного управління в умовах сучасних викликів // Право та державне управління. 2023. № 4. С. 387–392. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2023/54.pdf

248. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Публічне управління територіями: аналіз теоретичних підходів та моделей функціонування місцевого самоврядування у світі // БізнесІнформ. 2021. № 6. С. 28–37.

Горінов П.

Г69 Державне управління та місцеве самоврядування : навч. посіб. / Павло Горінов, Ростислав Драпушко, Сергій Вилков. — Київ : ВЦ «Академія», 2026. — 344 с.

ISBN 978-966-580-817-6

У навчальному посібнику комплексно розкрито теоретичні та прикладні аспекти державного управління та місцевого самоврядування, висвітлено ключові етапи історичного розвитку державного управління, особливості сучасних моделей адміністративного управління, а також вплив глобальних тенденцій на трансформацію системи публічного адміністрування. Посібник містить питання та тестові завдання для перевірки знань, що сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу.

Адресований студентам, викладачам, науковцям, фахівцям у сфері державного управління, місцевого самоврядування, державної служби, а також усім, хто цікавиться питаннями функціонування сучасної системи публічного управління.

УДК 352(075.8)

Навчальне видання

ГОРІНОВ Павло Валерійович
ДРАПУШКО Ростислав Григорович
ВИЛКОВ Сергій Валентинович

Державне управління та місцеве самоврядування

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Редактор А. В. Філоненко
Коректор А. В. Філоненко
Комп'ютерна верстка Є. М. Байдюка

Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 21,5.
Наклад 300 прим. Зам.

Видавничий центр «Академія»,
03057, м. Київ, вул. Олександра Довженка, б. 3.
Тел./факс: (044) 456-84-63.
E-mail: academia.book@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 7175 від 02.11.2020 р.

Видрукувано у ПрАТ «Харківська книжкова фабрика "Глобус"
корпоративне підприємство ДАК "Укрвидавполіграфія"»,
вул. Різдвяна, 11, м. Харків, 61012.
Свідоцтво серія ДК № 7032 від 27.12.2019 р.